JOHAN VAN BEVERWIJCK
IN LEVEN EN WERKEN GESCHETST

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE,

AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. M. STRAUB,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN IN DE AULA
DER UNIVERSITEIT

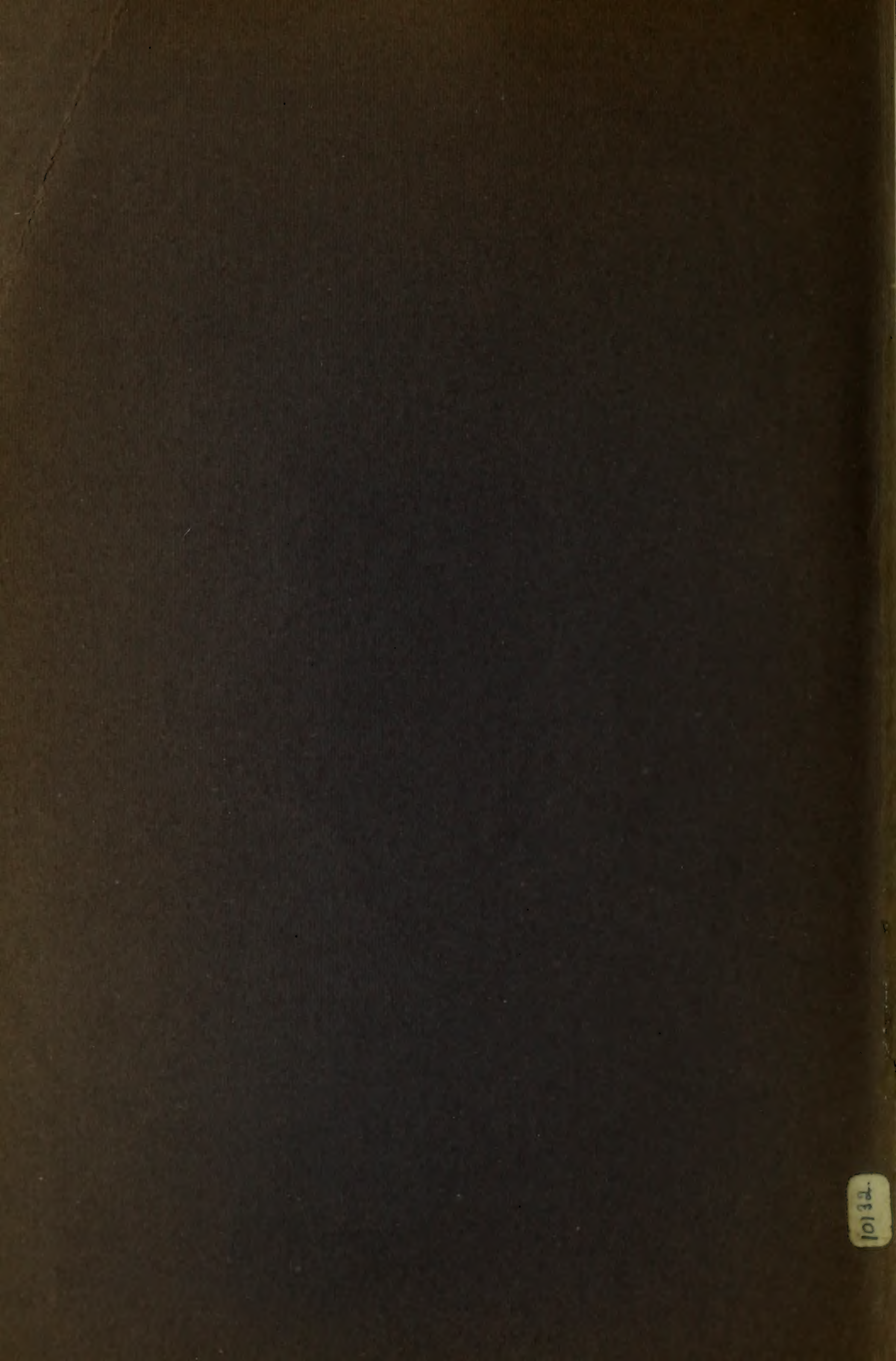
OP DINSDAG DEN 28STEN JUNI 1910, DES NAMIDDAGS TEN 4½ URE,

DOOR

EVERT DIRK BAUMANN,

GEBOREN TE DORDRECHT.

DORDRECHT
J. P. REVERS.
1910

10132.

TER VERBREIDING VAN DE
NEDERLANDSCHE WETENSCHAP

WORDT U DIT PROEFSCHRIFT
UIT NAAM VAN DEN SCHRIJVER

AANGEBODEN DOOR DE

AMSTERDAMSCHE STUDENTEN-AFDEELING

VAN HET

ALGEM. NEDERLANDSCH VERBOND

NAMENS HET BESTUUR,

J. W. C. Winkler

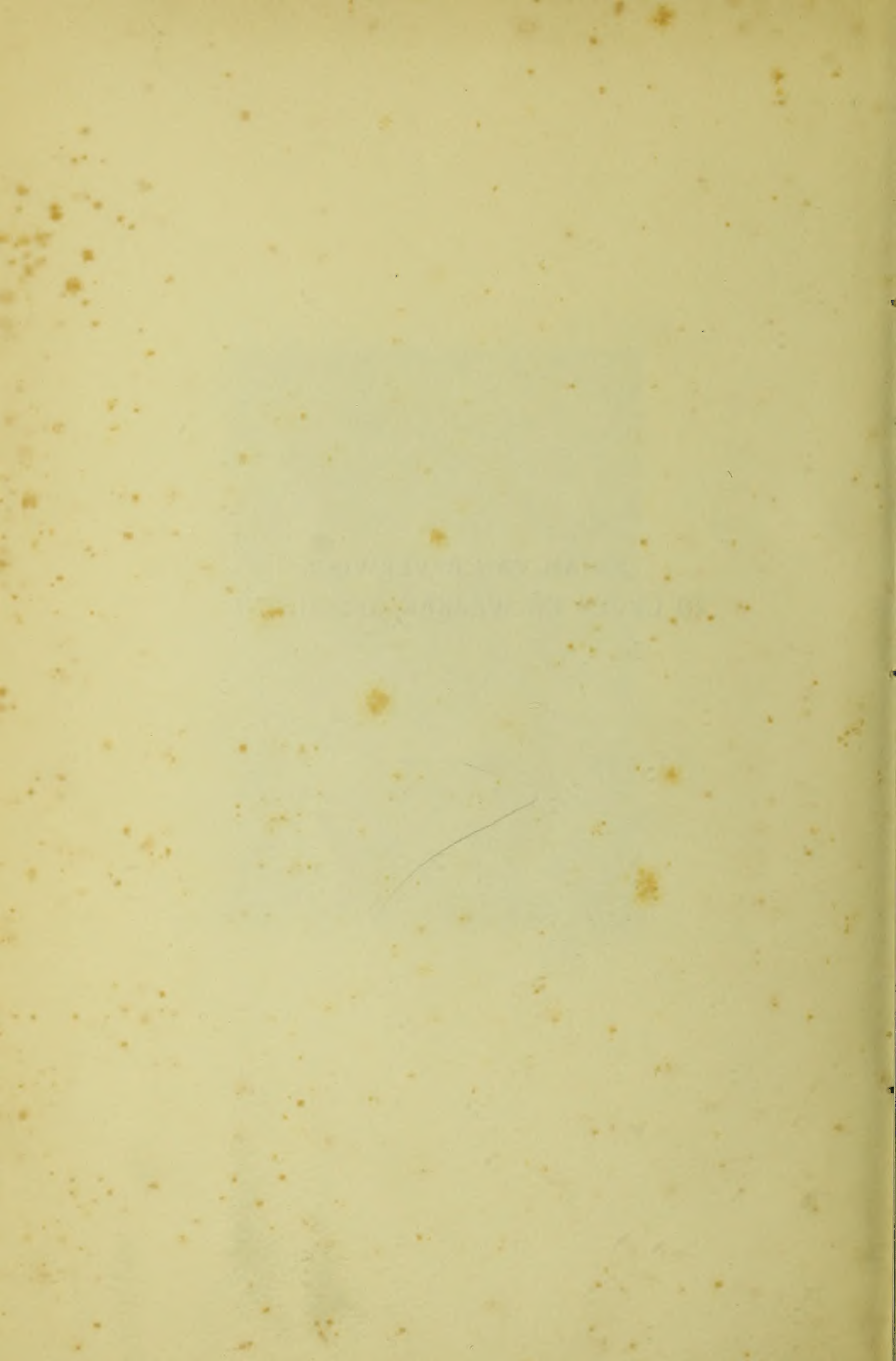
AMSTERDAM
KEIZERSGRACHT 48.

H. T. ABACTIS

92 BGV
COLL. REG. MED. LOND.
MDXVIII
O BIOC
BPAXYC H
ΔE
TEXNH
MAKPH

JOHAN VAN BEVERWIJCK
IN LEVEN EN WERKEN GESCHETST.

JOHAN VAN BEVERWIJCK
IN LEVEN EN WERKEN GESCHETST

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE,

AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. M. STRAUB,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN IN DE AULA
DER UNIVERSITEIT

OP DINSDAG DEN 28STEN JUNI 1910, DES NAMIDDAGS TEN 4½ URE,

DOOR

EVERT DIRK BAUMANN,

GEBOREN TE DORDRECHT.

DORDRECHT
J. P. REVERS.
1910

GEDRUKT BIJ D. REIDEL TE DORDRECHT.

Aan mijne Ouders.

Aan het einde gekomen van mijn academische studiën, is het mij een behoefte hier openlijk mijn dank te betuigen aan allen, die mij in staat hebben gesteld het einddoel te bereiken.

Allereerst aan mijn geliefde Ouders, die niets hebben gespaard om mij de studie zoo aangenaam en gemakkelijk mogelijk te doen zijn, die mij ook in staat hebben gesteld naast de wetenschap, aan welke ik mij heb gewijd, nog op ander gebied aan mijn weetlust te voldoen.

Niet minder dankbaar ben ik U, Hoogleeraren der Philosofische en Medische Faculteit voor de lessen, die ik van U ontving, door mij zoo zeer gewaardeerd.

Bovenal U, Hooggeleerde RUITENGA, *Hooggeachte Promotor, betuig ik mijn oprechten dank voor Uw steun en belangstelling bij het bewerken van mijn proefschrift van U ondervonden, voor de groote welwillendheid ook mij daarbij betoond.*

Een woord van dank ten slotte aan wie mij bij de voorbereiding van mijn proefschrift ter wille waren: aan U, Zeergeleerde DANIËLS, *wiens bekende bereidwilligheid ik mocht ervaren; aan U hooggeachte* VAN DALEN *voor de gastvrijheid mij op het Dordtsch archief verleend en voor de hulpvaardigheid mij bij mijn nasporingen betoond.*

Aan de Bibliothecarissen der verschillende Bibliotheken, wier werken ik mocht raadplegen, met name aan die van de Koninklijke, Amsterdamsche en Leidsche Bibliotheek mijn erkentelijkheid voor hun inschikkelijkheid bij de uitleening der door mij gebruikte werken.

INHOUD.

Æt. XLIX.
MDCXLIII.
Sculp
Ιητὴρ ἀγαθὸς, βουληφόρος ἠδὲ δίκαιος,
οὗτος ΙΩΑΝΝΗΣ εἰμὶ ΒΕΒΕΡΒΙΚΙΟΣ.
Arte bonus Medica, juſtus patriæque Senator,
Talis IOHANNES ſum BEVEROVICIVS.

HOOFDSTUK I.

LEVEN.

Den 25sten Mei 1611 liet zich te Leiden bij rector Rodolphus Snellius een jonkman als student inschrijven, wiens naam bleek te wezen Johan van Beverwijck en die beweerde 15 jaar oud te zijn. Een kind nog! — zoo zal de niet historisch geschoolde XXste-eeuwer zich verbazen, maar voor die dagen was deze leeftijd toch gansch niets ongewoons; treffen we toch in het Album Studiosorum nieuwelingen aan, wier jeugd meer reden geeft tot verwondering over ongewone vroeg-rijpheid. 1) Maar in dit geval zou een lofrede op 's jongelings merkwaardige begaafdheid bovendien wel geheel misplaatst zijn, daar toch onze Johan — en ook dit is weer niets zeldzaams voor dien tijd 2) — zich een jaar jonger opgaf dan hij werkelijk was: immers gerekend naar den datum, dien we als zijn geboortedag weten, was hij toen ruim zestien jaren oud.

Den 17den November 1594 werd Johan van Beverwijck te Dordrecht geboren. 3) Zijn vader, een lakenkooper, (toenmaals een zeer

1) Zoo lieten zich in 1613 inschrijven Willem en Adriaan Marquette uit den Haag (9 en 10 jaar oud), in 1621 Christophel Carolus en Otto de Ruppa (7 en 14 jaar oud), in 1625 Bohuslaw Wenzeslaus, Karel Bernard en Adam Jaroslaw van den Bergh (oud 6, 11 en 7 jaar). Hugo de Groot werd op 11 jarigen leeftijd student.

2) «Hoe het komt« — zegt prof. Fruin in zijn aanteekeningen op de «Overblijfsels van Geheugchenis« van Coenraad Droste (pag. $^{279}/_{280}$) — «dat hij (d. i. C. D.) en zooveel anderen insgelijks, in een zaak waarin het bijna onmogelijk is zich te vergissen, afwijken van de waarheid, begrijp ik niet, maar niettemin is het zeker, dat men op de opgaaf van den leeftijd der studenten in het album niet vertrouwen kan.« Ik meen de veronderstelling te moeten wagen, dat het willen «geuren« wel de oorzaak zal geweest zijn van het zich te jong opgeven. Nadat in later jaren de minimum-leeftijd voor de inschrijving op 16 jaar was gesteld, wordt ook het zich-te-oud-opgeven verklaarbaar. Wat evenwel den genoemden Coenraet Droste en ook Johan en Cornelis de Witt [die zich in 1641 als resp. 20 en 18 jaar opgaven, hoewel ze twee jaar jonger waren] tot deze onjuistheid mag bewogen hebben, blijft ook dan nog een raadsel.

3) Ik kon dezen datum, door de verschillende biografische woordenboeken opgegeven, verifieeren, doordat ik in een der brieven door van Beverwijck aan Nic. Heinsius geschreven den 17 Nov. als «[dies] natalis meus« vond vermeld, terwijl in het doopboek der Ned. Herv. Gem. het volgende wordt gevonden: Dec. 1594, «p. Die huysfrouw van Bartholomeus Diericxssz Maricken Claes, 't k. Jan,« met welken «Jan« wel niemand anders kan bedoeld zijn dan onze Johan van Beverwijck.

geacht bedrijf) behoorde tot het uit «Balen« bekende geslacht van Van Beverwijck, dat, niet tevreden tot de aanzienlijkste families van de stad te behooren en de eer te genieten haar leden onder de bestuurderen der stad telkenmale te zien opgenomen, ook nog adellijke pretenties blijkt te hebben gehad. De geslachtsboom der van Beverwijcks — door onzen Johan van Beverwijck in zijn «Dordrecht« medegedeeld en door Balen daaruit overgenomen — geeft immers als stamvader aan een Otger of Ogier van Beverwijck, «Ridder van 't heilige graft, Raedt ende Hoofmeester van Heer Jan, Eerste Grave van Egmont, stadthouder van Hollant,« die een «Hof-stede« zou hebben bezeten te Beverwijk, «alwaer te voren sijn voorouders slot gestaen hadde.« Deze ridder kwam in het gevolg van Jan van Egmond in de Merwestad en huwde daar de dochter van een schepen «Joffr. Aechte Schaert,« welke na den dood van genoemden Ogier met haar jongsten zoon, Philips, wederom naar Dordrecht kwam. Deze Philips werd in 1546 onder de stadsoverheid opgenomen, welke eer zijn nakomelingen sinds dien mede mochten genieten. 1)

Johans moeder was Maria Boot van Wesel, die den 12 September 1589 — niet den 10den gelijk Balen opgeeft — huwde met Bartholomeus van Beverwijck. Ook zij behoorde tot een aanzienlijk Dordtsch geslacht, hetwelk zich beroemde, dat tot zijn leden behoord zou hebben de vermaarde Vesalius. De Van Wesels, in de XVde eeuw uit Brabant naar Dordrecht gekomen, hadden mede deel in het stedelijk bestuur. 2)

Toen hij den daartoe gewenschten leeftijd had bereikt — een voorafgaand examen in de eerste gronden van lees-, schrijf- en cijferkunst werd eerst later voor de toelating geëischt — bezocht Johan de Latijnsche school, die in 1579 uit de buurt der Groote Kerk was verplaatst naar het voormalige klooster van St. Clara of der Grauwe Zusteren, dat gelegen was aan de Nieuwstraat en welks poort uitkwam

---

1) In de Groningsche Universiteitsbibliotheek bevindt zich een XVIIIde-eeuwsch handschrift, getiteld «Adelijk Toneel ende Geslachte Boomen,« dat ook (Dl. II p. $^{183}/_{209}$) een geslachtsboom van de familie van Beverwijck, met gekleurde wapens, bevat, zonder evenwel iets nieuws te geven.

2) Van vader noch moeder kan verder veel worden meegedeeld. We vinden den naam van Bartholomeus van Beverwijck nog eenige malen vermeld in het «Register van opdrachten van huizen, renten, enz.,« waaruit blijkt, dat hij een zekeren hartstocht had voor huizen koopen. We mogen aannemen, dat hij een welgesteld man is geweest. Balen vermeldt zes kinderen van Bartholomeus van Beverwijck. Alleen over Johans zuster Alid, die gehuwd was met Dr. Gomarus Walen, zullen we nog hooren. Een van de broeders stierf in 1634, gelijk van Beverwijck vermeldt in zijn brief aan Harvey van Sept. 1638.

in de Augustijnenkamp. 1) Daar, in een der vochtige holle vertrekken met hooge, nauwe vensters, door groote turfvuren verwarmd (men ziet dat onze voorvaderen minder bezorgd waren voor de gezondheid hunner kinderen) heeft Johan, gezeten op een ruwe bank voor een ruwe tafel, tot het jaar 1611 de morgenuren van acht tot elf en de middaguren van één tot drie doorgebracht; en we mogen aannemen vlijtig leerend, opgewekt en blij. Eerst had hij bij den Duitschen meester de kunst van lezen en schrijven te leeren. Daarna werd hij ingewijd in de Latijnsche en Grieksche taal, om ten slotte in de hoogste klasse het onderricht te genieten van niemand minder dan Gerardus Johannus Vossius, in het begin der XVIIde eeuw rector te Dordt 2).

Voor dezen hoogstaanden man, bovenal als Latinist en Graecus beroemd, heeft de jonge Johan blijkbaar grooten eerbied en genegenheid gevoeld. Voor zijn wetenschappelijk kunnen was het zeker niet zonder beteekenis, dat hij onder leiding van zulk een eminent leeraar die wereld der klassieken heeft leeren kennen, waarin hij zich op rijperen leeftijd zoo thuis gevoelde.

Geen woorden kon van Beverwijck dan ook vinden om uit te drukken, hoezeer hij zich aan hem verplicht wist. «Zijnen onsterfelijken, zijnen onvergetelijken leermeester,« roemt hij hem, «wien hy al zijn geleerdheid dank [moest] weten.« En niet minder was ook de lof, waarmee de andere discipelen (onder wie mannen als Jacob de Witt, Johan Berck, Cornelis van Beveren, Adriaan van Blijenburgh, Janus Rutgersius, J. F. van Slingelant en Daniël Joncktys, om alleen de uitnemendste te noemen) over Vossius spraken. Niet alleen zijn geleerdheid prezen zij maar ook zijn karakter, zijn beminnelijkheid, verdraagzaamheid en oprechtheid.

Als hoogleeraar in de logica en theologia moralis was toen nog

---

1) Boven den ingang in de Augustijnenkamp stond op een, nu nog in 't museum Oud-Dordrecht bewaarden, steen een rijmpje waarvan de twee eerste regels luiden:

«Qui fuit idolis sacratus tempore longo
Nunc Christo et studiis, est locus iste sacer.«

2) Door zijn kunde kreeg de tot toen onbekende school in die jaren een grooten naam: «Bij het aanvaarden van zijn ambt was het getal leerlingen zoo gering, dat hem in het eerste jaar zijner bediening een toelage van f 115.—, «voor hetgeen hij en zijne schoolmeesters te cort gekomen waren in 't schoolgeld,« werd toegestaan. Sedert dien nam echter met zijnen roem de schare zijner kweekelingen van jaar tot jaar toe. Niet slechts uit de Vereenigde gewesten, maar uit Brabant, Engeland en Frankrijk kwam men om hem te hooren.« (Dr. G. D. J. Schotel, De Illustre School te Dordrecht, p. 44.)

aan de Latijnsche school verbonden Polyander à Kerckhoven, de bekwame en gematigde predikant der Waalsche gemeente 1), wien indertijd tegelijk met Vossius «tot grooter eere der school en augmentatie van haren luister« door de curatoren het professoraat was aangeboden. Bij zijn voorlezingen, mede bijgewoond door al de ontwikkelden en bestudeerden der stad, waren de leerlingen der hoogste klasse van de Latijnsche school verplicht tegenwoordig te zijn. Of van Beverwijck ook, als dokter in spe, de anatomische lessen heeft gevolgd van Franciscus Marcellus, die des winters behalve voor de aanstaande medici ook voor de doctoren, chirurgijns, operateurs en barbiers werden gegeven, kan ik evenwel niet zeggen 2), daar in zijn schooltijd de richting zijner studie nog niet blijkt te zijn bepaald geweest. Zelf beweert van Beverwijck — en er is geen reden, waarom wij zijn woord niet zouden gelooven — reeds als jongen veel voor de medische wetenschap te hebben gevoeld. Maar het staat toch vast, dat bij zijn komst aan de Universiteit de medicijnen het pleit nog niet hadden gewonnen : hij werd immers de eerste maal ingeschreven bij de faculteit der letteren.

Nog wonderlijker wordt dit geval voor ons, wanneer we vernemen, dat de keuze niet tusschen de letteren en de medicijnen, maar tusschen de laatste en de rechten heeft gestaan. Vertelt toch van Beverwijck in zijn opdracht der «Idea« aan Adolf Vorstius: «E duobus, altero Juris, altero Medicinae eligere praestaret. Illud probabat optimus parens ὁ μακαρίτης, majorum exemplo atque fortuna. Hoc praeferebat animi formator, et tantum non alter parens, quem dixi, Vossius, rationibus tempori accommodatis. Quibus motus, medicae arti me addico.«

Met ijver en vol begeerte naar meerder weten toog van Beverwijck aan de studie. 3) Maar ook mogen we aannemen van een jongen man

---

1) «Hij moge al niet,« getuigde een zijner geschiedschrijvers, «onder de schitterendste lichten van geleerdheid te tellen zijn, de geest van vredelievende gematigdheid, die hem bezielde, was oorzaak, dat hij niet slechts bij de regtzinnigen, tot welke hij behoorde, maar ook bij de onregtzinnigen in achting was.« (Bij Schotel, De Illustre School, p. 43.)

2) Door Koopmans van Boekeren («Twee Dordtsche collega's«) wordt beweerd, dat van Beverwijck in zijn jeugd bij voorkeur in medische boeken zat te snuffelen, het wonderlijke boekske van zijn stadgenoot Carolus Battus («Secreet Boeck van vele diversche en heerlicke consten, etc.« door Carolus Battus, medicijn-ordinaris der stadt Dordrecht) zelfs van buiten kende. De bron hiervoor geeft hij evenwel niet aan.

3) Tot zijn mede-studenten behoorden o.a. Corn. van Someren en Nic. Tulp, die in hetzelfde jaar 1611 werden ingeschreven: «Memini,« schrijft van Beverwijck in later jaren aan Tulp, «cum olim tyro arti Medicae nomen darem, te laurea donari, habita insigni oratione de animi et corporis συμπαθείᾳ.« Zie «spicilegium de

van zijn opgewekten aard, dat hij de genoegens van het studentenleven niet zal hebben versmaad; van de baldadigheden en straatschenderij echter, waaraan zich toen velen zijner studiegenooten hebben schuldig gemaakt, zal hij zich, dunkt me, wel hebben onthouden. Dat de toen mede niet ongewone klachten der professoren over traagheid en slordigheid in het studeeren, van Beverwijck niet hebben gegolden, weten we evenwel zeker. Niet alleen hoorde hij immers met lust de voordrachten van de hoogleeraren Pauw, Vorstius en Heurnius, maar ook sommige lessen van andere faculteiten blijkt hij te hebben gevolgd. «Neque tamen,« zegt hij, «amore omni literarum abjecto, et in Medicinam transfuso, castra Musarum desero.« De professoren Dominicus Baudius en Daniel Heinsius, met welken laatsten hij in later jaren zeer bevriend was en geregeld correspondeerde, mochten hem onder hun leerlingen tellen en eveneens Petrus Cunaeus, na 1612 buitengewoon hoogleeraar in de letteren. Dan. Heinsius hoorde hij Tacitus, Petrus Cunaeus Caesar en Suetonius interpreteeren, 1) «Quinetiam animum assidua Medicorum lectione lassum, literarum delitiis ex intervallo regustatis, subinde recreo, ut ad priora mox studia rediret alacrior.«

Met het medische onderwijs was het toen niet zeer gunstig gesteld. Want moeilijke tijden had de nog zoo jonge hoogeschool, wier toekomst bij den ingang der nieuwe eeuw zoo schitterend beloofde te zullen zijn, in die jaren door te maken. Naast de pest, die in het begin der XVIIde eeuw zoo herhaaldelijk in Leiden optrad, waren het voornamelijk de godsdiensttwisten, [in welke niet alleen de theologen maar alle hoogleeraren en studenten in onze «godgeleerde« republiek meenden te moeten partij kiezen, en die ook de gansche aandacht en zorg der curatoren voor zich namen], waaraan dit moet worden geweten. In alle vakken waren in den aanvang van het tweede decennium tal van leerstoelen onbezet, in 1611 was de senaat tot op zeven leden na uitgestorven. «Miserum est videre deserta omnia fere juris consultorum subsellia et per medicorum vastam quandam solitudinem« schreef Cunaeus den 4den Mei 1611 aan Van der Mijle. Ook het aantal studenten nam onrustwekkend af.

Welke houding onze jonge student in de theologische twist heeft aangenomen, weten we niet. Komend uit het rechtzinnige Dordt, behoeven we hem niet van Arminiaansche ketterijen te verdenken, maar

---

calculo« achter «Exercitatio in Hipp. aphor. de calc.«, p. 186. Klaarblijkelijk slaat dit op een redevoering door Tulp als student gehouden.

1) Brief aan Petrus Cunaeus 21 Oct. 1633 (MSS Cunaei. No. 2 L. U. B.)

evenmin kwam een partij kiezen voor de fanatieke Gomaristen met zijn karakter overeen. Een belangstellend buitenstaander met contra-remonstrantsche sympathieën, dat mogen we veilig aannemen, is hij in de jaren van strijd, die volgden, geweest. Trouwens de onzijdigheid in acht te nemen, was voor hem niet zoo heel moeielijk. Het vertrek van Gomarus naar Middelburg, reeds vóór van Beverwijcks komst, en het optreden van een kalmer en meer gematigd man als de wel rechtzinnige maar toch bij alle partijen geziene Polyander à Kerckhoven (die ondanks alle verschil van meening met een enthousiast Arminiaan, als Episcopius, in vrede en vriendschap vermocht te verkeeren) moest wel bijdragen om mede in de studentenwereld de hartstochten wat tot bedaren te brengen. En toen ook in de andere hoogleeraars-vacaturen was voorzien, nam weldra het aantal studenten weer merkbaar toe. In de faculteit der geneeskunde bleef het er echter (mede als gevolg der godgeleerde twisten van den dag, welke de keuze van hoogleeraren zeer bemoeilijkten) niet zeer schitterend uitzien, en behalve Pauw, die de anatomie en kruidkunde doceerde, was er geen professor medicinae van meer dan gewone begaafdheid aan de Leidsche hoogeschool te vinden. Van mannen als Bontius, Heurnius, Schrevelius is toch niet zonder recht gezegd, dat zij hun benoeming meer aan hun rechtzinnigheid in theologicis dan aan hun uitnemende medische kennis te danken hadden. 1) Maar Petrus Pauw was dan toch een werkelijk eminent anatoom. «Anatomicae scientiae lumen longe celeberrimum« prees hem Hildanus, die in 1611 naar Leiden kwam met het doel kennis met hem te maken. En Plemp, de latere hoogleeraar te Leuven, bekend om zijn bestrijding van Harvey's leer, noemde hem «vir diligentissimus et tantus anatomicus.« Ook van Beverwijck kon Pauw niet genoeg prijzen: zijns gelijken in het ontleden zag hij noch in zijn land noch daar buiten, zoo roemde hij in later jaren.

Pauw doceerde ook de heelkunde (van Beverwijck hoorde hem o. a. het boek der hoofdwonden van Hippocrates uitleggen). Vóór van Beverwijcks studietijd doceerde hij de botanie, de simplicia besprekend of wel Dioskurides of eenig ander kruidkundig werk verklarend. Met Bontius had hij het toezicht over den plantentuin. Maar zijn voornaamste verdiensten lagen toch op het gebied der anatomie en bovenal van het ontleedkundig onderwijs te Leiden. 2)

---

1) Banga, «Geschiedenis der Geneeskunde in Nederland,« Dl. I, p. 226.

2) In 1613 schrijft Orlers in zijne Beschrijvinge van Leiden: «Meest alle jaren in de maend van December oft Januarius, ten tijde wanneer dat het vriest ende

Dit onderricht werd na 1597 gegeven in het theatrum anatomicum, dat ingericht was in het vroegere kerkgebouw van de gefaliede Bagijnen, waar zoowel de voorlezingen werden gehouden als de demonstraties plaats vonden. Ook werd daar een verzameling ontleedkundige objecten aangelegd, die in dien tijd evenwel nog verre van belangrijk was.

Met den academischen kruidtuin en het miniatuur-museum van zoölogische en botanische «rariteiten« — het eerste begin van het later beroemde Leidsche kabinet — was het theatrum anatomicum de eenige plaats, waar de studenten nog ander geestelijk voedsel kregen dan theoretische colleges: de practische oefenschool voor den aanstaanden medicus, de «kliniek,« ontbrak toen geheel. Eerst in het jaar 1636 werd, dank zij bemoeiïngen van Otto Heurnius, maar mede zeker ten gevolge van de concurrentie der nieuw opgerichte Utrechtsche Hoogeschool, waar Van der Straten met succes practische oefeningen aan het ziekbed gaf, besloten, dat de hoogleeraar Otto Heurnius, en Ewaldus Schrevelius om beurten tweemaal 's weeks hun kweekelingen in het St. Caeciliagasthuis zouden mogen voeren, om hen door demonstraties aan het ziekbed in de praktijk der geneeskunde in te leiden.

Alleen theoretisch heeft dus van Beverwijck de geneeskunde te Leiden geleerd en dat wel van Otto Heurnius en van Everhardus Vorstius (dien hij in 1614 Alexander Trallianus hoorde uitleggen en die ook sedert den dood van Carolus Clusius (1609) de kruidkunde doceerde). Dat de lessen, die hij ontving, geheel overeenkomstig de rechtzinnige Galeensche leer waren, daarvoor staan ons de namen dier juist niet bijzonder eminente leermeesters in. Van Vorstius kan alleen dit ten gunste worden gezegd, dat hij met nadruk geprotesteerd heeft tegen

---

seer kout is, soo werdt alhier een lichaem, 't zij van man ofte van vrouwe, gheanathomiseert ofte ghesneden, ten aansien ende in de tegenwoordicheyt van Magnif. Dom. Rector, Assesseuren, Professoren, Doctoren, Chyrurgijns, ende studenten in de medicinen, mitsgaders vele ende verscheyden andere persoonen, die lust totte kennisse der menschelicker lichaemen, ende de onderwijsinge van deselve hebben. Hetwelcke op sekere uyren van den daghe, daartoe van den Professor, die de snijdinghe doet, gheordonneert ende bestemt wesende, met grooter aansienlickheydt uytgherecht ende ghedaen werdt, — ende nu vele jaren aen den anderen ghedaen is door de kloecke ende de verstandighe handen van den Hoochgeleerden ende Wel-spreeckenden Heere D. Pieter Pauw, eerste professor ende Doctor in de medicinen, Botanicus ende Anathomicus van de Leydtsche Academie, alhier ter eere ghenoemt, dewelcke alhier ter plaetsen met grooten loff ende eere vele ende verscheyden lichaemen van Mannen, Vrouwen ende verscheyden andere Ghedierten gheanatomiseert heeft, tot grooten onuytsprekelicken nut ende profijt van deghene die sulcx terecht gesien, verstaen ende waerghenomen hebben.«

de «in einer uromantischen Schwindel ausgeartete« uroscopie, welke vele medici dier dagen om het geldelijk profijt nog maar steeds niet wilden opgeven. In dezen heeft hij zeker invloed op van Beverwijcks later oordeel gehad.

Na een verblijf van vier jaar aan de Leidsche hoogeschool waarschijnlijk tot doctor bevorderd 1) wenschte van Beverwijck, alvorens de praktijk in te gaan, nog door een bezoek aan beroemde buitenlandsche academies den reeds verkregen schat van kennis met nieuwe denkbeelden te verrijken, als ook persoonlijk kennis te maken met de beroemde geneeskundigen dier dagen.

Een studiereis te maken behoorde toen tot de gewone opleiding, niet alleen van de medici, maar ook van de studenten van andere faculteiten. En het waren niet slechts jongelieden van welgestelden stand, die in den vreemde trokken, maar ook uitstekende bursalen ontvingen van de regeering ondersteuning om «hunne studiën in het buitenland te bevorderen.« 2) Te voet of te paard, met een gevulde beurs, een album amicorum, een memoriaal [om op te teekenen, wat men aan belangrijks hoorde of zag] en een geliefd klassiek geschrift in den reiszak, trokken de jongelieden uit om in het buitenland te leeren van beroemde geleerden, door kennismaking met andere streken, zeden en gebruiken hun blik te verruimen. Daarbij ging natuurlijk de reis naar andere universiteiten bij een ander vak van studie. De theologen wenschten te gaan naar Saumur, Genève of Heidelberg, de medici naar Parijs, Montpellier, Caen, en bovenal naar Italië, waar toen werd gezien wat in de sfeer der medische wetenschap het hoogste opbloeide. 3)

---

1) «Iam Italiam spirans, praeside parente tuo, vate Heinsio nostro, profectus specimen publica disputatione edo« («Epist. dedic« der «Idea«). Zooals bekend besloten den 13 Febr. 1595 de curatoren den secretaris van den Senaat aan te schrijven «te bouc te stellen de namen van al degenen, die tot noch toe in der Universiteit zijn gepromoveert en de gradum doctoratus off Licentiae hebben becomen, met verclaringe niet alleen van dach, maent ende jaer maer ook van de materie daerop ze pro gradu hebben gedisputeert« etc. («Navorscher«, Bijblad 4de Jrg.) De deelen van den catalogus candidatorum, waarin de jaren 1595—1654 voorkomen, zijn evenwel verloren gegaan.

2) Dr. G. D. J. Schotel «De openbare eeredienst der Ned. Herv. Kerk« p. 257.

3) Dat de medici alleen op reis gingen om wegens het ontbreken van een kliniek te Leiden, in de buitenlandsche gasthuizen zich verder te bekwamen (zooals Matthijs Siegenbeek in zijn «Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool« Dl. II p.$^{109}/_{110}$ beweert) meen ik een onjuiste voorstelling. Daarvoor was de studiereis een te algemeen verschijnsel en de «kliniek« in het buitenland nog te weinig ontwikkeld, haar nut ook te weinig begrepen.

Zoo trok ook van Beverwijck weg. In 1615 zag hij nog eenmaal den vereerden leermeester Pauw een sectie verrichten: datzelfde jaar reisde hij af naar Parijs. En we mogen ons verzekerd houden, dat hij ging met zuivere bedoelingen, dat waarachtige weetgierigheid hem aanzette tot dezen tocht, dat hij niet vertrok, als zoovelen in dien tijd met de bedoeling een docterstitel te halen als een reclame voor eigen kunde, vaak genoeg verkrijgbaar voor geld alleen; maar dat hij wilde worden een man, die in alle opzichten bekwaam zou zijn de praktijk der geneeskunde uit te oefenen.

Hoe gaarne zouden wij van onzen XVIIde-eeuwschen collega niet ook een verhaal bezitten van zijn reis, een verslag van zijn indrukken en ervaringen, van zijn oordeel over de landen en de volken, welke hij zag, de hoogescholen, welke hij bezocht, de geleerden, met wie hij kennis mocht maken of die hij hoorde. We zouden ook reeds tevreden zijn met een diarium zooals van Buchell ons gaf. Maar nu we dit niet hebben, moeten we ons tevredenstellen met de vele korte reisherinneringen, welke we door zijn werken verspreid vinden: want in later jaren liet hij in zijn geschriften niet licht de gelegenheid voorbijgaan het gezegde te illustreeren met trekjes aan zijn reiservaring ontleend, klaarblijkelijk niet weinig grootsch op den verren tocht en zich dien tijd zijner jeugd met genoegen herinnerend.

Het minst zegt van Beverwijck over zijn verblijf in Frankrijk, waar hij eerst de universiteiten van Caen en Parijs 1) en daarna [over Lyon en Oranje naar het Zuiden vertrokken] die te Montpellier bezocht. In Parijs woonde hij de anatomische demonstraties bij van den «vermaerden ontleder Pineau«, van de Caensche grootheden maakt hij volstrekt geen melding. Te Montpellier ontmoette hij een landgenoot, Timan van Gessel «tegenwoordigh vermaert geneesmeester tot Utrecht« en hoorde de lessen aan van Dr. Varandel en van den anatoom Ranchin, den bekenden «Academiae Cancellarius.«

Het onderwijs aan die in alle faculteiten beroemde Academie der Middeleeuwen, waar eens Petrarca in de rechten en later Rabelais in de medicijnen studeerde, blijkt in dien tijd niet meer op de oude hoogte te hebben gestaan. Van Beverwijck, oprecht en eerlijk jonkman,

1) Om de data van Van Beverwijck's verblijf aan de verschillende universiteiten te weten te komen, heb ik een schrijven tot de Universiteiten van Parijs, Caen, Montpellier, Boulogne en Padua gericht met het verzoek mij hieromtrent zoo mogelijk inlichtingen te willen geven. Alleen van Parijs ontving ik echter antwoord, maar het onderzoek daar gaf geen resultaat.

die zijn vak een wetenschap wilde, waaraan men zich had te wijden, en niet alleen een middel om den kost te verdienen, ergerde zich, en terecht, over de wijze, waarop aan deze Universiteit de doctorstitel verkrijgbaar was. «Ick hebbe te Montpellier,« schrijft hij «een plaetsche van eenige hondert jaren seer vermaert in de Geneeskonste, met groote verwonderingh gesien, dat een drie dagen na malkanderen stond om zijn Theses te beweren, en seer weynigh antwoorde, dat te pas quam ende evenwel daerop met een goude kettingh om 't lijf, wel heerlick, maer na mijn oordeel, niet eerlick de Muts op 't hooft kreegh.«

Maar ook elders in Frankrijk (te Caen b.v.) had hij niet veel beters gezien: tegen een goede som gelds, klaagt hij, was elke graad te koop en de professoren hadden «veeltijts in de mont «Laet ons het Gelt nemen, ende den Esel wederom in sijn vaderlant senden.«« «Yemant,« aldus verhaalt hij verder een kostelijke anecdote, «soo gepromoveert zijnde, als hy de stadt uytreed, ontmoetede een van de Professoren, dien hy (uyt spot dat hy soo licht gepromoveert was) vraegde «of hy zijn Paert mede promoveeren wilde.« Waerop den anderen ook niet verlegen en stond, en antwoorden, «Wel jae, geeft maer gelt, hebben wy den Esel konnen promoveeren, die daer op sit, wy sullen oock 't Paert wel konnen promoveeren.««

Was het wonder, dat waar door de professoren de doctorsgraad op zoo lichtvaardige wijze werd verleend, aan die buitenlandsche diploma's door de overheid niet veel gewicht werd gehecht en op verschillende plaatsen, vóór dat den medicus de vestiging werd toegestaan, nog een onderzoek naar zijn kunde door een plaatselijke of provinciale hoogeschool werd geëischt.

Voor van Beverwijck was dit evenwel niet het ernstigste gevolg van deze kwade praktijken. Maar wel dit: dat door de onkunde van zoogenaamde wel bestudeerde geneesheeren, die evenwel inderdaad slechts «wat quaet Latijn in 't School geleert« hadden, de «weerdigheyt« van de kunst noodzakelijk moest worden geschaad:

«De nieuwe Doctor nu niet meerder in Vranckryck wetende uyt te richten, tijdt op de reys, geheel moey met de ringh, aen de voorste vinger. Thuys komende, wert, van Vaertjen ende Moertjen gewillekomt, verblijdt zijnde, dat haer geldt soo wel besteedt was, alde Buren zijn op de been; de min komt van 't land loopen en krijt snot en quyl van blijdtschap, dat haren Jenefaes sulcken geleerden man geworden is. Terstont wert hy by dit Volcxken voor den besten Doctor van de Stadt uytgekreten. De Boecken, die leggen achter de kist, ende tuymelen vast hol over bol met de rotten en muysen. Hy denckt by zijn selven, als hy juyst eens in hooge gedachten opgetrocken is, «Dat alles onderhouden wert met diergelijcken,

daer het uyt ontstaet;« waaruyt hij een geleert besluyt treckt dat degene, die sonder Boecken, ofte Studyen, Doctor geworden is, hem oock daerin wel sonder deselvige lichtelijk sal konnen staende houden. Aldus komt men tot de Practijck. Maer boeren sta by!«

Van Montpellier vertrok hij over Marseille en Genua naar Padua, sedert de opkomst der Renaissance de uitnemendste medische leerschool van Europa. Daar studeerde eens Copernicus in de geneeskunde, onderwezen Vesalius, Faloppio, Realdo Colombo de anatomie, daar had nog weinige jaren te voren een William Harvey gewerkt onder den bekwamen (in 1613 gestorven) Fabrizio ab aquapendente.

Ook in den tijd dat van Beverwijck aankwam, ontbrak het te Padua niet aan begaafde mannen. Hij hoorde er nog Prospero Alpini († 1617) bekend als epidemioloog en pharmacoloog, nu «so stockoudt dat hy in den Hof most gedragen werden, de kruyden uytleggen.« Verder volgde onze student er de colleges van Sylvaticus, Selvaggio, Dominicus Sala, Santorini en den toen reeds «heel bejaerden« Roderick Fonseca. Van hen vermeldt hij vooral Santorini, dien hij over «de Steen« hoorde doceeren, met grooten lof van hem getuigend, dat hij «door sijn schriften [aan de geneeskunde] grooten luyster [had] ghegeven.« Als een bijzonderheid vinden we ook vermeld, dat hij van Santorini en Fonseca niet alleen theoretische lessen heeft mogen genieten, maar hen ook «by de siecken [heeft] vergeselschapt« en hun «practijck gevolght.« 1)

Practische lessen ontving van Beverwijck ook te Bologne, waar hij in 1617 na zijn verblijf te Padua eenigen tijd vertoefde. Naast Guilio Cesare Claudini hoorde hij daar Francesco Fabricio Bartoletti — bekend door zijn studiën op 't gebied van de pathologie der ademhalings- en circulatie-organen. En ook hem mocht onze student bij zijn ziekenbezoeken vergezellen en zijn operatief handelen aanschouwen; vermeldt hij toch dat hij Bartoletti, «te Betonyen omtrent Ferrare [bij] een Edelman van Verona [een schedelfractuur] gheluckelijck [zag] heelen.« Zelfs memoreert hij het feit, dat hij dezen hoogleeraar het voor de toenmalige medici zeer ongewone «werck van de Vroevrouwen in zware en schrickelijcke arbeyden gheluckelijck [heeft] sien uytvoeren.«

Maar niet alleen de lijdende menschheid interesseerde hem op zijn reis, niet nam de geneeskundige studie den ganschen mensch

1) De practische vaardigheid blijkt reeds toen in Italië als eisch voor het verkrijgen van den gewenschten artsengraad te zijn gesteld. In Italië wordt maar zelden iemand gepromoveerd, zegt van Beverwijck, die niet dagelijks den professoren bewijzen heeft gegeven van zijn kennis «ende haer Practijck gevolght« heeft.

bij hem in beslag. Ook de natuur van de landen, welke hij bezocht, wekte zijn belangstelling. Echt kind van zijn tijd, toen naast de anatomie het natuuronderzoek onder de medici met het meeste succes werd beoefend, hadden de flora en fauna van het land zijn volle aandacht. Bij Montpellier, zoo verhaalt hij onder meer, zag hij «met groot vermaeck« de «weyden en velden van Rosmarijn, Hyssop, Marioleyn, Thijm en dierghelijcke welrieckende kruyden beset.« En hieraan meende hij het te moeten wijten, dat aldaar het lamsvleesch zoo malsch was, «byna welrieckende en van eenen aengenamen geur.« Van de omstreken van Marseille en Napels vermeldt hij de vele granaatboomen, die hij daar vond en te Pont St. Esprit, niet verre van Oranje, zag hij den wilden komkommer welig groeien.

Ook de genietingen, die voor hem open stonden, heeft hij niet versmaad. Zelf vertelt hij dat natuurlijk niet, maar wie, — bedenkend hoe hij mede in zinnelijke neigingen kind van zijn tijd was — tusschen de regels door vermag te lezen, zal het niet ontgaan, dat het, ook op zijn reis, niet alleen de zieke mensch was, die hem interesseerde. Wat hij echter wel vermeldt, is dat hij de vreemde dranken en spijzen op haar wezenlijke genotswaarde heeft beproefd: zoo de «appeldranck ofte cidre, gemaeckt van het uytgeperste sap« van appelen, naar zijn zeggen, de gemeene drank te Caen, waarin hij evenwel «geenzins smaeck konde krijgen,« en de muskaatwijn van Frontignac in Languedoc, welke hem veel beter beviel. Zelfs het kikkerboutje, een zoo ongewone spijs voor den Hollander, waagde hij het in Italië te proeven. En hij moest erkennen, dat het wel «smakelyck« was.

Maar naast dit materieele heeft hij ook het meer ideëele, dat te genieten was, niet versmaad. Voor iemand van zoo veelzijdige belangstelling, voor een vereerder der klassieken als van Beverwijck beteekende Italië toch allereerst het land, waar iedere plek herinnert aan de dingen die eens waren. Zoo maakte hij dan in den zomer van 1616 zich op om te gaan naar Rome en Napels, eens het brandpunt van de Romeinsche cultuur, waar meer dan elders te zien was, wat aan bouwvallen en gedenkstukken van deze nog restte. Tot de keuze van juist dien tijd, zoo deelt hij mede, drong hem «de pestilentiale koortze, die [toen] in het gebiet van de Venetianen seer in zwang gingh,« en de vlucht voor wien zulks mogelijk was, gewenscht deed worden. Tevergeefs vluchtte hij evenwel, want alrede, zoo zoude hij zelf het uitgedrukt hebben, had «syn lichaem het besmettelyck zaet ontfangen.« Onderweg werd hij te Siena ziek, echter niet ernstig en reeds was hij vrij wel hersteld «als van de doot verlost,« toen het gebeurde dat hij «door

het eten van meloenen weder instortte, en al desperaet gestelt werde door Zoroastro Tinello, vermaert medicijn aldaer, ende door sijn schriften allesins bekent,« een avontuur, dat hem voor altijd een vooroordeel ingaf tegen deze vruchten al moest hij toch erkennen dat zij, goed rijp, «lieffelick van smaeck, en aengenaem van reuck« waren.

Boven verwachting en hoop genezen, reisde van Beverwijck naar Rome. Over zijn bezoek aan die stad vonden we in zijn werken niet veel. En evenmin over de omstreken, waarvan wordt vermeld, dat hij Tivoli bezocht, «eertijdts een groote stad,« waar hij de overblijfsels zag van «een bosch-capell in de oudheid aan de Sibylla Tiburtina gewijd en een beek naar haar, «wit water,« Albunea genoemd. Op de «seer hooge bergen« van welke deze beek haar oorsprong nam, zou eens de Sibylla haar voorspellingen hebben gedaan.

Van de stad Rome zelf teekent van Beverwijck aan daar het mausoleum te hebben gezien van keizer Augustus, en doet hij nog een curieus verhaal, dat hem ook de plaats werd getoond, waar aan «onzen Paus Hadrianus,« door velen geprezen om zijn geregelde levenswijs, «de vygh zoude gegeven zijn, na dewelcke hij gheen andere meer en at.«

Vervuld van herinneringen aan het grootsch verleden dier stad en haar krijgshaftige zonen, die eens optrekkend in hun legioenen de gansche bekende wereld voor zich veroverden en aan Rome onderwierpen, aan een Caesar, een Brutus, een Marius en wie al niet meer, trof hem de tegenstelling dier weerbare helden en de Poltroni, de Romeyntjes (zooals zij door hun landgenooten zelve spottend werden genoemd) die toen de bewoners waren der Eeuwige stad. Het heeft er den schijn van, dat hij wat gedesillusioneerd Rome verliet.

Maar zoo weinig als van Beverwijck vertelt van Rome, zoo vaak spreekt hij over Napels en zijn omgeving. Ook hier verwondert de nijvere kloeke Hollander der XVIIde eeuw zich over de vadsigheid der Italianen «die meest rijden, ja oock ghelijck ick aldaar gesien hebbe, met een stoel door de stad gedragen worden,« wat — gelijk hij aan te gemakzuchtige landgenooten waarschuwend voorhoudt — zeer ongezond moet genoemd worden. Immers aan dit zoo groot te kort aan lichaamsbeweging was het te wijten, dat de Napolitanen «seer met de Podegra ghequelt waren, en niet al te bequaem om haer vrouwen, ofte liever haer eygen werk te doen.«

Te Napels bracht van Beverwijck een bezoek aan Ferrante Imperiato, een man van grooten naam in dien tijd, die onzen landgenoot welwillend ontving en hem onder meer toonde, «aerde van

Pozzuolo,« (d. i. Pozzuoli) een stedeken daar omtrent in steen verandert.« Dit stedeke, gelijk men weet in de oudheid een van de belangrijkste havens van Italië, zegt van Beverwijck, heeft zijn naam te danken aan «de putten met heet water« die daar in de buurt zijn of volgens anderer zeggen «na den stanck van de brandende swavel en de aluyn.« «Omtrent [dat stadje] niet verre van de houve van Cicero,« zoo lezen we elders, «hebbe ick ghesien een kuyl die alle Dieren door een vergiften damp doet beswijmen: dan daer is een poel ontrent, Lago d'Agnano genoemt, die de half-gestickte beesten wederom doet bekomen. De Inwoonders houden hier honden toe, waervan sy voor de vreemdelingen een ofte meer in den kuyl werpen, welckers oogen terstond omdraeyen en vyerigh root werden, soo datse voor doodt nedervallen, ende oock doodt blijven souden, ten ware sy terstond uytghetrocken, en in des Poels stilstaende water gheworpen werden, en dan bekomen sy wederom, en werden fris als te voren. Dese Kuyl wert hierom by de Inwoonders Grotta di Cani, ofte kuyl der Honden ghenoemt.«

Van uit Pozzuoli 1) beklom van Beverwijck ook «den Swavelberg Vesuvius teghenwoordigh Monte di Soma 2) genoemt, leggende recht over Napels«, welke naar zijn bewering toen sedert ruim honderd jaren niet meer gespuwd had, «maer schoone wijngaerden [droeg] van Muscadelwijn.«

Buiten Napels zag onze reiziger «de overblijfselen van de Vijver van den dertelen Lucullus (Pisana Mirabilo genoemt)« 3) en «een bad-stove (sy noemdense Sudatorio) spelonckgewijs in een klip gehouden, in dewelcke soo groote hitte was, dat men maer een weynigh daerin geweest sijnde, scheen te versmachten van den heeten damp, die de swavelachtige en brandende gront aldaer opgeeft.« Hij verhaalt ook elders, dat in den omtrek van Napels «het lant door het ghestadigh branden ende opwerpen van swavel geheel losch ende uytgeholt was. My wierde daer vertelt, datter een man wat uyt het spoor gereden zijnde, met syn paard ingesoncken ende gesmoort was.«

Ook bezocht hij de «seer oude en treffelicke stadt Cumae«, gelegen niet verre van de «nu seer groote, edele stadt Napels« en mede

1) Van Beverwijck moet zich hier vergist hebben met 't plaatsje Pugliano, van waaruit men ook den Vesuvius kan beklimmen. Pozzuoli ligt noordelijk, de Vesuvius zuidelijk van Napels.

2) Ook dit is een vergissing; de Monte Somma ligt N. O. van den eigenlijken kegel van den Vesuvius.

3) De Piscina mirabilis is niet de vijver van Lucullus, maar een oud-Romeinsch waterreservoir.

nabij het «vermaerde maer gantsch vervallen Capua«. Bij dit stadje «aen het lac ofte stilstaende water Avernus,« was een rots, waarop aan de eene zijde nog de overblijfselen van een Apollo-tempel te zien waren, en waarin aan den anderen kant zich een hol bevond, hetwelk door de oude Christenen de ingang tot de hel werd gemeend, maar volgens de ouden de woonplaats was van de Sibylla Cumana, die eens aan koning Tarquinius Priscus de libri Sibyllini had verkocht.

«Ick en kan — aldus weidt onze vriend hierover langer dan zijn gewoonte is uit — niet laten, om de aengename heugenisse, die ick hebbe van in 't jaer 1616 in deselfde geweest te zijn, ende met eenen te betreden de voetstappen van de oude, selfs oock van onsen grooten Erasmus, alhier een weynigh daervan te verhalen. In de gemelte steenrots is een lange ende breede straet gehouden, alwaer men met een toorts ingeleyt wert, alsoo sy van binnen heel doncker is, ende geen licht van buyten kan ontfangen, behalven op vier hondert ende vijftigh voeten, daer een gat van bovenen is. Aen het eynde van dese straet, komt men aen de rechterhant in eene fraeye kamer van acht voeten breet, veerthien lang ende derthien hoogh. In 't inkomen siet men aen de rechter-zijde aen de muer, een stuck wat van de vloer verheven, in-gehouden op de manier van eene kleyne bed-stede. Dese kamer voor soo veel huyden noch te sien is, plagh rijckelick gebouwt te wesen; alsoo den hemel boven was van blauw azur met fijn gout, de muyren rontom ingeleyt met kostelicke gesteenten van alderhande verwen, ende de vloer van kleyne steentjens, ende paerle-moer, op de manier van 't gene sy in Italyen noemen alla Mosaica, gelijck daer noch aen vele plaetschen merckelick te sien is. Waer uyt genoegh geoordeelt kan werden, dat het selfde werck niet min kostelick, als konstigh is geweest. Hier gelooft men dat dese Sibylla haer onthouden heeft: ende onsen leytsman dede aenwijsinge van eenige grouven aen de muyr, daer hy seyde eertijts goude letteren ingestaen te hebben, die hare voorseggingen uytbeelden.«

Uit Napels is van Beverwijck over Florence naar Padua vertrokken, om zijn studiën te hervatten. Florence was toen al lang niet meer de stad, waar de hoogtijd is gezien der Italiaansche Renaissance, het Florence van Lorenzo di Medici, van Donatello en Botticelli. Hier werden ook niet gewekt de herinningen aan het antieke leven, aan een wereldmacht en wereldheerschappij, die waren ten onder gegaan. Maar toch heeft Florence in alle tijden op haar bezoekers een onvergetelijken indruk gemaakt, in haar fijne en harmonische schoonheid en met haar geschiedenis van zuivere, hooge geestelijkheid een zeldzame bekoring gehad voor alle, voor een edeler gevoel vatbare, reizigers, een bekoring, welke bij nader kennismaking niets verloor, maar veeleer toenam.

Dat de stad aan den Arno ook door van Beverwijck zoo is gewaardeerd, daarop wijst in 't weinige, dat we over Florence vermeld vinden, zelfs niet de minste toespeling. Wat hij vertelt, is dat hij daar

in 1616 een balspel zag «gespeelt voor twee Cardinalen Ubaldini ende de Medici, den Hertogh, de Hertoginne ende het gantsche Hof, na de bruyloft van den Hertogh van Mantua met des Hertoghs van Florençen suster. Hetwelck niet en gheschieden met een kleynen bal [gelijk in Holland gebruikt werd in de kaatsbaan 1)] maer met een grooten ballon, die door twee partyen (elck bestont uyt twaelf Edelluyden, van d' eene was des Hertoghs oudtsten soon, teghenwoordigh Hertogh, van d'ander sijn tweede broeder, Don Lorenzo de Medici) in gout en silverlaken, gekleedt over malkanders palen geslaghen werde.«

Niet alleen uit sympathie met die stad en haar hoogeschool, maar met een bepaald doel zocht van Beverwijck Padua weer op. Want deze beroemde Universiteit had zijn eerzucht uitverkoren als boven alle waardig om er de Doctorsbul te halen. Dat is hem dan ook niet mislukt. Zijn promotor blijkt Santorio geweest te zijn, ten wiens huize de promotie plaats had. Bij loting werd hem, «gelijck in die Universiteyt de manier is,« de uitlegging van een duistere «kortbondige spreucke« van Hippocrates opgelegd, wat hij volbracht tot genoegen van zijn leermeester, hoewel hij het deed «buyten den sin van de Medicijns, maer niet (gelijck ick noch geloove) van de medicijne.« Over deze interpretatie van het Hippocratische aphorisme heeft hij in later jaren nog met Plempius en Salmasius gedisputeerd, gelijk we bij onze verdere beschouwingen zullen zien.

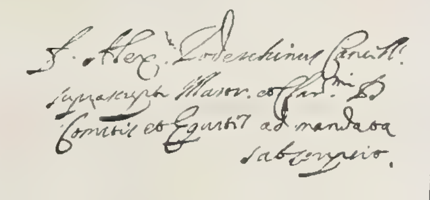
Ook Venetië heeft hij bezocht — en wel, naar mij waarschijnlijk lijkt, na zijn promotie, hoewel dit niet zeker is uit te maken. Hem trof daar het wonderlijke gebruik, dat hij nergens elders in Italië had waargenomen en hetwelk hem ook volstrekt niet sympathiek was: «dat de Edelluyden malkanderen op straet ontmoetende, noch op de Romeinsche wijze, den eene den anderen kusschten, dat het klapte.« Hij bezag ook «de kerck van S. Marcus, met kostelicke gesteenten van alderhande coleuren boven aen 't gewelfsel «alla mosaïca« kostelijck ingeleyt, verscheyde schilderyen uytbeeldende.« «Men hout het daervoor,« verhaalt hij verder «datter eenige zijn van den abt Joachim Sanclori, met dewelcke hy voor vele eeuwen verscheyde veranderingen in Italien zoude voor-seyt hebben. Onder welcke sy houden, dat door de vette leeuwen, aldaer afgebeelt, die uyt het water opkomen; ende door de magere, die op 't lant blijven leggen, hy verstaen heeft de gelegentheyt van de gemeene saeck van

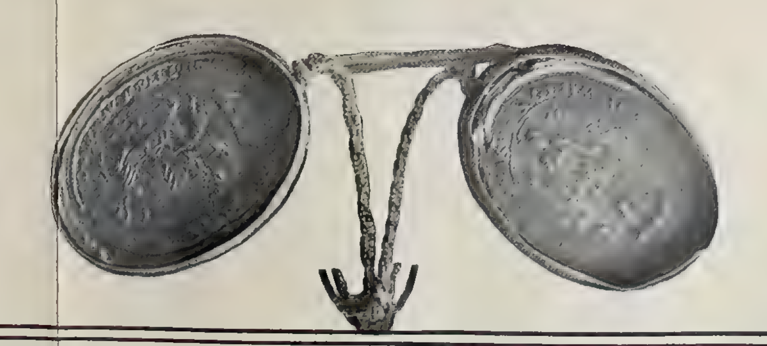
1) Zie een beschrijving van het kaatsspel bij dr. G. J Dozy «Spel en spelen« in «Uit onzen bloeitijd« Dl. I, p. 64/66.

IN CHRISTI NOMINE AMEN.

IOANNES BAPTA ARRIGONEVS Patritius Mantuanus Phiæ ac Medicinæ, & Iur. Vtr. Doctor, atq. Sacerdos Imperialis Comissarius, Consiliarius, Aulæq. Cæsareæ Comes Palatinus & Eques Auratus, &c. Vniversis & Singulis præsens hoc publicum Privilegium visuris, lecturis, seu legi audituris salutem in eo, qui est omnium vera salus. Viguit antiquitus apud maiores nostros & in hunc vsq. diem laudabilis per ducta est consuetudo, vt qui optimarum Scientiarum studijs se devoverunt, atq. in ijs post summos labores, ac vigilias profecerunt in cœtum Excell.mor. Virorum honorifice assumantur. Nos quidem sanctissimis vestigijs insistimus; cum enim & æquitati consonum est eos Laurea Doctorat. coronare, qui dubio in certamine rigorosi examinis dignissime laudabiliter præbuerunt testimonium. Significamus itaq. Vobis qualiter die infrascripta datarum præsentium Nos Io: BAPTA Comes & Eques antedictus Imperiali auctoritate primo loco concessa & impartita ab Invictissimo fel. rec. FEDERICO III. Romanorum Imperatore semp. Augusto, ac Germaniæ, Vngariæ, Boemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ &c. Rege &c. Spectabilibus Theodoro & Ioanni Dominico Theodorinis de Gaunatis a Volta Civibus Venetis & sacro imperio fidelibus, ac eorum descendentibus in infinitum, cum amplissima facultate eisdem attributa per totum Romanum Imperium, & vbilibet terrarum faciendi, constituendi, & ordinandi Comites Palatinos Milites vel Equites similem vel limitatam habentes auctoritatem, Militesq. creandi & insigniendi, atq. Insignia Militiæ eisdem auctoritate Imperiali tradendi & exhibendi: item Doctores in omnibus facultatib. creandi, aliaq. multa faciendi, prout patet amplissº Privilegio per eius sacram Cæsaream Maiestatem Dato, & concesso in Civitate Neostady Die XXIV Novembris M.CCCC.LXXXIV. Regnorum suorum Romani XXXXIIII Imperij XXXII. Vngariæ vero XXV. eius manu Cæsarea subscripto, ac Sigillo Imperiali munito, cuius Privilegij auctoritate, & gratia amplissima Nos demum cohonestati fuimus ab Ill.mo D. FRANCISCO de Sancto Martino Comite & Equite, eadem met amplissima auctoritate creato, prout ex publico Documento Nobis proprio motu concesso, & dato in Castro Sancti Salvatoris M.DC.VIII. Die XVII. Mensis Ianuarij. sub signo & nomine Sp.lis Iulij Bravi publici Castri Sancti Salvatoris Imperiali auctoritate Notarij, & ipsius Ill.mi Comitis, & Equitis Cancellarij eiusq. soliti sigilli appensione roborato clarius, & diffusius apparet. Sub regimine & ad præsentiam Perill.ris & Generosi Dni D. BERNARDI ARNALDI Patritij Vicentini Almæ Vniversitatis Dnorum Artistarum & Medicorum vltramontanorum, & citramontanorum, florentissimi Gymnasij Patavini Syndici dignissimi Nobilem D: IOANNEM BEVERWYKIVM Dordrechto-Batavum D. BARTHOLOMÆI filium, qui diu Phiæ, & Medicinæ studijs diligentem operam dedit ab Ill.bus & Excell.mis Promotoribus suis adductum & Nobis oblatum ad subeundum eius rigorosum examen. Punctis ei prius in Phia & Medicina hesterna die (vt moris est) assignatis, diligenter & acriter examinandum, & excutiendum curavimus Et quoniam ipse Nob. D. IOANNES puncta ipsa magna astante Excellentissimorum Virorum caterva, magistraliter recitando, & argumentis sibi factis, ac dubijs, & casibus sibi propositis, quamvis arduis, & obscuris subtiliter respondendo eaq. doctissime solvendo, tam bene, docte, honorifice, prudenter, excellenter & Doctoreo more se gessit, vt ipsum in Phia & Medicina Doctissimum & Excell.mum merito doctorandum & Doctoralibus Insignibus decorandum iudicaverimus Sequentes igitur laudabilem, & approbatam consuetudinem nostram, & Privilegiorum nostrorum formam, consideratis scientia, Doctrina, modo legendi, morib., ac virtutib. quibus eundem D: IOANNEM Altissimus decoravit, ac præhabito quoq. consilio super eius scientia, Doctrina, & Virtutib. Perillustrium, & Excell.morum Phiæ & Medicinæ Doctorum D. HIERONYMI FABRITII ab Aquapendente in Academia Patavina Anatomen administrantis, titulo supraordinario decorati, Divique Marci Equitis D. RODERICI FONSECHÆ Lusitani Olisiponensis in p.º loco & D. ALEXANDRO VIGONTIÆ Patavini in 2.do Practicam ordinariam Medicinæ publice legentium. D BENEDICTI SYLVATICI Patavini Practicam extraordin. in p.º loco publice legentis, Phorum & Medicorum peritissimorum præsentium commune. VNANIMITER, & CONCORDITER, CVNCTISQ. SVFFRAGIIS, AC EORVM NEMINE PENITVS, ATQ. PENITVS DISCREPANTE, AVT DISSENTIENTE, NEC HÆSITANTE QVIDEM. Consulentium, & approbantium eundem D. IOANNEM BEVERWYKIVM, Virum quidem Doctissimum, & Excell.mum ac ita vniversis naturæ, artisq. donib. ornatum, vt nihil amplius ab eo desiderari possit, In Dei nomine approbavim. & approbatum esse volumus, ipsumq. communi Phiæ & Medicinæ Doctorem fecimus, pronunciavim. solenniter; & creavimus, ac per præsentes facimus, pronuntiam. & creamus Et dantes, & concedentes potestatem, facultatem, & auctoritatem Cathedram Doctoralem ascendendi, & de cætero vbiq. locorum & terrarum privatim, & publice in Phia & Medicina legendi, docendi, disputandi, glossandi, interpretandi, ac cætera faciendi quæ Phiæ & Medicinæ Doctores facere consueverunt, itaut de cætero gaudeat, vtatur; & potiatur omnib. & singulis privilegijs, prærogativis, exemptionib. immunitatib. libertatibus, concessionib. honorib. favorib. gratijs, ac indultis alijs quibuscumq. quocumq. nomine censeantur, quibus cæteri Phiæ & Medicinæ Doctores qui in Gymnasio Patavino, Bononiensi, Papiensi, Perusino, Viennensi, & Parisino & quolibet alio publico, seu privilegiato Gymnasio Doctoralia in Phia & Medicina Insignia acceperunt gaudent, vtuntur, & potiuntur iuxta formam, continentiam vim, ac tenorem Privilegiorum Imperialis & nostri antedictorum. Dari insuper, & tribui fecimus per antedictum Perill.re & Excell.m D. HIERONYMVM FABRITIVM Promotorem suum eidem D. IOANNI BEVERWYKIO. Is sic sua luculentissima oratione petenti & instanti Insignia Doctoralia solita, & consueta ad laudem omnipotentis Dei, eiusdemq. D: Ioannis perpetuum monumentum. Recepto quoq. prius ab ipso Excellente D: Ioanne debito fidelitatis Iuramento in forma. In quorum omnium, & singulorum suprascriptorum fidem & testimonium has nostras patentes Privilegij litteras manu nra subscriptas fieri, & per Cancellarium nostrum infrascriptum subscribi, nostriq. quo in similib. vtimur sigilli appensione muniri mandavimus. Addito quoq. sigillo Almæ Vniversitatis DD. Artistarum & Medicorum Patavini Gymnasij antescriptæ. Actum & Datum Paduæ ex Ædib. residentiæ nostræ in Vicinia Pontis Corvi. Anno Virginei Partus M.DC.XVI Die Lunæ, & XXX. Mensis Maij. Præsentibus ibidem Ill.bus Dnis D. FRANC.º ARRIGONEO Patavino. D. ALOYSIO SPERA IN DEO Veneto, & D. IVLIO de MELCHIORIBVS Veronensi. & alijs quam plurimis Testib. ad præmissa habitis, vocatis & specialiter rogatis. L. D. O. M.

Ioannes Bapta Arrigoneus Comes, et Eques qui supra

Reproductie van de doctorsbul van Johan van Beverwijck aanwezig op de bibliotheek der Maatsch. v. Geneesk.

Venetiën, die den leeuw van S. Marcus tot haer wapen voert. Te weten, dat sy met koopmanschap ter zee rijck, ende met oirlogh te water machtigh zouden werden: ende integendeel de Zee verlatende, ende soeckende hare macht te lande uyt te strecken, dat sy dan tot kleynigheyt zouden vervallen.« 1) Verder vermeldt hij nog van zijn bezoek, dat hij het «Metale Beelt te paert« van den befaamden condottiere Bartolomeo Colleoni (door hem Coglioni genoemd) zag en «in de groote sael op S. Marco« een «afbeeldtsel« van den veldslag door de Venetianen aan de Genueezen geleverd, waarbij het eerst van de nieuw-gevonden vuurwapenen zou zijn gebruik gemaakt.

In April 1617 is van Beverwijck, na een verblijf van ongeveer anderhalf jaar, in gezelschap van een ander jong Hollandsch medicus, Dr. Buggen, over den St. Gotthard uit Italië naar Zwitserland vertrokken. Klaarblijkelijk heeft deze tocht over het Zwitsersche Alpenland op onzen laaglander grooten indruk gemaakt. Midden in de lente, wanneer aan beide zijden het land reeds groen is, vertelt hij zijn landgenooten, is het op de bergen heftig koud, zoo koud, dat de menschen (hij zag zelf drie dooden) «in de snee verstijft« worden. Ook in den zomer zijn de Alpen met sneeuw bedekt, «waervan, door de stralen der Sonne op deselvige dwers uytschietende, gestadigh een deel smelt, ende te nederstort, daeruyt soo grooten geruys ontstaet van het nedervallende water, ende de nevelachtige dampen, die rontsom de bergen, als wolken drijven, dat men naulicx hooren noch van hem sien kan.«

De overtocht over den St. Gotthard duurde vier uren, waarbij men «soo in den somer als des winters al door de snee« gaat. «En algater een leydtsman voor, die volghende de Bakens, met een schop de snee van het padt werpt, soo is hy dadelyck wederom vervult, ende koude Wolcken ende Nevel drijven heel laegh aen den Bergh, waer door men niet veel van sich en kan sien, ende oock geheel nat wert. Ende daervan is 't dat eenighe seggen, soo hoogh geweest te zijn, dat sij haer Handen in de Wolcken ghewasschen hebben.«

Den medicus in hem interesseerden ook de «seer groote kroppen,« die hij daar bij de menschen zag en welke reeds door Plinius aan de «foute van 't water dat sy drincken« waren geweten: ook van Beverwijck houdt het ervoor, dat die kroppen verwekt werden door «de rauwigheydt van het Sneewater dat van de hooge bergen komt afloopen« en door de Zwitsers als drinkwater werd gebruikt, een verklaring die, gelijk

1) Waarschijnlijk heeft van Beverwijck het hier over 't Palazzo Ducale.

bekend is, ook heden nog als de meest waarschijnlijke wordt aanvaard. 1)

Te Bazel ging van Beverwijck Thomas Platter 2) opzoeken, [door hem «een seer geleert en versocht Geneesmeester« genoemd «niet minder in 't ontleden, als in de Geneesconste ervaren«] alsook Caspar Bauhinus, die onzen landgenoot zeer vriendelijk ontving en met wien hij o. a. sprak over de door hem beschreven valvula Bauhini, een anatomisch twistpunt dier dagen. Van hem en mede van zijn zoon beweert hij in later dagen nog veel vriendschap te hebben genoten; brieven van Van Beverwijck aan Bauhinus (of omgekeerd) kwamen mij evenwel niet in handen.

Uit Bazel ging de reiziger waarschijnlijk over Heidelberg, door den Paltz naar de Zuidelijke Nederlanden 3), waar hij te Leuven, met Puteanus, begroette den vermaarden Thomas Fienus, aldaer Professor in de Medicijne' die hem tot zijn groote verwondering verklaarde de befaamde uroscopie nog «aen te houden, om groot profijt, dat hy daarvan trock«, hoewel hij toch zelf niet geloofde aan de mogelijkheid om uit de urine de ziekte te erkennen. Maar, beweerde de niet scrupuleuze man «door ondervragen en konstigh raden [kon men wel] ten naesten by tot de waerheit geraken,« practijken, waarvan van Beverwijck echter een oprechten afkeer had.

Van zijn verblijf te Leuven vermeldt onze vriend nog, dat hij een bezoek heeft gebracht aan 't kasteel van den hertog van Aerschot, «'t heerlick huys van Heverlé«, buiten de stad gelegen. En onze republikein [die, we hebben het met zijn eigen geslachtsboom gezien en we zullen het later nog eens opmerken, trouwens ook hierin kind van zijn tijd 4), zelf niet weinig trotsch ging op een voorname afkomst]

1) «Es ist unzweifelhaft, dass die Kropfkrankheit durch das Trinkwasser, und zwar das Brunnen- und Quel-wasser, nicht das Regenwasser, hervorgerufen wird, und sehr wahrscheinlich, dass organische und nicht mineralische Bestandteile wie etwa der Gips (Klebs) die schädliche wirkung des Wassers bedingen; ausserdem spielen wohl die geologischen und klimatischen Verhältnisse bei der Aetiologie eine Rolle«. Billroth-Winiwarter «Allgem. Chirurg. Pathologie und Therapie«, p. 880.

2) F(elix) Platter, beweert Banga, maar dit is natuurlijk onjuist, daar Felix Platter reeds in 1614 was gestorven.

3) Enkele biographische woordenboeken geven aan dat hij ook nog Bonn heeft bezocht. Ik kon dit evenwel niet vinden. Waarschijnlijk verwarden zij Bononia (= Bologna) met Bonn.

4) «De meeste van die zich vrij vechtende of vrij gevochten republikeinen waren kinderlijk verheugd, zoo vaak zij een klinkend praedicaat bemachtigen of een lijst van voorvaderen toonen konden.« (Dr. Betz, «Het Haagsche leven in de tweede helft der XVIIde eeuw.«)

spot met dien edelman, die, «den wortel van synen geslacht-boom doet spruyten door de arcke van Noach, uyt de roode aerde van Adam«: «Daer en is voorwaer,« geeft hij toe, «geen ouder stamhuys, ende dat vaster gaet, maer het raeckt eenen groven boer soo na, als den fijnsten edelman. Daerom seyde een die den boom te Heverlé sagh, nu te bevinden 't gene hy noyt te voren geweten hadde; te weten, dat hy maeghschap was van den Hertogh, als medegekomen van Noach ende Adam.«

Weldra vinden wij nu van Beverwijck in 't vaderland terug, wel niet volleerd — ook niet in eigen oogen — en zonder veel ervaring, maar toch naar zijn oordeel bekwaam genoeg, om de moeilijke practijk in te gaan. Van een laatste uitstapje naar Leiden hooren we nog, en een bezoek aan Vorstius en aan den «weerden meester« Vossius gebracht, om hun van 't doorleefde en geziene verslag te doen. En daarna — den juisten datum weten wij niet, maar ik vermoed in 't jaar 1618 — zette hij zich als geneesheer in zijn vaderstad neer.

Van de eerste jaren van zijn praktijk kan ik niets bijzonders mededeelen. We mogen aannemen, dat hij zich vol ijver heeft gewijd aan zijn reeds spoedig drukke praktijk, welke hem volgens eigen verklaring „geen winteyeren" legde, en intusschen ook het lezen van goede boeken niet heeft nagelaten. Jaren van werken zullen het geweest zijn, werken buitenshuis ten bate van de stadgenooten, die zich aan hem toebetrouwden, werken ook in de studeerkamer, waar hij zich die solide kennis opbouwde, die belezenheid verwierf, welke onze verbazing wekt: want niet slechts de medische schrijvers der oudheid en van den nieuweren tijd had hij met aandacht bestudeerd, maar ook in de overige klassieken was hij thuis als nu niet menig doctor in de letteren. Den ganschen schat van geschriften in Griekenland, voor zoover die aan ons is overgeleverd, zoo kon zijn vriend Boy later zonder overdrijving getuigen, had hij gelezen en herlezen.

In zijn familieleven was het groote evenement zijn huwelijk op den 1sten April 1619 met de te vroeg gestorven Anna van Duverden van Voort, weduwe van Johan van Meerevelt 1). Wie iets van het karakter van onzen vriend afweet, behoef ik niet te zeggen, dat het

1) We vonden nog een huwelijksafkondiging in het «Huwelijcks-proclamatieboeck« van de Augustijnenkerk te Dordrecht, op 24 Maart 1619: «Johannes van Beverwijck, Doctoor in de medicijnen van Dordrecht ende Joffrou Anna van Duverden van Voort, van Amersfoort — Door schrijven van Amersfoort — proclamatie in gallico templo.«

een «deftig« huwelijk was, dat zijn jonge vrouw, gelijk in zoo'n geval pleegt te worden gezegd, «een goede partij« was. Trouwens ook hierin toont hij zich slechts kind van zijn tijd. «Ons verstandig voorgeslacht«, zegt Fruin naar aanleiding van het huwelijk van Hugo de Groot (waarbij zeker niet meer verstandelijk werd gehandeld dan bij andere) «zag in het huwelijk vooral een maatschappelijken staat, die met het oog op de maatschappij verstandig moest gekozen worden. De patricische families in het bijzonder gaven aan hun gevoel in dezen den teugel niet ruim.« 1) Een vrouw van goeden huize en niet onbemiddeld, met familiebetrekkingen, die den man in de wereld konden vooruithelpen, — dat was 't ideaal van den gegoeden burger. Waar de vader, als bij 't befaamde avontuur van Cats, een bankroetier bleek, daar was ook het pas ontstoken liefdevuur dra gebluscht.

Het is vermakelijk onzen XVIIden-eeuwschen democraat, dien we daareven hoorden spotten met den stamboom van een dwazen edelman en die met Seneca betuigt, «dat wy alle van een beginsel [zijn] ende eenen oorspronck hebben, ende dat de een niet edelder en is, dan de andere, 't en zy degene, die vroom van imborst ende wacker van verstant is,« — nu te hooren betoogen dat «een fraeye afkomst niet is te verwerpen,« en den lof te vernemen, zijn vrouw om haar afkomst toegezwaaid. Nooit kan hij haar vergeten, jammert hij, zijn «wel-lieve huysvrouw.« En gij verwacht de reeks harer deugden te zullen vernemen en zijn smart over haar verlies. Maar neen ! eerst moet onze goede van Beverwijck u nog eens haarfijn vertellen van hoe «chique« familie zijn Anna wel was :

«Die is (maer eylacen! die was) Anna van Duverden, dochter van Mr. Cornelis van Duverden, eerst Schepen van Utrecht, ende daernae lange jaren Schout van Amersfoort, ende van Joffr. Johanna van Voort, genoemt na haer Grootevader Jonchr. Johan van Voort, Borgemeester van Utrecht, in de historye van Hortensius vermelt, ende noch op huyden in een groot glas in 't inkomen van de Buyrkerck in sijn volle harnis met sijn huysvrouw op de knyen leggende. Dese quam van Jonchr. Johan van Lochorst, jonger soon van Heer Adam van Lochorst, van den welcken hy in 't jaer 1219 het lant, ende de hofstede Voort, vast aen de stadt Amersfoort (die daer van, ende van de by-loopende riviere Eem, haren naem heeft, alsof men seyde Eems-voort) voor sijn erfdeel kreegh. Het slot ondertusschen in de oorlogen tegen de Utrechtsche Bisschoppen, van de Gelderschen verbrant sijnde, soo is 't landt evenwel over de vier hondert jaren, nae de gifte, gebleven in den selfden stam, tot de laetste van die, de wel-gemelte Joffr. Johanna van Voort; wiens soon dat nu besit d'heer Arnout van Duverden van Voort, eerste Schepen, ende Rentmeester van Maestricht.«

---

1) R. Fruin «Verspreide geschriften,« Dl. IV p. $^{8}/_{9}$.

Eerst nu hij over de edele afkomst van Anna's geslacht heeft gepocht, komt hij tot de geliefde vrouw zelve en vervolgt: «Wt dit geslacht dan, mijn Anna gesproten zijnde, ende die door de nature selve, ende de exempelen van haer Vorouders tot het beste geleyt werde, en konde niet anders als by haers gelijck uytmuyten. Want met haer deftige geboorte quamen over een de gaven van geest, lichaem, ende, die men noemt, van fortuyne. Wat waessr in een Godtvruchtige Vrouw meerder te wenschen? Een gemoet, een begeerte, eenen wil met haren man. Siende dat ick de letteren lief hadde en de geletterde eerde: sy volghden het beyde, ende gaf voor, dat haer Vader salz van jongs op die genegentheyt haer ingestort hadde. Maer, ick magh wel met Cicero seggen, «O broose hope der menschen! ô onse ydele gedachten! die dickwils op 't midden van de wegh breken, ende vervallen; ende in haren vaert gestuyt werden, eer datse de haven konnen beseylen.« Die soete Vrouw, met dewelcke ick niet alleen mijn jonckheyt, maer oock mijn volgende jaren verhoopt hadde gerust over te brengen, bracht in 't seste jaer van ons houwelick, van Utrecht een quade sieckte die daer meest doodelick was, ende haer oock in ses dagen tot de leste ure verhaeste. Die gevoelende, ende my met haer koude handen omhelsende, met groot verstant ende standvastigheyt haer ziele Godt bevelende, ende alle geluck toe-wenschende, gaf haer heylige ziele wederom aen Godt haren Schepper den 26 Augusti 1624. Eenige jaren na haer droevigh overlijden, heb ick onder haer beelt dese verssen gemaeckt:

«Sic oculos, sic Anna manus, sic ora ferebas,
Nunc cinerem casti corporis urna tegit.
Non cinis ille meos unquam sopire valebit
Ignes; nec vitae finis, amoris erit.
Te vigil, in somnis te tristi corde voluto;
Tu mea, tu conjux Anna perennis eris.«

Lang blijkt echter onze levenslustige collega niet te hebben getreurd over het geleden verlies. Spoedig na de rouwdagen moet hij al wel zijn oogen den kost hebben gegeven, want reeds den 2 Dec. 1626 vinden we hem hertrouwd met Elizabeth de Backere, dochter van Willem de Backere, schepen te Zierikzee, weder dus voortgekomen uit een der regeerende familiën, maar toch niet zoo «chique« als de betreurde Anna — ten minste hij vertelt er verder niets bij. En ware het anders geweest, we mogen ons verzekerd houden, dat hij dan niet zoude hebben nagelaten het te vermelden. 1)

1) Het huwelijk werd in den Haag voltrokken door ds. Vigerus. De ondertrouw vond plaats 25 Nov. Aldus werd mij gemeld door den archivaris van den Haag, Dr. H. E. van Gelder. Uit Zierikzee ontving ik een opgave van de afkondiging aldaar, gedateerd 22 Nov. 1626. Mij werden tevens welwillend de volgende mededeelingen verstrekt: Willem Backer, de vader van Elisabeth, was raad en schepen van Zierikzee in de jaren 1606—1613. Hij overleed 16 Dec. 1613. Zijn weduwe, Jacomina de Witte hertrouwde met Jhr. Jan Oem van Wijngaerden, president van den Hove van Holland en Zeeland. De grootvader van Elisabeth, Cornelis Backer was pensionaris van Zierikzee en na 1580 raad in den Hove van Holland. Ook de

Veel bijzonders weten we ook aangaande dit tweede huwelijk niet te zeggen, alleen dit, dat hij bij deze vrouw niet minder dan acht kinderen kreeg, 1) die evenwel meest jong stierven en waarvan er in 1647 nog maar drie in leven waren, te weten: Anna van Beverwijck met Jan Dullaart en Maria van Beverwijck met Blasius van Haarlem gehuwd, en Willem van Beverwijck die Maria van den Corput tot zijn vrouw nam (2 Febr. 1659). Elisabeth zelve overleefde haar man vele jaren.

Uit het jaar van zijn weduwnaarschap hebben wij nog een voor onzen collega heugelijk feit te memoreeren: «op den 8en November« zoo lezen we in de Resolutiën van den Oud-Raad, «is met eenparige stemmen aengenoemen als Stadts Doctoor de persoon van Johannes van Beverwijck, inplaetse van Zal. Doctoor Jordaen Foreest, tot alsulcken tractement ende emolumenten, als syn voorsz. voorsaet gehadt ende genoten heeft, innegaende 't voorsz. tractement met den . . . Novembris deses jaers 1625. Ende alsoo Dr. Cornelis van Someren, alleen de plaetse, van beyde Stadts Doctoren heeft waergenoemen, ende bedient, t' sedert t' overlijden van Dr. Foreest, hebben mijn Ed. Heeren voornt. geordonneert, dat hij daer vooren sal genieten 't tractement dat wijlen Foreest in leven geweest sijnde, t' sedert sijn overlijden tot den . . . November voornt. gehadt ende genoten soude hebben.« De plichten van dit nieuwe ambt blijken te zijn geweest het bezoeken van de zieken in het gasthuis, als ook het examineeren van de «nieuwe aencomende chirurgijns, pestmeesters ende vroedvrouwen« en «andere visitatiën ende beschouwingen van stadtwegen te doen.«

De hierboven genoemde van Someren, die reeds sedert 20 Juli 1617 het ambt vervulde van stadsdokter, was ruim een jaar ouder dan van Beverwijck (geb. 23 Sept. 1593) en mede Dordtenaar van geboorte. Als onze vriend had hij de Latijnsche school onder Vossius' rectoraat bezocht en daarna aan de Universiteit te Leiden gestudeerd. Zijn studiereis ging evenwel niet zoo ver als die van Van Beverwijck: voor het verwerven van de doctorsbul heeft hij met Caen genoegen genomen en reeds den 16 Oct. 1615 vinden we hem gepromoveerd op een «Disputatio de prognosi sive praecognitione acutorum morborum.« Van Someren behoorde mede tot een aanzienlijke Dordtsche familie

---

overgrootvader was raad van Zierikzee. Uit alles blijkt dus, dat de familie Backer tot de aanzienlijke families uit den lande behoorde.

1) Kinderen van Dr. Johan van Beverwijck en Elisabeth de Backere: Bartholomeus ged. Aug. 1630, Anna ged. Oct. 1631, Willem ged. Dec. 1632, Jacobmina ged. Juni 1634, Philippina ged. Oct. 1635, Philippina ged. 7 Maart 1637, Maria ged. Juli 1638, Maria ged. Maart 1642.

en werd in 1626 onder de regeeringsleden der stad opgenomen. In 1637 zien we hem curator van de Latijnsche school en in 1649 gecommitteerde raad vanwege de provincie Holland in de admiraliteit van Zeeland te Middelburg.

In van Someren vond van Beverwijck een vriend en collega, die zijn sympathie had, een man, die niet alleen een voor zijn tijd bekwaam medicus was, maar ook belangstelling had voor poëzie en letteren. «Vir sine ambitione eruditissimus,« prees hem de Delftsche predikant Jacobus Crucius, en dat zonder overdrijving. Aan 's mans bescheidenheid zal het zeker wel mede toegeschreven moeten worden, dat van zijn vele studies over medische onderwerpen zoo goed als niets is gedrukt. 1)

Van de groote achting, waarin van Someren bij van Beverwijck stond, getuigt wel allereerst de opdracht van de «Montaigne wederleyt,« maar ook de herhaalde uitnoodiging tot hem gericht om zijn oordeel en ervaring omtrent eenige medische kwestie op schrift te stellen. Dat ook op zijn beurt van Someren van Beverwijk hoog stelde, blijkt uit zijn antwoorden; «T'samen« schrijft hij hem den 27sten van Louwmaendt 1644 «hebben wy omtrent dertigh jaeren in onse Vaderlijcke Stadt met onderlinge raetplegingh, en hulpe van ontelbaere siecken, nacht en dagh gesweet. Maer UE. is tot grooter saecken geboren, en onder de voornaemste des Vaderlandts gevordert, soo dat ghy niet alleen de Geneeskonst, maer oock de Philosophie ofte Wijsbegeerte, Historien, suyvere Letteren, en die geneughlijcke leer-oeffeningen, jae den geheelen ringh van de vrye konsten, verstaet en oeffendt, maer oock die gene bemint, dewelcke de selve oeffenen, en die gene veracht, die de selve verwerpen ... UE, die een wonder van geleertheyt is, heeft andere sinnen, de welcke alle den tijdt, die ghy van den arbeydt in de Geneeskonst ontreckt, in andere besigheden besteedt, sonder dewelcke, om kort te gaen, ick de oeffeningh der Genees-konst achte manck te wesen. Vaert wel çieraet en luyster der geleerden.«

Bij de drukke praktijk en de veelzijdige wetenschappelijke en let-

---

1) Van Someren — die den 11 Dec. 1649, dus bijna drie jaar na van Beverwijck stierf, liet in HSS. na de volgende geschriften: «Consilia et Observationes Medicinales«; «Liber singularis Consiliorum de Morbis Mulierum«; «Observationes Chirurgicae«; «Methodus curandarum Febrium«; «Epistolae cum Doctorum Virorum responsis.« Als gedrukt vinden we van hem opgegeven: «Oratio funebris in obitum viri clarissimi D. D. Guilielmi de Bevere, D. D. Cornelii filii, Consules Dordraceni, avunculi sui« 1636; «De Unitate liber singularis ad S. P. Q. D.« Dordt 1639; «Tractatum de Variolis et morbillis; cui accessit eiusdem de Renum et Vesicae Calculo Epistola« Dordt 1641.

terkundige werkzaamheid kwam sedert 1627, in welk jaar hij «Raad« werd, nog de deelname aan het bestuur zijner stad. Raad is van Beverwijck slechts twee jaren geweest, want reeds den 6 September 1629 lezen we in de Resolutiën van den Oud-Raad, «dat dien dag «gesurrogeert« [werd] als Schepen in plaetse van den Heere mr. Gerrit Schaep, vertrocken naar Amsterdam, Dr. Johannes van Beverwijck.« Sedert dien vinden we van Beverwijck geregeld op zijn beurt terug in de lijst der Schepenen, wat evenwel niet zeggen wil, dat hij in de twee jaren van gedwongen «stilzitten« buiten de regeering van zijn stad stond. Immers, in dien tijd bleef hij, volgens de gewoonte dier dagen, als «oudraad« aan het stedelijk bestuur zijn deel behouden. 1)

Niet weinig trotsch was van Beverwijck op deze onderscheiding hem te beurt gevallen. En met zeldzame naïviteit heeft hij dat jaren later nog doen blijken in zijn «Lof der Medicine«. Want daar sprekend over de «eere« waartoe de «Geneeskonste haer voester-kinderen brenght,« na verhaald te hebben van de vorstengunst in oude en nieuwe tijden door bekwame geneesheeren genoten, de bijkans goddelijke eerbewijzen door de antieke volken hun bewezen, — vervolgt hij met typischen regententrots: «Maer wat behoef ick veel van de Wtheemsche by te brenghen: daer wy sien dat in ons eygen Vaderlandt de Doctoren, Schouten, Borghemeesters, Schepenen, Raden van Staten, Ghecommitteerde Raden van Hollandt, werden, ende verscheyde andere hooghe staten bekleeden? Hetwelck in onse Stadt, sedert ontrent hondert jaren, na Meester Willem Stoop, Schepen en Borgemeester, en Meester Pieter van Foreest, Raedt, om dat de Medicijns hier meest vreemdelinghen waren, is blijven steken, totdat de oude eere der Medicijns wederom opghehaelt is in den Persoon van desen Autheur, ende den Wel-achtbaren en Vermaerden Heere Doctor Cornelis van Someren.«

Dat hier aan de waardeering der medische kunst wordt toegeschreven, wat in waarheid aan het behooren tot een der regeeringsfamilies was te danken, weet echter wie maar eenigszins met onze vaderlandsche historie bekend is. Want kunde noch geleerdheid, hoe groot ook, zou de toelating van den eenvoudigen burger tot het bestuur van stad en lande in die dagen hebben kunnen bewerken. Trouwens

1) Van Beverwijck wordt verder als schepen genoemd $^{1631}/_{32}$, $^{1635}/_{36}$, $^{1639}/_{40}$, $^{1644}/_{45}$. «Burgemeester van 's heeren wege« blijkt hij nooit te zijn geworden, wat ook niet te verwonderen is, daar daartoe meest iemand van meerdere rechtskennis werd uitverkoren, als moetende presideeren het college van schepenen. cf. J. L. van Dalen «De oude Regeeringsvorm van Dordrecht« in Fruin's Bijdragen.

in zoo groot aanzien stond in van Beverwijcks tijd de geneeskunde niet bij overheid noch bij den gemeenen man — zoude anders een oratio pro domo als de «Lof der Medicine« of «Montaigne wederleyt« behoeven te zijn geschreven!

En we moeten erkennen, dat dit wel voor een goed deel aan de beoefenaars dier wetenschap zelve te wijten was: «Hedendaaghs«, klaagt de Middelburgsche Medicijn Matthias de L'obel in 1614, «siet men verloopen Papen, Kosters, Schoenlappers, Predikanten, Monniken, Juristen ofte in de rechten kwalijk Geleerde, Kwakzalvers, Avonturiers, slechte Apothekers, Kleerlappers, Toovenaars, zwarte Kunstenaars en dergelijke meer die hen voor medicynen uitgeven. De Apothekers zijn meest onkundige lieden, kennen nauwlijks de kruiden, die zij moeten gebruiken en verstaan nauwlijks latijn om zich verder te bekwamen. Toezigt is er niet. Er wordt geen onderzoek naar hunne bekwaamheid gedaan. Ook oefenen zij, door tegen vermeende kwalen geneesmiddelen af te geven, onderhands de geneeskunde uit, en zijn den goeden geneesheeren, wanneer dezen de recepten niet aan hun winkel laten gereed maken, vijandig.« En in zijn «Deugden-spoor« ergert de medicus Baardt 1) er zich over, «dat roeckelose lantlopers, ongeleerde monnicken, olde superstitieuse vrou-luy, jae honde-slagers, de goddelijcke wetenschap met onreyne handen besoetelen, ende haer eygen even-naesten uyt louter buydelschrabberij, willens en wetens om den hals brengen, voorwendende, alle de sieckten des menschelijcken lichaems te connen genesen ende alle de gebreckelijcke te connen helpen; ick geloove jae: van 't leven ter dood.«

En niet zonder recht wordt hier geklaagd. Want het inzicht in de werkelijke onwetendheid en onbekwaamheid der tallooze wonderdokters en kwakzalvers ontbrak in dien tijd vrijwel geheel. Niet slechts toch hadden deze op het platteland bijkans de gansche praktijk in handen, maar ook in de steden, zelfs onder de aanzienlijke burgers, vonden zij hun clientèle. «Niemandt«, zegt van Beverwijck, «sal een kleedt laten maken, als van een Snijder, die een goet meester is, maar sijn lichaem vertrouwt hij een yeder, die maer seyt dat hy goeden raedt weet. Dit is de oorsake dat door Lant-loopers en Waaghalsen onnooselen om den hals komen, gelijck wy noch onlangs hier gehadt hebben eenen Duytsch, die jongh en out in alderhande sieckten niet en gaf als Prae-

1) Petrus Baardt, medicus te Leeuwarden, blijkt een vriend te zijn geweest van Johan van Beverwijck. Voor de «Heelkonste« wordt ook een koddig vers van hem op de kwakzalverij gevonden.

cipitaet.« En aan het slot van zijn onuitgegeven Hollandsche vertaling van de «Observationes« acht Tulp het noodig zijn tijdgenooten dringend te waarschuwen «hier voor een waegdrager, en daer voor een stoeldraier die dikwijls met de gest op de neus, ook over de voornaemste van de Stad, het verband quam doen, over gecneusde ofte open schenen, of met het versch vliesie van een eij, of met buitenste schil, of van een bies, of droge mat, welke geen acht dagen gelegen hadden, of alles was met roos, corts, verrotting, ia de dood selver ontstelt, gelijk wij in een burgemeester ende voornaeme coopman gewaer zijn geworden, daer alles met calchitis plaister (nu diapalma) de regh gewasse, gesmolte ende in brandewijn gedoopte scheenzalve, het veel veiliger hadde konnen te regte comen. Kies of deelt. Toesien is 't best op 't spul.« 1)

Evenwel de bloei der kwakzalverij was nog het ergste niet. In niemand kan het opkomen aan de wetenschap in eenigen tijd te verwijten de kwade praktijken van onbevoegden en wonderdokters. Droeviger was het, dat ook de z.g. wetenschappelijk opgeleiden, de werkelijke geneesheeren vaak genoeg maar al te onbekwaam waren en ook niet steeds even keurig optraden. We hoorden reeds van Beverwijck's klacht over de gebrekkige studie, het weinig werkelijk kunnen van velen, die in de praktijk gingen. «Al-bedryvers, leer-jongers vol klappernyen« noemt hen Matthias de L'obel« die alsoo haest alsse drie of vier maenden in Italien of elders gheloopen hebben ende sommige regelkens van buyten geleert, hen-lieden uytgeven voor groote ende seer ervaren Meesters, ende meynen, veel wonders te bedryven. .... Soodat dese stoute, gelt-gierige leer-jongers eerst uyten doppe gekomen, hen beroemen alles te weten en nergens in te twijffelen, hare hartneckige scholastijcke opinien doordrijvende.« 2)

Maar ook met de oudere en meer ervaren medici was het al niet veel beter gesteld! Van Beverwijcks collega, Daniel Jonctys, een man van ruimen blik, die echter voor zijn vak zelf geen al te groote liefde schijnt te hebben bezeten, spot in «Venus en Minerva« niet onverdienstelijk, en wat erger is, ook niet zonder recht, met de schijngeleerdheid en opgeschroefde taal van vele zijner ambtsbroeders, die achter een veelheid van mooie, statige woorden hun werkelijke onwetendheid trachten te verbergen en een geleerd gezicht zetten, al begrijpen zij van wat zij waarnemen ook volstrekt niets:

---

1) Thijssen «Nic. Tulp,« p. 119/120.

2) Matthias de L'obel «Den Leyts-man ende Onderwijser der Medicijnen ende Bereydinghboek van de Medicamenten,« Amsterdam 1662.

«Hy, 't wijl der veel haer in 't uytwendige vergapen,
Hangt aen zijnen y'elen romp al wat hy by kan schrapen:
Zijn Pronk-ring naest den duym past by zijn Arts-muts wel,
Die juyst strekt tot verdek van Midas ooren-lel.
Hy, weet gelijk zijn les, by 't Krank-bedd op-te-zeggen;
Geen kruym zijn's wetenschap, laet hy begraven leggen;
En haalt veel wonders uyt Hippocrates, Galeên,
Die nooyt zijn oog of hand beslagen heeft te leen.

— — — — — — — — — — — — — — —

Hy, weet u uyt den wijn (tart u door zultste Wijzen)
Zoo wel als uyt den piss, de Qualen aen te wijzen;
Of in den Urinael te thoonen, met bescheyt,
Waar 't klippig nieren-hol, waer 't koortzig harte leyt:
Hy ziet, door 't drabbig nat, of kleysjen heeft ontfangen;
En wat voor hair het kind zal omde ooren hangen:
Hy, dat de lever is geslagen om het hart;
Hy, dat de long en milt zijn ondereen verwart.
Hy mengelt drank op drank; roert all d' Aptekers kassen;
(Want wil het eene niet, misschien zal 't ander passen)
Waer door Natuyrs bestuyr werdt mennig-maels mis-leydt:
En niettemin by 't Grauw hiet dit zorgvuldigheyd.«

En Dan. Jonctys was de eenige niet, die met geneeskundigen van zijn dagen spotte: Bredero, Hooft, Baerdt en vele minder goden met hen hebben in hun verzen en klachten niet weinig op de medicijns en hun kunnen afgegeven. En van Beverwijck was het tot op zekere hoogte met hen eens. De onkunde van vele zijner collega's erkende hij gaarne, al betreurde hij het ook, dat het zoo was: «Het zijn al geen kocks, die langhe messen dragen. So gaet het oock met de Geneesmeesters van dewelcke Hippocrates al op sijnen tijdt geseyt heeft, datter veel met der naem waren, maer weynigh met de daet.« Hij waarschuwt met name tegen hen die «sonder eenig verstant in alderley sieckten, ende personen de medicamenten van de Alchimisten ingeven dewelcke meest uyt Quicksilver, Antimonye, Sublimaet en dierghelijcke bestaen.«

Maar wat wel het meest zijn ergernis wekte, was het bedrog hetwelk vele zijner kunstbroeders pleegden met de befaamde, reeds door Petrarca sarcastisch bespotte 1) «piskijkerij,« nog een der resten uit den tijd, toen de Arabieren in de medische wetenschap den toon

1) cf. ook Dr, T. en Prof. W. Söderhjelm «De Italiaansche Renaissance,« p. 70/71.

aangaven: «een groot misbruyck al langh by de treffelijckste Genees-meesters wel te recht mispresen.« Niet alleen de ziekten beweerde men uit de urine te kunnen diagnosticeeren, maar mede te kunnen zeggen, van welk geslacht de lijder was. Zelfs zou de onderzoeker uit het water vermogen te erkennen het al of niet maagd-zijn der vrouw.

En toch, ondanks al zijn afkeer van de kwade praktijken der uroscopisten, kan onze oolijke XVIIde eeuwsche collega niet nalaten menige kostelijke anecdote, die hij hieromtrent weet — staaltjes van ongewone handigheden en vernuftigheid, — mede te deelen. En ik op mijn beurt kan de verzoeking niet weerstaan er hier een paar af te schrijven:

«Een seker Boerin«, vertelt van Beverwijck, «bracht haer mans water hier in de Stadt by een Doctor, en als hy 't sijne geseyt had, soo dede sy daer by, dat het hem opquam in de keel, en vraegden, of het niet wel opstijgingh van de Moer soude wesen? En als de andere hem niet en konde onthouden van lacchen, so seyde sy, Hoe nu en hebben de mans geen Moer? Neen, antwoorden hy. Maer hem quelt de opstijgingh van de Vaer. Ick mochts wel denken, seyde de Boerin; want het komt hem even-eens in de keel op, gelijck het mijn plag te doen. Daer mede ginckse wel getroost na huys, en den Doctor kreegh groote neringh in dat Dorp van degene, die met d'opstijgingh van de Vaer ghequelt waren. Want al die voor 't hert, ofte in de keel het minste maer schorten, werden al dadelijck verklaert, de opstijgingh te hebben.«

«Seker Huysman«, zoo luidt een ander dier anecdoten, «bracht midden in de winter water by den Geneesmeester, hy vragende of het van sijn vrou was; den Boer seyde, Ja: maer siet eens ofte ghy daer uyt niet wat anders en merckt. Den Doctor, also het water van goede verwe was, kreeg agterdencken van eenige uytwendige pijn, ende gaf die oock tot antwoort. Braef, riep den Boer, dat is wel geraden: Dan waer van komt de pijn, die sy voelt in haer zijde, daer het blauw is. De Genees-meester horende van de blauwigheyt, konde lichtelijk afnemen, sulcx door vallen of stooten geschiet te zijn: daerom vraeghden hy, of de vrou niet gevallen had? Den Boer hierover verwondert staende, Meester, seyde hij, soo ghy mijn kont seggen, waer van dat sy gevallen is, ick sal u houden voor den alderbeste. De Genees-meester, de plompigheyt van den Huysman bemerckende, en overleggende de gelegentheyt van de wooninghen, gaf voor antwoort, dat sy van de trappen gevallen was. By gat, seyde den Boer, indien ghy uyt het water kont weten, van hoeveel trappen sy gevallen is, ick sal alleman seggen, dat ghy een hups man bint. Hier en konde de Geneesmeester hem naulijcx van lacchen houden, evenwel wetende, dat de Boerensolders niet seer hoog en sijn. antwoorde, ontrent van twaelf trappen. Waer op den Huysman seyde. Siet het water te degen; want daer moeter meerder zijn. De Genees-meester neder-siende, bedacht wat anders: daerna een statigh gelaet toonende, seyde, De wegh is door de vorst geheel gladt, en hebt ghy niet onderweg gevallen, en wat water gestort? Den Boer, gelijk 't een slechte loer was, siende den Genees-meester voor een Propheet aen, bekende, dat hy gevallen had, en datter wat gestort was. Daerop seyde doen de Ghenees-meester met een groote stemmigheyt, Fijnman, op die plaets, daer ghy gevallen hebt, moet ghy d' ander trappen soecken,

want ik en hebse hier in dit glas niet. Den Boer seer verwondert sijnde over de geleertheyt en ervarentheyt van den Genees-meester, gingh soo na huys, en vertelde sijn karen met groot genoegen, hoe wijsselijck den Docter hem geantwoort hadde.«

Evenwel ook toen waren niet alle medici gevat en menigeen werd het slachtoffer van een onbarmhartigen grappenmaker. Trouwens in deze dingen met den geneesheer te mallen, was gemakkelijk genoeg, en wanneer hij niet op zijn hoede was, liep hij voortdurend gevaar erin te loopen en daarna danig te worden bespot: »Daertoe komen sommige met bier of eenigh ander nat en krijgen evenwel al eenigh bescheyt. By seker Ghenees-meester werde een gedeckt glas gebracht met Spaensche wijn. om te besien: hy denselfden aensiende voor root water; seyde, dat de Lever heel ontsteken was, ende dat grooten brant hem door het gantsche lichaem verspreyde. De schalck, die daerop uyt was, het glas weder aennemende, gaf tot antwoort, sulcx wel te gelooven waer te wesen, wanneer hy het soude ingedroncken hebben, gelijck hy op staende voet dede.«

Onze XXste-eeuwsche medici, niet gewoon dat op deze wijze met hen en hun wetenschap wordt gelold, zullen zeker meenen, dat het met het aanzien, waarin hun collega's toen stonden, al heel droevig gesteld was. Maar men bedenke — en dit is ook de meening van van Beverwijck — dat het toch hun eigen schuld was en die befaamde uroscopie ook beneden de waardigheid van den ernstigen geneesheer. Van Beverwijck heeft er zich dan ook nooit mee ingelaten, mede op raad van zijn leermeester Everard Vorstius, die hem toen hij in de praktijk zou gaan, ernstig aanbeval «die quade gewoonte allencxkens af te schaffen.«

Evenwel moest toch noodwendig dit optreden van tal van geneesheeren, waaronder ook mannen van naam als de vroeger genoemde professor Thomas Fienus, het aanzien van de medische wetenschap en haar beoefenaars niet weinig schaden. En zoo vinden we dientengevolge ook tal van hoogstaande mannen in die dagen tegenover het vermogen en nut van den medicijn vrij twijfelmoedig gezind. De typische representant dier twijfelaars was de scepticus bij uitnemendheid, de beroemde essayist Montaigne, door Emerson geprezen als «the frankest and honestest of all writers« 1), een man even streng en veeleischend tegenover anderen, als hij het was ten opzichte van zich zelf. En we kunnen het begrijpen, hoe iemand van zoo groote op-

1) Ralph Waldo Emerson «Works«, «Representative men« p. 379. Cf. ook Henry Thomas Buckle, «History of Civilisation in England« Dl. II, p. $^{16}/_{18}$.

rechtheid afkeerig moest zijn van de pedanterie en achter geleerde woorden verborgen onkunde, toen zoo gewoon in de medische wereld. En niet zacht is dan ook de afstraffing, die hij den geneeskundigen toedient:

«Je ne veois nulle race de gents si tost malade, et si tard guarie, que celle qui est soubs la jurisdiction de la medicine: leur sante mesme est alteree et corrumpue par la contraincte des regimes. Les medecins ne se contentent point d'avoir la maladie en gouvernement; ils rendent la santé malade, pour garder, qu'on ne puisse en aulcune saison eschapper leur auctorité: d'une santé constante et entiere, n'en tirent ils pas l'argument d'une grande maladie future? .... Et à dire vray, de toute cette diversité et confusion d'ordonnance, quelle aultre fin et effect aprez tout y a il que de vuider le ventre? ce que mille simples domestiques peuvent faire .... Ils ont une façon bien advantageuse à se servir de toutes sortes d'evenements: car, ce que la fortune, ce que la nature ou quelque aultre estrangiere produict en nous de bon et de salutaire, c'est le privilege de la medecine de se l'attribuer; tout les heureux succez qui arrivent au patient qui est sous son regime, c'est d'elle qu'il les tient; les occasions qui m'ont guary moy, et qui guarissent mille aultres qui n'appellent point les medecins à leur secours, ils les usurpent en leurs subjects: quant au mauvais accidents, ou ils les desadvouent tout à faict, en attribuant la coulpe au patient, par des raisons si vaines, qu'ils n'ont garde de faillir d'en treuver tousjours assez bon nombre« .... Le chois mesme de la pluspart de leurs drogues est aulcunement mysterieux et divin: Le pied gauche d'une tortue, L'urine d'un lezard, La fiente d'un elephant, Le foye d'une taulpe, Du sang tiré soubs l'aile droicte d'un pigeon blanc: et pour nous aultres choliqueux (tant ils abusent desdaigneusement de notre misere). Des crottes de rat pulverisees, et telles aultres singeries qui ont plus le visage d'un enchantement magicien, que de science solide. Je laisse à part le nombre impair de leurs pillules, la destination de certains jours et festes de l'annee, la distinction des heures à cueillir les herbes de leur ingredients, et cette grimace rebarbatifve et prudente de leurt port et contenance, de quoy Plize mesme se mocque .... Les promesses mesmes de la medecine sont incroyables: car, ayant à prouveoir à divers accidents et contraires qui nous pressent souvent ensemble, et qui ont une relation quaisi necessaire, comme la chaleur du foye, et froideur de l'estomach, ils nous vont persuadant que, de leurs ingredients, cettuy cy eschauffera l'estomach, cet aultre refreschira le foye; l'un a sa charge d'aller droict aux reins, voire jusques à la vessie,

sans estaler ailleurs ses operations, et conservant ses forces et sa vertu, en ce long chemin et plein de destourbiers, jusques au lieu au service duquel il est destiné, par sa proprieté occulte; l'autre asseichera le cerveau; celuy là humectera le poulmon. De tout cet amas, ayant faict une mixtion de bruvage, n'est ce pas quelque espece de resverie d'esperer que ces vertus s'aillent divisant et triant de cette confusion et meslange, pour courir à charges si diverses? Je craindrois infiniement qu'elles perdissent ou eschangeassent leurs etiquettes, et troublassent leurs quartiers. Et qui pourroit imaginer qu' en cette confusion liquide, ces facultez ne se corrompent, confondent et alterent l'une l'autre? 1)

In een afzonderlijk tractaat heeft van Beverwijck getracht stuk voor stuk de paradoxen van Montaigne te weerleggen, nu eens meer dan minder gelukkig, maar toch altijd blijk gevend van volstrekt geloof in het nut zijner wetenschap, van haar onmisbaarheid voor het leven. De «Bergh-val ofte wederlegginge van Michiel de Montaigne, tegens de Noodtsakelijckheydt der Geneeskonste,« zoo heet het pleidooi, dat onze collega volgens zijn zeggen in één avond — en dan nog wel in 't Latijn! — op 't papier zou hebben geworpen. Op verzoek van een zijner patienten «onsen grooten Vriendt, Heer Adriaen van Blyenborgh,« een groot vereerder van Montaigne als zoovele Nederlanders in die dagen 2). had hij het stukske opgesteld. En den volgenden dag las hij het voor aan den lijder, die ziek lag aan 't «graveel,« «waerdoor hy, een groot Liefhebber zijnde, ende selver in mijn Beuselinghen vermaeck scheppende, sijne pijn wat scheen te vergeten.« Later heeft hij het te zamen met den «Lof der Medicine« uitgegeven eerst in 't Latijn, later ook in 't Hollandsch.

Of van Beverwijck, toen hij, nog een knaap («adolescentulus«), zijn «Medicinae Enconomium schreef,« reeds het minder bekende rhetorische geschriftje van den jongen Erasmus «de Lof der Heelkunde« 3) kende, meen ik te mogen betwijfelen. Maar had hij het gekend, het zoude zeker zijn sympathie hebben gehad, meer dan de minder vleiende opmerkingen welke de groote Rotterdammer op rijper leeftijd heeft meenen te mogen neerschrijven over de wetenschap, die onzen Dordtschen medicus lief was en bleef, welke liefde hem ook tot het verkondigen van haar lof heeft bewogen, en hem welsprekend gemaakt

1) «Essais de Montaigne« Dl. II, p. $^{161}/_{160}$.

2) Lipsius noemde hem zelfs den Franschen Thales!

3) Van Beverwijcks Medicinae Enconomium — door hem opgedragen aan Vossius werd in 1644 te zamen met dat van Erasmus, Cardanus en Melachthon bij Arnold Leer te Rotterdam uitgegeven.

in zijn oratie te haren gunste. Want in het verheerlijken der medische kunst doet van Beverwijck niet onder voor een der lofredenaars, met wier «enconomia« de zijne later te zamen werd uitgegeven 1). «De oudste van al de konsten« noemt hij haar, «by-na met de menschen selve geboren« ; «Adam, den eersten Mensche« (nadat hij door den zondenval aan ziekte en dood was onderworpen) «is den eersten geweest, die de konste der Medicijne geoeffent heeft.« Volstrekt onmisbaar is zij dan ook voor den mensch, die maar al te vaak haar reeds behoefde vóór zijn geboorte, die zijn levend ter wereld komen dikwerf aan haar alleen dankt. «Wat kan er treffelijcker of wonderbaerlijcker konst zijn als de gene die den mensch nootsakelijck is eer hij geboren, ja eer hij ontfangen is.« «En voorwaer daer en is geen lant, geenen tijt van 't jaer of van ons leven, gheen ordre van menschen, die sonder den heylsamen dienst van dese Konste haer kan behelpen. Hare wetten, gelijkse alle volkeren even gemeen zijn, so zijnse alle even nut en dienstig. Dese moeten Keysers en Koningen, die haer aen andere wetten niet en verbinden, onderdanigh zijn; indiense de straffe van wederspannigheyt niet en willen op haer vleesch aen laten komen.«

Nog echter om een andere reden zijn deze geschriftjes voor ons belangrijk dan om 't oprecht geloof en vertrouwen in het goed recht der medische wetenschap, dat er uit spreekt. Want tegenover Montaigne en andere sceptici betoogend, dat, «de gebrecken van degene, die eenige konste by de handt nemen, de weerdigheyt van deselvige niet verminderen«, geeft van Beverwijck tevens aan wat hij dan wel in een goed medicus eischte: «Degene« zegt hij, «die voor vroome, geleerde ende ervare Mediçijns willen uytgaan, ende in der daet oock zijn, moeten, gelyck Hippocrates leert, van alle dese dingen deelachtigh zijn, nature, geleertheyt, plaets om te studeren, opvoeding, verstant ende tijdt. Hiervan moet hy versien zijn, die met eere ende achtinghe by anderen, ende met een goet ende gerust gemoet voor sijn selven, het oeffenen van de Geneeskonste by de hant sal nemen. .... Voor-eerst is [dan] een goede ende bequame Nature noodigh [d. i. een helder verstand], maer oock een [langdurige] Arbeydt, en goede onderwijsinge van jongs op, ende in een plaetse daertoe dienende, en neerstigh studeren, insonderheydt in de Griecksche en Latijnsche Talen en in de Natuerlicke wetenschap, waerop de Medicine

1) Wie het latijn minder machtig is, kan dit boekske van Erasmus in goede vertaling lezen in de uitgave van Prof. dr. Ludwig Enthoven: «Lob der Heilkunst« (1907), met tal van aanteekeningen door dezen voorzien.

haer Fondamenten leydt«. En ten slotte dient de aanstaande medicus nog kennis te nemen van «het voornaemste dat van alle tijden by de treffelijckste Medicijns versocht, ende beschreven is,« «Die daer niet aen en wil, en meent dat het met een praetjen by de wijfs te doen is,« zoo waarschuwt van Beverwijck, zoeke liever een ander vak. Want hij «bedrieght niet alleen sijn selven; maer, dat noch ergher is, oock sijnen even naesten, met welckers gesontheydt ende leven hy lichtveerdigh, en godtlooslijck speelt.«

Man van goede collegialiteit als van Beverwijck blijkbaar was, laakt hij ook tal van unfaire trucs, in zijn dagen gebruikelijk, keurt hij het af dat sommige bij een consult «een goet versocht Genees-middel uyt jaloersheydt achterhouden, om hetselfde niet aen den anderen bekent te maken,« of wel bij een zieke altijd een geleerd gezicht zetten en «de siekten al grooter plegen te maken als sy wel zijn, omdat de genesinghe haer meerder eere en naem soude geven,« wat bovendien ook voor den lijder zelven schadelijk is, daar deze medicijns toch «veeltijts in kleyne ende lichte Siekte veel Genees-middelen [voorschrijven], als of deselvige geheel swaer was, tot groote schade van den Sieken, dien het dickwils beter was de siekte uyt te staen, als de onnoodige Middelen.«

Geen groote vriend is onze XVIIde-eeuwsche collega van 't specialistendom, door Montaigne aanbevolen, omdat het volgens zijn zeggen in het oude Egypte zoo nuttig zou gewerkt hebben. Hij heeft tegen de specialiseering het oeconomische bezwaar, dat dan in kleine plaatsen de medicus «de kost niet en soude krijgen.« Maar zijn sterkste argument is, dat een kennis van al de ziekten van den mensch voor een goede behandeling van den lijder noodig is, dat het niet geldt slechts een ziek deel, maar een zieken mensch te behandelen, bij wien toch alle deelen tezamen het leven onderhouden. Daarom moet de medicus kennis hebben en ervaring van alle ziekten: «so dat hier en geen plaats kan hebben, 't gene de Italianen seggen, dat die te veel beslaet, weynigh vat.«

Alleen de practische uitoefening der heelkunde wil hij aan zich uitsluitend daaraan wijdende chirurgijns opgedragen zien. Want van den geneesheer worden andere dingen geëischt dan van den heelmeester. Deze toch moet, naar Celsus terecht zeide, zijn een jonge, sterke man, nooit bevend van hand en scherp van gezicht, ongevoelig voor het schreeuwen van den patient en kalm blijvend bij 't zien van elk lijden. Daarentegen is de ideale geneesheer een «vriendelijck en bejaert« man, die beschikt over een rijke en langdurige ervaring,

welke de jonge medicus, pas van school komend, nog volstrekt mist. De jonge artsen, beweert dan ook van Beverwijck, «weeten van den aert der sieckten niet veel beter te oordeelen, als een Bonte-Kraey van den Somer!« Maar al wil hij dan, dat de practische uitoefening der heelkunde door den medicus aan den chirurgijn worde overgelaten, de theoretische kennis der chirurgie achtte van Beverwijck toch niet minder voor den goeden arts noodwendig, opdat hij den chirurgijn kan voorschrijven, wat hij heeft te verrichten en hem controleeren bij zijn werk. Van een neerzien op de heelkunde — voor kort nog zoo algemeen bij de doctoren — was bij van Beverwijck reeds volstrekt geen sprake meer; heeft hij immers ook een «Lof der Heelkonste« geschreven!

En het dient erkend, dat in deze dingen een pleidooi nog wel zoo noodig was als in zake de geneeskunde. Want de chirurgie stond in die dagen nog op een zeer laag peil. Voor een goed deel moet dit zeker worden geweten aan de onwetenschappelijkheid harer beoefenaars, die aan het verbinden van wonden etc. de haarsnij- en scheerkunst paarden, en vaak niet veel meer waren dan kwakzalvers, die het bloed van gehangenen bij vallende ziekte voorschreven, of gelijk de Amsterdamsche chirurgijn-barbier Bernhardt van Vijven, «het opperst deybeen muskel troktantier majoor« noemden. Bij het publiek waren de chirurgijns dientengevolge volstrekt niet geacht, en talloos zijn de bespottingen, waaraan zij in die dagen in kluchten en pamfletten blootstonden. Onze Baerdt, die op zijn collega's reeds heel wat had af te geven, is over hen nog veel slechter te spreken. «Eyndelijck haar bedroch en aengeven haer snuyven en anderhalff ellens woorden, waermede sij den duyvel uit der hellen ende Proserpina uyt sijn ermen souden connen verlossen, zijn ten laetsten hier toe gecomen, dat se hare geld-tresoren, hare bancquetten, slempen en vergaderingen, niet uyt vereeringen van eerlycke luyden, niet uyt redelycke geldconquesten genieten, maer uyt de affparsingen van de arme ende sobere proevelingen, seggende met de rechtsgeleerden: wij vragen niet, waer aff? maar vrindt, het moetter zijn.«

Dat het echter in die dagen voor de heelkunde alrede ging «daghen«, is bekend genoeg, en mede dat vele bekwame en wetenschappelijk opgeleide mannen het toen niet meer beneden hun waardigheid achtten aan de heelkunde hun denken en arbeiden te wijden. Voor die beteren onder de broeders neemt van Beverwijck het dan ook op: «Niemandt en weet«, zegt hij, «watter aen een goet Heelmeester ghelegen is, als die onder de handen van een brodder mishandelt is gheweest.«

Ook in dezen heeft van Beverwijck zich voor zijn stad verdienstelijk gemaakt. Hij was het toch, die in dien tijd [toen het nut der anatomie, met name voor de verheffing der chirurgie, ook in Nederland, meer en meer werd erkend, kennis van deze dingen van den chirurgijn werd geëischt en — het blijkt uit de verzoeken van het gild aan de overheid van onderscheiden steden uit eigen beweging gedaan, — mede door henzelf verlangd] in zijn vaderstad door de regeering werd aangewezen de ontleedkunde te onderwijzen. 1) «Mijn E. Heeren van den Gerechte der Stadt Dordrecht,« zoo lezen we in de resolutiën van den Oudraad van 17 Oct. 1634, «absent alleenlijck d' heeren Michiel Feltrum ende Mr. Sebastiaan Francken, hebben op 't Versouck van 't Chirurgijnsgilde goet gevonden ende geresolveert dat weeckelijcks lessen in anatomicis ende bij winterstijde in een of te meer subiecten soude werden gedemonstreert tot oeffeninge van die van den voorsz. gilde ende 't voorsz. manuaal, ende tot dien eynde als gecommitteert den Welachtbaren ende Hoochgeleerden Heere Dr. Johan van Beverwijck uytten Outraede, op een weddens van twee hondert ponden tot XL grooten 't pont jaerlicx ende dat op alsulcken instructie als haer Ed. denselven in tijden en wijlen goet sullen vinden te geven.« 2)

Tot April 1643 — toen hij «vermits sijnne meerdere en importantere occupatie, als veeltijts uytte stadt moetende wesen ende de vergaderingen van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van Hollandt van deser stede wegen bij te woonen,« 3) op zijn verzoek eervol werd ontslagen — heeft van Beverwijck de anatomie voor de belangstellenden en chirurgijns gedoceerd. En we mogen aannemen met ijver en liefde.

---

1) Gelijk bekend is, werden de anatomische lessen en demonstraties in dien tijd in verschillende steden door de overheid ingesteld en geregeld. Amsterdam was hierin voorgegaan: daar is toch reeds in 1550 een openlijke ontleedkundige demonstratie door de overheden van 't gilde voor de chirurgijns gegeven. In 1578 werd het anatomisch onderwijs opgedragen aan Dr. Martin Coster. In Leiden zien we daarna in 1587 den hoogleeraar G. Bontius met het geven van ontleedkundige lessen en demonstraties belast. Franeker, Groningen, Utrecht, Harderwijk volgden weldra. Maar ook in Delft werden reeds in 1614 demonstraties gehouden. In den Haag blijkt wel in het begin der XVIIde eeuw al onderricht in de anatomie te zijn gegeven, maar is toch eerst in 1668 een professor anatomicus aangesteld. Cf. E. H. M. Thijssen, «Nicolaas Tulp.«

2) Bij de opening van zijn lessen, den 25 Oct. 1634, blijkt van Beverwijck een soort inaugureele rede te hebben gehouden, welke niet anders was dan de «Voorreden over de Noodtsakelijckheydt der Anatomye« welke in «Alle de Wercken« wordt gevonden. Deze rede is in dat jaar 1634 afzonderlijk bij van Esch uitgegeven.

3) Resolutiën van den Oudraad op 29 April 1643. Tot zijn opvolger werd benoemd Willem Langley, een uitstekend medicus met literaire en cartesiaansche neigingen.

Zijn lessen blijken een groot succes te hebben gehad. Van Stavelen, die de lofrede over de anatomie uitgaf, spreekt tenminste van een «groote toeloop van vele gheleerde toehoorders.« Van Beverwijck, vermeldt deze chirurgijn ook, was zijn ontleedkundige uiteenzettingen begonnen met voordrachten over de osteologie, welke werden gegeven in de kamer van het Chirurgijnsgild, «door de Wijze Bestieringe en veerziende zorge onser Ed. Achtbre Overheyd« — zegt Balen — Hemluyden Ingeruymd, en Toegesteld, met een Schouburg of Theatrum, welke Schou-plaats Opgeschikt en Verzien is mette navolgende vercierselen en Ornamenten: Een Bereyde Menschen-huyd, Zes groote Dood-Geraamten of sceleta, Een Geraamtje van een Nieu-Geboren Kind, Een Geraamte van een Tyger, en Een Geraamte van een Wind-Hond. Noch verscheyde ongemeene Doods-Hoofden, Bekkenelen, en Schinkkelen. Voorts Geraamten van verscheyde Dieren. En wat 'er dies meer van Vremdigheden en Rariteyten, aldaer noch te zien en te vinden is.« 1)

Ten slotte nu aan het eind komend van al de waardigheden, waartoe zijn vaderstad van Beverwijck in den loop der jaren riep, moeten we nog gedenken: zijn benoeming in 1631 tot «Scholarche ofte opsiender der Schole« 2), tot Weesmeester der weeskamer in 1637, en bovenal zijn aanstelling, na Cats' vertrek in 1636, tot Bibliothecaris («Bezorger uytte overheyd«) van de Stadsboekerij.

Deze stadsboekerij bestond sinds April 1616, toen een zekere Otto Werckman zijn boekenverzameling aan de diaconie der Nederduitsche Hervormde gemeente vermaakte, welk legaat hoewel met ingenomenheid aanvaard, nochtans door deze wederom aan de stad is overgedragen. Sedert dien werd door overbrenging van wat aan boeken nog in kerken en voormalige kloosters aanwezig was, alsook door schenkingen van regeeringsleden, predikanten en particulieren, en de tweehonderd gulden jaarlijksche subsidie van stadswege, de bibliotheek voortdurend uitgebreid. In de oude kloosterkerk van Marien-Born — het klooster zelf

---

1) Deze beschrijving is uit Balen [1677]. Uit den tijd van Van Beverwijck zelven bezitten we geen opgave van den theatrum-inventaris.

2) D.i. curator der Latijnsche school, toen vrijwel een sinecure. «De curatoren der Latijnsche school stelden de meesters aan, nadat zij de canons en formulieren van eenigheid onderteekend en den eed op het raadhuis afgelegd hadden, maar daarmede meenden zij dan ook te kunnen volstaan. Zelden zagen zij naar hen om, nimmer bezochten zij de scholen.« Maandelijks of om de veertien dagen hadden zij een vergadering, waarin klachten en zaken de school aangaande werden behandeld. Schotel «Het Oud-Hollandsch Huisgezin«, p. 88, 105.

was sedert 1572 tot weeshuis ingericht — werd voor deze «Gemeene Boekery« een geschikte plaats gevonden.

Dat ook in deze van Beverwyck zich actief betoond en voor den aan hem toebetrouwden schat zorg heeft gedragen, behoeven we niet te gissen. Wij bezitten immers nog als bewijs van zijn belangstelling een «Catalogus sive Nomenclator auctorum omnium quorum libri vel typis expressi vel manuscripti exstant in praestantissima et eximia Bibliotheca Dordrechtana,« in 1640 samengesteld door Pieter van Godewijck «instinctu et consilio clarissimi viri D. Johanni Beverovicii, Bibliothecaris,« en opgedragen aan Jacob de Witt, die zich mede voor de bibliotheek schijnt te hebben verdienstelijk gemaakt. 1)

Volgens dezen catalogus waren er toen in de stadsboekerij 364 werken over theologie, dogmatiek, exegese en bijbels etc., 240 taal- en letterkundige en philosophische geschriften (waaronder 83 uitgaven van Grieksche en Latijnsche schrijvers), 305 boeken op het gebied van rechtsgeleerdheid, aardrijkskunde en geschiedenis en 110 op dat der wis- en natuurkunde. 2)

Tal van medische werken vonden we in dezen catalogus genoemd, welke naar we meenen, door den geleerde 3) aan wien bovenstaande indeeling is ontleend, wel onder de rubriek «wis- en natuurkunde« zullen zijn ondergebracht. Behalve van Hippocrates, Celsus, Galenus, Theophrastus troffen we nog werken aan van Laurentius, Joubert, Caesalpini, Cardanus, Fabricius, Dodonaeus, Erastus, Mercurialis, e. a.

En toch was deze bibliotheek niet zoo rijk aan medische werken, dat daaruit de groote belezenheid, die van Beverwijck ons toont te bezitten, kan worden verklaard, en we mogen dus aannemen, dat ook zijn «Bibliotheke,« waarvan hij in den brief aan Guy Patin gewaagt, niet weinig moet hebben bevat. Maar niet alleen medische werken heeft hij in eigen bezit gehad: ook op theologisch en philosophisch gebied was hij goed voorzien. Tevens bevatte zijn boekerij tal van beeltenissen van de «treffelijckste geleerden, geschildert ofte in een plaet gesneden,« onder welke o. a. een van genoemden Guy Patin. 4) Van Beverwijck

---

1) Onjuist is de bewering van Dr. Schotel in zijn «Letterk. Uitsp.« [P. van Godewijck] dat deze katalogus op last van Jacob de Witt is opgesteld.

2) Een vrij belangrijke verzameling dus! wat duidelijk wordt, als men weet, dat de Leidsche Univ. Bibl. in 1640 3000 gedrukte en ongedrukte werken gezegd wordt te hebben bevat.

3) Mr. van Overvoorde in de voorrede tot den catalogus der bibliotheek van het Dordtsch archief.

4) Brief aan Guy Patin 28 Juli 1640.

wist bij ondervinding en geeft mede een bewijs der waarheid van het rijmpje, dat hij aan zijn collega van Someren schreef:

«Die nutte boecken koopt en nutte boecken leest,
Verkryght een groot verstant en blyft geen lompig beest,
Dat voor het aertsche lyf is welgewasse wyn,
Zijn boecken voor den geest, een krachtigh medicyn «

Overigens schijnt van Beverwijck voor zich zelf geen groote behoeften te hebben gehad. Zijn aandringen op matigheid in levenswijze, zijn afkeuren van de weelderige neigingen van zijn tijd, doen dit den lezer zijner werken reeds vermoeden. Zeker woonde hij in een van de voornaamste straten der stad, de Wijnstraat, maar blijkens de lijsten der verpondingen van de jaren 1623, 1626 en 1633, behoorde geen der beide huizen door van Beverwijck bewoond, tot de grootste der buurt. De eerste jaren van zijn praktijk vinden we hem aan de havenzij van de Wijnstraat, tusschen de Nieuwbrug en den Mattensteiger (de plaats is niet meer precies te bepalen). Bij de verponding van 1633 wordt als zijn woning opgegeven het huis St. Ewout, waarschijnlijk nu het pand No. 51 van de Wijnstraat. Achter dit huis blijkt hij een «hof« te hebben gehad, waarin hij aan zijn oude liefde voor de botanie kon voldoen; een pakhuis, dat aan de Kuipershaven uitkwam, volgde op dezen tuin. Gegeven de breedte van het pand dat daar nu staat, kan het huis niet bijzonder groot zijn geweest.

Omtrent Beverwijcks familieleven weten we niet veel. Dat hem bij zijn tweede vrouw de kindervreugde niet werd onthouden — naar zijn meening kreeg hij zelfs hierin wel wat te veel van 't goede 1) — weten wij reeds, en ook, dat de smart van zijn kinderen weer al te vroeg te moeten verliezen, hem evenmin bleef bespaard. Vooral de dood van zijn eerstgeborene, zijn zoontje Bartholomeus, die in 1636 slechts acht jaar oud stierf, schijnt hem zeer te hebben getroffen. We bezitten nog een brief van Ad. Vorstius, den zoon van zijn leermeester Everard en eveneens medisch professor te Leiden, waarin deze hem klaarblijkelijk wat tracht op te beuren. Ook zijn vriend Boy «de geestige Poët« heeft nog «den selfden dagh van sijn droevigh

1) «Tum enim mihi denique videbor vere beatus«, schrijft hij in Maart 1638 aan van Baerle, »qui nec jam infelix dici possum, cum Barlaeo non omnino displiceam. Quae felicitas an non uxoris foecunditati praeponenda sit, malim cogitare quam dicere. Illa, jam octavum gravida, inusitato tumore parum comiter gemellis minatur. Quod si me damno augere pergit

«Optabo tecum paucius esse pater«.

overlijden« in een vers «in obitum singularis expectationis pueri Bartholomaei Beverovicii« den bedroefden vader pogen te troosten.

Het jongske schijnt nooit heel gezond te zijn geweest: «van jongs op seer kort van adem ende voor sijn overlijden so dapper, dat hy naulijcx meerder voort en konde,« zegt zijn vader. Tot onze groote verwondering blijkt ook bij dit zoontje sectie te zijn verricht en «in sijn lichaem bevonden een seer gave, en gesonde Lever (gelijck oock al het Ingewant) maer so onnatuurlijk groot, dat sy den geheelen buyck besloeg, en selfs tot de Milt haer verspreyde. En dit was de oorsaek dat hy met de Sprouw in den adem stickten.«

Van zijn zoon Willem vinden we niets vermeld 1), wel daarentegen van zijn beide dochterkens, die een hoogst «moderne« opvoeding schijnen te hebben genoten. De «Wtnementheyt« van Anna Maria Schuerman, tot wier vurigste bewonderaars van Beverwijck behoorde, heeft hem, — naar eigen verklaring — «soo beweeght, dat ick niet en hebbe met goede oogen konnen aensien, dat den goeden Geest van mijn twee dochterkens in gemeen Vrouwen-werck zouden verstickt werden; derhalven onderwijse ick haer uyt school komende, ende genoegh gespeelt hebbende, beneffens haer broeder, over tafel, ende by 't vyer, wederom als een nieuspel, in de Talen, diese met grooten lust aennemen, ende onthouden, hoe weynigh jaren sy noch hebben.« 2) Een niet onaardig kijkje meen ik geeft ons hier van Beverwijck in zijn huiselijk leven, dat zeker begeerig maakt naar meer, aan welk verlangen nochthans niet kan worden voldaan.

Evenmin vinden we veel, dat ons den medicus van Beverwijck mag doen zien in zijn practische werkzaamheid. De paar pennekrabben,

---

1) Willem van Beverwijck studeerde na zijns vaders dood te Leiden in de Rechten [ingeschreven in het «Alb. Stud.« den 29sten April 1650, 20 jaar oud] en vestigde zich daarna te Dordrecht als advocaat.

2) Op een andere plaats der «Wtnementheyt« noemt van Beverwijck als zijn voorbeeld in deze, Gerard Vossius «den welcken het niet genoegh en is geweest vijf sonen in talen ende in geleertheyt uytmuytende, de eeuwe op te offeren: maer heeft daer-enboven noch twee dochters in talen, musijck, historyen, wel ervaren gemaeckt.« «Dit exempel van mijn weerde meester,« vervolgt hij, «hebbe ick voor te volgen, ende make, dat mijn twee dochters van vier ende seven jaer met haer broeder, die tusschen beyde komt; al spelende de talen leeren. Het welck met sulcke soetigheydt toegaet, dat oock de jongste de gebeden in Griecx, Latijn, Italiaens, Spaens, ende François wel opseyt, ende alles wat in huys is in Latijn kan noemen. Ende dit leeren valt haer niet moeyelicker, als het spelen zelve.« Op pag. 74 vindt men ook een lofvers van Corn. Boy op deze veelbelovende meisjes.

welke we onder zijn betoogen aantreffen, zullen we nochthans niet nalaten te vermelden.

»Ick en sta nimmer tegens den avont hier in den apotheek,« schrijft van Beverwijck, «of daer werdt van ontallijcke luyden ghehaelt kinderrust: een conserfken, dat sijn voornaemste kracht uyt de slaepbollen heeft.« «Een seer boose, en schadelijcke gewoonte, — zoo vervolgt hij waarschuwend — en die ons mettertijdt het landt wel mocht vol gecken brenghen.«

Van een ongeluk dat voor hem zelf goed afliep, bericht het volgende: «Ick hebbe onlangs in een hoogh Beytel-schip gheweest, dat even ontladen was, ende de loose solderingh soo los opgeschort, dat ick met al degene, die by den Siecken waren, met deselve nedersackten; waer onder een Vrouw haer been in stucken brack. Ick benevens haer in den schrickelijcken val leggende, sagh terstont de eynden van haer pijpen (die beyde op twee plaetsen gebroken waren) door haer koussen steken, 't welck sy oock in weynigh daghen bestorf.« 1) Een tragi-komisch verhaal, dat voor wie niet alle historische fantasie mist, wel genietbaar is.

Van een nachtvisite vertelt ons een brief in «De vitae termino«: van een moment van angstige spanning en worsteling van de kunst met den dood. De zieke, bij wie van Beverwijcks hulp werd ingeroepen, was Anna van den Corput, de vrome en uitnemende moeder der De Witten, «matrona omnibus animi et corporis dotibus, sine exemplo ornata.« «Huic incomparabili heroinae,« zoo herinnert onze medicus Andreas Colvius, den Waalschen predikant en huisvriend der De Witten, die mede dezen nacht had doorgemaakt «nuper [i. e. een der laatste maanden van 1633] dirus hydrops indignam mortem intentabat, ita ut jam ab omnibus pro deposita haberetur. Praecipue nocte illa, quam poene funesta! cum tu animam morientis, ut videbatur, piis precibus Deo commendares: ipsa vero prostratis viribus, deficiente voce, clausis oculis, interrupto arteriarum motu, spiritum (quem jam vitae extremum editura videbatur) aegerrime traheret.« Nochthans wie ook vertwijfelde, van Beverwijk, vertrouwend op het vermogen zijner kunst, vertwijfelde niet. Met een hartsterkend middel, eenige malen der lijderes toegediend, wist hij de vliedende levensgeesten tot wederkeer te dwingen, de geëerde vrouw tot het leven terug te roepen. «Ita ut, cum tardius è castris accederet eius avunculus, Excellentissimus D. Vallensis, Medicus Principis, et (ut vocare soles) Princeps

1) Zie ook de brief aan Naudaeus van XVI Kal. Sept. 1639.

Medicorum, suppetias post victoriam laturum se venisse diceret.« Tot groote vreugde niet alleen van haar bloedverwanten maar van de gansche stad herstelde Anna van den Corput van haar ziekte. Een wonderbaarlijke genezing! gelijk Colvius getuigt. 1)

Bij Jacob de Witt kwam van Beverwijck echter niet alleen als medicus, maar ook als huisvriend. Een streng geloovig man, was hij vriend van tal van predikanten, o. a. ook van den befaamden Borstius (over wien we later meer zullen hooren). In het huis van de Witt in de Grootekerksbuurt kwamen in van Beverwijcks dagen, toen Jacob de Witt nog niet zoo zeer «misanthrope« was als tegen het einde zijns levens, in de lange winteravonden de Dordtsche «geleerden« bijeen. En ernstig, philosophisch en «geleerd« waren de gesprekken, die daar dan werden gehoord: «de Naturae arcanis, de fato, de providentia, de praescientia Dei, de determinato vitae nostrae termino.« De idee van zijn werkje «De vitae termino« dankte van Beverwijck aan een dier geleerde disputatiën.

Van meer opgewekt karakter — hoewel ook hier wel eens zwaar werd geredeneerd — waren de samenkomsten bij Jacob Cats, die van 1623 tot 1636 pensionaris te Dordrecht was. Daar verschenen de beoefenaren der poëzie — en wie was dat toen niet! — om voor den grootmeester proeven te geven van hun kunst; daar zullen ook wel de andere liefhebberijen dier dagen niet zijn veronachtzaamd. Een vermakelijken tijd heeft Cats zelf in later jaren zijn verblijf te Dordrecht genoemd en we mogen aannemen, dat hij dit mede in de herinnering der Merwestad-bewoners zal zijn geweest. Bij alle standen was onze oolijke pensionaris gezien en bemind, bij het volk niet minder dan bij de patriciërs. Met de De Witten en Ds. Westerburgh was hij zeer bevriend, en eveneens met onzen Johan van Beverwijck, die langen tijd zijn overbuurman was en wiens medische werken hij met tal van verzen heeft verlucht. Onder van Beverwijcks beeld in de «Wtnemendheyt« heeft hij ook een typisch Catsiaansch versje gesteld:

«Al die van Sieckten queelt, en wenscht te zijn genesen,
Die slae een gunstigh oogh op dit manhaftigh wesen:
Aen hem biedt Hollant eer en menigh ander Rijck;
Hier siet ghy in het kleyn den grooten Beverwijck.«

Vrijwel klappermans-poezie zal de XXste-eeuwer meenen, maar van Beverwijck zoude het in deze zeker niet met hem eens zijn geweest.

---

1) Anna van den Corput overleefde deze ziektedagen nog ruim elf jaar. Zij stierf den 22 Jan. 1645.

Want hij kan, sprekend over «den ridderlijcken poëet« en zijn «hoogh-swevende penne«, bijkans geen woorden vinden om zijn lof uit te zeggen: «Wert tegenwoordigh«, zoo vraagt hij, «met minder verwonderingh in de Staten van Hollandt aengehoort de welsprekende tonge van d' Heer Raetpensionaris Cats, als eertijts die van Demosthenes te Athenen, ofte die van Cicero te Romen? Heeft deselve Heere de Nederlantsche Poësie midden onder sijn groote en lastige ampten, niet zoo veel luysters ghegeven, als Homerus de Grieckseche, Virgilius de Latijnsche?«

De moderne lezer zal bij deze Cats-verheerlijking ongetwijfeld een glimlach niet kunnen onderdrukken en van Beverwijck voor een laffen vleier houden, of wel meenen zijn smaak niet te kunnen roemen. Maar men bedenke, hoezeer Cats in die dagen geëerd werd. Durfde toch een provincie-genoot zijn werken en den Bijbel in één adem noemen, een ander hem vergelijken met den zingenden Orpheus en Arion: naast hen schijnt dan van Beverwijck in de vergelijking met de klassieke redenaars en dichters nog vrij gematigd te zijn geweest in zijn lof. En niet alleen mannen zonder beteekenis, poetasters en leeken roemden hem den «Phenix der poëten«, maar ook een Caspar van Baerle, een Constantijn Huygens stemden met hen in. «Praestantissimus Belgii Homerus« noemde de oudheidkundige Lap van Waveren Cats in een brief aan van Beverwijck! Zelfs in het buitenland vond onze Zeeuwsche dichter tal van bewonderaars. Zijn geleerdheid, zijn menschenkennis, zijn vroomheid, de harmonie tusschen zijn leer en leven: men wist niet wat meer was te prijzen. Van kunst, vindt men terecht, in verband met zijn naam niet gesproken. Maar als een fout werd dit niet erkend.

Voor van Beverwijck was Cats waarlijk ook een man naar zijn hart; in hem vond hij in velerlei opzicht een mensch met soortgelijke neigingen en aanleg. «Doux et modéré en politique«, noemt Groen den lateren raadpensionaris: gematigd met contra-remonstrantsche sympathieën als onze collega — zoo op godsdienstig als op staatkundig gebied. Daarbij een man van belezenheid en «geleerdheid«, niet onvriendelijk en stuursch, maar blij en opgeruimd van geest, ook niet afkeerig van een «schuine mop« — kortom het staatkundig-dichterlijk evenbeeld van onzen medicus. Ten deele nochthans! want van Beverwijck ontbeerde toch geenszins als Cats een wijde belangstelling in het geestesleven van zijn tijd, ook in wat den roem der XVIIde eeuw uitmaakte 1), bij van Beverwijck wordt evenmin diepte van zieleleven

1) Cf. o.a. zijn lofspraak op de zee- en scheepvaart, die Nederland groot hadden gemaakt en grooter maakten, in de «Xerxes«.

en een persoonlijkheid zeker niet gemist. In hem miskennen we ondanks het vele Catsiaansche nimmer den man der kloeke XVIIde eeuw. 1)

Zeer bevriend blijkt van Beverwijck te zijn geweest met den rechtsgeleerde Corn. Boy, die bij blijde en droevige gebeurtenissen in het leven van onzen medicus steeds met zijn verzen schijnt te hebben klaar gestaan en in tal van van Beverwijcks werken gedichten heeft geplaatst, vnl. de «Wtnementheyt« met zijn verzen versierd — een groot dichter was hij nochtans niet, al stelde onze medicus zijn talenten blijkbaar ook zeer hoog. Boy was gehuwd met Anna van Blocklandt, aan wie een boek der Wtnementheyt is opgedragen.

Onder de kennissen van van Beverwijck — hoewel niet zoo intiem als Cats, Boy, en Jacob de Witt — moeten we ook noemen de beide van Beverens, vader en zoon. De oudste, Willem, wiens geleerdheid en welsprekendheid niet minder dan die van zijn zoon worden geroemd, was in 1594 door aankoop heer geworden van het vervallen Develsteyn, dat hij had laten restaureeren en tot stamhuis van zijn familie verheven, tot rust- en lustplaats ook na de vermoeienissen van den arbeid. Zijn erfgenaam verfraaide en verbeterde het gebouw nog en legde bovendien een schoone verzameling boeken en schilderijen aan.

Develsteyn was in die dagen voor de Dordtsche dichters, wat Muiden was voor de zooveel hooger ontwikkelde Amsterdamsche school. Daar kwam te gast al wie in Dordrecht uitmuntte in eenigerlei wetenschap of kunst, daar kwamen Cats, Hoogstraten, Westerburgh, Jacob de Witt, Hugo Muys van Holy, Johan Berck, en ook van Beverwijck rustig genieten van de genoegens, die de gastvrije van Beverens hun boden. Dat daar niet die kunst werd gezien en gehoord, welke men te Muiden mocht genieten, dat men zich met wel schoone maar niet zoo geestige vrouwen moest vergenoegen, het was niet de schuld van den slotheer, maar van de achterlijkheid en weinige hoogte van het geestesleven in Dordrecht.

Hier in den burcht der orthodoxie, vervulden ook de predikanten, die de vrijzinnige Muiderkring niet in zijn midden zou hebben geduld, een groote rol en velen hunner vinden we onder de vrienden van van Beverwijck : Zoo Balthasar Lydius († 20 Jan. 1629) en Andreas Colvius, door van Beverwijck geroemd om zijn gematigdheid en als «een naukeurigh ondersoecker van de natuyrlijcke dingen.« Ook met den befaamden Borstius schijnt hij, toen deze in Dordrecht predikant was, bevriend te zijn geworden. Bij het sterfbed van onzen medicus zou

1) Cf. behalve Kalff's Cats ook Potgieter «Het Rijksmuseum« en P. J. Blok «Geschiedenis van het Nederl. volk«, Dl. IV, p. 325.

deze prediker volgens Schotel, aanwezig zijn geweest. Maar het meest van allen mocht toch Johannes Westerburgh, de te vroeg gestorven theoloog en geleerde, zich in van Beverwijcks waardeering en vriendschap verheugen. Bij de komst van den begaafden predikant was onze dokter onder hen, die den gevierden man van wiens «excellente gave [zij] al langhe af geinformeert waren« met Latijnsche en Hollandsche verzen welkom heetten. Bewijzen van van Beverwijcks hoogachting zijn nog de verscheidene brieven in «de Vitae termino« — door onzen collega hoog geroemd 1) — endie over «het lang leven der Ouden« in de «Epistol. Quaest,« mede opgenomen in 't «Aenhangsel van Brieven« achter «Alle de Wercken.«

Het zou zeker niet moeilijk zijn, naast deze mannen nog tal van Dordtenaren te noemen, die met van Beverwijck in min of meer vriendschappelijke betrekking hebben verkeerd. We meenen evenwel met het bovenstaande te kunnen volstaan. Bij de bespreking van zijn literaire werkzaamheden zal bovendien de gelegenheid zijn eenige uit van Beverwijcks werken bekende namen alsnog te noemen.

We moeten nog wat langer stilstaan bij een belangrijk evenement in van Beverwijcks doktersleven, n.l. de groote pest van 1636. Bekend is dat in de eerste helft van de XVIIde eeuw deze gevreesde ziekte in West-Europa nimmer geheel en al verdween en telkenmale plots algemeen wordend de bevolking decimeerde. Van Beverwijck heeft dan ook, behalve in 't jaar 1616 in Italië, in zijn eigen land twee pestepidemieën meegemaakt. De eerste was die van 1603 (toen onze vriend dus nog een achtjarig knaapje was), welke volgens zijn zeggen voor de bekende, groote epidemie van 1636 in heftigheid volstrekt niet onderdeed. Zoo groot was toen de sterfte in zijn vaderstad «dat men 't volck op de straten miste, hetgeen« zoo vervolgt hij, «voorleden jaer (d. i. in 1635) oock in de Stadt Leyden« het geval was.

Ongunstig weder en snelle afwisselingen der temperatuur (een zoele lente en droog-warme zomer, die volgden op een streng-kouden winter, aan welken weer een zachte, regenachtige zomer was voorafgegaan) werden door de toen levenden als de beruchte, de ziekte

---

1) «Literas tuas, multis ingenii luminibus et artis, legi summa cum voluptate. Quid dicam? tantus in iis praeter doctrinae copiam styli nitor, tanta elegantia, ut ipsae cum Musis finxisse sermonem Gratiae videantur; et quod de Pericle veteris Comoediae testimonium est, in labris eius sedere quandam persuadendi deam, in te V. c transferri justissime possit.«

begunstigende uitwendige momenten erkend. Meer nog zal wel de bij de grenzen, in de Rijnstreken, woedende en vernielende oorlog, welke met veel ellende ook een pestilente ziekte met zich bracht, de bron dier epidemie zijn geweest, welke gansch Holland van 1634—1637 teisterde.

Leiden, dat toen met zijn onhygiënische toestanden, zijn «vuile grachten en stinckende uitwasemingen«, ook wel voor de pest den gunstigsten bodem bood, blijkt daarbij het eerst en het ernstigst te zijn aangetast. Van Juli tot einde December 1635 worden gezegd ruim 14000 menschen in de Sleutelstad aan de pest te zijn gestorven en in 't begin van het jaar 1636 kwamen daar nog ± 6000 dooden bij. De colleges werden gesloten; «alle professoren,« meldt Nicolaas Reigersbergh den 6 October 1636 aan Hugo de Groot, «retireeren en de lessen staen stille.« 1) Het Caeciliagasthuis kon dra de talrijke kranken niet meer bevatten en buiten de stad moest in allerijl een nieuw gasthuis worden ingericht. Den ganschen dag hoorde men het beieren der doodsklokken en waren de straten met «begankenissen en rouwdragers bedekt.« Zoo gedrukt was de stemming en zoo onzeker was het leven, dat «des avonds de eene gebuur van den anderen afscheid nam en men elkaar voor eeuwig vaarwel zeide.« Het gansche sociale leven, alle bedrijf en nering stond stil, wat weer veel armoede en ellende verwekte en aldus de verbreiding der ziekte nog ten goede kwam. Zelfs de rechtspraak werd geschorst. 2)

Reeds bij het eerste bericht van het heerschen der gevreesde ziekte in Hollands academiestad, hadden de andere steden zich gehaast het verkeer met haar ten strengste te verbieden. 3) En ook Dordrecht blijkt hierin niet in gebreke te zijn gebleven:

«Op den XXVI September 1635,« zoo lezen we toch in de Resolutiën van den Oudraad, «bij mijn E Heeren van den Gerechte geresolveert vermits de groote contagieuse sieckte van de peste binnen de Stadt Leyden bij openbaren clockengeslage te verbieden binnen deser stede te brengen directelijck ofte indirectelijk uyt de voorsz. Stadt

---

1) «Brieven van Hugo de Groot aan Nic. van Reigersbergh.«

2) Men vergelijke met het hier volgend verhaal van de pest binnen Dordrecht in 1636 eens, wat dr. Schotel daarvan in zijn «Ill. School« vertelt; men zal dan zien, dat, bij alle erkenning van «Le zèle curieux« door Lefèvre Pontalis in Schotel geprezen, tengevolge van het alles-door-elkaar-gooien zijn boekjes gansch onbetrouwbaar zijn. We zullen nog gelegenheid hebben andere staaltjes van zijn betrouwbaarheid te geven.

3) Dr. G. D. J. Schotel «De Academie te Leiden« p. $^{170}/_{171}$.

Leyden ende omleggende quartiere eenigerhande groente op pene ende verbeurte van t' voorsz. groen, ende daerenboven een boete van thyen ponden tot XL grooten 't pont op yder partye binnen de voorsz. stede gebracht werdende ingaende 1a October eerstcomende ende dat gedeurende den tijt van ses weecken. Item, alderhande waeren ende coopmanschappen van Wollen op pene dat de voorsz. wollen waeren wederomme gesonden sullen werden naer de voors. Stadt Leyden, tot laste ende costen van denghenen, die de selve binnen deser stede sal hebben gebracht, ende te verbeuren een boete van twaelff ponden tot XL grooten 't pont ende dit mede innegaende 1a October ende gedeurende den tijt van ses weken voorsz.«

Nochthans heeft deze voorzorgsmaatregel Dordt zoo min als eenige stad in Holland voor de gevreesde ziekte behoed. Trouwens lang voor deze proclamatie werd afgekondigd, in 't jaar 1634, blijken zich reeds pestgevallen in de Merwestad te hebben voorgedaan. Ook hier vertrok ras wie daartoe in de gelegenheid was, met name vluchtten de leerlingen van de toen zeer bloeiende Latijnsche school. «Want een van de Leerlingen in de School komende van de pest te sterven, bewoogh de andere, dat meest Zeeuwen waren, de School en Stadt te verlaten. Doch dese, zijnde al een groot getal, met malkanderen een Schip afhuurende, om nae Zeelandt te varen, wierden by Willemstadt overzeylt, en verdroncken altesamen, behalven weynige die daer af quamen, smoorende alsoo hun leering in het water, die sy het vyer ontrocken hadden.« 1)

Gelijk onze schrijver naar waarheid verhaalt kreeg de school daardoor «een grooten krack«. En dit blijkt de overheid, toen in Januari van 't jaar 1635 de pestepidemie weder «deur syne Goddelycke genade« scheen te zullen eindigen, tot het besluit te hebben bewogen, de school «die tegenwoordich in wat verloops ende decadentie scheen te syn geraeckt, niet alleen wederom op te richten ende tot vorigen stant te brengen, nemaer mede omme tot verbeteringe ende meerdere oeffeninge van de studien t'erigeren eene quasi scholam illustrem.«

Een uitvloeisel van dit raadsbesluit was, dat twee hoogleeraarsstoelen aan de school werden opgericht en dep redikant Dr. Johannes Westerburgh en Dr. Anthony Nuyssenburg werden aangewezen, de een om de welsprekendheid, de ander om de natuurkunde en Grieksche taal te doceeren, beiden op een jaarwedde van f 200. De Illustre school werd in 't najaar van 1635 plechtig ingewijd en «Westerburghs Muse

1) L. van Bos, «Dordrechtsche Arcadia«.

zongh een liet in deftige versen, gelyck hij in 1634 ter eere van de doorluchtige school te Utrecht gezongen had«. 1)

De nieuwe hoogleeraars hebben evenwel niet lang genoegen van hun eereambt gehad: in Aug. 1636 (begr. 8 Aug.) stierf Nuyssenburg; den 3den Sept. van dat jaar volgde hem ook Westerburgh, diep betreurd door zijn gemeente: de pest was het, die hen beiden ten grave sleepte. Want de hoop, in het raadsbesluit geuit, dat de epidemie weldra zoude eindigen, bleek niet te zullen worden vervuld. De ziekte bleef voortdurend haar offers eischen, nam o.a. (tusschen Maart en Juni 1635) den leeraar aan de latijnsche school Govert van Wessem en in Jan. 1636 ook den Engelschen predikant Joannes Vincentius, mede aan de school verbonden, weg. Maar in den zomer van 1636 blijkt de nog altijd niet buitengemeen verbreide ziekte tot een geweldige epidemie te zijn geworden, welke langer dan een jaar de stad heeft geteisterd.

«In 't jaar 1636« zoo lezen we in een niet uitgegeven «Geschiedenis van Dordrecht tot 1652«, waarschijnlijk geschreven door den pensionaris Matthijs Berck 2) «heeft binnen Dordrecht de peste seer gegrasseert, begon in 't begin July 1636 en duyrde tot in 't eynde van Juny 1637, daer storven in dien tijt binnen Dordrecht drye duysent vyf hondert drye en dertigh menschen« te weten in de maand July 179, in Augustus 411, in September 720, in October 742, in November 599, in December 289 (te samen 2940 dooden.) 3)

De Pesthuizen, waarin alleen die zieken werden opgenomen, die thuis niet konden of wilden worden verpleegd, bleken weldra te klein om de vele arme kranken op te nemen en op 't ravelijn buiten den Kuiperstoren moest een nieuw ziekenhuis worden opgericht. Geheele huisgezinnen, vertelt van Beverwijck, werden door de uiterst besmettelijke ziekte uitgemoord: «op een plaets in de Voorstadt« woedde de pest «zoo grouwelijck, datter weynigh in een straet overgebleven zijn.« 4)

---

1) In 1635 blijkt Westerburgh, gelijk op te maken is uit een brief van van Beverwijck aan hem, zijn inaugureele rede te hebben uitgesproken.

2) HSS. aanwezig op het Dordtsch archief, waarschijnlijk afkomstig uit de boekerij van Pieter van Godewijck.

3) Vergeleken met andere steden was dit nog niet eens zoo heel veel. Te Haarlem stierven binnen weinige maanden 5273, volgens andere zelfs 7000 personen; in Amsterdam binnen een jaar 17193 en in 't kleine Schoonhoven in een maand 137 behalve zij, die zonder klokgelui op 't kerkhof of in 't gast- en pesthuis werden begraven. — Zie: Schotel «Ill. School«.

4) In 1637 blijkt de heftigheid van de epidemie zeer te zijn verminderd hoewel

Wat voornamelijk de oorzaak was van zulk een ontzettende veralgemeening der ziekte zullen we later nog zien. De overheid mag nochthans — de tijden zelve in aanmerking genomen — geen blaam in deze treffen ; zij blijkt toch niet werkeloos te zijn gebleven, maar te hebben gedaan, wat zij vermocht, om de ziekte te bestrijden. Het verbod in September 1635 uitgevaardigd, om met het sterk besmette Leiden handel te drijven, werd reeds als bewijs van haar diligentie vermeld. Maar vooral in het volgende jaar, ook vóór de ziekte ernstiger optrad, vinden we tal van genomen maatregelen genoemd. Zoo werd den 10 Januari 1636 door het Stadsbestuur de chirurgijn mr. Abraham van Stavelen, die als een zeer bekwaam man wordt geroemd, tegen een verhoogd salaris tot pestmeester aangesteld. Op den 2 September 1636 vinden wij in de Resolutiën van den Oudraad een uitvoerige ordonnantie van elf artikelen vermeld, gegeven aan een tweeden pestmeester, Willem Baudous, die in een vacante plaats op advies van de stadsgeneesheeren was benoemd. Zijn salaris werd voor 't jaar 1636 op 400 gulden bepaald. Wanneer evenwel in 1637 de pest zou blijken te zijn verminderd, zou deze som op 300 gulden worden teruggebracht. Den 6 September 1636 werd door de Overheid verboden eenig dood lichaam langer dan 2 $\times$ 24 uur boven aarde te laten staan, op een boete bij overtreding van f 50, alsook om de lijkhuizen met lakenen te behangen (boete van f 100 ten bate der armen en verbeurte van 't laken, waarvan, zoo werd bepaald, een derde ten profijte van «'s heeren dienaers« en de rest tot dien van de armen zou komen.)

Denzelfden 6den September — in welke maand en in October de

---

de bekende dooden die we dan aan de ziekte overleden vinden, erop wijzen, dat ook bijkans 't geheele jaar 1637 de pest is blijven heerschen. We vonden als den 9 Aug. 1637 aan de pest overleden van Beverwijcks collega Dr. Willem Nyssen «in sijn leven doctor in de Vrye-konsten ende Medicine van Padua, en Medicijn-Ordinaris der Stadt Dordrecht.« Het droevig verhaal van zijn dood, gevolgd door dien van zijn moeder, broeder en zuster geeft van Beverwijck in zijn «Bericht van de Pest«: «Weynigh voor sijn overlijden« zoo lezen we «seyde dr. Nyssen, sijn arm ontblootende, Nu en salmen immers niet seggen, dat ick van de Peste gestorven ben; ghelijck men oock in sijn sieckte, noch na sijn doot, alsmede aen sijn moeder, ende broeder, die hem haest volghden, gheen teycken van Peste konde ondervinden. Maer als de suster daer op een kleyn puysken aen haer oogh kreegh, een geswel in de liessen, ende verscheyde bloetsweren, ende dat 't sy mede bestorf, so konde wel geoordeelt werden, dat oock de voorgaende, hoewel de teycken haer hadden ingehouden, oock van de Peste ghestorven waren.« — In Sept. 1637 stierf ook de bekende Isaac Beeckman, rector aan de Ill. School, door van Beverwijck hooggeroemd en bekend als vriend van Descartes. Den 3den Nov. van dat jaar volgde hem de leeraar aan de school Abraham van Elderen.

sterfte het grootst blijkt te zijn geweest — werd nog besloten de najaarskermis of Bamismarkt niet, zooals tot toen gebruikelijk was, in 't laatst van October, maar in 't begin van November te laten beginnen, wat sedert dien aldus gebleven is. In October lezen we verder dat de raad beraadslaagd heeft over het aanstellen van meerdere extraordinaris cellebroeders, wier werk het was de lijken op de baren te leggen, en ook werd door de overheid bevolen, dat voortaan niemand ter begrafenis mocht verschijnen, tenzij de erfgenamen en naaste bloedverwanten, die dan alleen korte mantels mochten dragen. Tevens werd beslist, dat de kleeden, zoowel die eigendom waren van de familie, als die welke gehuurd werden, niet meer binnenshuis, maar slechts buitenshuis op de baren mochten worden gelegd, op straffe van verbeurte van het kleed en een boete van zes gulden (7 Oct.). Ten slotte werd nog, op welken datum is mij onbekend, een zekere «manhaften Jan van Gent verkoren ordinaris Hontslager (waer onder de Katten mede begrepen zijn, hoewel het haer om redenen noyt aengeseyt en is)« wiens werk het was de losloopende honden en katten, van welke men vreesde, dat zij de besmetting van huis op huis overbrachten, te dooden, en die in dit ambt zich zoodanig blijkt te hebben geweerd, «datter naulicx, gelijck of den handel al hier gedaen was, een meer ter beurse en verschijnt.« Dat de arme zieken zelve door de overheid evenmin werden vergeten, blijkt uit de aanstelling van buitengewone «siecken-troosters« om de kranken te bezoeken en hen met hun lot naar de wijze der tijden te verzoenen. 1).

Voor van Beverwijck, gezien dokter als hij was, is de pesttijd een tijd van hard werken geweest. Reeds in het begin der epidemie blijkt hij het zoo druk te hebben gekregen, dat het hem onmogelijk werd zijn ambt van stadsdokter langer te vervullen, waarom hij dan ook in Augustus 1636 verzocht, daarvan te worden ontslagen. 2) Zijn

---

1) In Fruin's «Oudste rechten d. st. Dordt« vonden we nog maatregelen vermeld, door de overheid in vroeger tijden te Dordrecht tegen de Pest genomen, waaronder ook de bekende «boss stroy,« ook elders gebruikelijk, die moest worden uitgehangen uit elk huis, dat met de pest besmet was. Verder nog het verbod om in uitdragers-artikelen langs de straat te venten, of in een besmet huis nering te drijven; de verplichte waarschuwing aan vrienden en bekenden dat er een pestlijder in huis was; het bevel om den vreemdeling die ziek werd aan de pest terstond over te laten brengen naar het gasthuis, en om een witte stok te dragen voor wie besmetten bezocht. Uit een pesthuis mocht ook eerst na zes weken de inboedel worden verkocht. Cf. ook nog het artikel over de «Pest« van Dr. Daniels in «Eigenhaard« (Jg. 1897) en van J. L. van Dalen in «Vragen van den Dag« (Jg. 1900).

2) Een paar weken later vinden we in de Resolutiën van den Oudraad de vol-

zwager Gomarus Walen [van wien wij vermeld vonden, dat hij den 16 Febr. 1634 tot medicijn extra-ordinaris was aangesteld] werd nu door de «E Heeren van de Gerechte en de Goede Luyden van Achten« in zijn plaats benoemd (6 Sept. 1636). 1)

Maar niet alleen heeft onze van Beverwijck den armen kranken zijn medische hulp bereidwillig geboden, hij heeft ook de medeburgers, die niet tot zijn patiënten behoorden, willen baten met goeden raad. We bezitten immers van hem twee boekjes in die dagen geschreven: het eene getiteld «Kort Bericht om de Pest voor te komen ten dienste van de Gemeente der Stadt Dordrecht« [waarschijnlijk in Sept. 1636 geschreven] 2), het andere genoemd «Bericht van de Pest,« naar mijn meening wat later, maar ook nog ten tijde der ziekte opgesteld. Beide zijn uitgegeven bij «Françoys Boels, boeckverkooper, woonende by 't Stadt-huys in de witte gekroonde Duyf.« 3)

---

gende salarisregeling ten opzichte van Van Beverwijck: «Ten selven daege (d. i. 23 September) is noch geresolveert dat ter wijle d'Heer Dr. Johan van Beverwijck hadde ontrocken het stadtsdoctoorschap, waer deur hij niet langer gehouden en was, tot het examineren van de nieuwe aencomende chirurgijns, pestmrs ende vroevrouwen, oock andere visitatiën ende beschouwinge van stadtswegen te doen, dat de heeren Borgemr ende Gecommitteerde ten beleyde deser stede saecken sullen beraemen ende instellen een ordre ende voet op 't gene voors ende letten off men daertoe sal connen bewilligen den voorn. Heere Dr. van Beverwijck, als daartoe geoordeelt werdende de ervarenste, mits syne professie in de anatomie die algereets treckt van Stadtswegen een somme van vyff ende t'seventich carolus gulden jaerlicx als Dr. extra ordinaris t'sy dan dat den voorn. Heer Dr. t'selvige sal gehouden sijn te doen voor de voors. somme van LXXV guldes 's jaars, ofte soo veel meer als best sullen connen met den selven overcomen.«

1) Dr. Walen heeft slechts zeer kort zijn ambt mogen vervullen; in Nov. 1636 (begr. 16 Nov.) stierven hij en zijn vrouw Alid van Beverwijck, «weynig uren na malkanderen, van de Pest« (Balen «Dordrecht« p 982).

2) Dit geschrift komt niet voor in de bibliografische overzichten door de verschillende biogr. woordenboeken gegeven en wordt ook in den catalogus van Dr. Knuttel niet onder van Beverwijcks naam genoemd. Ik vond ook een exemplaar er van op het Dordtsch archief. Het geschriftje is zonder eenigen twijfel van van Beverwijck.

3) Gelijk mede in onzen tijd in dagen van epidemieën het geval pleegt te zijn, zijn ook in die pestjaren tal van populaire geschriften over de gevreesde ziekte verschenen. Ik noem hier eenige, die mij onder oogen kwamen of welke ik vermeld vond. Te Leiden kwam uit een herdruk van Beza's liber de peste, een Epistola ad amicum van Rivet (door A. P. Ravesteyn te Delft met andere stukjes vert. en uitgeg.) Op de Kon. Bibl. bevinden zich de volgende pamfletten: «Tractaet teghen de Pest, 'twelck is een excellente Konste ofte Remedie teghen de selve Sieckte, so wel om een Huysghesin te preserveeren, als oock te kureren ende te helpen: behoudelijck de ghenaede

Het was voornamelijk het besef van de besmettelijkheid der ziekte, waarvan van Beverwijck in deze geschriftjes zijn stadgenooten zocht te overtuigen. Want hij begreep, dat aan de zorgeloosheid en onachtzaamheid van de menschen voor een goed deel de ontzettende verbreiding der epidemie te wijten was. Kind van zijn tijd, erkent de schrijver gaarne, «dat Godt tot straffe der Sonden de Menschen de Peste toesent.« Maar hij bestrijdt toch ook beslist de dwaling, dat men dus ook niets tegen de pest zou vermogen, omdat immers niemand de voorzienigheid Gods kan ontgaan, betoogend, dat God toch met de plaag mede de middelen tegen die plaag had gegeven: dat «de wettige middelen niet en strijden tegen de Goddelijcke voorsienigheydt, maer daer onder zijn gestelt.« Men zoeke, zoo waarschuwt hij ernstig, niet noodeloos het gevaar en late aan hen, wier plicht dit is, het bezoeken over van de zieken. Dat in een deel der stad bijkans een gansche straat is uitgestorven, was naar zijn meening voornamelijk daaraan te wijten «dat de Luyden haerselven niet gewacht en hebben: en niet alleen selve by sodanige siecken, dickwils sonder eenige noot, gestadigh gingen, maer oock haer kinderen mede namen, die veeltijts voor het bedt bleven staen, als een Krancke af-scheyde, waerdoor het pestigh vuur in het jonge bloet lichtelijck ontfangen en ontsteken is.«

Ons, XXste-eeuwers, gewend aan isolatie en desinfectie, schijnt de zorgeloosheid van het volk dier dagen bijkans ongelooflijk. Maar ook van Beverwijck is verbaasd en verontwaardigd tevens over de roekelooze onnoozelheid in het zich gedragen der menschen om hem heen: «met verwondering,« ervaart hij dagelijks, «dat in huysen, daer het al uytgestorven is, als den huysraet en inboedel eenige weken daerna ver-

---

Godts, door D. Valentius, te Haerlem 1636, — De Handt Godes, of een Christelijck Verhael van de Peste, of Gaeve Godes: In dicht gegeven van Jacobus Viverius Medicijn te Haerlem 1636. — J. van Gerwens «Moedtgevinge, ofte Ernstighe overdenckinghe voor de Vluchtende, en alle die meer voor de Peste als de Sonde vreesen« Leiden 1636. — Vincentii Fabricii Poemation: De stupendo et admirabili casu qui in Hollandia tempore pestis contigit, ad Claudium Salmasium, 1636. — Verder verschenen nog: «Een Christelijcke aenspraeck aen alle eenvoudighe Borghers binnen Woerden in dese regeerde pesttyde« en« Remedie voor de Peste« door Pieter van Godewijck« (waarin o.a. een lofdicht op Johan van Beverwijcks verdiensten in die benauwde dagen). Door Florentius werden nog de voorlezingen, in 1600 door prof. Pauw voor zijn studenten gehouden, uitgegeven, tevens verrijkt met tal van niet onbelangrijke aanteekeningen van de hand van den uitgever. Te Utrecht verscheen: «Cort bericht, tot Voorcominge ende genesinge vande Peste, Beraemt ter begeerte vande E. Heeren Regeerders der stadt Utrecht, door haer E. Ordinaris Medicijns« (T'Utrecht 1636).

koft werdt, elck een na het erf-huys toeloopt, als of hy te laet soude komen, om sijn doodt goede koop te hebben.« 1) En hij vervolgt: «Terwijl ick dit schrijve, staet een vrouw boven aerde, die linden gekoft hadde uyt een pestigh huys, hetwelck sy aen de haven wasschende noch tot winst mochte verkoopen aen een ander, die op de wal stont en seer aanhiel om wat uyt die moeyen bondel te hebben, dan weygerde sulcks op hope van meerder profijt, en t'huys komende bevont gevat te hebben 't ghene sy uyt het linden meenden te wassen.«

Nog een ander voorbeeld, ontleend aan een brief van Adolf Vorstius, deelt van Beverwijck mede, dat veel tragischer is dan dat van die hebzuchtige vrouw uit het volk: «Een seker Vlamingh 2) (ick hoop dat de Hollanders wijser sullen wesen) met dese opinie beseten, siende dat syn vrou aen de pest leggende nae haer eynde gingh, geboodt syn dochterken, dat sy in haer moeders (die sulcx in 't minste niet versocht en hadde) kamer soude gaen om haer voor 't leste noch eens aen te spreken. Sy door jonckheyt, en rechtveerdige oorsaeck van vreese beweeght zijnde, was daer langh tegen: tot datse ten lesten met gewelt daer in gebracht zijnde, al schreyende ende bevende het pestigh vier ontfingh, waer van sy korts nae de moeder quam te sterven.« 3)

En ons schijnt het nog een zacht vonnis, wanneer van Beverwijck oordeelt, dat zulke lui «ter plaetse dienen ghebracht, daer geen boonen en bloeyen, om aldaer den wortel van Nies-kruyt tweemael daeghs in te nemen«; en evenmin verwondert het ons, wanneer we den tegen de ziekte kampenden medicus hooren uitvaren tegen «een seker Capraven, die voorleden somer in een van de voornaemste steden van Hollant met dese Turcksche sorgeloosheyt den stoel heeft doen daveren, waerdoor den goeden Herder veel van zijn Schapen door den vierigen wolf heeft doen verslinden.« Want de predikanten, fanatieke drijvers als zij meest allen in die dagen waren, stijfden de massa nog in haar roekeloosheid, zich beroepend op 't bijbelwoord, dat zegt: «Ghy

1) Cf. ook de uitvoerige studie over «de Pest« door Dr. Tanja voor de Gen. bladen geleverd. VII Reeks p. $^{289}/_{9}$.

2) Blijkens het «Bericht van de Pest« in «Alle de Wercken« is deze dwaze vader niet een Vlaming maar een Leidsche «Borger« geweest.

3) Volgens de nieuwere onderzoekingen blijkt het gevaar van besmetting van mensch op mensch niet groot te zijn. Het feit van het blijven hangen van het ziekmakend agens in de woning, zoodat sommige huizen ware pestholen zijn, wordt evenwel door deze bevestigd. Volgens de thans geldende opvatting zijn het vooral sommige vlooien die de oorzaak der verspreiding zijn.

en sult de Pest niet vlieden, die in 't duyster sluypt, ende in den middage verdervet.« 1) En slechts weinigen hunner stonden in dezen aan de zijde der meer verlichte geneesheeren.

Naast deze zorgeloosheid, die aan de verbreiding der ziekte ten goede kwam, waren de slechte hygiënische toestanden, welke in die dagen als in vroeger tijden nog in de steden werden aangetroffen, wel voornamelijk een begunstigend moment voor het ontstaan dier ontzettende pestepidemiën. 2) Hoezeer de middeleeuwen hier in gebreke zijn gebleven, is bekend. Van stadsreiniging en onderhoud der wegen, als eerste taak der gemeente, was toen immers in het meerendeel der steden volstrekt geen sprake. [Keulen, dat in den loop der XIVde eeuw in dezen handelend optrad, was hierin vele andere steden niet weinig vooruit]. Geen wonder, dat dientengevolge de straten, mede in aanmerking genomen het «landwirtschaftliches« karakter der middeleeuwsche stad, een voor onzen tijd zeer ongewoon beeld opleverden en alles behalve rein mochten heeten. Vaak genoeg vond men voor het huis een mesthoop of een varkenskot. 3) De te groote gaten en kuilen in den weg werden door de omwonenden eenvoudig met wat mest, stroo of steenen weer begaanbaar gemaakt. 4) En zoo groot was maar al te vaak de hoeveelheid vuil, die de wegen bedekte, dat men zich niet zonder klompen op straat durfde wagen. «Um während der Frankfurter Messe den Strassenverkehr möglich zu machen, musste man im vierzehnten Jahrhundert vorher (ausnahmsweise!) den «Dreck« aus der Stadt fahren und die Strassen stellenweise mit Stroh bedecken lassen. Die kotige Beschaffenheit der Strassen machte den Gebrauch von Holzschuhen oder doch von Schuhen mit Holzsohlen nötig.« 5)

En al mocht daar in den voortgang der tijden al eenige verbetering zijn gekomen, ook in de XVIde en XVIIde eeuw was hierin van een afdoende verandering ten gunste nog volstrekt geen sprake. «Meermalen«, zegt Schotel, «hooren we klachten over de «miserabele

1) Palm 91. Cf. Brief van Dan. Heinsius aan van Beverwijck in «Epist. ex autogr. descriptae«.

2) In de studie over «de Pest« van Dr. T. Tanja worden ook als bij uitstek praedisponeerende momenten genoemd: armoede, vuilheid, gebrek aan licht en lucht. p. $^{35}/_{58}$.

3) «Bij anderen ligt de mestvaalt voor de ramen, en varkens, kippen en kinderen woelen er vrijelijk in rond.« Buitenrust Hettema en Telting «Een bezoek aan een Nederl. stad in de XIVde eeuw.«

4) Peters «Oud-Nederlandsche Steden«, Dl. I, p. $^{367}/_{8}$.

5) G. von Below «Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum« p. 36.

morsigheid« en «vunze stanck« van sommige straten aanheffen. Geen wonder, zij waren nog niet geplaveid en niet zelden zonder riolen of «sloeyen«, «houten vergaêrbacken van alle onreinigheid« en de houten gevels helden niet zelden zóó over, dat men uit de bovenste verdieping der tegenover elkander staande huizen elkaar de hand kon toereiken. Soms helde de bovenverdieping achterover en puilden de buiken of middendeelen der woningen zóó uit, dat ze elkander raakten en als een brug of poort vormden. De lucht was in deze straten doorgaans onzuiver.«

Men begrijpt, dat bij zulke hygiënische toestanden — want in andere opzichten was het al niet veel beter gesteld — voor de ziekteverwekkende microben de voedingsbodem wel zoo gunstig mogelijk was en de ziekte, eenmaal gekomen, maar immer bleef voortwoeden, en dit te meer, doordat in dagen van epidemieën, in stede dat nu toch meerdere reinheid werd betracht, de stand van zaken integendeel dra een nog veel treuriger beeld vertoonde. 1) Onze van Beverwijck vermeldt zelf: «Ten tijde van onse voorouders in de jaren 1502, 1505, en 1522, wasser zoo hevige Pest, datter in sommige steden van Nederlant meer als 500 op eenen dagh quamen te sterven : soo dat de vogels door den stanck van de lucht doot ter aerden vielen, veel menschen over tafel met het eten in de mont, den beker in de hant, doot bleven: de straten met gras bewiessen, de deuren en vensters met mosch begroeyden.«

Men ziet, dat in die dagen wel terecht aan de »bedorven lucht« — al nemen we dit dan ook in een anderen zin als de toen levenden — de pestziekte mocht worden geweten. Het was dan ook op meerdere reinheid als het eerste noodige ter zuivering van de lucht, dat van Beverwijck ten zeerste bij zijn stadgenooten aandrong. Het straatvuil, zoo verklaarde hij, diende geregeld weggenomen en de grachten dagelijks met frisch havenwater ververscht, opdat niet door den stank van het stilstaand water de lucht werd verontreinigd. Verder vermaande hij, ten minste in tijden van pest, niet meer de dooden in de kerken te begraven, een kwade gewoonte door de ijdelheid der menschen en de winzucht der geestelijkheid in de Christelijke kerk ingeburgerd: «Ick en kan hier niet nalaten« schrijft hij «te vermanen, waer over ick dickwils eerlijcke Borghers hebbe hooren klaghen te weten van de stanck, die in de Kerck komt, door het openen der Graven. Het is schrickelijck, dat de Graven, daer onlanghs Luyden, van de Pest

1) Schotel «Het Oud-Hollandsch Huisgezin« p. 3.

overleden, in begraven zijn, wederom, door vervolgh van sterfte in een Huys ofte in 't selve Geslacht, onlangs daerna gheopent werden, ende so alle de ghene, die met het Lijck gaen, van stanck vervullen, ende noch meer, als het ghebeurt, dat sy onder de Predicatie open legghen, ende de ghene, die daer over ofte ontrent sitten, van stanck doen versmachten. Ick kan verscheyde exempelen verhalen, die sulcks in onse Stadt en elders heel qualijck bekomen is. Daerom soude het prijsselijck zijn, volghende de waerdighe oudtheydt, gheen dooden, insonderheydt in tijden van Peste, te begraven in een plaetse, daer het volck vergadert tot den Godts-dienst. De Kercken, zijnde Huysen der Beden, behooren by ons in meerder waerden ghehouden te werden, als dat wy die met onse stinckende Lichamen souden besoetelen.«

In verband hiermee bestrijdt van Beverwijck ook de heerschende meening, dat cadavers niet besmettelijk zouden zijn, omdat ze geen damp meer zouden uitwasemen, verklarend, dat naar zijn oordeel en ervaring het vergif door de verrotting (welke dadelijk na den dood optreedt en aan den stank van het cadaver is te erkennen) «sonder twijfel noch wert gescherpt.«

Nog tal van andere hygiënische maatregelen beveelt van Beverwijck in zijn geschrift zijn stadgenooten in dien ramptijd aan; zooals: het wasschen van gezicht en handen, 's morgens bij het opstaan, met frisch water, waarin wat azijn is gedaan, het dragen van kleeren van «satijn, arme-sijde, camelot, borat« en niet van «laken, baey, vulpen, fluweel,« etc. Verder noemt hij het gewenscht te ontbijten, voordat men uitgaat en dit laatste niet te doen dan bij hooge noodzakelijkheid. Maar wanneer iemand noodwendig zich buitenshuis moet begeven, dan mag hij dit alleen doen op het midden van den dag, en niet 's morgens vroeg, noch 's avonds laat. Vóór het uitgaan raadt onze medicus ook aan wat van het pestwater of pestconserf als preservatief te gebruiken, en wanneer een pestlijder zal worden bezocht, zich wat theriakel of mithridaet in den neus te strijken, òf te kauwen op angelica wortel of zedoar, òf een pestkoekje in den mond te nemen, dat in de apotheek verkrijgbaar was.

Zeer dienstig is ook een sober, niet licht bedervend diëet te volgen; een glas oud bier of wat Rijnwijn bij den maaltijd is mede niet slecht. «Maer hier en moet men« zoo waarschuwt hij «niet aennemen, dat brassen ende dronke drinken het rechte preservatijf is voor de Pest.« Integendeel maken deze excessen den mensch juist meer ontvankelijk voor de ziekte. Kwaad is ook oververmoeienis, vooral arbeid te verrichten terstond na den maaltijd en te weinig te slapen, daar toch

door dit alles de lichaamsvochten worden bedorven. Verder adviseert van Beverwijck, in navolging van Hippocrates, die aldus Hellas van de pest zou hebben bevrijd, tot het uitsluiten van ongezonde winden, alsook tot het branden van groote vuren, wierook, nagelen en welriekende kaarsen of hout. Het afschieten van geschut zou eveneens de lucht vermogen te zuiveren (Doornick, beweerde men, werd eens daardoor van de ziekte verlost).

De laatste goede raad van onzen schrijver is: verder rustig af te wachten de dingen, die zullen komen en zich niet zenuwachtig te maken. Want niets verzwakt zoozeer het weerstandsvermogen als de angst, die tot gevolg heeft, «dat de gene die uyt vreese van de Peste verschricken, en niet als om dezelvige gestadigh en dencken, door die inbeeldinge en vreese deze bepaelde bedervinge de Vochtigheden indrincken . . , En dit is de voornaemste oorsaeck waerom Pestmeesters, Schrobsters, Cellebroers, en diergelijcke, selden de Pest krijgen, daer een ander, die soo stout niet en is, indien hy in haer werck maer eens tradt, terstont de Peste op den hals soude krijgen, en daer van sterven.« In tijden van Pest is er niets beter, «als wel te doen, ende vrolijck te zijn« en niets «dienstigher, als een effen en onbevreest ghemoedt te houden.«

En «wat de rest aengaet« zoo eindigt het boekske, «indien yemant noch in dese swarigheyt daerom denckt, soo heeft de Maeght van Dordrecht, die hier voor staet, en met Boecken van de liefhebbers bevrucht is, wel ernstelick (doch sonder klock-geslagh) belast, ende bevolen, ghelijck sy belast ende beveelt, mits desen (niemant en pretendere ignorantie) te volgen het devijs van de Waert in de Koestaert. Morgen ist goet reysen. Die hem hier in vergrijpt, sal by de Maeght niet anders als een stom beest gehandelt werden. Den eenen seyt het den anderen voort.«

Reeds drie jaren vóór het beruchte pestjaar, in 1633, is van Beverwijck het eerst als schrijver opgetreden met de uitgave van zijn «Medicinae Encomium,« een in 't Latijn opgestelde rede, welke hij in de Latijnsche school had uitgesproken. Daarbij voegde hij nog een «refutatio« der beweringen van Montaigne tegen het nut der geneeskunde in den vorm van een brief aan Jacobus Crucius. 1) Op dezen

1) Van Beverwijck heeft twee «Montaignes wederleyt« geschreven: de eerste in 1633 in den vorm van een brief aan Jacobus Crucius, de tweede in 1641 in dien van een twistgesprek tusschen Montaigne en den auteur. Deze laatste is het bekende

eersteling volgt dan een gansche reeks van geschriften, waarvan we hier alleen een opsomming geven, maar welke we in het nu volgende deel van deze studie uitvoerig zullen bespreken. We noemen: den curieuzen briefbundel «de Vitae Termino« (1634); «De Oratie van de nootsakelickheyt der anatomie« (1634); «Lof der Chirurgie« (1635); «De Schat der Gesontheyt« (1636); de Pestpamfletten (1636); «Idea Medicinae veterum« (1637); «De Calculo renum et vesicae« (1638); «Montanus ἐλεγχόμενος« (1639); de «Spaensche Xerxes« (1639); «De Wtnementheyt des Vrouwel. Geslachts« (1639); «Het Begin van Hollandt in Dordrecht« (1640); «Alva« (1641); «Exercitatio in Hippocratis Aphorismum 'de Calculo« (1641); «Schat der Ongesontheyt« (1642); «Tractaet van de Blauwschuyt« (1642); «Inleydinge tot de Hollandtsche Genees-middelen« (1642); «Epistolicae Quaestiones« (1644); «Heelkonste« (1645).

Sedert 1643 of 1644 begint echter blijkbaar weer een nieuwe periode in van Beverwijcks leven, een tijdperk, waarin de politiek hem geheel in beslag neemt. Het professoraat in de anatomie legt hij neer, omdat hij het, volgens eigen zeggen, te druk krijgt. Zijn laatste boekje, «Epist. Quaestiones,« een samenlezing van brieven over allerlei kwesties welke hem interesseerden, wordt, daar de vader geen tijd meer daarvoor heeft, door zijn zoon Willem voor de pers gereed gemaakt. Van November 1642 tot Augustus 1646 treffen we hem bijkans geregeld aan onder de afgevaardigden van Dordrecht ter Staten van Holland.

Of hij kort daarna minder gezond is geworden, kan ik niet zeggen. We weten, dat hij reeds jaren voor dien, in 1626, heeft geleden aan aanvallen van niersteenkoliek, een erfelijke kwaal in zijn familie. 1) In 1635, na negen jaar vrij van pijn te zijn geweest, blijkt hij weer een heftigen aanval te hebben doorgemaakt: «een felle en wreede pijn,«

«Montaigne wederleyt« dat in «Alle de Wercken« is opgenomen, het eerste is minder bekend en vóór dezen werd nog niet de aandacht er op gevestigd.

1) Die heriditaire aanleg blijkt hem van moeders zijde te zijn geworden. De familie van zijn vader, hij pocht daar toch op in zijn brief aan zijn bloedverwant, den predikant Cornelis van Beverwijck, («De Vitae Termino«) schijnt gezond te zijn geweest en hooge ouderdom bij haar leden geen zeldzaamheid. Van de familie Van Wesel vertelt hij echter in «Montaigne wederleyt«, dat zijn grootvader Nicolaes van Wesel «Schepen deser Stede«, gestorven was tengevolge van den blaassteen. De moeder leed eerst op lateren leeftijd aan niersteen, maar, «meest al haer kinderen zijn al vroegh daermede gequelt geweest, ende eenen soon is noch jongh van een Steen in de Blaes overleden, bijna soo groot als een Hoender-Ey.« Omstreeks 1634 blijkt nog een andere broeder daaraan te zijn gestorven (zie brief aan Harvey, 16 Sept. 1638).

schrijft hij aan Lodewijck Nonnius den 12 Juli 1635, «is my onlangs schielijck over-gekomen, met walginge en braecken, ick was vier dagen sonder eenige spijse te nutten, eyndelick ben ick op den thienden dagh twee Steenen quijt geworden, den eenen de groote van een Amandel, den anderen van een Erwete hebbende. Voorwaer ick worde bywijlen half gram op onse konste, datse haren voedsterlingh soo langh jammerlijck heeft laten pijnigen; en datse gedoogt dat onsen schadelijcksten vyant, de pijne segge ick, den welcken wy door hare hulpe van alle kanten soecken te verjaegen, over my sich wrekende, triumpheert.« 1)

Twee jaren, weten we, dat van Beverwijck sedert dien aanval vrij van pijn is geweest; of hij daarna nog last van zijn kwaal heeft gehad, wordt echter niet vermeld. Maar wel vinden we, dat onze vriend in 't voorjaar van 1639 2) en eveneens in Februari 1640 3) ernstig ziek is geweest; aan den «steen« leed hij toen evenwel niet. Ook in de eerste maanden van 1646 — in welken tijd we hem onder de afgevaardigden van Dordrecht ter Staten van Holland missen — blijkt hij zwaar krank te hebben gelegen, maar, tot groote vreugde zijner stadgenooten, die den bekwamen arts noode misten, herstelde hij wederom.

Van de ziekte evenwel, welke hem in Januari 1647 ten grave sleepte, is ons niets bekend geworden. Alleen weten we, dat hij een kort ziekbed heeft gehad. «In het selve Jaer 1647, den 19 January, des Saterdachs,« — zoo lezen we in de niet uitgegeven «geschiedenis van Dordrecht« — «is gestorven de seer geleerde en vermaerde D. Johannes van Beverwijck.« Bevestigd wordt deze datum door een aanteekening in het «Register der dooden 1636—1650,« waar op den 19 Januari 1647 te vinden is: «een baar voor men heer Beverwick bij het Grothoft twee maal luyen en een Blason met quartiere.«

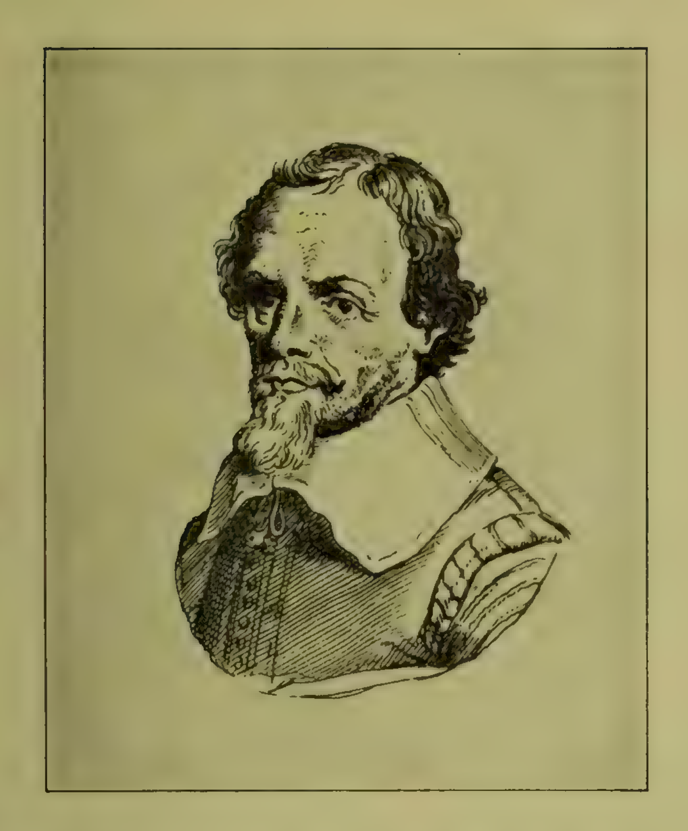
Vele zijner jongere tijdgenooten vonden zich in dien dichtgragen tijd geroepen, den gestorven stadgenoot in gezwollen verzen te verheerlijken. We noemen: de «Piramyd op de dood van den wijdruchtigen Johan van Beverwijck, ingewijde Nood-artz en Raad in Hollands Hoofd-stad« door den bekenden Dordtschen doopsgezinde Thieleman van Bracht, een vers van Matthijs Balen, den schrijver van de Dordtsche stadshistorie en een grafschrift van Jan de Mol, welke drie te saam

---

1) Brief aan Lodewijk Nonnius, 12 Juli 1638.

2) Zie brief van G. J. Vossius aan Beverwijck v. Sept. 1639, «Epistolae« p. 341.

3) In zijn brief aan Nic. Heinsius van Febr. 1640 noemde hij als de ziekte, waaraan hij toen geleden had: «ardens febris, imo ipsum πῦρ, ut Hippocrates merito vocasse mihi visus est.«

Reproductie van een zeldzaam portret (ets) van Johan van Beverwijck
uit de verzameling van Mr. S. van Gijn te Dordrecht
hiervoor welwillend afgestaan.

worden gevonden in de «Bloemkrans van verscheyde Gedichten.« Ook troffen wij een vers «op de afbeeldinge van den Heer Johan van Beverwijck« aan in de, in 1660 uitgegeven «Uytspanning, der Vernuften« van Johan van Someren, zoon van van Beverwijck's vriend Cornelis van Someren, en in een niet uitgegeven bundel van Margaretha Godewijck, waarvan het handschrift op het Dordtsch archief berust, een lofzang, waarschijnlijk omstreeks 1652 geschreven, dien we als curiosum hier achter laten afdrukken. 1)

Van Beverwijck werd begraven in de St. Barbara kapel der Groote Kerk te Dordrecht. Op de zerk werd een gedicht gesteld van zijn grooten leermeester en vriend Daniel Heinsius, maar deze steen bestaat nu reeds sinds lang niet meer. Het vers moet aldus hebben geluid:

Lex hic medendi, sanitatis regula,
Salus salutis civium, vitae artifex,
Mortis fugator sedulus, victor tuae,
Scriptis superstes ipse post mortem sibi
Dordrecht Apollo et Aesculapius jacet
Defuncto lubens maerensque posuit.

---

1) Een lofspraak op van Beverwijck vinden we nog in de ruim een eeuw later uitgesproken lofrede van Henricus Verbeek, «Oratio inauguralis de Dordraco fecundissima eruditionis genetrice«: Nec silentio praeternavigare licet sagacissimum Joannis Beverovicii maximis honoribus insignis et summi Medicorum Principis ingenium, qui Hippocratis et Galeni inhaerens vestigiis, totam illam Veterum Medicinam cultiorem et magis utilem reddidit.

Admirandam viri sollertiam testantur Libri, quos omnium Medicorum servat Bibliotheca, testantur Carmina, favente Apolline tribus Linguis conscripta, testatur denique, quae non in hac inquam, Patria floruit, sed ad extremos terrarum fines permanavit gloria. Anxie quaesivi diu aeternam Viri manibus dicatam sedem, dum a pariete, in Templo majore pendentem conspexi Tabellam, qua carmen legitur ab amico Heinsio conscriptum honori Viri maximi, cujus nomen tamen temporis injuria deletum, vel certe incuria summa ad posteritatem non transmissum.

HOOFDSTUK II.

GELOOF EN BIJGELOOF.

«Het is een misslagh« zegt van Beverwijck, «dat sommige meenen door eenderley studie hetzij de Rechten, de Medicijnen, ofte iets anders alles te weten, ende van alles te oordeelen; want die altijdt in een konst blijft hanghen, en is een ander heel onervaren. Maer dewijl alle wetenschappen, gelijck Cicero seer wel gheseydt heeft pro Archia eenen gemeenen bant hebben, en als met een maeghschap aen malkanderen verknocht zijn, zo is alderbest, dat men van een syn voornaemste werk maeckt, sonder evenwel de ander heel aen een zijde te zetten«.

Ook hierin zien we van Beverwijck geheel kind van zijn tijd, die nog was een nagolf der groote Renaissance-beweging met haar tot het uiterste ontwikkeld individualisme: de drang in den eenling het al te doorgronden, de Faust-stemming, die 't gansche zijnde in zich wil opnemen, doorschouwen en begrijpen. Edoch deze hoogtijd van een al omvattend geestelijk leven, was slechts mogelijk, daar waar in den eenling was ontwikkeld een volheid van psychische energie, gelijk we die bij een Michelangelo erkennen. Waar dit niet het geval was, zag men dien drang naar alzijdige ontwikkeling dra ontaarden in een louter dilettantisme, hetwelk, ondanks te waardeeren studielust en veelzijdigheid, toch wezenlijk onvruchtbaar was, buiten staat bleek te zijn de cultuur tot hooger plan op te werken en dat met te meerder duidelijkheid naarmate de evolutie verder was voortgeschreden.

Het was juist in van Beverwijcks tijd, dat deze waarheid meer door nood en onmacht opgedrongen dan bewust gevoeld, zich aan den historie-beschouwer demonstreert. Wel vinden we nog polyhistoren als Claude Saumaise, den gevierden pensionnaire van de Leidsche Universiteit, die in elke sfeer der wetenschappen zich schijnt te bewegen met even groote zekerheid en inzicht, maar hij is in die dagen reeds een wonderlijk curiosum. Zelfs een Hugo de Groot, in wien gelijke neigingen leven, heeft zich beperkt: het groote gebied der juist in die tijden zich uitzettende natuurwetenschappen ligt buiten

den kring zijner intensievere belangstelling. Om in dezen uit te munten werden toch andere gaven vereischt dan die hij bezat, en bovenal een meer zich kunnen geven: de natuurwetenschap vroeg alreede voor zich op den ganschen mensch. En wie na hem komen, bepalen zich tot een steeds engere sfeer van het Zijn, wijden zich aan één enkel uitverkoren deel, waaraan zij hun leven en werken offeren. Differentiatie — als het groote princiep aller evolutie door Spencer begrepen — zien we meer en meer ook in de wetenschap komen: zij biedt bekende voordeelen, maar mede nadeelen, die langen tijd niet zijn gevoeld, in onze dagen van tot het uiterste opgevoerde arbeidsdeeling echter meer en meer worden erkend: dit nadeel bovenal, dat bij de voortdurende specialiseering de nijvere vorscher, voortwerkend in een der naar het onbekende voortdringende deelen van het geestesleven, het verband met het geheel verliest en daarmee den grondslag van waar uitgaande slechts elk voortbouwen vruchtdragend kan worden.

In van Beverwijcks dagen was deze beweging echter, gelijk gezegd is, nog slechts aan haar begin, en bij alle liefde voor zijn vak vinden we bij hem toch nog een activiteit op menigerlei gebied, die verbazing wekt. Dat ook de theologie daarbij in zijn interesse deelde, zal ons niet verwonderen; leefde hij immers in onze godgeleerde republiek en bovenal in de stad Dordrecht, het brandpunt der toenmalige orthodoxie, in zijn jeugd ook de stad der Synode.

Huet heeft indertijd in zijn «Land van Rembrand« het theologisch karakter van het sociaal-geestelijk leven dier dagen geteekend op niet licht te overtreffen wijze. Maar niet duidelijk genoeg, meen ik, komt in zijn schets uit, hoe in den voortgang der XVIIde eeuw de theologie meer en meer de centrale stelling in het denken der menschen verliest, welke zij in de eerste tientallen van jaren nog innam.

Reeds bij van Beverwijck is dit verschijnsel te erkennen. Want wel stelt hij belang in theologische kwesties, heeft hij blijkbaar over deze dingen veel nagedacht en heel wat gelezen, maar het werk, dat hij ons als gedenkstuk zijner belangstelling ook in deze dingen heeft nagelaten, is niet meer een geschrift als het «Bewijs van den waren Godsdienst,« door zijn beroemden tijdgenoot Hugo de Groot geschreven, maar beweegt zich veeleer in het grensgebied van theologie en medische wetenschap.

Een curieus boekje is dat werkje «De Vitae termino« 1) en den

1) Joh. Beverovicii «Epistolica quaestio de vitae termino, fatali an mobili, cum

modernen medicus schijnt het verwonderlijk, dat een collega zich zoo hartstochtelijk interesseerde voor een kwestie van zoo volstrekt metaphysisch-speculatief belang 1) Een bundel vraagbrieven aan uitnemende mannen gericht, waarin verzocht wordt hun meening uiteen te zetten over de kwestie «of den tijdt van ons levens van alle eeuwigheydt is vast ghestelt en onse dagen bepaelt zijn, daer wy niet over en konnen treden, of wel [die levensduur] beweegt en veranderlijck is, en gelijck een kaers, die in de son, wint of regen staet, of een dief in heeft, haestigh uytgaet oft verbrant, en die daer van bewaert, oft op sijn tijt gesnoten wert, veel langer duert.«

Van groot belang was deze vraag, meende van Beverwijck, voor de waardeering zijner kunst. Dreigde immers niet de Calvinistische determinatieleer al het medisch pogen te verlammen? 2) Wat baatte toch alle studeeren, vorschen en werken ten dienste zijner medemenschen, wanneer niet door de medische wetenschap het leven kon worden verlengd, wanneer met of zonder haar de mensch slechts eenzelfden ouderdom mocht bereiken. Zou in dit geval de arbeid van den medicus niet gansch en al nutteloos, hij zelf volstrekt overbodig zijn? En zoo iets was van Beverwijck een gruwel! Hetgeen niet slechts door de massa maar ook door mannen van naam werd beweerd: dat, daar toch niemand stierf voor zijn tijd, de wetenschap, welke hij liefhad, zijn «ars [medica] coelo profecta« «parum necessaria« zoude zijn, — dàt wilde hij bovenal zelf weerleggen en door anderen weerlegd zien: «insanienti eorum sapientiae obviam eundum esse existimavi.« Dezelfde hoogschatting van zijn vak, die hem had gedrongen tot 't schrijven van zijn «Mon-

---

doctorum responsis«. Het boek is opgedragen aan Dan. Heinsius: «Illustrissimo nomini tuo inscribere volui, tum ut tandem pro innumeris beneficiis, quae et privatim et publice in me contulisti, aliquod grati animi monumentum offerre inciperem.«

1) De kwestie was anders niet nieuw en vooral niet nog onbesproken. Lap van Waveren noemt in een van zijn brieven aan van Beverwijck literatuur over dit onderwerp en elders vonden we nog vermeld: Rodolphus Goclenius «De vita proroganda, id est animi et corporis vigore conservando et salubriter producendo,« Francof. 1618. Het zou zeker niet moeilijk vallen bij nader onderzoek nog meerdere geschriften over dit onderwerp te vinden.

2) «Calviniani statuunt enim Deum absoluto, id est, omnem omnino causarum respectum excludente decreto, unicuique homini certam mortis horam, ac certum mortis genus ita determinasse, ut alio temporis articulo, et alio mortis genere interire nec possit, nec potuerit, quam quo eum interire contingit« .... « Sunt qui hinc inferant, frustra aegrotos adhibere Medicum, ut qui neminem sanare possit, nisi cui jam fato decretum est evadere.«

taigne weerleyt«, spoorde hem nu aan het nut der medicijnen voor den mensch te verdedigen.

Het pleit voor van Beverwijck's zuivere weetgierigheid, dat hij in deze vraag zich niet alleen tot theologen van orthodoxen huize, maar ook tot mannen van andere overtuiging om inlichting heeft gewend. Naast een antwoord van Voetius vinden wij er eveneens een van Episcopius. Ook Caspar van Baerle, wien remonstrantsche sympathieën niet vreemd waren, Gerard Vossius en den banneling Hugo de Groot verzocht hij om hun oordeel. Daarnaast vinden we tal van meer of min bekende theologen als Johannes Westerburgh, Jacobus Crucius, Abraham vander Mylius, Andreas Rivetus, Polyander, Andreas Colvius, etc.

Verscheiden zijn de antwoorden, welke inkwamen, verscheiden van lengte en inhoud. Terwijl van Baerle een kort briefje zendt, dat wegens zijn spottenden toon nogal ergernis schijnt te hebben gewekt [op een tweede uitnoodiging van Van Beverwijck zijn oordeel in dezen verduidelijken, gaat hij liever niet in!] 1) meent Voetius slechts in een gansch boekdeel — zijn epistel beslaat niet minder dan 135 pagina's van den tweeden druk — zijn opinie te kunnen verklaren [«habes nunc, V. Cl, non Epistolam sed librum,« schrijft hij zelf terecht!] 2) Wanneer hij een volmaakt philosoof is, die, gelijk van Beverwijck [hierin Cicero volgend] meent «de maximis quaestionibus copiose ornateque potest dicere« — dan was onze rechtzinnige Utrechtenaar wel een geweldig wijsgeer!

Over het algemeen houden de meeste niet-Remonstrantsche briefschrijvers vast aan den fatalen termijn des levens, maar daarom wordt nog de invloed van milieu en levenswijs niet miskend, de hulp der medische wetenschap niet als nutteloos afgewezen. Want ook deze zijn inbegrepen in het wereldplan, waarin alle dingen en gebeuren zijn bepaald door God, die de oorzaak is van alle zijn. Zijn scheppingsdaad

---

1) «Rogas«, schrijft Casp. van Baerle den 1 Oct. 1634 «an priori meae epistolae quicquam velim addere. Nihil prorsus. Quin potius vellem quaedam expungi, ea nempe, quae morosiores quosdam offenderunt. Non scripsi illam, ut quenquam offenderem. Nec unquam putavi fore, ut essent qui ferre non possent festivum dictum Scripsi potius, ut recrearem illos quibus salubre est ridere... Inter modos et media prorogandae vitae non postremum habeam, Bene agere et laetari.«

2) Een breedvoerige missive, rijkelijk gevuld met teksten en andere aanhalingen. nauwkeurig afgedeeld in aphorismen en bewijsgronden, in excepties, instantiën en tegenwerpingen, van het begin tot het einde op zuiver-scholastieke leest geschoeid« [A. C. Duker «Gisbertus Voetius«, Dl. I, p. 390]. De brief van Voetius werd ook opgenomen te zamen met dien van Van Beverwijck aan hem gericht in zijn «Disputationes selectae.«

gaf ook iederen mensch zijn lot, de krachten van zijn lichaam en geest, en de weerstanden die hij bij zijn leven heeft te overwinnen. Zelfs waar ons iets «toevallig« schijnt, is het toch zijn wil, waarnaar het gebeuren zich richt. Alles in de wereld is noodwendig en komt voort «ex aeterno Dei decreto.« Wanneer derhalve de medicus met succes werkzaam is, is ook dat Gods wil. Zonder Gods hulp vermag ook de geneesmeester niets.

We zouden meenen, dat een orthodox man, als van Beverwijck zonder twijfel was, met deze oplossing tevreden kon zijn! Werd toch door deze rechtzinnige mannen het nut van zijn werk, het gewenscht zijn om in tijden van ziekte den medicus te raadplegen en zijn voorschriften te volgen niet ontkend, een leven ook volgens de regelen der hygiëne vooor den duur van 's menschen bestaan niet zonder gevolg gemeend. Zijn oude leermeester Polyander protesteerde zelfs uitdrukkelijk tegen de orthodoxe fatalisten, die, zich beroepend op den onveranderlijken wil Gods en den gepraedestineerden termijn van het leven, de hulp der kunst en harer middelen afwezen, daardoor zelf zondigend tegen Gods wereldplan: «Hoc ipsorum peccatum eo gravius est,« vervolgt Polyander, «quod ordinatum Dei decretum suo commento inordinatum faciunt, omnia humana consilia atque auxilia, quae a Deo sunt ordinata, atque aegrotanti cum spe sanationis sub hac conditione oblata, si Deo mediis illis benedicere placuerit, absolute aspernantur, atque ab aegrotante contumaciter repudiari volunt.«

Maar niet alleen gematigde mannen, als Polyander (wiens protest tegen de fatalistische excessen allerminst onze verwondering wekt), ook een volstrekt rechtzinnig theoloog, als Gijsbertus Voetius, denkt er niet aan der medische kunst de haar toekomende eer te onthouden. Dat hij op de vraag antwoordde: «Esse immobilem,« — we konden van een overtuigd aanhanger der praedestinatieleer wel niet anders verwachten, want alle dingen en gebeuren acht hij immers door God bij de schepping vastgesteld: «Nos dicimus Deum occulta sua providentia omnia media, causarum confluxum, et tempora (quae solus habet in manu sua) ita temperare ac dispensare, ut nullius naturale fatum, aut laetiferum infortunium in aliud temporis momentum incidat, quam in illud quod vitae termino ipse apud se praefixit.« Wanneer het ons schijnt dat door medische kennis en hulp de zieke wordt gered van een dreigenden dood, dan mag men toch niet zeggen de eindpaal des levens «a Deo constitutum a Medico esse motum, sed potius a Deo decretum esse illum terminum, atqua una decretum auxilium et benedictionem suo tempore Medici curae coelitus confe-

rendam, quo aeger a morbo liberatus ad constitutum suum terminum perducatur, quia enim Dei voluntas est causa efficacissima, ideo fiunt a Medico, quae Deus fieri vult, et fiunt libere et consequenter laude dignus est Medicus.« 1) En Voetius eindigt met een lofspraak op de medische wetenschap. Niet weinig toch danken we den Geneesmeester en terecht wordt hij hoog gesteld : «Si comparetur ad Deum, sit ipsius cooperarius, sit manus, sit ὄργανον ὀργάνων ἐμψύχων; si comparetur ad aegrum, sit vitae necisque Imperator ut eum appellat Plinius.« Mij dunkt, van Beverwijck kon met minder tevreden zijn!

Toch blijkt hij, ondanks zijn herhaalde uitingen van waardeering van hetgeen de briefschrijvers in het midden brachten, door geen hunner te zijn bevredigd. Het meest, vermoed ik, moet hem nog de oplossing van den theoloog Abraham van der Myle, sympathiek zijn geweest. Deze immers beweert, dat ieder van God een maximum van levensduur is toegekend en het nu van hem zelf, het toeval en de uitwendige omstandigheden zal afhangen, of hij dit maximum bereikt of niet. In die richting zien we ten minste ook van Beverwijck de oplossing zoeken, verklarend te meenen «dat Godt den mensche een tijdt des levens gestelt heeft, en dat hy hem, volgens die bepalinghe een gestaltenisse en ghematigheydt des Lichaems ghegeven heeft, om tot soodanigen tijdt te moghen in wesen blijven : maer dat weynigh menschen tot haren bepaelden tijdt gheraken, sommige door versuym en onachtsaemheydt, om haer goede en stercke natuere wel te bewaren, ende met goede middelen haer Lichaem van sieckten te bevrijden, andere door vallen, verdrencken, quetsen en diergelijcke ongheluck . . . . Sodat het gemeen gevoelen van de Medicijns is, dat sy door hare Konste den Mensche brengen tot sijn gestelde tijdt, daar hy lichtelijck anders door eenigh onghemack, niet toe en soude geraken.«

Maar nog meer vermag, volgens onzen collega, de kunst, nog hooger eer komt haer toe : Want niet slechts kan die eindpaal, door de mate van levenskracht gesteld, door geschikte levenswijs worden bereikt, «door de konsten kunnen [zelfs] de natuerlijcke palen van 's menschen leven worden over-treden.« Zoodat door deze «het leven kan werden verkort ende verlenght.« Aldus slechts is de medicus in van Beverwijck

1) De eindpaal des levens is dus veranderlijk of onveranderlijk al naar het gezichtspunt van waaruit men de kwestie beschouwt. Onveranderlijk is toch de termijn des levens, wanneer men alleen let op de hoofdoorzaak, d.i. op Gods eeuwige beschikking en raadsbesluit, veranderlijk is hij daarentegen wanneer de kwestie beschouwd wordt naar de secundaire, d. i. natuurlijke oorzaken, en juist dit maakt het voor den mensch tot zijn plicht niet te verontachtzamen wat wetenschap en natuur bieden tot zijn heil.

tevreden te stellen ; hoe de orthodoxe Christen zich daarin terecht kan vinden, blijft daarbij het probleem, welks oplossing hij van de theologen had gehoopt. 1)

Wonderlijk als ons het vraagstuk, curieus als ons het boekske zelve lijkt, in onze godgeleerde republiek, bij ons gaarne theologisch disputeerend volk der XVIIde eeuw had het een wonderbaar succes [Het vond, naar van Beverwijck zelf vermeldt, een «avidum lectorem«] Dit blijkt niet slechts uit de drie, telkenmale grootelijks vermeerderde edities, die het beleefde, niet slechts ook daaruit, dat sommige brieven b.v. die van Anna Maria van Schurman 2) en Episcopius 3) nog afzonderlijk werden uitgegeven, 4) maar mede uit tal van sympathieverklaringen en loftuitingen van verschillende tijdgenooten. En dat niet alleen van theologen en leeken maar ook van practische medici, als : Cornelis van Someren, die in zijn bijdrage, welke hij op verzoek van Van Beverwijck in dezen bundel leverde, hem in zijn boekske aldus prijst: «Rara tua eruditio, linguarum praeclara cognitio, de rebus arduis acutum judicium, ingenium ad artes omnes discendas facile, me, ut et omnes vinctos tenent, merenturque vitam longam: quam quisque ex lectione

---

1) De eenige, die met zijn conclusie ten volle aan het verlangen van den medicus in van Beverwijck had kunnen voldoen, daar hij immers het feit van een fatalen termijn ontkende en met redenen de onjuistheid dier hypothese zocht aan te toonen: Simon Episcopius, kon den orthodoxen christen in hem, voor wien de juistheid der praedestinatieleer volstrekt vaststond, weer niet bevredigen. Zie zijn antwoord aan Episcopius [Juni 1633].

2) De bijdragen van Anna Maria van Schurman zijn ook te vinden in 't «Aenhangsel van Brieven« achter «Alle de Wercken« en in de «Opuscula Nobiliss. Virginis Annae Mariae à Schurman« waarvan we de 2de editie, in 1650 bij Elzevier uitgekomen, zagen. Zij verschenen ook afzonderlijk in 1639 in 't Holl. te Dordrecht en in 't Lat. te Leiden, in 1646 in 't Lat. te Parijs.

3) Van de bijdrage van Episcopius verscheen een Holl. vertaling waarvan we den 2den druk [in 1636 te A'dam uitgekomen] zagen. De titel luidt: «Twee brieven van den Eerwaerden ende Hoog-geleerden Mr. Simon Episcopius over dese Vraghe; ofte den Mensch syn Leve can vercorten ende verlenghen, ofte niet; tot advijs ghe-schreven aen den Achtbaren ende seer Voorsienighen Heer Drem J. Beverwyck.« [Pamflet 4443 van de Pamfletten-verzameling der Koninkl. Bibl.] De brieven, tusschen van Beverwijck en Episcopius gewisseld, werden in 1650 ook opgenomen in diens «Opera Theol. Dl. II.

4) Ook nog andere boekjes werden naar aanleiding van dit twistgeschrijf gepubliceerd, o.a. een van den bekenden Amsterdamschen rabbijn Menasseh ben Israël, nog later te vermelden, en een van den Zierikzeeschen medicus Levinus Lemnius [«De vitae termino« Lugd Batav. 1638], waarin o.a. werden opgenomen een brief van Van Beverwijck aan den Leidschen hoogleeraar Marcus Zuerius Boxhornius en een vers van dezen op den Dordtschen medicus.

epistolarum tuarum comparare facile poterit. Quod enim fons aquae viatoribus in aestu, id mihi tuus de vitae termino libellus; fovet, recreat et refrigerante quodam succo attollit meum jacentem animum, librum tuum vere dixerim Medicorum cibum; in his epulis esurio semper ego numquam saturio. Ita elaborata et emuncta sunt omnia.« 1)

Niet minder is de lof van Arent van Buchell, die op de toezending van het boekje verheugd antwoordde: «Beasti me vitae humanae termino, erudito sane et salutari, mihi perinde gratissimo, qui iam ad vitae meae limitis stationem ago.« En de geestelijke tegenvoeter van den streng calvinistischen van Buchell, Simon Episcopius schreef: «Christiano orbi gratulor, quod quaestionem istam in scenam dederis, ad quam ornandam accurrunt ingenia paene omnia, et symbolam suam conferunt. Judicent qui volent: certe si non ingrata haec aetas, posteritas saltem gratiam tibi habebit et referet« 2).

Evenwel niet allen waren als bovengenoemde ingenomen met dit twistgeschrijf. «Ik sal seggen, hoe de saecke leyt« schrijft Ewald Schrevel, de Leidsche hoogleeraar, wien van Beverwijck zijn niet antwoorden op zijn vraagbrief had verweten. «Die liep boven de kracht van mijn verstant, en begrijp. Ick wete, dat veel daer over seer diep-sinnigh, en als met redenen, die van den ouden Euanders tijden gehaelt zijn, geschreven hebben: maer ondersoeckt elck eens, U sal bekennen, dat ick de waerheydt segge, en dat die geheymenissen alleen bekent zijn dien grooten Voocht, die ons, en over ons, alles bestiert. Ick weet, dat wy de menschen met gesont-makende middelen, nu op haer verscheyden staende, noch in 't leven houden. Dit weten wy wel, dan of wy den tydt van haer leven verlengen, dat en weten wy niet.«

Een openhartig en ernstig antwoord, dunkt mij, welks waarheid van Beverwijck niet kan zijn ontgaan. Daar zijn kwesties te over in het leven, welker oplossing nu eenmaal boven menschelijke kracht

---

1) De Parijsche hoogleeraar in de geneeskunde Moreau oordeelt niet minder gunstig over dit boekje: «In de versamelinge van een pael-steen onses levens«, schrijft hij van Beverwijck, «heeft U de verstanden van d'aldergeleerste opgeweckt, en gelijck uyt het slaen van de keyen tegens malkander voncken springen, soo heeft U oock uyt dien strijt der verstanden een lustigh vyer van geleertheyt aengesteken.«

2) «Epist. Eccles. et theol.« p. 776 [24 April 1634]. Ook G. J. Vossius noemde van Beverwijck, voor een hem gezonden exemplaar dankend, dit een geschrift, dat hem «valde oblectavit. Debebit tibi posteritas quod tot bona ingenia excitaris ad disquirendum de hac re« Epistolae Vossii 7 Kal. Maias 1636.

gaat en waarin een «nescio« ten slotte «der Weisheit letzter Schuss« moet heeten.

Maar de vraag, die ons het meest interesseert is: voelde van Beverwijck zelf zijn inzicht vermeerderd? En uit wat boven is gezegd, is wel reeds te vermoeden, dat dit niet het geval is geweest. Maar een positief bewijs daarvoor wordt gevonden in een brief aan «vader Mersen,« in Juli 1639 geschreven. «Ick hebbe moeten lagchen« zoo lezen we daar «om 't gene U schrijft te gelooven, dat ick uyt alle de Disputatien van den Pael steen niet geleerder en zy geworden. U zoude wel een voor-segger konnen wesen.« Een wel negatief resultaat na zooveel disputeeren en quasi-geleerd geschrijf! 1).

Wie de «Toeworp« achter «Alle de Wercken« of de uiteenzetting over 't «Hayr« in de «Lof der Heelkonste« leest, zal niet licht vermoeden, dat wat daar over het wezen en dragen van het haar wordt gezegd, verband houdt met een, voor den nakomeling allervermakelijksten, kerkelijken strijd uit van Beverwijcks dagen: met den «Hairige« oorlog. Deze geheele twist, die ging over 't al of niet geoorloofd zijn om 't haar lang te dragen, is slechts een episode uit den strijd der rechtzinnige predikanten tegen den gedurende de XVIIde eeuw meer en meer in Holland opkomenden smaak voor weelde. Dat daarin de toon dier mannen, voortgekomen uit het volk, dweepziek en heerschzuchtig als zij waren, heftig was, dat godsdienst en heilige schrift er bij werden gehaald, om als wapenen te dienen tegen wat werd afgekeurd — het verwondert ons allerminst. En evenmin, dat in dien kamp door de kerkdienaren te Dordrecht de meeste kracht werd ontwikkeld, dat daar de strijd het felst heeft gewoed.

Hier toch, in Dordt, de stad, waar eenmaal, in 1605, het verzet tegen de Arminiaansche denkbeelden en de nauw daarmee verbonden staatkunde van Oldenbarneveldt zijn oorsprong vond, waar die onverkwikkelijke, tegen den hoogleeraar Vorstius gerichte beweging eveneens begon 2), waar van 1618 tot 1619 de Nationale Synode werd ge-

---

1) De befaamde kwestie blijkt nog langen tijd na dien zich in de belangstelling der medici te hebben mogen verheugen. Het eerste hoofdstuk b.v. van de «Korte verhandeling van het menschelijke leven, gezontheyt, ziekte en doodt« [1684] van Cornelis Bontekoe, waarvan we een Fransche editie van 1698 zagen, bevat nog een uitvoerige uiteenzetting over dit vraagstuk, die ongeveer in denzelfden geest als van Beverwijcks kapittel in de «Schat der Gesontheyt« is geschreven.

2) Cf. het artikel van H. C. Rogge in de «Gids«: «Het Beroep van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden«.

houden — hier was na de overwinning der Contra-remonstranten de macht der orthodoxie grooter dan elders, hier vonden de dienaren der Kerk van de zijde der regeering den minsten weerstand bij hun heerschzuchtig drijven 1).

Voor ons klinken de toornige uitvallen der predikanten in die dagen allerkoddigst plechtstatig. Hoort, hoe een Jacobus Lydius, nog niet de ergste onder de broederen, aan zijn afkeer van de opkomende weelde uiting geeft, hoort zijn klacht en vermaning tot de gemeente: «De liefde tot de waerelt« klaagt hij, »heeft de liefde Gods verdrongen, 't eene vier 't ander uitgedooft« — «Gy uytgestreken pronckaerts« vermaant hij heftig, «schuddet uyt dien prachtigen kleederen-winckel en treckt een sack aen, rukt af die gulde vercierselen, gy lonckende en huppelende Dochteren Zions«. «Steeckt uw besmeerde aensichten in den stof, ja in den asch van mijn afgebranden wilge, gy geblanckette Isabels.« «En gy verwyfde mannen« zoo buldert onze profeet zijn ongelukkige hoorders toe, «welckers klee deren daer gloeyen van saffraan en purper, welckers wellust is ledigheyt en welckers opperste vermaeck is danssen: u meen ick lang lockte satyrs en opgetoyde moyaerts, welcker meeste devotie schynt in haer kleederen te leggen, die daer gestrickt en beployt, bepoeyert en bestoven uyttreedt ofje vers uit Cypris, of te liever uyt den Meelmolen quaemt; anders moght het schynen, of ick je voor een hoop lichte vogels aansagh, en u in maegschap met de Cyprische Venus wilde verbinden. Reef in dit hooge topzeyl, ja laet et geheel sacken, eer 't u op een duystere klip, of oock in den grondt jage«.

Men ziet, onze Jacobus Lydius durfde zijn luidjes aanpakken en zijn collega's Becius, Balhazar Lydius en Westerburgh durfden het niet minder. Maar de grootste kemphaan van allen, de prediker, die alle in heftigheid overtrof, was toch Borstius, de man van de befaamde preek over het lange haar.

Borstius was wel de gevierdste onder al de Dordtsche predikanten, door zijn gemeente hartelijk bemind, gezien bij de aanzienlijken als bij de volksklasse. Hij wordt geprezen als een man die «zijn weerga niet had in welsprekendheid, achtbaarheid, deftigheid van voordracht, statigheid van houding. Zijn gebaren waren indrukwekkend, zijn be-

1) Zoowel de aanzienlijken als het volk «buckte voor heure roede en waren vol diep ontzagh voor heure wysheid«. De regeering haastte zich om haar besluiten ten uitvoer te helpen brengen en aan haar verzoek te voldoen, nam ook haar raad aan «by byzondere voorkomende occasien« en stond haar steeds ten dienste [Schotel «Kerkelijk Dordrecht«, Dl. I, p. 351.]

toogkracht was krachtig en overtuigend.« Vol waren dan ook de kerken, als hij optrad: «Te vijf uur« wordt ons verhaald, «belegerde het volk de deuren der Kerk, waar hij te negen uur moest optreden.«

Geen wonder, dat een man, zoo aangebeden door zijn omgeving, nog meer dan zijn andere collega's, die toch nimmer al te bescheiden waren, aanmatigend en bemoeiziek werd in zijn optreden, over alle dingen meende te mogen oordeelen als een onfeilbaar rechter. Te Dordrecht was het nog maar het sociale leven om hem heen, dat hij meende te moeten bevitten, te Rotterdam evenwel zou hij ook het staatkundig gebeuren tot object van zijn critiek maken.

Door zijn tijdgenooten wordt de sierlijkheid van de taal zijner predicatiën geprezen, de nakomeling verwondert zich evenwel over de platheid en grofheid van zijn uitingswijze, zijn valsch vernuft en onkieschheid. Maar dat hij de fouten van zijn tijd met scherpen blik zag, dat hij tegen de dwaasheden en het pronken der te snel rijk geworden democraten heeft gestreden, tegen dergelijke excessen als waartegen van Beverwijck als medicus waarschuwde, als theoloog heeft gevochten, met alle kracht die in hem was, — dat is zeker het sympathieke in dezen «boetprediker.«

Het was bovenal het «lange haar« dat zijn ergernis heeft gewekt en hij stond daarin niet alleen; de gansche kerk, de provinciale synodes incluis, meenden tegen de meer en meer in zwang komende mode om het haar zoo lang mogelijk te dragen, tegen de «paerdemanen, blessen en metamorphose van menschen in dieren« 1) gelijk het lieflijk werd genoemd, te moeten protesteeren. Talloos zijn de brochures, die over deze kwesties verschenen. Heftig werd er in onze godgeleerde republiek getwist, maar nergens heftiger dan in den Dordtsche burcht der orthodoxie. En het was ten slotte Borstius' woord, dat het meeste er toe bijdroeg, om de gemoederen te verhitten.

«Siet toe« zoo klinkt het van den kansel, waarop Borstius zijn befaamde predicatie hield «dat de Heere der heyrscharen over al die ruyge hoofden niet een gehuert scheermes late komen, 'twelck niet alleen 't hooft, maer oock 't hayr der voeten selfs afscheere, ja, den baert oock gansch wechneme, of dat hy 't u soo bangh make om dese uwe lichtveerdigheyt ende pronckerye, dat ghy door verdriet uwer oogen, en angst uwes herten u hooft hayr met u eygen handen gaet uytscheuren en, afrucken. Siet toe, dat u het langh hayr niet worde tot een bast gelijck het Absalom geworden is: of dat et voor de

---

1) Perk, «Schetsen en beelden«, p. 218.

soldaten verstrecke een koorde ende handtvatsels om u lanx de stratet te sleypen. Hebt ghij niet gelesen, dat de Heere den dochteren Zions dreyght een kalen kop voor 't langh gekroeste hayr? Dat kan u oock haest overkomen! Dan sal u dit cieradt bitter opbrecken als gall en alssem wanneer men het hayr met de wortel sal uytplucken, met slijck en dreck poyeren en in uw eygen herten-bloede verwen, als Godt zal verslaen den hayrgen schedel ende ruygen kop desgenen die in syne schulden wandelt.« 1)

Groot was de ontroering die deze leerrede wekte, en hierna mag men zeggen, dat de twist eerst recht begon, tusschen de predikanten onderling en ook onder de gemeenteleden. Nu daverden de kansels« in zoovele torens verkeerd, waaruit men elkander met vurige pijlen beschoot« — weerklonken de dreigementen met helsche straffen, hoorde men de theologen uitvaren tegen de zonde van het «scandaleuse en beestelijcke langh hayr,« heetend de haarvlechten «duyvels handvatsels om ter helle te slepen« en hem die haar droeg een «veldduyvel.«De aanhangers der weelde wederom spotten met hun getier en scholden hun tegenstanders «calotten en kale vincken« of wel, heetten hen «verachters van de kostelicke gaven, die men nyet mogt vernegligeren.« «De woningen, eertijds vredeplaatsen, werden twistcollegiën, ouders en kinderen verdeeld, familiebanden verbroken.« Zoo hoog klom niet zelden «het dispuut over de oirbaerheit der hairen, dat men elkander bij de hairen greep.« Zelfs konden de langgelokte jonkmannen en jonkvrouwen niet rustig over straat gaan, maar werden door het gepeupel, dat hen «met opgewipte neuzen en fiere halsen, gierende, jokkende, schuddebollende in het aangezicht keek, beschimpt, begrinnikt, voor gevlochten jonkers en juffers, veldduivels en veldduivelinnen« uitgescholden. «De straten weergalmden van lofliedekens en schimpdichten.« «Het sneeuwde blaeuwboekjes, schotschriften, satyren en verzen« «de persen zuchtten onder de pamfletten voor of tegen het hair.« Niet alleen theologen, maar ook advocaten, hoogleeraren, medici mengden zich in den twist. De voorstanders van het lange haar mochten zich in den steun van Claude Saumaise, den gevierden Leidschen pensionnaire, de tegenstanders in dien van den vermaarden Voetius verheugen.

Maar ook vermaningen «tot vrede en liefde« bleven niet uit. De gematigde Polyander à Kerkhoven ging hier met zijn «Judicium et consilium de coma et vestium usu et abusu« vooraan. En onze van

1) J. Borstius «Predicatie van 't Langh Hair« (1645) p. $^{61}/_{2}$.

Beverwijck heeft mede gedaan wat hij kon om de opgewonden gemoederen te bedaren. Gematigd man kiest hij toch den gulden middenweg. Hij beschouwt de kwestie vanuit een medisch-hygiënisch oogpunt en betoogt: «Het Gebruyck van 't Hayr is driederley. Vooreerst, om het lichaem te suyveren van sijn roockachtighe overtolligheydt. Derhalven is het dickwils korten goet, om 't gesicht, ende d' andre sinnen te scherpen. Ten tweeden om te strecken tot çieraet, gelijck men siet hoe leelijck de kaelheyt staet. Maer insonderheydt om het Hooft te decken, en van de kouw te beschermen. Waerom ghesont is, dat men het selve over de slagh van 't Hooft, daer het Been dunst is, ende over den Hals, daer den Rugh-graet, en de uytkomst van de koude Zenuwen beginnen, laet wassen. Dat verder over de schouderen gaet, en strijt niet alleen teghen sijn recht gebruyk, daer het toe gheschapen is, maar oock tegens de stichtelijckheyt, gelijck wel aengewesen is van den eerweerdigen ende hoogh-geleerden Dr. Jacobus Borsthius in sijne ziel-buygende Vermaninge.«

De uitwerking van Van Beverwijcks geschrift heeft evenwel aan zijn verwachtingen niet beantwoord. De strijd nam voortdurend toe in heftigheid, de opgewondenheid «steeg tot zulk een hoogte dat het scheen, volgens de getuigenis van een tijdgenoot, alsof Hannibal voor de poorten stond.« 1) Eerst een krachtig optreden van den magistraat, die de predikanten gelastte «voortaen stichtelijck te predicken« en ieder, die zijn medeburger om zijn haartooi lastig viel, met geldboete bedreigde, vermocht dezen storm in een glas water te doen bedaren. Het dragen van het lange haar (dat weet ieder) is door al dit verzet, door al die vermaningen en bedreigingen met de «wrake Gods« niet voorkomen: «de ketterij van de lange lokken [heeft], spijt de vinnige bestrijding der aanhangers van het rechtzinnige korte haar« getriomfeerd. De gansche geschiedenis is vermakelijk, en .... er is ook voor den laterkomende iets uit te leeren. 2)

We hebben Johan van Beverwijck leeren kennen als een man van die gematigd rechtzinnige beginselen, welke door de groote meerderheid uit de bevoorrechte standen in de Republiek werden aangehangen. Wat we reeds herhaaldelijk mochten opmerken, geldt ook weer in

1) M. A. Perk «Schetsen en Beelden,« p. 243.

2) Zie hierover Schotel «Kerkelijk Dordrecht« en «De openbare eeredienst der Nederl. Hervormde Kerk«; Perk «Schetsen en Beelden.« [Een exemplaar van de preek over 't lange haar bevindt zich op het Dordtsch archief.]

deze dingen: van Beverwijck was een typisch kind van zijn tijd. En ditzelfde zullen we weer erkennen, nu we willen nagaan, hoe van Beverwijck stond tegenover het volksgeloof dier dagen. Want het is misschien beter te spreken van volksgeloof dan van bijgeloof, daar toch dit woord voor velen een zoo hatelijken klank heeft, omdat ook [waar immers de grenzen van religie en bijgeloof nimmer objectief te bepalen zijn, wijl immers wat voor den een reeds bijgeloof is, voor den ander nog behoort tot de spheer zijner religieuze waarheden] men licht hierbij den andersdenkende zal kwetsen in wat hem het dierbaarst is.

Religie en volksgeloof komen voort uit een zelfde behoefte: de behoefte om te verklaren, wat raadselachtig is en niet te doorschouwen voor het verstandelijk begrijpen. Zij vinden hun oorzaak in het bewustzijn van het Mysterie van het Zijn, dat daar, voor den mensch onkenbaar, ligt achter de ervaringswereld, achter de veelheid der verschijnselen. Die verscheidenheid van gebeuren, welke voor het verstand niet vatbaar blijkt, welke het denken niet zonder een rest van onverklaarbaarheid kan analyseeren en onder redelijke begrippen rangschikken — het «unknowable« van Spencer — daarvan wil toch de mensch nu en in alle tijden zich een voorstelling maken. Hoe deze er zal uitzien, hangt af van de psychische ontwikkeling der samenleving en mede van die van het individueele zieleleven. De rest van het verstandelijk-onbegrijpelijke zal kleiner zijn, naarmate de evolutie verder is voortgeschreden, naarmate de psyche zich tot hooger plan heeft opgewerkt. De voorstelling ook, welke de eenling zich maakt van dit onkenbare gebeuren, zal zuiverder en subtieler zijn, waar het gevoelsleven fijner is van opbouw en samenstelling.

Zoo vloeien dan de spheren van religie en volksgeloof ineen; wat gisteren nog was religie, zal morgen bijgeloof heeten, wat heden bijgeloof genoemd wordt, was vóór dien nog religie. We mogen het volksgeloof dus zien als voorstellingen, ideeën en waarden in het denken der zijnde menschen, voortgekomen uit een geheel van godsdienstige waarheden, welke alreede door anderen zijn overwonnen en verdrongen, maar nochtans zijn blijven voortbestaan in het psychisch leven van het zijnde geslacht.

Niet echter is aldus van het gansche volksgeloof een verklaring te vinden, want een samenleving, een cultuur ontwikkelt zich niet alleen op en uit zichzelf. Voortdurend zien we een overdracht van vreemde beschavings-elementen uit andere historische gemeenschappen, waarmede de maatschappij in geestelijke aanraking komt: niet

slechts dus uit de culturen van het heden, maar ook uit die van het verleden.

En ook dit historische verschijnsel demonstreert zich nergens duidelijker dan in den tijd der Renaissance. Want de weelderige ontwikkeling van het volksgeloof, dat we dan waarnemen, is niet alleen te verklaren uit den psychischen staat der tijden, maar mede uit de opname van wat aan bijgeloof in de antieke beschaving leefde.

Zeker is ook in deze dingen de invloed der oude cultuur den ganschen langen tijd der Middeleeuwen immer merkbaar. Toen toch kende men b.v. ook de astrologie der Oudheid, den invloed van den toevalligen stand der sterren op het gebeuren op aarde, op lot en leven van den mensch. Maar ook hier kwam met het humanisme een wonderlijke opbloei, ondanks de bestrijding door geestelijk hoogstaande mannen als een Pico della Mirandola [hoewel het volstrekt niet onmogelijk moet worden genoemd, dat bij een zuivere doorwerking van het Renaissance denken de phantastische dwaasheden der astrologie toch eindelijk zouden zijn overwonnen]. 1)

Naast die sterrenwichelarij erkennen we nog tal van andere vormen van volksgeloof, welke hun oorsprong vinden in 't antieke denken, zooals 't geloof aan voorteekenen, waaruit een relatief onschuldige magie voortkwam, evenals het geloof aan geestverschijningen, spoken, demonen en tooverij. De heksenwaan sloot zich weer hierbij aan, om met haar nasleep van vervolgingen en gerechtelijke moorden een der droevigste verschijnselen der XVde en XVIde eeuw te worden.

In het Noorden, bij de Germaansche volken, waar het oude heidensch geloof nimmer gansch verdween, maar veeleer, ingepast in de Christelijke religie, van geslacht op geslacht werd overgedragen, zelfs tot in onze tijden — daar zien we een nog weelderiger ontwikkeling van het volksgeloof dan in het Zuiden, waar de Renaissance ontstond en tot den grootsten bloei kwam. Daar spookten in de verbeelding der schare nog immer de oude heidensche goden als «witte wiven en en kobolden« 2), daar, in de ruwe, duistere, angstwekkende winternachten zagen de tot 't mystieke neigende Saksers en Friezen uit poelen en venen, zelfs uit de duistere hoeken van het vertrek de spooksels opstijgen van hun sombere phantasie.

Hierbij leerde de Kerk de realiteit van een Satan, die zou zijn de

1) Jacob Burckhardt «Die Kultur der Renaissance in Italien«, Dl. II, p. 253.

2) «De goden der overwonnen volkeren werden door de Kerk in even zoovele duivelen veranderd« (Knipscheer, «Bijgeloof uit alle tijden« p. 41.)

«Vorst der lucht en de Overste der wereld,« die de bewerker zou wezen van al wat er werd toegeschreven aan spokerij en tooverij, en voorzegging der toekomst; die den mensch zocht te verleiden tot het aangaan van een verbond, om hem dan ongekende macht te verleenen, macht over menschen en over natuurkrachten, het vermogen eveneens om door tooverspreuken zichzelf te verrijken en onkwetsbaar te maken, maar ook om anderen te benadeelen in hun werken en gezondheid. Aan deze macht van den Satan geloofden allen, de aanzienlijke en de man uit het volk, de geestelijke en bestudeerde zoowel als de eenvoudige van geest: «Ook voor de grootste geleerden was de lucht vervuld van spoken en kwelgeesten. 1) Wie aan deze dingen twijfelde of ermee spotte, gold voor een vrijgeest, een libertijn. 2) Het was ook bij de Germaansche volken, en dus mede in ons land, dat de heksenwaan in zijn heftigsten vorm werd gezien. Tegen het eind der XVIde eeuw scheen een panische vrees voor de «duivelarije« zich van alles, van overheid en volk in de Nederlanden te hebben meester gemaakt. Buitengewoon talrijk waren toen de heksenprocessen. Uit het diarium van van Buchell blijkt dat ook lieden van meer dan gewone begaafdheid in dezen niet twijfelden. 3) Maar tevens getuigt dit dagboek, hoezeer het geloof aan voorteekenen en den invloed der sterren op 's menschen leven mede verbreid was. Op een avond van Utrecht naar Dordrecht reizend vertelt Buchelius, «Inter navigandum tum vidi stellam magno ambitu discedere, Mulierculae ex vulgi opinione aliquem tum e vita discedere arbitrantur, et mortalium denotare numerum stellas.«

In November 1594 maakte dezelfde schrijver met eenige vrienden een uitstapje naar Kortenhoef en Vreeland. «In reditu, cum non procul urbe abessemus« vertelt hij vervolgens «et campanorum funebrem sonitum audiremus, Amerongius caput erigens occulto instinctu: Vereor (inquit), ne aliquis nostrorum tristem brevi accipiat nuntium, utpote qui aliquem e suis perdiderit. Nec ita diu, cum urbis

1) Knipscheer, «Bijgeloof uit alle tijden«, p. 78.

2) Zie over 't bijgeloof in de Nederlanden in de XVIIde eeuw o. a. de schets van Dr. Wumkes in «Uit onzen Bloeitijd«, Dl. I, p. $^{381}/_{480}$ en Schotel «Oud-Hollandsch Huisgezin«.

3) Het geloof aan tooverij en heksenvervolging vinden we tot diep in de XVIIIde eeuw: «In Deutschland erlitt zu Würzburg in der Person der siebenzigjährigen Nonne Maria Renata Singer die letzte Hexe den Feuertod am 21 Juni 1749«. Max von Boehn «Menschen und Moden im XVIII Jahrhundert« p. 60.

appelleremus portam portitor ipsi nunciat, avunculum subita morte obiisse.«

Zeker was Buchelius van een oudere generatie dan onze Johan van Beverwijck en heeft ook de Hervorming in dit opzicht gunstig gewerkt, maar toch vinden we op tal van plaatsen in van Beverwijcks geschriften aanduidingen te over, van zijn geloof in deze dingen. Zoo neemt hij o.a. bij de pest aan, dat van de sterren een zekere invloed zou uitgaan op het gebeuren op aarde «also deselve niet alleen door het licht en beweginghe, maer oock door bysondere invloeyingen, en verborgene krachten op de werelt wercken.« Voornamelijk Saturnus zou dit vermogen «als hy door de drie heete teyckenen gaet.« Ook vinden we in den »Schat der Gesontheyt« een waarschuwing tot de gehuwden gericht, »dat het ten aensien van de vrou dienstig is puys te laten slapen, wanneer de maen achter de Kerck is. Alzo in die tijdt boven de tegenstaende vuyligheyt, het ontfanghen niet en kan ghelucken, omdat de vruchtbare kracht van 't zaet niet alleen verdooft, maer ook gestikt wert, en dat indien het mannelijck zaet met gewelt doorbreekt, en door sijn sterckte de kracht van de vloet teghenstaet, zoo werter een slappe vrucht geteelt, en sulcke kinderen werden by gheseydt tegen de Maen gepist te zijn, en zijn ghemeenlijck Malaetsheydt, ende ander onghemack onderworpen« 1).

Eveneens van het bestaan en de macht van den duivel houdt van Beverwijck zich ten stelligste verzekerd. Aan zijn «beguygeling« schrijft hij het toe, dat sommige menschen gelooven in wolven, honden, katten etc. te zijn gemetamorphoseerd 2). Want dat de menschen werkelijk in dieren zouden kunnen veranderen, dit aan te nemen strijdt tegen zijn erkenning van de overeenstemming tusschen lichaam en ziel: «De menschelijke ziele,« zoo protesteert hij «en kan geen gedaente geven aen het Lichaem van een beest, noch een Ziele van een wolf aen het Lichaem van een mensch, dewijl elcke gedaente vereyscht een bepaelde en bysonderlijcken toege-eygende stoffe. Is alleen waer, dat de Duyvel wel yemant doet gelooven, dat hy in een wolf verandert is, en derhalven, als sodanigh hem stelt om Dieren te verscheuren, ook dat hy de oogen van degene die hem sien, soo beguygelt, dat sy de uytwendige schaduwe van de gedaente voor 't

---

1) Cf. Zie over dezen vorm van medisch bijgeloof de studie van Karl Sudhoff «Iatromathematiker, vornehmlich im XV und XVI Jahrhundert.«

2) Zie over dit bijgeloof, dat voorkomt uit het denkbeeld der zielsverhuizing: Knipscheer «Bijgeloof uit alle tijden« p. $^{199}/_{207}$.

rechte lichaem nemende, niet anders en weten, of hy is een Wolf.«

Wel neemt hij evenwel aan, dat het drinken van dierenbloed een verwonderlijke uitwerking op den mensch kan hebben, zoodat de mensch door 't drinken van kattenbloed een «katten-aert« krijgt en niets doet, »als meeuwen, springen en muyse-vangen,« of door 't drinken van varkensbloed behagen krijgt in 't «slick eten.« En dat dit geschiedt, verwondert onzen van Beverwijck volstrekt niet: «Want het bloet, insonderheyt heet, en noch vol geest gedroncken, kan een groote veranderingh in den Mensche maecken, waardoor hy ofte in 't gemeen de wildigheyt van de Beesten navolght, ofte in 't bysonder de manieren alleen na-aept van 't gene, wiens Bloet hy ingenomen heeft.« «En,« zoo vervolgt hij, om te voldoen aan zijn drang tot verklaring dier door hem voor waar gehouden feiten «de reden hiervan is wel te begrijpen. Want also het Bloet den aert ende de nature heeft van sijn Dier, en dat alle de Werckingen der Dieren voornamelijck uytgevoert werden door de Wermte, en de Geesten: 't selve dan van den Mensche gedroncken zijnde, zoo is gelooflijck, datter in sijn Geesten en de Wermte, ende so vervolgens in de Vochtigheden, en vaste Deelen veranderingh geschiet. Want al dat verandert volgt de nature van 't gene de veranderingh maeckt.« Men ziet in het geven van geleerde verklaringen had onze vriend het ook al ver gebracht!

Dat hij eveneens gelooft aan droomen en de voorspellingen daarin gedaan 1), en meent dat een afgestorvene, ja zelfs — maar dit alleen bij zekere uitverkorenen — God daarin somwijlen den mensch kan verschijnen, als ook aanneemt, «dat de Droesen wel lichtelijck onder nachtmerryen haer boosheydt uytvoeren,« willen wij slechts kortelijk vermelden, om wat langer stil te staan bij de «teelkonst.«

Gelijk bekend, was het vooral dit gebied, waarop het meest de wonderen der tooverij werden gezien. Algemeen werd aangenomen, dat door tooverdranken, tooverringen, etc. wederliefde kon worden afgedwongen. Dit echter wilde van Beverwijck niet toestaan: «so verre is het daer van,« zegt hij, «dat dees ketenen, ringen, caracteren, briefkens, ende andere duyvelsche middelen, ofte oock kruyden en minne-drancxkens liefde tot sekere personen soude verwecken, datse in plaetse van liefde, dickwils dulligheyt en de doot selve veroorsaken.« Maar wel kent hij den toovermiddelen de macht toe, den man te beletten «te plucken de bloem van de Maegd« (het bekende Maleficium der

1) Cf. hierover het interessante geschrift van Dr. C. J. Wijnaendts Francken «De Psychologie van het droomen«, vnl. p. $^{95}/_{116}$.

Middeleeuwen). «Dit bezweren, ende knoopen van de Nestelingh«, zegt hij, «is gheheel ghemeen in Vranckrijck« [gelijk mannen als Fernelius en Salmasius getuigden, maar Montaigne meende, tot groote verwondering van Van Beverwijck, dat dit alleen aan «de stercke Inbeeldinge« moest worden toegeschreven]. Zelfs werd beweerd, dat door deze duivelsche kunsten «yemants Gereetschap kan werden afgetoovert,« maar dan alleen in schijn, niet in werkelijkheid. Bij onvruchtbaarheid, zegt onze medicus, mag deze dan met recht aan tooverij worden toegeschreven, wanneer «yemandt anders wel ghestelt is, ende met een ander wel te doen kan hebben, maer niet met sijn eyghen Huysvrou, daer de Nestelingh alleen opgheknoopt is.«

Nog typischer dan de verhalen zelve zijn de middelen tegen deze betoovering. Het radicaalste is natuurlijk het gebruikte toovermiddel uit te vinden en onschadelijk te maken, of de heks, wier werk het is, te dwingen haar ban op te heffen. Maar ook zou helpen «drincken van Bier, daer Bercken-rijs in gesoden« is of «syn water loozen door de Trou-Ringh.«

Evenwel dit volksgeloof, dat wij bij van Beverwijck vinden, is niet wat ons hier het meest interesseert. We mochten liever van Beverwijcks oordeel hooren aangaande de voorstellingen en denkbeelden van bijgeloovigen aard, welke we in die dagen in de sfeer der geneeskunde erkennen: wij willen gaarne zijn oordeel weten over wat ons bijgeloof schijnt in de pathologie en therapie der tijden.

Wat de pathologie betreft, deze heeft van Beverwijck over het algemeen van bovennatuurlijke oorzaken weten vrij te houden; in dit opzicht een trouw leerling van den vereerden Hippocrates, 1) door onzen dokter den «Prince der Medicijns« genoemd, die «niet en konde bedriegen nog bedroghen werden.« Slechts bij de afgrijselijke pestziekte neemt hij — en ook hierin kan hij zich op Hippocrates beroepen — naast de »natuurlijke« oorzaken, ook een bovennatuurlijke aan, komende van God of van den Duivel. Want niet alleen God vermocht in Zijn toorn de pest te doen komen onder de menschen, maar deze

1) «Das Corpus Hippocraticum zeigt uns bereits die von allem theistischen Beiwerk gereinigte, nur mit irdischen Factoren rechnende griechische Medicin«. (Hugo Magnus «Der Aberglauben in der Medicin«). — «Suivant les Hippocratistes, les opérations physiologiques ou pathologiques résultent du mouvement de la vie; on n'admet d'intervention ni extra-naturelle, ni extra-organique; on ne reconnaît que l'action de la nature humaine, ou celle de la nature universelle«. Ch. Daremberg «Histoire des Sciences médicales«, [1870], Dl. I, p. 117. Cf. ook Neuburger «Geschichte der Medizin«, Dl. I, p. 203.

kon ook worden «verweckt« door de gruwelijke kunsten van «Duyvels en Toovenaers,« die de lucht bedierven met het «Pestigh vuur.«« Bij de pest zien we hem ook een soort «amuletten« aanbevelen, hoewel hij zelve klaarblijkelijk hun werking zich denkt te geschieden langs natuurlijken weg. Want «al zijn vele van gevoelen« zoo zegt hij, «dat 't gene van buyten om den hals gehangen wert, gantsch niet om 't lijf heeft; so is evenwel door lange ervarentheyt by verscheyden Geneesmeesters ondervonden, dat een holle hase-noot, daer de keerne uyt is, met Quick-silver gevolt, of hetzelve in een schacht van een pen gedaen en om den hals gehangen, in verscheyde en groote sterften ontallijcke menschen van de besmettelijckheyt bewaert heeft.«

Nauw verwant met dit amulettengeloof zijn tal van bijgeloovige therapeutische middelen, die we bij van Beverwijck aantreffen en die alle behooren tot de heelmiddelen, eens door de Magiërs gebruikt; zooals goud, zilver, kostbare steenen en paarlen, welke om hun kostbaarheid vertrouwen moesten wekken, en ook dingen als urine, faeces 1) en bloed. 2)

Maar bovenal was van Beverwijck een geloovige in de magische genezing door sympathie. Deze geneesmethode verheugde zich in die dagen een ongekende populariteit, vond haar aanhangers niet alleen onder het volk — wat vóór betrekkelijk korten tijd nog het geval was 3) — maar ook onder de ontwikkelden. Een zekere Sir Kenelm Digby, een Paracelsist, blijkt hiervoor een hartstochtelijk kampioen te zijn geweest. Gedurende den burgeroorlog uit Engeland verbannen, bereisde hij het vasteland en sprak o. a. te Montpellier voor een vergadering van geleerden en aan zienlijken over de wonderbaarlijke genezing, door hem volbracht bij een zekeren Heer Howell, die bij de poging twee vechtende vrienden te scheiden, een snee in de hand had gekregen, welke tot op het been was doorgedrongen. Bij dien gewonde, zoo verhaalde hij, werd zijn hulp ingeroepen.

«Ik zeide hem, dat ik hem gaarne van dienst wilde zijn; maar

---

1) Ossen- en paardenmest zou b.v. zeer geschikt zijn tegen oedeem der beenen, roet uit den schoorsteen en speeksel tegen Herpes, etc.

2) Cf. Magnus «Der Aberglauben in der Medizin«, p. $^{18}/_{21}$. Bekend is, dat ook Galenus openlijk verklaard heeft te gelooven in het effect der magische tooverkunsten.

3) Zie «Navorscher« van 1853 Jg. III (Bijblad p. XLIV, LXXXVI en CLXX). Over het geloof aan geheimmiddelen, het genezen door sympathie en reliquieën, ook bij de hoogere standen in de XVIIIde eeuw, cf. Max von Boehn«, «Menschen und Moden im XVIII Jahrhundert,« p. $^{246}/_{8}$. Zie ook Magnus, «Die Volksmedizin«, p. 11.

dat, zoo hij toevallig de manier wist, volgens welke ik voornemens was hem te heelen, zonder hem aan te raken of te zien, hij zich wellicht aan mijn geneestrant niet zoude willen onderwerpen, omdat hij dien mogelijk, òf onvoldoende, òf bijgeloovig zou rekenen.« De lijder antwoordde: «De wondervolle zaken, die velen mij van uwe heelwijze hebben meegedeeld, doen mij in geenen deele aan hare uitwerking twijfelen; en alles wat ik u te verzoeken heb, is in het Spaansch spreekwoord begrepen — Hagase el milagro y hagalo Mahoma — Laat het wonder geschieden, al doet Mahomet het.«

«Ik vroeg hem dan om iets, hoedanig ook, waar zijn bloed op was; en dientengevolge liet hij terstond zijn kouseband halen, waarmede zijn hand het eerst verbonden was geweest: en, een weinig vitriool in een kom met water oplossende, deed ik den kousenband er in, ondertusschen acht gevende op hetgeen den Heer Howell overkwam. Hij sprong plotseling op, alsof hij een zonderlinge verandering in zich zelf ontwaarde. Ik vroeg hem, wat hem scheelde? «Wat mij scheelt, weet ik niet, maar ik bemerk, dat ik geen pijn meer voel; mij dunkt dat een aangename soort van frischheid, als van een natten kouden doek, zich over mijn hand verspreid had, en de ontsteking weggenomen heeft, die mij vroeger heeft gemarteld.« Ik antwoordde: «Wijl gij aldus nu reeds een zoo goed uitwerksel van mijn heelmiddel voelt, raad ik u aan om al uw pleisters weg te gooijen: houd alleen de wond rein en in een gematigden staat tusschen hette en koude.« Om kort te gaan, daar was, na dien tijd, geen gevoel meer van pijn; maar binnen vijf of zes dagen waren de wonden gehecht en geheel genezen.« 1)

Deze Digby heeft in 't jaar 1641, derhalve vóór zijn verbanning en vóór zijn genoemde rede te Montpellier, op een reis over 't vasteland, van Beverwijck te Dordrecht een bezoek gebracht. Onze vriend was

1) Zie «Navorscher, Jg. III, Bijblad p. CXIX/XX. Daar wordt ook de volgende Hollandsche vertaling van een werkje van Digby genoemd: «Theatrum |Sympatheticum ofte Wondertoneel der Natuurs verborgentheden, behelsende eene uitstekende oratie over het gebruik des poeders de Sympathie, daarin de waarheid zijner werkinge werd ontdekt: door Kenelmus Digby, Ridder, Grave en Kancelier van Grootbrittagne. Benevens twee waardige vervolgen van veele zeldsame Antipathien en Sympathien. Alsmede hoe dat de dieren, planten, metalen, etc. zonder zaad of voortteelinge konnen voortkomen, en waaruit de Sympathien oorspronkelyk zyn: met meer andere geheimnissen der Natuur, door N. Papinius en A. Kircherus. Met een Aenhangsel van uitgezochte geneesmiddelen. Vierde druk. Te Amsterdam by Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper, 1727«. Het boekje van Digby zelf heette: Discours sur la poudre de sympathie pour la guérison des plaies« en verscheen o. a. in 1658 en 1661 te Parijs, Het gaf aanleiding tot een heftigen pennestrijd.

hiermee klaarblijkelijk niet weinig ingenomen en roemt Sir Kenelm («Kenealme« schrijft hij) als een man van groote gaven, «wiens gelijcke in verscheydenheydt van talen, ick onder de groote Heeren noyt gesien en hebbe, in 't ondersoeck van alle wetenschappen wonderbaerlyck sorgvuldigh, insonderheyt in de natuerlycke wysheyt.« 1)

Bij gelegenheid van dit bezoek kwam het gesprek natuurlijk ook op «de Magnetica, dat is Seyl-steenige Genesinge.« «Sijn Ed,« vertelt van Beverwijck, «verklaerde my sulcks verscheyde reysen gheluckelick bevonden te hebben; ende als seecker Hoveling in sijn Dye gequetst was, ende de Koning de proeve daer van wilde sien, hy voor al het Hof deselve uytwerckte, leggende alleen op den bebloeden Kousse-bant een schoonen doeck, nat ghemaeckt in 't afzietsel van het suyverste Koper-root, ende dat tweemael des daeghs soo verbindende. Het welck, als hy belet zijnde, eenen avondt versuymt hadde, de gequetste den volgenden nacht beswaert, ende de Wonde verargert was.«

Het blijkt niet, of van Beverwijck dit middel van Digby ooit heeft toegepast. Wel mogen we aannemen, dat dit het geval is geweest met 't poeder der sympathie, hem «mede-gedeelt van den Heere van Beverwaert, Gouverneur van Bergen-op-Zoom 2)«, die hem ook een

---

1) In het «Aenhangsel van brieven« achter «Alle de Wercken« vinden we ook een brief van Digby (dato Londen $^{8}/_{18}$ April 1642) als antwoord op een epistel van van Beverwijck van 2 Jan. 1642 (dat echter bij uitzondering niet wordt afgedrukt), waarin hij hoog opgeeft van zijn achting voor van Beverwijck, dien hij «ryck [noemt] in alle de hoedanigheden, die de menschen achtbaer en bemint maecken«. «Het geluyt van uwe groote geleertheyt en diepe wetenschap was my al over langhe ter ooren gekomen«, maar na de kennismaking was hij daarvan meer dan ooit overtuigd: «Een sulcke overvloedigheyt in alle letteren, een sulcke vastigheyt om sijn oordeel te gronden, een sulcke gemackelijckheit om sijne begrijpelijckheden uyt te drucken, een sulcke vrolijckheyt en gemaniertheyt in sijn vergeselschappingh, en nae alles soo veel vriendelijckheydt en beleeftheyt, daer men geen meerder in en soude konnen vereyschen«.

2) In de «Epistolicae Quaestiones« (p. $^{240}/_{2}$) vinden we een briefje van Willem Lodewijk van Nassau aan van Beverwijck (zonder dagteekening) waarin deze schrijft dat hij «pour satisfaire à ma parole et à votre curiosité« bij al zijn bekenden heeft laten navraag doen naar «la poudre de sympathie«, maar zonder succes. Daarom kon hij van Beverwijck alleen zenden «la methode d'appliquer, et de faire la dicte poudre,« vertrouwend, «que vous en trouverez la composition fort facile.« Het briefje eindigt typisch naief: «si vous trouvez par expérience qu'elle aye la vertu qu'on luy attribue, je vous prie de m'en faire part.« Volgt dan het recept. — Schotel vertelt met zijn bekende vrijheid, dat Willem Lodewijk van Nassau aan Johan van Beverwijck vraagt «om een voorschrift van het poeder van verborgene genegentheydt te vervaerdigen, waarop deze hem een recept [daarvan zond].« Zie «Maatschappelijk Leven in de XVIIde Eeuw« p. 379.

verhaal van wonderlijke genezing door aanwending van dit poeder verhaalde: «Te Parijs werde een knecht van seecker groot Heer, by alle de Meesters geoordeelt, van de wonde die hy gekreghen hadde, noot-saeckelijck te moeten sterven. Hetwelck vernomen zijnde by een looper, quam sijnen dienst aenbieden, met toeseggen van genesinge, ende hoe, ende waermede hy sulcks dickwils ghedaen hadde. Het was wel te wagen (want met een doodt kalf, gelijck het spreeckwoordt seydt, is goet sollen), dewijl sijn wonde alreede by de Meesters voor onge-neeslick was opgenomen. Dus tradt hy in 't werck, ende het eerste verbandt aen den bloedigen doeck gedaen hebbende, als sommige daer mede spotteden, soo toonden hy de kracht daer van op dese maniere: Hij stack den doeck in sijn sack, ende hield die tegen 't vyer, latende vragen aen den ghequetsten (die in een ander kamer lagh) hoe hy hem bevoelde. Desefde antwoordde, niet te konnen duren van de hitte, die in de Wonde was. Daerna stack hy hem in kout water, waer op de ghequetste bevonden werde van koude te zitteren, ende te beven. Genas evenwel eyndelijck door dese middel, tegens de meeninge van de gene, die hem te voren verbonden hadden.«

De moderne collega zoude zeker antwoorden op zulk een leeken-betoog: «door of ondanks?« Maar onze van Beverwijck was blijkbaar van nature minder critisch. Zelfs de objectie van Paré, dat hij 't zelfde middel, door «een ander looper« toegepast, zag falen, blijkt hem niet te deren, antwoordt hij immers, dat dan toch ook de gewone middelen in dat geval niet hadden geholpen en het toen wel een wond kon gegolden hebben, die volstrekt ongeneeslijk was!

Maar men valle onzen collega niet hard over dit geloof: vertelt hij niet zelf, dat ook een veelzijdig begaafd man als Claude Saumaise, in dit middel een groot vertrouwen stelde en beweerde zijn nut «dick-wils te hebben ondervonden.« Een verklaring van dit raadselachtig verschijnsel vermocht Saumaise echter evenmin te geven als van Beverwijck; maar meende onze dokter: al was «dit voorwaer een vremde saecke, [zij] soude [toch] soo vreemt niet en schijnen, by aldien men de reden konde weten.« Dat deze genezings-methode gelijk een zekere Jesuït Delrio had beweerd, louter op tooverij zou berusten, wil van Beverwijck niet aannemen. «My komt veeltijts voor,« zoo zegt hij, «dat, wanneer in vremde Sieckten, ofte yet anders, de oorsaeck verborgen is, de Vrouwen alles terstont op Toovernye leggen. Maer het en is niet al terstont Toovernye (gelijck het gemeen volck sijn selven in-beeldt) waer van geen reden kan gegeven werden, dewijl dat'er noch ontallicke dinghen in de Nature soo verborgen sijn, dat ons verstant

daer van het minste bericht niet en soude konnen doen.« Want al ontkent onze schrijver niet de mogelijkheid van genezing door tooverij en wonderdoening, b.v. door «belesen,« dit is toch het laatste wat hij als middel ter verklaring wil laten gelden. Zoo tracht hij het gemeende therapeutisch succes van het wijwater uit «een natuyrlicke oorsaeck« te verklaren, want zegt hij, «gemeen water kan 't selve doen« en «een Wonde wel genesen werden, sonder vremde middelen, daer op leggende een spongye, ofte doeck met koudt water.« Zelfs wilde hij, met een voor hem ongewone vrijzinnigheid de in den Bijbel verhaalde wondergenezing door Jezus van «des blindens oogen« door deze met «slick en speecksel« te bestrijken, zoo mogelijk verklaard zien uit een heilzame kracht in dat «salfken« verborgen!

Het zijn evenwel niet alleen wondermiddelen, die tot de oude magische leer gerekend moeten worden, welke wij bij van Beverwijck aantreffen, wij zien hem ook vertrouwen stellen in tal van nieuwere middelen en denkbeelden, welke uit de mystieke «Schwärmereien« van het Neoplatonisme der Renaissance waren voortgekomen. Het waren voornamelijk zij, die zich aanhangers van Paracelsus noemden, welke zich in dezen «verdienstelijk« hebben gemaakt, hoewel gelijk bekend is, niemand meer afkeer had van zulke kwakzalverij dan Paracelsus zelve. 1) In van Beverwijcks tijd, in den droeven tijd van den dertigjarigen oorlog, kwam deze beweging, waaraan tal van artsen deelnamen, in Duitschland tot ongekenden bloei. En van daaruit blijkt zij mede in de Nederlanden te zijn binnengedrongen.

Ook van Beverwijck schijnt tegenover de beweringen der Paracelsisten volstrekt niet sterk te hebben gestaan. «Wy konnen niet wel voorbygaen« schrijft hij, «een seer vremde, ende byna ongelooflicke, altijt onbegrijpelicke, genesinge, waer door deselfde sonder verbinden, ende in het afwesen van den gequetsten souden volkomentlick toeheelen, als maer het bloedigh Geweer, daer de Wonde mede gegeven

1) Bekend is het, dat over dezen man het oordeel van tijdgenoot en nageslacht zeer uiteenloopend is geweest. Heeft niet de groote Virchow — gelijk Houston Stewart Chamberlain in zijn «Grundlagen des XIX Jahrhunderts« hoonend herinnert — «den traurigen Mut« gehad Paracelsus een «Charlatan« te noemen; dat hij evenwel bij al zijn verdiensten een «fanatischer Mystiker« was, geeft ook Chamberlain toe. Den uitnemendsten arbeid over hem leverde Karl Sudhoff; een wat oppervlakkige studie gaf Hugo Magnus in 't XVI Heft der «Abhandl. z. Gesch. der Mediz.« Voor eenige jaren trachtte een homopathische arts E. Schlegel in zijn «Paracelsus in seiner Bedeutung für unsere Zeit« in hem een voorlooper van Hahnemann aan aan te toonen!

was, een houtjen, ofte yet anders, met het bloed bestreecken zijnde, even als men gewoon is de wonde, gadegeslagen werde« ...... «Sommige wassen de Wonde alle daegh met wijn, ofte water van den gequetsten; andere meenen genoegh te zijn, de Wonde ongemoeyt latende, alleen het Geweer, dat bebloedt is, in plaets van de Wonde met de Salve te verbinden, ofte indienmen dat niet hebben en kan, een ander Geweer, een Wilghen-stocxken, ofte yet anders, daer van 't bloedt uyt de Wonde aenhangt. Ick ben bericht, dat een houtjen aen het eynde bebloedt van de Wonde, in een potjen met Verckens-reusel ghesteecken, ende op de Wonde maer suyver Linnen geleyt, deselve genesen heeft.« 1)

Maar al geloofde van Beverwijck ook aan deze wondergenezingen, dat hij deze middelen, uitgezonderd dan 't poeder der sympathie, zelve zou hebben aangewend, meen ik te mogen betwijfelen. 2) Wel echter heeft hij bij zijn pharmacodynamie een theorie van Paracelsistischen oorsprong toegepast, welke ons al niet minder dwaas schijnt dan de rest, n.l. de idee, dat «d'uyterlijcke gelijckenisse« een aanwijzing zoude zijn «niet alleen van de kennelijcke krachten in hoedanigheydt ende stoffe, maer oock van de verborgen eygenschap.« 3)

Zoo zouden volgens hem «de Kruyden de Vochtigheden onses Lichaems suyveren, veranderen ende afdrijven, daer sy mede in gelijcke verwe staen« en wel niet wat betreft de uitwendige kleur, maar de innerlijke, die men leert kennen door de stof tusschen de vingers fijn te wrijven. Aldus zou het bloed door rozen, gal door citroensap en saffraan, slijm door den Coloquint-appel etc. worden gezuiverd en «afgezet.«

---

1) Van Beverwijck schrijft deze «Wapenzalf« aan Paracelsus zelven toe, wat gelijk men weet onjuist is: «Dem «Paracelsisten« Rudolf Goclenius (1572—1621), Professor in Marburg, gebührt das zweifelhafte Verdienst, die Lehre seines Meisters durch seine «Waffensalbe« und andere Talismane in den Augen der Verständigen diskreditiert zu haben.« Max Neuburger in het «Handb. z. Gesch. d. Med. Dl. II, p. $^{44}/_{5}$.

2) Ook nog een paar andere wonderbaarlijke geneeswijzen vermeldt van Beverwijck, zooals het belezen van wonden, het gezond bidden, als ook, «Briefkens, in de welcke eenige wondere, ende vremde characteren, ofte teyckenen geschreven zijn, die haer kracht souden trecken (na sommige voorgeven) uyt den Hemel, ende het invloeyen van de Sterren« en een voorbehoedmiddel tegen verwonding zouden zijn. Maar geen dier dingen wil van Beverwijck erkennen. Tegen de aanwending van de eerste protesteert hij als bijgeloovig en een misbruiken van het gebed, het laatste wordt «een godtloose ydelheyt«, «een louter versiersel van den Duyvel« genoemd.

3) Die idee staat klaarblijkelijk in verband met de leer van Paracelsus van den «Mikrokosmos in Makrokosmo.«

Maar niet alleen de kleur wijst op de verborgen geneeskrachtige werking, «oock de uyterlicke Gedaente, die de Kruyden hebben met de Deelen onses Lichaems, ofte des selfs Gebreken,« duidt aan, tegen welke aandoeningen zij nuttig zijn. Derhalve zou de okkernoot, welke niet alleen in uiterlijken vorm, maar ook in innerlijken bouw een sterke gelijkenis vertoont met het hoofd, voor verschillende afwijkingen van dit lichaamsdeel een gunstige werking bezitten, en wel de bolster voor 't periost, de schaal voor de kwetsuur van den beenigen schedel, de vliezen om de kern voor hersenvliesziekten, de kern voor gebreken van de hersenen zelve, «die hy, gestooten, ende met brandewijn besproeyt, op het hoofd geleyt, versterckt.«

En aldus gaat het een gansche reeks lang voort: Mansooren gelijken op de ooren en zijn dus goed om gehoor en geheugen te versterken, muurpeper vertoont dezelfde teekening als het tandvleesch en wordt daarom tegen de tandvleeschaandoeningen van de blauwschuit gebruikt, «longen-kruyt« of «onze-vrouwenmelkkruyt« gelijkt in haar bladeren op de longen en is dus een probaat middel tegen tering, enz., enz. En dit alles is naar de meening van onzen vriend geenszins wonderbaarlijk. «Want« zoo berispt hij de ongeloovigen «de uyterlicke gedaente en is de kruyden niet by geval toegevallen, maer door de gene, die alles gheschapen heeft, niet tevergeefs en sonder reden ingestort.«

Men ziet de teleologie, zoo gewoon bij de antieke leermeesters, met name bij Galenus (die daaraan voor een goed deel zijn populariteit in de Middeleeuwen dankte) 1), is hier op de spits gedreven. Dat dwaasheden bij zulk een theorie niet konden uitblijven, zag evenwel ook van Beverwijck in. Hij waarschuwt toch hen, die in deze dingen onervaren zijn, om niet direct uit een der genoemde teekenen te besluiten tot een bepaalde geneeskrachtige werking van het object. Terstond dient hij tegen het verstrekte gift een tegengift toe. «Hier is insonderheyt« vermaant hij «noodigh de Ervarentheydt, want de enckele reden sal dickwils yet schijnen toe te staen, het welck daer na in de bevindinge anders uytvalt.« En met instemming wordt Galenus aangehaald, waar deze opmerkt: «Indien yemant wil tot overvloet van uytwendige dingen, eenigh bewijs trecken, daer en hebbe ick niet tegen: maer ick rade hem daer goede acht op te nemen. Want het is een losse saeck, ende en heeft niet weynigh weghen om bedrogen te werden.«

---

1) Prof. Hugo Magnus «Die Entwickelung der Heilkunde.«

We zullen hiermee onze beschouwingen over het bijgeloof, dat bij van Beverwijck wordt gevonden, eindigen. Het onderwerp is in het algemeen een van de interessantste der cultuurhistorie en ook wat bij van Beverwijck van deze dingen te vinden is, scheen mij belangwekkend genoeg om er een afzonderlijke bespreking aan te wijden.

HOOFDSTUK III.

LETTEREN.

«Oudt Dordrecht, eerste Stadt van al ons rijcke Steden« zoo roemt Boy in zijn verzen voor van Beverwijcks «Begin van Hollant in Dordrecht« de plaats zijner inwoning. De oudste stad van Holland! — niet weinig trotsch waren daarop de Dordtenaren dier dagen, ook van Beverwijck zelf. Maar het was toen toch niet de eenige reden om trots op te gaan. Want het vriendelijke, maar stille provinciestadje was in de XVIIde eeuw een stad van beteekenis, alleen in aanzien en gezag door Amsterdam overtroffen, welvarend, zelfs zeer rijk geworden door haar vele privilegiën [welke de afgunst wekten der andere steden, die zich daardoor in haar oeconomisch streven zeer benadeeld wisten], door haar voorrecht bovenal van stapelplaats te zijn van den rivierhandel, met name van dien in koren, hout en wijn. Want «niet alleen mochten een menigte waren niet langs de stad voorbij worden gevoerd zonder rechten te betalen en te Dordrecht ter markt te komen, maar zelfs moesten vele hier uitgeladen en mochten niet dan met Dordtsche vaartuigen verder vervoerd worden.« 1) Voornamelijk de wijnhandel bloeide, en ook de riviervischvangst bracht den ingezetenen niet weinig winst. Geen wonder, dat daar huizen werden gebouwd, die, alleen door die van de Keulsche patriciërs zouden zijn overtroffen, huizen welke — aldus overdreef men — den hemel schenen te raken. Uit die dagen dagteekenen ook de vele instellingen met liefdadige strekking, welke Dordrecht nog bezit, gesticht door rijke en weldadige stadgenooten.

Maar de eoconomische bloei bracht meer dan dit: hij schonk de gelegenheid, een deel van den tijd te wijden aan de beoefening van kunsten en wetenschappen. Daar kwam op een opgewekt geestelijk leven. Vermaard was allereerst de Latijnsche school, die onder de uitnemende leiding van Isaeck Beeckman,den vriend van Descartes, wijd bekend werd, tot zich trok jongelingen uit alle oorden van de

---

1) Dr. P. L. Muller «Onze Gouden Eeuw«. Dl. I, p. 292.

republiek, zelfs uit 't buitenland. En dit beteekende in die dagen voor een stad meer dan thans. Want de Latijnsche school was toen niet alleen een opleidingsschool voor de zonen der welgestelden: zij was ook een middel tot bevordering der algemeene ontwikkeling onder de burgerij. Van haar ging uit aansporing en opwekking tot geestelijke activiteit.

En deze laatstgenoemde werd dan ook in die dagen in Dordt niet gemist. Lambert van Bos, de bekende conrector van de Illustre school, een jongere tijdgenoot van van Beverwijck, beschreef in 1663 [toen alreede het geestelijk leven afnam aan intensiteit, op het gebied van den handel Dordt reeds door het naburige Rotterdam werd voorbijgestreefd] de bewoners der Merwestad die, wonend in de grenssfeer van Brabant en Holland, naar zijn zeggen van beider volksaard de deugden bezaten, aldus: «Niet los als [die van Brabant], noch bot als [die van Holland]. Niet te spaersaem noch te milt in eerbieding, behalve die loye hoeden dragen, die men van dien arbeyt verschoonen moet. Door de banck wel ter tael, maer een weynig schimpachtigh, vrolijck en levendigh van geest, het geen men al vry den goeden Rijnschen-wijn te dancken heeft. Meer als na den ouden Hollandtschen aerdt genegen tot konsten en wetenschappen, self de hooghste en swaerste die der zijn, tot de diepste aenmerckingen van de Philosophy, of wijs begeerte (gelyck het eenige van onse duytsche Lettergieters noemen) en de werckelijckste deelen van Wis-kunst en Sterre-kunst toe, self die andersins buyten kennis van geleertheyt zijn. De Poesy en Rijm-konst vindt hier soo wel haer beminnaers als belijders, en waerlijck weynigh steden souden te vinden zijn, die, na hun groote, soo wel daer mede voorsien zijn: hetwelck misschien oock de oorsaeck is, dat weynige met die konst rijck worden: alsoose malkander in de weegh zijn, en het broodt alsoo uyt de mont trecken. Sy hebben onder hen een wijse van een Republijck, straffende gelijcker hant, die een van henlieden bende sou derven beledigen. Gelijckse daer uytdruckelijck hun Scherp-rechter toe hebben, die met steeckende, geesselende en brandt-merckende veersen, de misdadige weet door te nemen.« 1)

Daar klinkt spot in deze schets van het Dordtsche geestesleven, en niet onverdiend! De «adoration mutuelle« was in Dordrecht wel zeer sterk ontwikkeld en van Beverwijck had ook daaraan zijn deel. Want onder de vele door hun vrienden luide geprezen mannen en vrouwen, den Dordtschen historicus uit deze tijden bekend, zijn

1) Dit doelt waarschijnlijk op Cornelis van Overstege.

er weinige, die meer dan middelmatig waren, en wier namen voor den nakomeling een bekenden klank hebben. Ook wie zich goed thuis meent in de geschiedenis der letterkunde, zal nochthans moeten erkennen van deze vele dichters of dichteressen nooit te hebben gehoord. «Cleyne buecxkens« en «cleyne talenten« daarmee is de Dordtsche dichtschool, met het laatste eveneens het gansche geestelijk leven in Oud-Dordrecht gekenschetst. Want — al mocht nu niet meer worden gezegd wat eens Erasmus getuigde: dat hij bij zijn bezoek aan onze Merwestad daar niet één geleerd man had aangetroffen — met de vele «geleerden,« welke ons worden genoemd, was het al niet beter gesteld dan met de poëten. De tijdgenooten mochten hun stad verheffen als den «tuyn der Musen,« «de oefenschool aller geleertheyt,« «de wieg, de bakermat van vele groote geesten,« «den zetel der geleertheyt« — wie het leven dier dagen wil waardeeren naar zijn wezenlijkheid, die moet erkennen, dat daar weinig is voortgekomen, wat waarlijk meer was dan ternauwernood verdienstelijk werk.

Mannen en vrouwen waren het, zooals we er zoovele kennen in eigen omgeving, menschen, die we achten als bekwame volgelingen der wetenschap, als niet zonder talent beoefenende de onderscheiden kunsten, maar van wie we toch begrijpen, dat van hun individueel streven niet veel door later tijden zal worden herdacht. En als zulke hoogst achtenswaardige lieden mogen we ook de Oud-Hollanders gedenken, die het sociale milieu vormden, waarin onze van Beverwijck verkeerde.

Dat zij dit zelve niet zoo hebben gevoeld, wanneer zij elkaars talenten bewonderden en in lofdichten roemden — hoewel men toch ook weer niet moet denken, dat zij werkelijk meenden, al wat zij beliefden te zeggen: die overdreven beleefdheid was nu eenmaal een mode dier tijden! — we kunnen hen daarom niet anders dan gelukkig prijzen. Wij, internationale moderne menschen, gewoon op alle gebied het beste en uitgelezenste te zien en te hooren en te lezen, wij mogen ons verwonderen over hun klaarblijkelijk genieten van wat ons niet meer dan knap dilettantisme lijkt, we moeten toch niet vergeten, dat onze voorvaderen, al was hun smaak dan niet zoo verfijnd, wat hun geboden werd, niet minder hebben gewaardeerd dan wij, en zich zeker niet minder hebben vermaakt.

In de huizen der aanzienlijke families, in die kolossale woningen met groote kamers, voor wier verfraaiïng en versiering den heer des huizes geen geld, der huisvrouw geen moeite en zorg te veel was — «hun wereld, hun speelpop, hun afgod« — daar kwamen in de lange

winteravonden de jongelieden bijeen, om zich te amuseeren met muziek en zang, daar verschenen ook de ouderen om te genieten van elkaars vernuft en «geleerdheid,« van de proeven ten beste gegeven door rijpere talenten. Daar zag men dan de mannen en vrouwen, waarvan de tijdgenoot met lof melding maakt: Anna van Wesel «de eer der Musen,« Cornelia van Blanckenburgh «uytnemende in de musycke en spelende seer meesterlyck op d' instrumenten,« Anna van Blocklandt «die met hare broeders de vier stemmen in de musyck konde uytmaken, singende hare broeders de bas en zij de superius,« en de hooggeprezen Margaretha van Godewijck [de vermaarde dochter van Pieter van Godewijck, dien we boven reeds noemden] «die de maatsang verstond en de clavecimbel bespeelde.« 1) Ook mannelijke talenten kon men bewonderen: Theodorus Tegelbergh «een fenix der musycke, bij Amphion en Arion te vergelijken,« Cornelis van Blanckenburgh, den organist der Groote kerk, niet minder dan de «Fenix der Maetsangeren,« Johan Du-Sart, «gaedeloos op alle speeltuigen« genoemd.

Daarnaast werd de danskunst, tot groote ergernis van den rechtzinnigen kerkeraad 2), niet versmaad, maar bovenal de dichtkunst door velen beoefend, door de «ongeleerden« alleen in de moedertaal, maar door de «geleerden« — en wie was dat toen niet? — ook in de andere talen, bovenal in 't Latijn. De nakomeling verwondert zich over de dichtwoede, die hij in dien tijd waarneemt, een gevolg ongetwijfeld van mode en opvoeding. 3) Want reeds in de schooljaren hadden de man of vrouw van de wereld geleerd de woorden te stellen in

1) Zie over haar een studie in Schotels «Letterk. Uitspann.« en van A. C. Loffelt in «Nederland,« (Jg. 1876.) We zagen op het Dordtsch archief twee verzenbundels met proeven van haar teekenkunst, welke ons geen grooten dunk van de artistieke gaven van deze «parel onder de Dordtsche jonckheyt harer eeuw« gaven.

2) Een Dordtsch predikant, Petrus van Wassenburgh, schreef zelfs een strijdschrift tegen de danskunst getiteld «Dansfeest der dochteren te Silo,« Dordrecht 1641. Ook van Beverwijck, evenals Dan. Jonctys keurden deze kunst als onwaardig af. Cf. over het verzet der Kerk tegen het dansen: Schotel «Oud-Holl. huisgezin« p. 101, $^{278}/_{280}$.

3) Westerbaen zegt dienaangaande: «de oefeningen, die door voorzorge, beleid en order van bekwame mannen werden beproefd, hebben alhier bijzonderlijk den lust en liefde tot dichten en de dichters ontstoken, zoodat vele verstanden gescherpt en tot de poëzij zijn gedreven, waardoor het zoover gekomen is, dat het geen zoon van een goede moeder schijnt te wezen, die niet mede van de kunst is, of tracht te zijn. Ook dat het hooren en lezen van vele gedichten en de lof, die daarin stak een algemeen vuur heeft doen ontbranden, en in vele harten en hersenen eene ziekte, als het ware, hebben verwekt en koortsen ontsteken, die zonder rijm te zweeten niet eindigden«.

rang en gelid, ze te ordenen in den rhythmus en cadans der klassieke dichters. En bij de feestelijke gebeurtenissen, bij de gezellige bijeenkomsten der vrienden, werd de luit wederom ter hand genomen, schaarden zich de woorden in de van ouds gewende rhythmische reeks, vloeiden kalm en eentonig de verstandelijk opgebouwde verzen, voortkomende uit de redelijke bewustheid, maar niet uit een inniger, diepere ontroering, uit het onbewust psychisch leven van een fijner en zuiverder voelenden geest.

Geen wonder, dat van die vele dichters slechts een enkele wordt herdacht. Met de poëten van van Beverwijcks generatie is dit nog minder het geval dan met die van het jongere geslacht, dat onze collega zag opgroeien. Wanneer we gewagen van de Latijnsche gedichten van Abel van Nispen, Cornelis van Someren, Johannes Cool, J. de Roovere, Johannes Rutgers, Pieter van Godewijck, Gov. van Slingelandt, Johannes Michaelius, dan zullen slechts weinigen zich die namen herinneren. Beter bekend is Daniël Jonctys, een collega van van Beverwijck, als de dichter van «Venus en Minerva« reeds genoemd en later nog bij de «Wtnemendheid des vrouwelijcken geslachts« te gedenken. Evenals hij, dichter vooral in de moedertaal, maar veel minder begaafd waren Simon van Beaumont en Abraham van der Mijle, die zijn laatste levensjaren in Dordrecht doorbracht.

Talentvoller is ongetwijfeld het jongere geslacht, dat geen sfeer der poëzie onbeoefend liet; naast het heldendicht vond het puntdicht, naast den lofzang het drama en blijspel zijn toegewijden. We noemen hier Tieleman van Bracht, den «vermaner der Doopsgezinde gemeente,« een welsprekend en heftig man, als ook zijn broeder Pieter; den conrector van de Latijnsche school, den veelschrijvenden Lambertus van Bos («Sylvius«) boven reeds vermeld, een zeker niet onbegaafd schrijver, maar die het puriteinsche Dordt, en terecht, ergerde door zijn losse levenswijze; verder Pieter van Godewijck en zijn dochter Margaretha, ds. Jacobus Lydius, Adriaan van Nispen, Johan van Someren (zoon van van Beverwijcks vriend en collega Cornelis van Someren), Willem van Blijenbergh, Corn. Boy, Frans van Hoogstraten. En bovendien waren daar nog tal van dichteressen, van welke we alleen noemen: Elisabeth le Petit, Elisabeth Vervoorn, Anna van Blocklandt, Maria van Akerlaecken. 1)

1) Zie over de Dordtsche dichtschool het belangwekkend artikel van den archivaris van Dordrecht J. L. van Dalen in de «Tijdspiegel« (1905): «De z.g.n. Dordtsche dichtschool«, schrijft deze, «mag zich, als men Jacob Cats uitzondert, in weinig belang-

Tal van deze namen zijn voor den lezer van van Beverwijcks geschriften geen onbekenden, we vinden immers in zijn werken verzen van bijkans alle Dordtsche dichtertjes en dichteresjes. Vooral de «Wtnemendheyt« is van hun kunstgewrochten overvol. Op den schrijver en zijn onderwerp, op Augusta Maria Stuart, Anna Maria van Schurman, Anna Brandwijck van Blocklandt dalen van af den Dordtschen Parnas de dichtstroomen neer. Corn. Boy, Joh. Forestus, R. Mogghi, Nic. Ruysch, Andr. Colvius, Isaacus Gruterus, Willem Staeckmans, Elisabeth Vervoorn, Charlotte Huybert, Mat. Balen vinden we hier naast de bekende dichters Dan. Jonctys, Casp. van Baerle, Jac. Lydius, Dan. Heinsius, en de grootmeesters der Kunst: Constantijn Huygens en Jacob Cats.

Maar ook de andere werken van van Beverwijck bevatten menig lofvers; zijn toch in de «Xerxes« en «Dordrecht« gedichten opgenomen van Boy en Jonctys; in «de Vitae Termino« Latijnsche verzen van Dan. Heinsius, Casp. van Baerle, Corn. van Someren, S. N. Duretus, Petr. Scriverius, Jac. Crucius, Joh. Westerburgh; ten slotte in de medische geschriften kunstproducten van Const. Huygens, Willem Staeckmans, Dr. Willem Nijssen, Corn. Boy en Corn. van Someren. Verschillend van dichterlijke waarde, verscheiden ook van inhoud en mede ietwat van toon, al naar het object, dat wordt behandeld, zijn deze verzen; maar of de XXste eeuwer ze bijzonder hoog zal stellen, betwijfel ik.

Evenwel, de moderne lezer zal, meen ik, meer dan over de gedichten zelve, zich verwonderen over het feit hunner opname in werken, waar zij hem niet schijnen thuis te behooren. Maar voor die tijden is dit niets bijzonders. Want in van Beverwijcks dagen en ook later nog, kon men geen geschrift uitgeven, of vrienden en kennissen werden verzocht hun dichterlijke bijdrage te leveren, welke dan, verkondigend den lof van den auteur en zijn werk, als 't ware voor het boek een zelfde aanbeveling waren als de voorrede, die een jong schrijver in onze dagen gaarne van bekende mannen voor zijn uit te geven geschrift verlangt. Voor den later komende hebben deze verzen ten minste dit voordeel, dat zij hem aangeven met welke zijner tijdgenooten de auteur bevriend, of in elk geval toen bekend was.

---

stelling verheugen; zelden worden hare geschriften ter hand genomen en men behoeft sommigen slechts den naam «Dordtsche Dichtschool« te noemen, om bij hen een gevoel van verveling, van tegenzin te wekken, dat voor een deel zijn grond heeft in de onbekendheid met de werken dier school«. De heer van Dalen schrijft ook aan Cats' invloed toe, dat vele der kleine talenten niet tot die ontwikkeling zijn gekomen, waartoe zij werkelijk wel bekwaam waren.

Maar onder de Dordtsche dichters hebben we van Beverwijck zelven nog niet genoemd. Want ook hij dichtte als de rest: we leerden hem toch reeds achter zijn lofrede op Anna van Duverden als latijnsch poëet kennen. Dat de herinnering aan deze proeve groote verwachtingen zal doen koesteren van wat volgen zal, wil ik niet aannemen. Dichterlijke gaven mogen we onzen medicus niet toekennen 1): immers evenmin praesteerde hij veel in zijn moedertaal. Ten minste zoover we konden oordeelen uit het weinige dat we van zijn gedichten zagen, t. w. de enkele losse gedichten in zijn werken verspreid. Een bundeltje verzen dat door hem zou zijn uitgegeven 2), konden we niet op 't spoor komen!

Wie deze verzen, waaraan alle kunst en dichterlijk zien en voelen geheel vreemd zijn, heeft gelezen en dan een geschrift onder oogen krijgt als de «Strijdt tusschen de Kickvorschen ende de Muysen« 3) door Mr. Jac. Scheltema 4), en de biografische woordenboeken op diens autoriteit, aan van Beverwijck wordt toegeschreven, mij dunkt, die zal aangenaam verrast worden: zoo iets had men van onzen van Beverwijck niet verwacht, indien .... althans geen twijfel rijst, of dit werk wel van onzen medicus is, of deze wel zoo iets zou hebben kunnen volbrengen, of daarvoor geen andere gaven noodig waren dan hij bezat. Men oordeele zelve:

Vers van van Beverwijck op Anna Maria van Schurman:

Vranckrijck, Spaengjen, Griecken, Roomen,
Hebben daer toe staegh getracht,
Om yet wonders te vertoonen,
Van het vrouwelick geslacht:
Maer sy moeten Utrecht wijcken,
Die de kroon heeft op haer hooft,
En de vlag voor Schurman strijcken,
Die haer van die eer berooft.

Inleidende verzen uit de «Strydt tusschen de Kickv. ende Muysen«:

Leser, fronst den neus soo licht niet,
Houdt het oordeel wat geschort,
Totter tijdt gy, achter 't Dicht, siet
Wat door 't Dicht beteeckent wordt.
'T schijnt het wil een fabel wesen;
Maer weck op het rijp verstant,
In die fabel salje lesen
'T wesen van ons Vaderlandt.

---

1) Van Beverwijck zelf was blijkbaar zich zijn weinigen aanleg tot de dichtkunst wel bewust: «Mijne Geest en is niet tot de Poësy geboren« schreef hij aan Zacutus Lusitanus, die hem om een Grieksch vers had verzocht. Indien we tenminste mogen aannemen, dat dit antwoord oprecht gemeend was en niet uit voorgewende bescheidenheid voortgekomen.

2) Zie Scheltema «Geschied- en letterk. Mengelwerk« (Dl. III, p. 82), Balen «Dordrecht«, Brieven van Nic. Reigersbergh aan Hugo de Groot.

3) «Wonderbaerlijcken strydt tusschen de Kickvorschen ende de Muysen, toegepast op de Nederlandtsche Oorloge« (Uitgegeven Dordrecht in 1641 bij Jasper Gorissz.)

4 Mr. Jac. Scheltema «Mengelwerk,« Dl. III, p. $^{82}/_{3}$.

Wonder nergens oyt vernomen,
Nergens soo gesegent breyn,
Niemants geest soo hoogh gekomen
Van Frans, Spanjaert, Grieck, Romeyn.

'T vorschje, dat sijn zetel-paeltje
Aen de diepe poelen têelt,
Is 't Ne'er-landsche Nachtegaeltje,
Dat de wereld over quêelt:
Dat een schrick schiet in de Vorsten,
Die het ruyme Rondt bevat,
Alsse sien de Muysen borsten
Aen het Nederlandtsche nat.

— — — — — — — — —

Lustigh, Vorschjes, vrijdt uw Poelen,
Van het schendig Muysen-rot;
Lustig, Kreeften, laet gevoelen,
Dat m' uw Strijdt uyt nijdt bespot:
Dan soo willenw' om de dingen,
U te last geleyt, als kax,
'T vreugdig Vorsche-liedtjen singen:
Breke, kex, koax, koax.

Zelf erken ik gaarne in zake poëzie niet meer te zijn dan een belangstellend buitenstaander. Maar ik meen hier toch mijn groote verwondering te moeten uitspreken over een zoo groot gebrek aan inzicht als Jac. Scheltema toonde te bezitten, toen hij dit verhaal in verzen toeschreef aan een «dichter,« die in zijn lofzang op de hoogvereerde Anna Maria van Schuurman blijk gaf van een zoo volslagen gemis aan poëtische gaven.

Reeds na het lezen van de aankondigende verzen, uit welke hierboven een drietal zijn overgenomen, stond het bij mij vast, dat de anonymus zeker niet van Beverwijck was geweest. En in die meening werd ik bij nader kennismaking immer meer versterkt. Want ook de prozastijl is veel te pittig, veel te hartstochtelijk voor onzen «deftigen,« breedsprakigen medicus. Daar worden ook tal van ideeën uitgesproken, die in strijd zijn met wat in de werken van van Beverwijck wordt gezegd: b.v. het betoog over het nut van het vertellen van fabelen voor de opvoeding der kinderen, waarvan van Beverwijck in zijn «Schat der Gesontheyt« juist niets wil weten. Mij trof ook de intense afkeer van de Spanjaarden, waarvan de toepassing [klaarblijkelijk geschreven onder den invloed van de lectuur van De las Casas «de crud Hisp«] getuigt, alsmede het oorlogzuchtig slot, dat zoo gansch en al in strijd is met de vredelievende neigingen, waarvan van Beverwijck in die dagen in geschriften en brieven blijk gaf. Het aanhalen van de «Xerxes« pleit eveneens eer tegen dan voor het auteurschap van van Beverwijck, daar hij niet gewoon was zoo objectief eigen werken te citeeren. En ook moet het verwondering

wekken, dat in de talrijke brieven, welke wij van van Beverwijck bezitten, en waarin zijn geschriften telkenmaal worden genoemd, alleen de «Wonderbaerlijcken strijdt« niet is te vinden.

Maar bovendien vraagt men zich af: waarom zou van Beverwijck, die toch op letterkundig gebied dingen in het licht gaf, die volstrekt niet zoo bijzonder uitblinkend zijn, waarom zou hij, — zoo gansch tegen zijn gewoonte — een dusdanige geestesvrucht anoniem hebben uitgegeven? Reeds dit alleen maakt de aanneming van Scheltema hoogst onwaarschijnlijk.

Op grond van deze bevindingen meende ik den «Wonderbaerlijcken strijdt« niet aan van Beverwijck te mogen toekennen en het was mij zeer aangenaam te vernemen dat een zoo uitnemend, kenner der Nederlandsche letterkunde als Prof. Dr. J. te Winkel van gelijk oordeel was. Prof. te Winkel antwoordde mij ook op mijn vraag, dat naar zijn meening de «Wonderbaerlijcken strijdt« aan Lambert van Bos moest worden toegeschreven: in een lateren druk, welke mij niet in handen kwam, zag hij den auteur aangeduid als L. S. (= L. Sylvius, het pseudoniem van van Bos). Misschien pleit hier tegen, dat Lambert van Bos in dien tijd nog niet in Dordrecht woonde 1), terwijl de auteur waarschijnlijk een Dordtenaar was. (Hierop wijst toch de uitgave en het gedrukt zijn bij den bekenden uitgever en drukker der Dordtsche dichters, alsook het bekend zijn met een weinig beduidend geschriftje als de «Xerxes,« waarvan men een algemeene verspreiding niet mag aannemen). Vervolgens schijnt het mij een bezwaar, dat de «Wonderbaerlijcken strydt« reeds in 1641 werd gepubliceerd, terwijl het vroegste der bekende geschriften van van Bos eerst van 1646 dateert. Sedert dien tijd volgden zijn werken elkaar op in een onafgebroken reeks; zou een graagschrijver als hij, na een succes als dit verhaal in verzen wel zal hebben gehad [de herdruk wijst toch mede in die richting], zoo lang hebben kunnen zwijgen? Niettemin is het zeker zeer wel mogelijk, dat Sylvius de dichter van den «Wonderbaerlijcken strijdt« is geweest 2), maar vast staat het voor mij nog niet.

---

1) Hij kwam eerst in 1654 in Dordrecht, waar hij conrector Joannes Coch opvolgde. In 1671 «wegens vadzigheid, dronkenschap en ongebonden leven uit het schoolbestuurderschap geworpen«, vertrok hij naar Heemstede zijn laatste tractement werd in Febr. 1671 uitgekeerd, zijn attestatie werd in April 1672 niet zonder deliberatie afgegeven. Ongetwijfeld verdient zijn levensgeschiedenis een nauwkeuriger studie.

2) Vooral wanneer men als prof. te Winkel aanneemt (op gezag van Schotel: Illustre school?) dat hij te Dordrecht geboren is [in de doopboeken der Hervormde en Waalsche gemeenten komt hij echter niet voor!].

Verdienstelijker dan voor de dichtkunst heeft van Beverwijck zich voor de geschiedeniswetenschap gemaakt, al komt hij ook hier niet uit boven dilettantisme. Trouwens, de geschiedschrijving had in die dagen het stadium nog niet bereikt, waarop haar beoefening was geworden tot een wetenschap, door geleerden aan haar bestudeering hun gaven en tijd ten volle werden gewijd. Want wel werd reeds de geschiedenis aan de hoogeschool door hoogleeraars onderwezen, waren er ook enkele geleerden als Jan van der Does, Pontanus, Scriverius, Ubbo Emmius, en Hugo de Groot, die zich met meer of minder succes in historische sfeer bewogen — maar over 't algemeen waren de geschiedschrijvers in de XVIIde eeuw leeken, mannen, wier eigenlijke werkkring op een ander gebied lag, en die in historie en oudheidkunde slechts liefhebberden. Zoomin Bor, van Meteren, van Reyd, Brandt als Aitzema of Wicquefort waren historici van beroep en Hooft was bij al zijn veelzijdige kennis toch meer een letterkundige dan een geleerde. En nog veel minder pur sang historici waren de stedenbeschrijvers, welke in die dagen proeven gaven van hun ijver en belangstelling in de geschiedenis hunner stad. 1)

Want vooral op dit laatste gebied is in van Beverwijcks tijd veel gewerkt en ook in Dordrecht vond men toen vele, die zich in deze verdienstelijk maakten. We noemen Mr. Adriaen Moeusienbrouck († 1630), Dirk Kornelisse de Witt of de Witte († 27 Oct, 1631), Jakob van der Eyk, Wouter van Goudhoeven (1577—1628), Herman Oem (begin 1600), Matthys Berck, Dr. Anthonis Oem en Corn. van Beveren, van wie de zes eerstgenoemden de resultaten van hun studie hebben neergelegd in verhandelingen omtrent de Dordtsche geschiedenis en oudheidkunde, welke evenwel nooit zijn uitgegeven. Ook Gerard Vossius 2) blijkt de Dordtsche geschiedenis te hebben beoefend, evenals dit reeds lang te voren de bekende Paulus Merula deed. Van groote beteekenis blijken hun studiën evenwel niet te zijn geweest. 3)

Het is waarschijnlijk, dat van Beverwijck van den voorarbeid, door deze mannen verricht, bij zijn beschrijving van Dordrecht heeft gebruik gemaakt. Zeker weten we evenwel, dat hij aan de oudheidkundige verzameling, door de familie van Beveren op Develsteyn samengebracht, gegevens heeft ontleend voor zijn werk, en ook dat hij tal

---

1) Cf. Dr. P. L. Muller «Onze gouden Eeuw«.

2) Niet een zoon van dezen, zooals Smits en Schotel in hun «Beschrijving der stadt Dordrecht« (1844) beweren.

3) Zie brief van Buchelius aan van Beverwijck in het Copieboek van van Buchell, aanwezig op de Utrechtsche Univ. Bibl.

van oude kronieken (o.a. van Johannes de Beka, Jacob van der Eynde, Hubrecht Thomas) heeft geraadpleegd. Verdere bouwstoffen vond hij onder de stadspapieren en in de familie-archieven van Dordtsche patriciërs, als ook in de nieuwere werken van Boxhorn, Cliverius, Junius, Nanning, e. a. Tot wien hem als oudheidkundige van naam bekend was, heeft hij zich mede gewend met het verzoek hem inlichtingen te willen geven. Zoo bezitten we een zestal brieven omstreeks de jaren 1636—1638 aan van Beverwijck geschreven door den toen bekenden Utrechtschen oudheidkundige Gisbertus Lappius van Waveren («philologus et antiquarum nostrarum quoque rerum peritissimus«) 1) die onzen medicus onder meer zond, wat hem aangaande Dordtsche families bekend was, alsook uittreksels uit de handschriften van het klooster Eemsteyn, welke hij in zijn bezit had 2). Met zeldzame bereidwilligheid blijkt Lap telkenmaal aan van Beverwijck te hebben medegedeeld, wat hij aan belangrijks voor de geschiedenis van Dordrecht bij zijn lectuur en antiquarische onderzoekingen vond 3).

Ook met een ander, meer bekend oudheidkundige dier dagen vinden we van Beverwijck in correspondentie: met Arnoldus Buchelius, advocaat te Utrecht. Deze heeft in zijn jeugd herhaaldelijk te Dordrecht vertoefd, waar toen zijn zuster Maria, gehuwd met Jacobus Queckelius, woonde, en blijkt in de Dordtsche geschiedenis vrij goed thuis te zijn geweest. Blijkens een brief aan van Beverwijck, vervaardigde hij een korte beschrijving van Dordrecht («Diatribe de Dordrechto«) 4) welke evenwel niet tot ons is gekomen. Wel bezitten we van hem nog een korte studie «De Dordrechto, eius nomine, origine, antiquitate, fundatore et progressu, excerpta ad doctum Gerardum Vossium«, waarschijnlijk dus geschreven in den tijd, toen Gerard Vossius, met wien Buchelius zeer bevriend was, de Dordtsche geschie-

---

1) Buchelius aan van Beverwijck. «De Dordrechto quod moliris, rem te dignam facis; plures tentarunt, sed tentarunt tantum: Vossius, Gouthouvius, et alii. Unius modo Boxhornii extat eius descriptio satis ampla, cum caeteris Hollandiae hodiernae urbibus«.

2) «Epistolae ex autographis descriptae« (XVIIIde-eeuwsch H. S. aanwezig op de Leidsche Universiteitsbibliotheek).

3) Lap van Waveren blijkt bevriend te zijn geweest met Westerburgh («utriusque nostrum amicus ac ipsius amicitie paratus«) die van Beverwijck waarschijnlijk met hem in kennis heeft gebracht.

4) «Ego ante annos VI, VII. diatribam dedi de Dordrechto, quam Vossius pater, D. Scriverius, Gouthouvius tunc viderunt; quam facile a me, si instituto vestro servire posse iudicaveris, impetrabis«.

denis bestudeerde 1). Deze studie heeft hij ook van Beverwijck toegezonden, alsmede eenige gegevens omtrent het Stapelrecht.

Buchelius wordt ons zeer belezen genoemd, en steeds bereid met zijn kennis en vondsten anderen te helpen. Een ijverig, nauwkeurig onderzoeker blijkt hij te zijn geweest met een juisten blik op wat noodig was om de Nederlandsche historiographie vooruit te brengen. Zelf heeft hij weinig gepubliceerd, maar door zijn open critiek, zijn raad en aanmoediging de velen gebaat, die hem om zijn medewerking verzochten. Hoe hoog van Buchell aangeschreven stond bij zijn tijdgenooten blijkt uit de getuigenissen aangaande hem van van Baerle («antiquitatum et secretorum Bataviae scrutator studiosissimus«), van Vossius, Goudhoeven en Voetius. Ook van Beverwijck roemt hem als »hoogh-geleerd ende seer ervaren in des Vaderlants outheyt«. Waarschijnlijk heeft hij van Beverwijcks «Dordrecht« 2) nog wel gekend (hij stierf den 15 Juli 1641); zijn oordeel weten evenwel wij niet.

En toch meen ik dat hij over het werk van onzen vriend niet ontevreden zou geweest zijn. Zeker wordt hier de historische critiek, zooals de nieuwere historici die beoefenen, ten eenenmale gemist. Maar het dient niettemin erkend, dat van Beverwijck er naar gestreefd heeft waarheid te geven, de feiten te verhalen naar hun werkelijk-geweest-zijn. Lichtgeloovig, oncritisch mag men hem noemen, maar hem tevens de eer niet onthouden, nauwkeurig en waarheidlievend te hebben willen zijn. «Ick en hebbe hier niet voor,« verklaart hij, «een lange historye te schrijven, sal even-wel de ziele der Historyen, te weten de Waerheyt daer in houden ende niet verhalen dan met sekerheyt.«

Zijn tijdgenooten waardeerden dan ook dit boekske zeer: Vossius, Barlaeus, Heinsius, Polyander, Salmasius, Boy, Oudenhoven roemden het. De twee bekende stedenbeschrijvers, die weldra zijn werk hebben overgedaan, Oudenhoven («Oudt en Nieuw Dordrecht« 1666) en Matthijs

---

1) Hiervan bezitten we verschillende afschriften: twee in genoemd H. S. «Epistolae ex autogr. descr.,« verder in 't copieboek van Buchelius, aanwezig op de Utrechtsche Univ. Bibl. We bezitten verder nog twee brieven van Buchelius aan van Beverwijck. In den eenen geeft hij een «compendium« van zijn leven, dat voor den biograaf van van Buchel niet zonder belang is. (In de inleiding op zijn «Diarum« is er ook ruim van gebruik gemaakt). Van Beverwijck zond hem zijn «de Vitae Termino« en zijn «Xerxes«. Verder kwam mij nog in handen een kort briefje (in Holl. H. S.) van van Beverwijck aan Buchel.

2) Het boek verscheen in 1640. De volledige titel luidt: «'t Begin van Hollandt in Dordrecht — mitsgaders der eerste Stede beschrijvinge, regeringe en regeerders: als oock de gedenckwaerdighste geschiedenissen aldaer gevallen.«

Balen (1677) blijken niet weinig aan hem te hebben ontleend. Balen heeft zelfs gansche stukken woordelijk en zonder bronvermelding uit van Beverwijcks geschrift overgenomen. 1)

In de jaren, waarin van Beverwijck aan zijn «Dordrecht« werkte, — van 1636 tot 1640 is hij met het verzamelen van gegevens bezig geweest — heeft hij ook nog een ander historisch geschrift gepubliceerd, dat evenwel van veel minder beteekenis is en vrijwel niet meer dan een gelegenheids-geschrift.

De overwinning op de Armada in 1639 wekte van Beverwijck, als vele anderen in die dagen, op om dit heuglijk feit in een lofrede te gedenken. Zoo ontstond de «Spaensche Xerxes ofte Beschrijvinge, ende Vergelijckinge van den Scheep-strijdt tusschen de groote Koningen van Persen ende Spaenjen, tegen de Verbonde Griecken, ende Nederlanders,« een titel, die niet in lengte maar wel aan duidelijkheid te wenschen overlaat. Indien men toch niet beter wist, zou men meenen, dat de Hollanders tezamen met de Grieken de vorsten Xerxes en Filips hadden bestreden!

In de «Xerxes« verhaalt van Beverwijck, eenigszins in den trant van Plutarchus' levensbeschrijvingen, eerst de overwinning der Grieken, (waarvoor de stof aan Herodotus wordt ontleend) en daarna den slag bij Duins, die gedetailleerd wordt beschreven naar «verscheyde aenteyckeningen, [hem] door eenige Heeren uyt de vergadering van Hare Hoog-Mogende toegesonden, als oock uyt den mont van degene, die in ende over den slagh geweest zijn.«

Belangrijk is het gansche geschrift voor den lateren historicus niet.

---

1) In zijn «Dordrecht« komt een passage voor, die bij onzen veelzijdigen medicus ook artistieke neigingen zou doen veronderstellen, indien niet uit zijn overige werken een zoo volstrekt gemis aan gevoel voor en besef van aesthetisch schoon, een zoo weinig ontwikkelde kunstzin sprak, dat we aan sympathieën voor de kunst hierbij wel niet behoeven te denken. Hij schrijft dan, sprekende over het opbreken van het beleg van Dordrecht door Jan van Brabant in 1418: «Dit belegh hangt te Dordrecht in de Raetkamer van 't Stadthuys afgemaelt: dan alsoo het taeffereel door oudtheyt bynae vergaen is, soo heeft het den Auteur van dit Werck by tijts doen copyeren«, (p. 312). Deze copie, omstreeks 1620 vervaardigd, blijkt in 1664, dus lang na Van Beverwijcks dood, door zijn zoon aan de stad te zijn verkocht. In de Thes. rek. van dat jaar wordt toch gevonden: «Bet. aan Willem van Beverwijck in betalinge van een schilderije, sijnde het Copie van de belegeringhe van de stad Dordrecht door den Hartogh van Brabant bij Mijn Ed. Heeren van voorn. van Beverwijck gekocht, 110 £«. Het oorspronkelijk stuk, tusschen 1418 en 1430 in momverf geschilderd, alsmede de copie bevinden zich in het museum Oud-Dordrecht. Kunstwaarde mag aan geen van beiden worden toegekend, maar historisch zijn zij van betrekkelijk veel belang.

Het doel der Spanjaarden wordt genoemd [het was zeker een gerucht dat toen rondging] om «een eylandt, soo gelooft wert, by de Wadden in te nemen, ende aldaer een Koninghlijcke sterckte tot verhinderingh van de Vaert, op te werpen; alsoo men veel schoppen ende spaden in hare schepen gevonden heeft.« Maar de moderne historicus weet, dat het hoofddoel der armada was het overbrengen van een leger uit Spanje naar de Nederlanden, hetgeen, ondanks de overwinning bij Duins, den Spanjaarden gelukt is! 1)

Is de «Xerxes« een gelegenheidsgeschrift, niet meer dan dit is ook het derde historisch werkje, dat we van van Beverwijck bezitten, zijn «Hertogh van Alva.« Reeds de titel duidt aan, dat de traditioneele voorstelling van Alva ook door van Beverwijck wordt gedeeld. «De geessel van Nederlant ende Portugael,« noemt hij den ijzeren hertog, den grooten zondebok, waarop alle zonden van het vreemde wanbestuur werden geladen, den ruwen geweldenaar, op wien gansch de haat van een vervolgd volk zich concentreerde, dien de volksfantasie uitbeeldde als de incarnatie van wreedheid en bloeddorstigheid. «Tot onzen tijd heeft men Alva bezwaard, om Filips te ontlasten« 2), heeft Bakhuizen van den Brink, gezegd en dat geldt niet alleen voor den moord op Egmont en Hoorne. Ook in 't boekje van van Beverwijck wordt Alva verklaard de aanzetter te zijn geweest tot al de koninklijke misdrijven jegens het Nederlandsche volk. Hij laat Alva optreden in een vergadering, waarin beraadslaagd werd over de houding, door Filips aan te nemen tegenover de Nederlanden. Gelijk bekend is, is zulk een raad werkelijk gehouden, maar men begrijpt ook, dat van Beverwijck toen onmogelijk kon kennis hebben van wat in de archieven van Simancas werd bewaard. We hebben dus te doen met een gefingeerd gesprek, en we herkennen hierin den belezene in de klassieken, den bewonderaar van Herodotus en vooral van Thucydides. De redevoeringen, die hier worden uitgesproken, moeten dienen, om het karakter van den spreker te doen kennen. Tegenover de gematigde taal van Ruy Gomez, den biechtvader Fresneda, en andere raadsheeren des konings treedt de hertog van Alva op, sprekend «volgens sijn aengeboren ende gewoonlijcke wreedtheydt,« aandringend op het zenden van een leger, betoogend, dat al meer dan genoeg goedheid en lankmoedigheid was betoond. Hij was het, die Filips, in zichzelf tot verzoening geneigd,

---

1) Blok, «Geschiedenis van het Nederlandsche volk«, Dl. IV, p. $^{408}/_{8}$.
2) Bakhuizen van den Brink «Cartons Vrijheidsoorlog,« Dl. I, p. 16.

wist te overtuigen, door intrige en list zijn wil wist door te zetten. Alva de «wreeden ende bloet-gierige Hertogh« was de oorzaak van het gansche Spaansche wanbeleid, van al de gruwelen in den naam van Filips bedreven; hij was het, die door zijn ophitsing «de koningh syne Nederlanden heeft doen verliesen.«

Nieuwe gezichtspunten worden evenwel ook in dit werkje niet geopend, «de Beraetslaginge« als groote aantrekkelijkheid aangekondigd, is gelijk gezegd niet meer dan een fictie. Typisch is het echter voor onzen zoon van een handeldrijvend volk, dat hij erkent, dat niet zoozeer de bedreven wreedheden en de geloofsvervolging als wel «het gelt, met ware tranen beschreyt« tot het verzet, tot den grooten opstand de werkelijke aanleiding was. 1) Zoo'n XVIIde-eeuwsche historisch-materialist!

En niet minder karakteristiek is de trots van den zich nog vrijvechtenden republikein op wat alreede was verkregen: «Soo groot ende gevaerlick werck« roept hij uit «begonnen uyt een kleyne gelegentheyt tegen soo machtigen Koningh.« Maar met Gods bijstand, gedenkt hij dankbaar, is ook wat ongelooflijk en onbereikbaar scheen, toch werkelijkheid geworden: «Dan alles is even-wel, door Godes genadigen segen, soo wel uytgevallen, soo geluckelick vervolght, dat noch een goet deel de hant boven hout, het welck nu seventigh jaer oirlogh voerende, daar door rijck ende machtigh geworden is.« «Uyt eenige visschers schuyten heeft een nieuwe Republijck haer hooft schierlick op-gesteken: dewelcke door de wapenen dagelicx machtiger werdende, haer over-hooft te lande niet en wilde lijden ende ter zee niet en konde: dewelcke, door groote vloten van schepen inde verste landen haer palen uytstreckten, die door gesanten, ende verbonden met verscheyde Prinçen, haer niet minder als Koningen houdende, een nieu Prinsschap in Europa hadde opgerecht: Waer door het landt, midden onder het onweder der wapenen (van dewelcke men andere landen in korten tijt siet bederven, ende onvruchtbaer werden) een uytgenomen vruchtbaerheyt behoude, soo dat niet alleen 't volck, maer oock de plaets selfs volherde om den oirlogh te voeden. Jae het is nu soo verre gebracht, dat de eerste aenvangers het naeulicx haer selven hebben konnen inbeelden, veel minder oyt dencken, dat de Kroone van Portugael zoude door een statige Ambassade Nederlant versoucken het verbondt tegens den Koning van Spaengjen, gelijck wy nu gesien hebben.«

1) Ook in zijn «Dordrecht« (p. $^{347}/_{8}$) verklaart hij den tienden penning etc. als «ondragelick voor de ingesetenen« de werkelijke oorzaak van het verzet.

Het was de komst van dit gezantschap uit het pas voor kort zich bevrijd hebbend Portugal, welke voor van Beverwijck de aanleiding werd om dit geschriftje te schrijven. Zoo weinig belangrijk als het is voor den historicus, zoo belangrijk is het voor het begrip van de wijdte van van Beverwijcks belangstelling, voor zijn werklust, zijn ijver en bekwaamheid om zich in korten tijd in een nieuw onderwerp in te werken. Het getuigt ook van zijn belezenheid en kennis op een gebied, dat zoo verre staat van de medische studie.

Het wonderlijkste van alle geschriften, die we van van Beverwijck bezitten, is wel zijn werkje «van de Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts.« We zouden zeggen een hyper-feministisch pleidooi, iets, dat in den smaak zoude vallen van onze moderne suffragettes. En men mocht van Beverwijck, dien we tot nu toe leerden kennen als een gematigd man met conservatieve neigingen en volstrekt geen doldriftig radicaal, meenen hierin zijn tijd verre vooruit te zijn geweest, indien we ook weer in dezen niet de geestesbeweging dier dagen zagen als een nagolf van de Renaissance.

Want het nieuwe leven, dat we in den tijd der wedergeboorte zich zien ontwikkelen, brengt ook met zich een andere waardeering der vrouw dan de Middeleeuwen kenden, vertoont ons een vrouwentype gansch onderscheiden van dat der vroegere tijden. Uit haar eeuwenlangen staat van ondergeschiktheid en minachting treedt de vrouw te voorschijn, om haar plaats in te nemen in het sociale leven. En haar opgang is een zegetocht! Nu wordt de verachting tot een aanbidding, wordt in het lang gesmade in waarheid het schoonste sieraad erkend, wordt niets te heerlijk, te weelderig geacht om de vrouw te tooien, worden geen woorden gevonden, die haar lof zouden kunnen uitzeggen.

Welk een verschil van visie van het vrouwelijke, wat een verandering harer uitbeelding bij de kunstenaars der Renaissance, reeds bij een Botticelli en zijn leerlingen. De menschelijke schoonheid, door de kunst der Renaissance begrepen en bewonderd, schijnt in de verheerlijking der vrouwelijke majesteit en gratie haar hoogtijd te vieren. En de litteratuur strijdt hier om den voorrang met de beeldende kunst; want nu worden niet meer gehoord de middeneeuwsch-theologische uitvallen tegen de vrouw; nu wordt veeleer getracht naar haar verheffing ten koste van den man, wordt niet meer de vrouwelijke maar de mannelijke minderwaardigheid betoogd.

Zoo zien we ook van Beverwijck weer hier als een kind van zijn

tijd, en in zijn werkje niet meer een vrucht van een onbegrijpelijk radicalisme. Hij had in dezen reeds velen die hem voorgingen. Italië inzonderheid had reeds tal van soortgelijke geschriften zien verschijnen. Boccaccio's «de claris Mulieribus,« dat een schildering gaf van het leven van uitstekende vrouwen van de aartsmoeder Eva af, mag van Beverwijck bij zijn schrijven tot voorbeeld hebben gestrekt. Immers een opsomming van beroemde vrouwen en haar verheven denkbeelden en daden, geeft het boekje veelmeer dan een logisch opgebouwd betoog. En het schijnt ons, modernen, bij die vermoeiende en vervelingwekkende opeenvolging van min of meer bekende historische vrouwenfiguren en de verhalen harer deugden, dat van Beverwijck vrijwel niets bewijst van wat hij beloofde te zullen bewijzen, dat hij, wat hij te zeggen had, wel op een paar bladzijden had kunnen neerzetten.

Trachten we uit die veelheid van anecdotes het wezenlijke te voorschijn te brengen, dan zien we onzen van Beverwijck allereerst protesteeren tegen de beweringen van wie «tegens het Vrouwen-geslacht uytvaren, al wat ergens vuyl, oneerbaer, ofte verachtelick was haer schandelick toe-dichten,« of wel op medische en theologische gronden betoogen, dat de vrouwen «geen menschen« zijn, maer «een misslagh van de Nature, als sy tot haer oogenmerck niet en kan geraken.« Hij ontkent dat de vrouwen «minder herssenen hebben, ende derhalven alleen tot de Spinrocken zijn geboren, maar tot alle andere gaven van de godinne Pallas onbequaem.« Van nature is de vrouw niet minderwaardig, zij vermag als de man uit te munten in geleerdheid. Want de vrouwen zijn «aerdigh ende geestigh« en bezitten aangeboren gaven van verstand en gemoed in ruime mate. Bovendien zijn zij ijverig en weetgierig. «Laet hier de Oeffeninge by komen ende onderwijsinge van jongs op, men zal niet minder geleerde Vrouwen vinden, als Mans.«

Onthoudt daarom der vrouw, zoo eischt hij, de gelegenheid tot ontwikkeling niet: «meest al de misslagen der Vrouwen zijn uyt onwetenheyt gesproten.« «Daer en is voorwaer niet onbuyghsamer, als de Onwetenheyt .... Dat wy onse Huysvrouwen niet soo bequaem ende nae onsen sin dickwils vinden, als wy wel zouden wenschen en is niet hare, maer ons eygen schult, dewijl wy deselvige de Geleertheyt ontrecken.« «Ick en sie oock niet waerom een Man zoude behoeven te vreesen, dat hij sijn Vrouwe te minder na sijn hant zoude hebben, alsse geleert was, tenzy dat hij sulcke dingen op haer begeerden, die van geen eerlicke vrouw vereyscht behooren te werden.« Met verstandige vrouwen «is 't vermaeck te leven.« «Sy moet pit in 't oir

hebben, die een huysgesin wel zal regeren, die de manieren der kinderen sal bestieren, die haren man in alles zal voldoen.« En, hierin getuigend van een helderen kijk op de dingen, wijst hij op de moeilijke taak, die der vrouw is opgelegd in de opvoeding der kinderen, op den machtigen invloed, welken zij daarmee vermag te oefenen op het opgroeiend geslacht, ten goede maar ook ten kwade. Want een gebrekkige opvoeding geeft slechte menschen en slechte staatsburgers. »Dewijl dan soo veel gelegen is aen d'opvoedinge der kinderen, dat daer aen niet alleen en hangt het welvaren van een huys, maer van een gantsche Republijck, ende dat sulcx Vrouwenwerck is: soo blijckt genoegh dat se geen kleyn verstant moeten hebben om sulcx wel uyt te voeren.«

Verschillend is de taak van man en van vrouw: het werk van den man ligt buiten het huis in het volle bedrijvige leven, dat van de vrouw in het huis zelve, in de bestiering van het huishouden, in de opvoeding der kinderen. Hierbij is van minderwaardigheid geen sprake, en van verschil in beteekenis voor het sociale leven al evenmin. »Dan dat de Huys-houdinge soo verachtelicken saeck niet en is, kan yemant lichtelick verstaen, die maer weet, dat een Familye, ofte Huysgesin, is de fonteyne ende oorspronck van een Republijck, ende anders geen wit en heeft, als de stellinge, vermeerdering ende behoudenis van de selvige .... Indien een yders huys niet wel waergenomen wert, hoe zal dan een stadt, daeruyt bestaende, op de been konnen blijven?«

Maar toch wil van Beverwijck de activiteitssfeer der vrouw niet bepaald zien tot het huiselijk leven. Hij wil haar mede een rol toestaan in het groote maatschappelijk leven, en erkent haar vermogens en rechten om te streven op het gebied van koopmanschap, wetenschap 1) en kunst. Zelfs den staat wil van Beverwijck niet aan haar invloed onttrekken, want het verschil der besturing van het huis en die van den staat is niet qualitatief maar alleenlijk quantitatief: »Dewijl dan aen de Vrouw de regeeringe van 't Huys-gesin gelaten wert, waerom oock niet van een Gemeene sake, dewelcke

1) Hij wenscht ook de vrouw tot de studie der geneeskunde te zien toegelaten: »Ende voorwaer, dewijl het verstant van de Vrouwen bequaem is tot alle konsten, uyt wat nijdt souden wy haer van de treffelickste, ende de gene die, ghelijck Hippocrates seydt, alleen weerdigh geacht is geweest, om Godt toegeschreven te werden, willen afhouden, ende de gesontmakende wetenschap ontrecken?« Maar laat hij er oolijk op volgen: »Ick en sal hier niet breeder gaen weijden, opdat de Vrouwen niet te vele voordeels op onse Konste en zouden nemen, ende de Genees-meesters in 't vaerwater komen.«

met de Huys-houdinge groote gemeenschap heeft.« [Mij dunkt, ik hoor een applaus van den kant der suffragettes!] «My is verhaelt,« zoo vertelt hij elders, »van seker Borgemeester in een van de groote steden van Hollant, dat hy, tijt hebbende, seer uytnemende beraetslagingen inbracht: maer op staende voet moetende antwoorden, van seer slecht bescheyt was. Waer over de ander verwondert zijnde, verstonden dat de wijsen raet van sijn Vrouwe quam.« Ware het, zoo vraagt van Beverwijck, niet beter voor de belangen van de stad, dat een zoo schrandere vrouw «selve op 't Stadhuys quame?.« Het recht en de trouw aan vorst en land zouden door de deelname van de vrouw aan het staatkundig leven niet verminderen. In tijden van gevaar, — de benarde jaren, die waren voorafgegaan, hadden het voldoende bewezen — wisten de vrouwen zich niet minder moedig te gedragen dan de mannen. Maar bovendien mocht worden gehoopt, dat door haar invloed de strijd zou afnemen in heftigheid en menigvuldigheid: want «haren soeten aert streckt meer tot peys ende vrede. Daer is wat wilts in 't gewelt, het welck meest by den Oorlogh in swang gaet; waerom neerstigh te letten staet (gelijck d'heer Ambassadeur Hugo de Groot wel schrijft in sijn treffelick Bouck van 't recht des Oorloghs ende Vredes), dat hy met de menschelickheyt vermengt wert, op dat wy, door de wilde dieren te veel na te volgen, den Mensche niet af en leeren. Wreeden toren vought de wilde beesten, seyt Ovidius, maer soete Vrede de menschen. Jae men behoort anders geen oorsaeck van oorlogh te hebben, als om in vrede te leven.«

Maar vredelievendheid is niet de eerste en de grootste van de vrouwendeugden. Want deze zijn, gelijk van Beverwijck betoogt, vele en uitnemende, wat wel geen wonder is, meent hij, in aanmerking genomen het feit der overstemming van lichaam en ziel. Immers bij de vrouw is het lichaam niet alleen schooner maar ook «gematigder« dan bij den man: de vrouwen moeten dus ook wel rijker zijn aan deugden, haar ziel «uyt een schoonder woonplaetse klaerder glantz geven.« In vroomheid, huwelijksliefde, vriendschap, in eerbaarheid en kinderliefde, in kloekmoedigheid, geduld en standvastigheid overtreffen zij de mannen verre. Maar hij moet toch erkennen, dat de ouden, de wijsgeeren en dichters, die vaak genoeg — het was den belezene in de klassieken overbekend — weinig goeds van de vrouw zeiden, niet immer ongelijk hadden: «Laet ons dan besluyten, gelijck in 't alderbeste koren, oock kaf gevonden wert, het geensins te verwonderen is, dat in soo groote menighte van Vrouwen eenige quade zijn.«

We kunnen natuurlijk niet uit de weinige oordeelvellingen, die we over de «Wtnementheyt« bezitten, concludeeren, hoe dit boekje door onze voorouders is ontvangen 1). Dat het niet algemeene instemming heeft gevonden, ook niet onder de meer ontwikkelden, daarvan getuigt reeds het verweerschrift van Jonctys. En mij dunkt, dat kon ook niet anders! Want hoewel van Beverwijck begon met het goede voornemen de «gebreken van de mans niet breet uyt te meten« — om door die donckerheyt der Vrouwen deughden met meerder glants ende luyster te doen uytsteken« — het moet toch worden erkend, dat hij in zijn lof der vrouwen tegenover de mannen veel te ver is gegaan. Zelfs in het oordeel van den modernen mensch [die in dezen toch wel wat vrijzinniger is dan de XVIIde-eeuwer] blijkt hij maar al te vaak schromelijk te hebben overdreven: hoeveel te meer moet dit dan niet het geval zijn geweest naar de meening van onze voorvaderen.

Want al werd ook in die dagen door den vrijzinnigen Muiderkring, bovenal in de personen van de begaafde en bevallige dochters van Roemer Visscher, de vrouw — het schijnt ons wel wat boven verdienste — geëerd, al waren ook in het conservatieve Dordrecht de leidende mannen uitbundig in hun lof over Anna Maria van Schurman, — het blijkt toch uit de gedichten van Huygens, uit de verzen van den populairen Cats bovenal, dat het Calvinisme bij onze voorvaderen den invloed der Renaissance (zoo deze ooit in 't Noorden zoozeer is gevoeld), gansch en al had te niet gedaan. Immers hoewel Cats [wiens meening te Dordrecht gold als die van niemand anders], hierin instemmend met van Beverwijck, betoogt, dat de vrouwen «geensins by yemant in verachtinge« dienen te zijn, dat zij «menschen zijn, soo wel als de mans; uyt deselve ja betere stoffe« geformeerd: hare minderwaardigheid tegenover de mannen staat voor hem toch volstrekt vast. Onderdanigheid aan den echtvriend houdt hij der vrouw voor als haar eersten plicht. Alles moet zij doen, om het hem naar den zin te maken en Cats geeft daartoe ook tal van goede voorschriften, hoe zich te gedragen. Zijn gansche wijsheid leert ge kennen uit zijn woord:

1) Er verschenen in dien tijd, mede ten gevolge van den strijd door «de Uytnementheyt« verwekt, behalve het nog te noemen geschrift van Jonctys ook nog twee boekjes: van Johanna Hobius «De Lof der Vrouwen« (1643) en van Peter van Gelre «Vrouwenlof aan Mejuffrouw C. Koerten« (1646). Verder nog een geschrift van Anna Maria van Schurman «De ingenii muliebris ad doctrinam et meliores litteras aptitudine« (1641). Bekend is verder Const. Huyghens «Toegift« opgenomen in «Korenbloemen«.

«Maeck tusschen man en wijf, ick bidde, maeck verschil,
Want al de vrouwen zijn maer om der mannen wil.«

En ook Huygens is in dezen volstrekt Calvinist, mede voor hem is het Bijbelwoord «gij vrouwen zijt uwen mannen onderdanig« niet vergeefs geschreven. Dat de vrouwen «minder-menschen« zijn, staat voor hem volstrekt vast: «van den besten slagh het tweede,« zoo heeft hij zelf zijn oordeel saamgevat. Van een deelname der vrouw aan het openbaar leven, door van Beverwijck bepleit, is hij al even afkeerig als Cats. 1) En we mogen aannemen, dat zij beiden hierin weergaven het oordeel van de groote meerderheid hunner Calvinistische landgenooten. 2)

Maar eveneens voor wie vrijzinniger dachten dan deze beiden dichters, ging van Beverwijcks uitspraak «dat de Vrouwen niet alleen tot alle wercken des geestes ende verstant ende tot alderhande deughden bequaem zijn, maer oock veel bequamer als de mans,« toch wat al te ver. Jonctys, een man vrijzinnig als weinigen in die dagen, critisch en onbevangen van oordeel, heeft zich tot tolk dier velen gemaakt en in een kort pamphlet [«Der mannen opperwaardigheyd beweert door Dan. Jonctys, tegens de vrouwelycke lofredenen van Dr. Joh. van Beverwijck«] zijn collega krachtig bestreden. Scherp en wel wat hatelijk klinkt zijn vonnis in de «Aenspraeck tot de Vrouwen,« waar hij sprekend over van Beverwijcks geschrift, zegt:

. . . . «Hier is een, die van een penne kookt,
Die vleyende, te ruymen roem uyt rookt;
Die streelt, gelijck een Minne-wulp zijn Lief,
En maeckt uw Lof een malle minne-brief
Niet ongelijck . . . . . .
Wanneer een penn zoo ongezouten vleyt,
'K geloof nau dat het zelfs 't Geprezen greyt.«

Vinnig gezegd! maar onverdiend? Want Jonctys zelf was allesbehalve een vrouwenhater, hij ontzegt haar de eer niet, welke haar toekomt, verheugt zich in wat loffelijk is in haar, in haar karakter en daden, hoopt mede, dat iedere vrouw ernaar zal streven, om van Beverwijcks heldinnen na te volgen. Maar zijn protest geldt dit: dat van Beverwijck

---

1) «In huis was de plaats der vrouw, niet daarbuiten. De wingerdslak, gedoken in haar schulp, dat achtte onze dichter een passend symbool voor haar. Zoo alleen kon zij het huiselijk leven maken tot wat het behoorde te zijn.« Dr. G. Kalff «Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde«, Dl. IV, p. 355.

2) Cf. Dr. G. Kalff, «Studiën over Nederl. Dichters der XVIIde eeuw,« («Cats« p. $^{78}/_{85}$, «Huygens« p. 88, $^{96}/_{97}$).

«door de deugdelijke liefde tot de vrouwen, gelijk als buiten 't spoor vande rede gerukt zijnde, de vrouwen zelfs veer boven de mannen heeft willen verheffen.« Hij bestrijdt ten deele op medische gronden van Beverwijcks oordeel, dat ziel, verstand en gemoed der vrouwen voortreffelijker zouden zijn dan van de mannen. Hem in zijn betoog te volgen, meen ik evenwel hier minder noodig. In hersenphysiologie had die tijd het nog niet ver gebracht. Maar ook wanneer men in dezen verder zal zijn gekomen dan de tegenwoordige wetenschap, zal een psychologisch vraagstuk als dit wel niet langs physiologischen weg kunnen worden opgelost.

Men heeft Jonctys «verweer« trachten te verklaren uit vijandige jaloerschheid; ik meen evenwel, ten onrechte. Ware Jonctys niet met van Beverwijck bevriend geweest, dan zou deze hem toch niet tot een poëtische bijdrage in zijn «Wtnementheyt« hebben uitgenoodigd. En om een goede gezindheid alleen te huichelen, daar was Jonctys de man niet naar. We moeten aannemen, dat de overdrijving van van Beverwijck zijn collega heeft geërgerd: de stekelige passages in Jonctys' pamflet zijn zeker te wijten aan de driftigheid, die hem eigen was. 1)

We zouden ons aan een ernstige fout schuldig maken, wanneer we de litteraire werkzaamheid van van Beverwijck beschreven achtten, zonder te hebben melding gemaakt van de tallooze «epistolae,« die we van en aan hem bezitten. Ook hierin erkennen we weer den invloed der Renaissance, waarin de brief dezelfde beteekenis had en tot hetzelfde doel werd gebruikt, als in onze dagen het tijdschrift-artikel. In den beginne, d.i. vóór de uitvinding der boekdrukkunst, — in de dagen van den beroemden humanist-briefschrijver Poggio — werd de brief overgeschreven en circuleerde hij alleen ter lezing bij vrienden en bekenden; later werd hij door den druk onder het bereik van velen gebracht. Vooruit dus wetend, dat een epistel over een of ander onderwerp groote kans liep te worden gepubliceerd, was men in dien tijd gewoon aan vorm en inhoud veel meer zorg te besteden dan in onze dagen.

---

1) Dan. Jonctys zou m. i. nog wel eens een deugdelijke studie waard zijn. Hij heeft behalve zijn «Venus en Minerva« en zijn «Apologie« tegenover de beschuldigingen door de Dordtsche orthodoxie naar aanleiding van dit werkje tot hem gericht, nog in het licht gegeven, «Roselijn's Ooghies ontleed« en «Minnedichten« alsook twee sympathieke werkjes «De Pijnbank wedersproken en bemagtigd« en «Verhandeling der Tooverziekte« (beide vertalingen van werken van Sennertus), in welke laatste hij tal van Paracelsistische bijgeloovigheden bestrijdt en blijk geeft van een voor dien tijd ongewone vrijzinnigheid en wetenschappelijken zin.

Geen wonder, dat dientengevolge de gansche briefwisseling stijf en vormelijk werd en dat ook de vertrouwelijke correspondentie ons potsierlijk «deftig« lijkt: «meedoogenloos plechtig« 1) heeft een goed kenner van het sociale leven der XVIIde eeuw den toon der briefwisseling van dien tijd genoemd.

Vele — ik telde er ruim tweehonderd — zijn de brieven van en aan van Beverwijck, die ons zijn bewaard gebleven. Ten deele zijn ze verzameld in bundels, waarvan we reeds de verzameling «de Vitae Termino« noemden. Verder vinden we achter het geschrift «de Calculo« en de «Excercitatio,« als ook in 't «Aenhangsel van brieven,« opgenomen in «Alle de Wercken,« een aantal medische brieven, welke wij geschikter bij onze beschouwing van van Beverwijcks geneeskundige geschriften zullen bespreken. En ten slotte bezitten wij nog een boekske met epistels over verschillende onderwerpen, als «Epistolicae Quaestiones cum Doctorum responsis« uitgegeven. Van de wijdte van van Beverwijcks belangstelling geeft dit werkje wel meer dan eenig ander blijk: Anna Maria van Schurman schrijft hem hier twee brieven over een wonder-genezing door Jezus, Rivetus over de vraag: «Num liceat defunctae uxoris è fratre vel sorore neptem uxorem ducere?« [welke vraag gedaan wordt naar aanleiding van een geval, dat zich in Dordrecht had voorgedaan en waarover in den raad de opiniën verdeeld waren. Van Beverwijck pleit «pro«, Rivetus verklaart zich «contra«]. Volgen vier brieven van Daniël Heinsius: «De loco Plinii, atque etiam est morbus aliquis per sapientiam mori.« «De loco Apostoli, Per fidem Sara accepit potestatem εἰς καταβολὴν σπέρματος.« «De Platonis loco in Timaeo« en «De loco Apostoli ad Corinthios.« Meer medisch is een brief, welken van Beverwijck richtte tot Balthasar Lydius: «Super loco Mosis, de cruentato sponsarum linteo et aliis Virginitatis signis,« [waarop we later nog zullen ingaan] alsook het epistel van Anchises ab Andla, medicus te Leeuwarden, «de natura et viribus menthae.« Een vijftal brieven bevat het geschriftje vervolgens van Salmasius: over de plaats in Plinius bovengenoemd: «Cur sternutamentum veteribus habitum pro deo?« «De loco Plinii, de aperiendo capite,« «Super loco Evang. de Hyssopo« 1), «De voce Ramex et gemino

1) G. H. Betz «Het Haegsche leven in de tweede helft der XVIIde eeuw«.

2) Over deze kwestie vonden we nog een aantal brieven gewisseld tusschen van Beverwijck en Thomas Bartholinus, [een Deensch anatoom, zoon van den eveneens beroemden Caspar Bartholinus] die omstreeks 1646 onder Ad. Vorstius te Leiden studeerde, (Zie diens bekende «Epistolae«). Ook bevatten deze nog een vraagbrief van Bartholinus aan van Beverwijck gericht «an aneurisma tuto secetur« waar-

Plauti loco.« Verder vinden we nog bijdragen van Colvius «De providentia Dei in politicis,« van Balthasar Lydius «De Lyncurio lapide,« van Gerard Vossius «Super loco Samuelis, an verus fuerit Samuel, qui a morte colloquutus cum rege Saulo,« van Westerburgh «De prisci aevi diuturna vita« en medische studies van Corn. van Someren «de curatione iterati Abortus« 1), van Otto Heurnius over de methode om in cadavere de valvula Bauhini te zien, van Descartes «De Motu Cordis et Circulatione Sanguinis,« van Lazarus Meyssonnier «Problema de Hydrope« en ten slotte van Guy Patin «An totus Homo sit Morbus.« Zooals men ziet, aan verscheidenheid geen gebrek!

Over van Beverwijck en zijn verhouding tot de briefschrijvers hooren we evenwel in deze brieven niet veel. Sommigen van hen leerden we reeds als vrienden van onzen medicus kennen, zooals Westerburgh, Colvius, Lydius en van Someren. Met anderen gelijk Otto Heurnius, Anchises ab Andla, Rivetus, 2) Descartes, schijnt hij mij niet in intieme connectie te hebben gestaan. Maar wel is dit het geval geweest met Anna Maria van Schurman, Dan. Heinsius, Gerard Vossius, Claude Saumaise en, dien we hier niet, maar wel in «de Vitae Termino« onder zijn correspondenten vinden, Caspar van Baerle. Bij hen mogen we dus nog eenigen tijd stilstaan.

«Honneur aux dames!« — Allereerst dus de «noyt-genoeg gepresene Joffrouw Anna Maria van Schurman.« Nimmer naar verdienste te prijzen, daarover waren alle tijdgenooten, — ook mannen als Saumaise, Heinsius, van Baerle, Vossius, Balzac — het wel eens. Men roemde in haar vroegrijpheid, haar wonder-kind-geweest-zijn, men bracht hulde aan al wat zij deed: haar kalographie, haar schilderen, borduren, graveeren, etsen, haar zang en snarenspel. En geen woorden waren er te vinden, bekwaam om haar lof ten volle uit te zeggen: «de eenige Schurman,« «de parel der parelen ten spijt,« «de spiegel van alle vrouwelijke volmaaktheid,« «het exempel aller jeugdige schoonen,« «de wijsste maeght!« — aldus werd zij door haar vereerders geroemd. De naam en faam van het Hollandsch mirakel drong zelfs door in het buitenland en ook daar vond Anna Maria van Schurman

---

op evenwel het antwoord niet schijnt ingekomen. Bartholinus blijkt van Beverwijck in Maart of April 1646 te Dordrecht te hebben bezocht.

1) Deze brief verhaalt de behandeling van eene zwangere vrouw, die leed aan habitueelen partus praematurus, blijkbaar ten gevolge van te sterk rijgen durante graviditate.

2) De Leidsche Universiteits-bibliotheek en de Bibliothèque Nationale te Parijs bezitten elk nog een autograaf van van Beverwijck aan Rivetus.

bewonderaars. Overal juichte men haar toe en werd zij in gezwollen taal verheerlijkt: «Kunst-Orackel« heette men haar, «Schmuck der Welt,« «Tugend-Sonne,« «Musen-Wonne,« en wat al niet meer! En ook de Dordtsche «geleerden« kwamen niet achteraan in deze Schurman-aanbidding. Wanneer zij verscheen in de oudste stad van Holland — en dat gebeurde nog al eens — dan «verhieven zich de baren der Merwe, trotsch eene stad te bespoelen, die zooveel schats bezat,« dan «verlieten de godinnen den Olympus en stichtten zich zetels in die stad, keerden beschaamd terug, als zij zich overwonnen gevoelden.« Al wat deed aan wetenschap en kunst, maakte zich op om haar waardig te ontvangen; dan bracht zij de dagen door «onder het genot van den room van alle geleerdheid en konsten, lieffelycke samenspreeckingh en soet verkeer.«

Onder zijn tijdgenooten was van Beverwijck niet de bescheidenste in den lof van Anna Maria van Schurman. 1) «De roode verwe en loopt my niet weynigh over, dat U, hetzy door vriendelicke misslagh, hetzy door overloop van beleeftheydt, my soo grooten lof van geleertheydt toeschrijft,« antwoordt Anna Maria op een zijner vraag-brieven vol loftuitingen. Naast Saumaise, wordt gezegd, had zij aan van Beverwijck bovenal haar faam in 't buitenland te danken. Zeker is het evenwel, dat onze medicus in zijn correspondentie met vreemdelingen geen gelegenheid laat voorbij gaan, om haar naam te noemen en haar gaven te verheffen. Ook in zijn werken prijst hij haar geleerdheid en getuigt van zijn waardeering van de epistels, welke zij hem schreef, n.l. haar epistel «de Vitae Termino« [«waer in UEd. de Palen niet, als sommige van verwolmt hout, maer van eycke ende vaste balcken diep in den

1) Of Anna Maria bij haar bezoeken aan Dordrecht ook wel van Beverwijcks gast is geweest, weten wij niet beslist. Wel blijkt, dat hij haar somwijlen met zijn dochter te Utrecht in haar woning achter den Dom heeft bezocht. Zijn geschriften blijkt van Beverwijck haar geregeld te hebben toegezonden. In de «Opuscula« vonden we een drietal brieven, waarin A. M. hem voor de toezending dank zegt en uit welke mede blijkt, dat zij op haar beurt B. zeer hoog stelde. Volgens Lydius («Vrolicke uren des doodts,« ed. 1640, Dl. III, p. 31) zou Beverwijck Latijnsche brieven van Anna Maria aan Lydius, Colvius, Beverwijck e. a. omstreeks 1640 hebben uitgegeven; ik kon dit boekje evenwel niet op 't spoor komen. Wel vond ik een werkje in de XVIIIde eeuw uitgegeven getiteld: «Geleerde brieven, van de edele deugt- en konstryke joffrouw, Anna Maria van Schurman; gewisselt met de geleerde en beroemde heeren Samuel Rachelius, professor in de rechten te Kiel, en Johan van Beverwijck, med. doct. tot Dordrecht; voor het meerendeel nu uit de Latynsche in de Nederlantsche taale overgezet, en noit voorheen gedrukt... Te Amsterdam, by Johannes van Septeren, 1728. 8°.

grondt der waerheyt geheydt heeft.«] Zijn «Wtnementheyt« verklaart hij zelf te hebben geschreven alleen haar ter eere: zijn roemen van der vrouwen deugden dan ook is in haar op de spits gedreven.

We leerden reeds een lofdicht van van Beverwijck op Anna Maria van Schurman kennen; een ander citeeren we hier:

«Princesse, wiens gemoet verlieft op oude boecken,
Noyt dwaesheyt heeft gepleeght, die jonge lieden soecken;
Maer die uyt hooger drift, verscheyden van de jeught,
Geen ander liefde draeght, als tot de ware deught,
Tot kunst en wetenschap, tot veelderhande spraken,
En wat in eenigh mensch kan wijse sinnen maken,
En wat in eenigh hert de beste sinnen prent;
Soo dat een yder schrickt, die uwe gaven kent.«

En wat hij hier in poëzie tracht te zeggen, heeft van Beverwijck in proza nog wel eens zoo duidelijk verklaard:

«Behalven de Nederlantsche, Hoogh-duytsche, Fransche, Italiaensche, Engelsche, talen die nu gesproken werden, is sy wonderbaerlick ervaren in de Latijnsche, Griecsche, Bybels- en Rabijns-Hebreeusche, Chaldeeusche, Syrische, Arabische, 1) Persiaensche, Ethiopische, ende diergelijcke. De letter-konst van alle die talen verstaet sy volkomentlick: als oock de Beschrijvinge des werelts, Cijfferkonst, ende insonderheyt de Theologia positiva. In de schrijf-konste en behouft haer Ed. geen meesters te wijcken; jae gaet te boven de netste ende aerdighste drucken, ende dat in 't Hebreeusch, Syrisch, Griecx, Samaritaens. Ethiopisch, Latijns, Italiaensch, etc. Is niet minder ervaren in 't Teyckenen, ende de Schilderkonst. Kan sijde Bloemen, ende diergelijcke, naer het leven borduren. Kan teyckenen met Pot-loot, de Penne, Crayon etc. Schilderen in miniature, ofte water-verwe. Schrijft geestigh met een Diamant op Glas. Kan Hout-snijden, ofte met een Penne-mes in Palmen-hout contrefeytsels maken. Weet te boetseren in Wasch: ende te Plaet-snijden, tot haer eygen contrefeytsel toe. Is oock loffelick ervaren in Musijck, ende slaet konstigh op de Luyt. Maeckt aerdige Verssen in Latijn, ende andere Talen. Verstaet grondelick de gelegentheyt van Staet, als de Politike boucken, ende Historyen van alle Volkeren, in alderhande Talen neerstigh doorlesen hebbende. Wie en zoude door dese uytnementheyt niet opgeweckt werden, om sijn selven van de banden der onwetenheyt losch te maken, ende soecken het talent sijns verstants, na de mate het van Godt gegeven is, tot wijsheyt ende geleertheyt te besteden?«

De XXste-eeuwer zal ongeloovig glimlachen bij de opsomming van al die dingen, waarin Anna Maria zou hebben uitgeblonken, en meenen, dat van Beverwijck hier niet vrij van overdrijving is, dat in

---

1) Dr. Schotel («Anna Maria van Schurman«) beweert dat van Beverwijck eenige arabische brieven van haar hand bezat en ook dat hij een nieuw testament heeft gezien, door A. M. van Schurman met een inscriptie aan van Beverwijck geschonken.

elk geval dit alles niet veel meer kan zijn geweest dan dilettantisme. En we meenen, uit wat we van haar zagen, te mogen concludeeren, dat zulks dan ook het geval geweest is. Bij alle waardeering van haar ijver en weetgierigheid — zij is eenmaal zwaar ziek geweest ten gevolge van overwerken en overspanning — kan het oordeel omtrent Anna Maria niet gunstiger zijn. Trouwens bij zulk een polyhistorie als van haar wordt geroemd — behalve van Beverwijcks reeks wordt door anderen nog haar kennis der theologie, wijsbegeerte, natuurwetenschap en geneeskunde geprezen! — kon in die dagen reeds van een werkelijk beheerschen dier veelheid van wetens-spheren zeker geen sprake meer zijn: daarvoor was de evolutie alreede te ver voortgeschreden 1).

Dilettantisme, kan men zeker niet verwijten aan den intiemsten onder de geleerde vrienden van van Beverwijck, aan Daniel Heinsius, «de welcke — zoo roemt onze dokter — met sijn Griecksche en Latijnsche verssen al d'oude Poëeten de Croon van 't hooft genomen heeft, daer by besittende de geleertheyt en de talen van Oosten en Westen.« Het eerste moge overdreven zijn, op den naam van een begaafd literator mag Heinsius met recht aanspraak maken en groot was zijn faam niet alleen in Holland, maar mede in de gansche wetenschappelijke wereld van West-Europa. Een uitstekend leeraar wordt hij genoemd, vriendelijk en gastvrij. Met vele zijner uitmuntende oudleerlingen onderhield hij een drukke briefwisseling en onder hen was van Beverwijck niet de minste.

Behalve de talrijke vraagbrieven, welke we reeds noemden, bezitten we van Heinsius nog een zevental brieven 2), o.a. een belangrijken brief over de pest, die ten deele in het «Bericht van de pest« in «alle de Wercken« is opgenomen. Als een bewijs hoezeer van Beverwijck zijn ouden leermeester hoogachtte, kan dienen, dat het boekje «de Vitae Termino« aan hem is opgedragen. Dat Heinsius, die met een Dordtsche jonkvrouw, Ermingard Rutgers, gehuwd was, ook wel in Dordrecht de gast van van Beverwijck geweest is, mogen we wel aannemen. Zeker weten wij, dat onze collega, wanneer hij te Leiden kwam — wat nog al eens het geval blijkt te zijn ge-

1) Over Anna Maria van Schurman is onlangs een nieuwe biografie, geschreven door een Britsche dame, verschenen: Una Birch «Anna van Schurman, artist, scholar and saint«, welke zich wel aangenamer laat lezen dan het bekend werk van Dr. Schotel, maar geen nieuws brengt.

1) «Epistolae ex autographis descriptae«, H. S., berustend in de Leidsche Univ. Bibl.

weest — nooit naliet, den hoogleeraar op te zoeken 1). Onder de vrienden van van Beverwijck vertegenwoordigt Heinsius de ultra-contra-remonstrantsche fractie. 2).

Ook met den later zoo beroemden zoon van Heinsius, Nicolaas, over wiens zwakke gezondheid als knaap de vader zich ernstig ongerust maakte, was van Beverwijck bevriend. Uit de brieven van den ouderen Heinsius blijkt, hoezeer de jonge man die sympathie van onzen medicus op prijs stelde: «Videtur,« schrijft Daniël den 23 Mei 1635 «haec pars esse fati mei, ut non tantum me, atque existimationem meam, sed et meorum tibi debeam. Adeo benigne de Nicolao nostro judicas, qui nunquam facundior est, quam cum divinam comitatem tuam et benignitatem extollit.« De Leidsche bibliotheek bezit ook een zestal brieven door van Beverwijck aan Nicolaas Heinsius geschreven, waaruit blijkt, dat de weetgierige jongeling de rijke bibliotheek van zijns vaders vriend herhaaldelijk heeft benut en ook niet nagelaten de proeven van zijn kennis en dichtkunst aan van Beverwijck toe te zenden. In zijn antwoorden verklaart deze daarover zijn erkentelijkheid en zijn ingenomenheid met de ontvangen verzen, hoewel hij toch ook een welwillende kritiek zijn jongen vriend niet heeft onthouden 3).

Het talrijkst van alle zijn de brieven, welke Saumaise, de meer dan vorstelijk gevierde pensionnaire der Leidsche hoogeschool, wien op zoo ongewoon schitterende voorwaarden het professoraat was aangeboden, met van Beverwijck heeft gewisseld 4). Bij zijn komst in

---

1) Als zijn vrienden te Leiden noemt van Beverwijck behalve Heinsius en Saumaise, Boxhorn, den bekenden hoogleeraar in de welsprekendheid, een man van groote kennis, verder Golius, Velius en Ad. Vorstius, dien we later nog zullen vermelden.

2) Misschien heeft hierin de familie van zijn vrouw op Dan. Heinsius wel eenigen invloed gehad. De moeder toch van Ermingard was een Muys van Holy, welke familie ultra-Calvinistisch was. In 1618—1619 was Heinsius secretaris van de Dordtsche synode.

3) Zie over Nic. Heinsius: P. Burmannus «Vita Nic. Heinsii« voor diens «Adversaria«, Ed. 1742. In de L. U. B. is ook nog een autograaf van Nic. Heinsius aan van Beverwijck, gedateerd 6 Jan. 1640.

4) Behalve de brieven in van Beverwijcks werken, welke ten deele ook te vinden zijn in de «Epistolae Claudii Salmasii (uitgegeven te Leiden in 1656) bezitten we nog vijf autographen van van Beverwijck en een brief van Salmasius en een van van Beverwijck, die voor 't grootste deel zijn gedrukt, de eerste in het cahier «Epist. ex autogr. descr.«, de andere in MSS. — Alles te vinden op de Leidsche Univ. Bibl. — Over het leven van Saumaise cf. o.a. «De laudibus et vita Cl. Salm.« voor de Epistolae.

Holland had van Beverwijck zich gehaast den «Phoenix omnis eruditionis« met een enthusiast schrijven welkom te heeten. Trouwens gansch de Hollandsche geleerde wereld toonde zich toen verblijd en vereerd tevens. Zijn reis door Holland, schreef Saumaise aan een zijner landgenooten, was een ware triomftocht, en luisterrijk en plechtig het onthaal hem in Leiden bereid. Sedert dien vinden we van Beverwijck geregeld met den hemelhoog verheven geleerde in correspondentie. Ook de twist, welke deze dra kreeg met den ouden vriend Heinsius, die klaarblijkelijk ontstemd was door al de eer, den vreemdeling bewezen, jaloersch eveneens op den bevoorrechten collega 1), blijkt de goede verhouding niet te hebben geschaad. Van Beverwijck was zoo verstandig in dezen strijd zich volstrekt neutraal te houden. Wat hij Heinsius op diens klachten over zijn ambtgenoot heeft geantwoord, kan ik niet zeggen, maar wel geeft hij als zijn oordeel te kennen, dat in dezen zijn oude leermeester van schuld niet was vrij te pleiten. Den overspannen Saumaise heeft hij ook goeden raad voor het herstel zijner psychische gezondheid niet onthouden.

Tot een zoo innige vriendschap als met Dan. Heinsius is het evenwel tusschen van Beverwijck en Saumaise nooit gekomen; daarvoor was ook de trotsche, hooghartige man de geschikte persoon niet. 2) Maar groot blijkt de vereering te zijn geweest, die van Beverwijck den Franschen geleerde toedroeg, en hoog dacht hij over de kunde van dien wonderlijken polyhistor. Geen kwestie — dit bewijzen niet alleen de vele «vraagbrieven« maar ook menige passage in zijn werken — die hem interesseerde, of van Beverwijck vroeg Saumaise om zijn oordeel, dat wel op wat pedanten toon, maar toch altijd bereidwillig werd gegeven. Alleen in de kwestie «De Vitae Termino« verontschuldigt hij zich wegens te drukke bezigheden, wat evenwel waarschijnlijk de ware reden niet is geweest. 3) Uitvoerig zijn daarentegen de brieven — werkelijk uit-

1) Ook Salmasius wordt ons twistziek genoemd; een feit is het, dat hij met tal van geleerden persoonlijken twist heeft gehad en in zijn polemiek niet weinig scherp blijkt te zijn geweest. Zijn tijdgenooten weten zijn slecht humeur aan treurige huiselijke toestanden: zijn huisvrouw Anna Mercier wordt ons als een ware Xanthippe beschreven, «une matrone fort jalouse et fort impérieuse.«

2) Bij zijn bezoeken aan Leiden vergat van Beverwijck ook niet Saumaise te gaan begroeten, maar of deze ook in Dordrecht is geweest, b.v. op reis in 1640 naar Frankrijk, weten we niet. Wel vonden we in de brieven uitnoodigingen daartoe, en een belofte van Saumaise van te zullen komen.

3) «Salmasius« schrijft Hugo de Groot aan Jacobus Puteanus (26 April 1634) jam Typographo dederat suam quoque super hac re (d. i. de vitae termino) sententiam: aut potius omnis generis Philosophorum ac Theologorum placita: sed cum

gebreide studies — aan van Beverwijck over een door dezen aangenomen interpretatie van een aphorisme van Hippocrates geschreven: in het medisch gedeelte van dit geschrift komen we hierop terug.

Ook met den leermeester zijner jeugd, Vossius, heeft van Beverwijck geregeld gecorrespondeerd. Bijkans tien jaren na zijn studiereis blijkt hij den vereerden leeraar noch te hebben gesproken, noch te hebben geschreven. Maar toen hij in 't voorjaar 1627 bij een patiënt te Leiden een consult had, heeft hij van die gelegenheid gebruik gemaakt om te trachten Vossius te begroeten. 1) Hij vond hem evenwel «privatis lectionibus impeditum«, waarom hij besloot, gelijk hij Vossius schreef «per literas interpretes tecum colloqui, et memoriam, quam temporum et locorum intervallum saepe obliterare solet, mei apud te renovare.« Sedert dien vinden we in de «Epistolae Vossii« een zestiental brieven tusschen hem en van Beverwijck gewisseld. 2) Hoe dankbaar van Beverwijck den leermeester zijner jeugd was en bleef, daarvan zijn deze brieven even zoovele bewijzen: wat hij beteekende en vermocht, zoo getuigt hij herhaaldelijk, dankte hij Vossius alleen. Als bewijs van zijn hoogachting heeft hij hem ook zijn «Medicinae encomium« opgedragen. Dat we tot Vossius minder dan tot anderen «vraagbrieven« vinden gericht, wijst zeker niet op een mindere waardeering; zulks is, meen ik, veeleer een gevolg van Vossius' traagheid in het briefschrijven, zoodat hij niet de rechte man voor deze dingen was. Ook in de kwestie «de Vitae Termino« heeft van Beverwijck Vossius' oordeel gevraagd, maar deze verontschuldigde zich en wenschte klaarblijkelijk liever niet te worden gemengd in dien woordentwist, welke zoo veel beroering bracht onder de Nederlandsche geleerden.

---

videret incalescere certamen, subtraxit sua«. Het kan zijn, dat de Groot hierin gelijk heeft, maar zoo bescheiden en weinig strijdlustig was Salmasius toch niet, integendeel eer 't tegenovergestelde! Zou in de opdracht van het boekje aan zijn vijand Dan. Heinsius misschien de ware reden van de onthouding zijner medewerking te vinden zijn? Zijn Diatribe de Termino Vitae« werd bij zijn dood (5 Sept. 1653) onder de papieren van Saumaise gevonden.

2) Het blijkt uit de brieven van van Beverwijck, dat Vossius later ook eenige malen in Dordrecht is geweest en van Beverwijck daar heeft gezien. Vossius had in zijn oude woonplaats nog tal van vrienden en verwanten, waaronder Colvius, Hardinxveldius (de Roovere) en van Someren.

3) Het Britsch Museum bezit drie autographen van van Beverwijck aan Vossius, waarvan een reeds in de Epistolae is uitgegeven. [brief van 11 Kal. Juni 1643]. Behalve deze brieven vonden we nog «de Latijnsche Brieven tusschen de Heeren J. van Beverwijck en Gerardus Johannes Vossius gewisseld, in Reden-lievende-Godgeleerde Verhandeling van den Oorsprongk.... der Heydensche Orakelen, etc. Rotterdam 1687).

Dat aan den anderen kant ook Vossius van Beverwijck hoogstelde en zijn vriendschap zeer waardeerde, blijkt uit de brieven niet minder. Hij prijst zijn vele gaven en deugden, de zegging ook zijner werken, welke van Beverwijck aan hem als aan zoovele anderen toezond. Met vreugde verklaart Vossius uit hen te erkennen den invloed, dien hij op zijn leerling had gehad: niet weinig trotsch, schrijft hij onzen medicus, was hij daarop. Maar het beste getuigenis van Vossius' vertrouwen in van Beverwijcks inzicht en liefde voor de wetenschap was wel, dat hij in 1631, toen de vrienden van Hugo de Groot trachtten de stemming in het land voor diens verlof tot wederkeer gunstig te maken, zich tot zijn leerling wendde met het verzoek, hierin zijn steun niet te willen onthouden en zijn invloed aan te wenden, dat ook de Merwestad deze schande hunner eeuw, de verbanning van den gevierden geleerde uit zijn eigen land, niet langer zou dulden. En we weten, dat van Beverwijck het vertrouwen van zijn leermeester niet heeft beschaamd, vinden we toch bewijzen van zijn activiteit in zijn brieven aan Vossius en ook elders vermeld. Dat hij evenwel geen succes heeft gehad, is bekend, en dat Dordrecht onder die steden was, welke zich voor De Groot verklaarden, is ook hoogst onwaarschijnlijk. Ondanks de verandering ten goede, welke reeds spoedig na de overwinning der contra-remonstranten begon te komen en in den loop der jaren steeds duidelijker werd, bleek de regeerende partij in deze kwestie den weerstand der predikanten vooralsnog niet te durven trotseeren. Maar dat van Beverwijck niet tot deze bangen heeft behoord, blijkt duidelijk genoeg en dit strekt hem tot groote eer.

Ook zonder Vossius' aansporing, meen ik, zou van Beverwijck zijn invloed wel ten bate van de Groot hebben gebruikt. Want al was hij ook een geloovig contra-remonstrant, bevriend met tal van orthodoxe predikanten, we weten het reeds uit zijn «Bericht van de Pest« en het blijkt mede uit zijn «de Vitae Termino,« dat hij hun inmenging in niet-theologische kwesties niet zou hebben geduld, dat hij wel een harmonie van staat en weten met kerk en godsdienst wilde, maar geen theologische tyrannie. 1) Ook hierin was van Beverwijck kind van zijn tijd en vertoont hij het type van den Hollandschen regent dier dagen. 2)

1) Uit tal van plaatsen in zijn geschriften blijkt, dat hij de daad van 1618, den moord op van Oldenbarneveldt en de vervolging van de Groot ten strengste afkeurde. In de «Xerxes« prijst hij ook de «hooge wijsheyt« van Frederik Hendrik, door wiens beleid «de afkeerige gemoederen soo zijn vereenight geworden, datse nu na sijn Hoogheyts exempel het gemeene Vaderlandt in rust ende eenigheyt helpen regeren.«

2) «De predikanten mochten des Zondags de nieuwe regenten trouwer dan

Eveneens aan Hugo de Groot blijkt van Beverwijck brieven te hebben geschreven, welke (van één weten we dit tenminste zeker) 1) waarschijnlijk door middel van Vossius dien werden toegezonden. Antwoorden van de Groot bezitten we echter niet en we weten zelfs niet, of hij de epistels van onzen medicus wel heeft ontvangen. Een dier brieven noodigt de Groot uit zijn oordeel te zeggen over de kwestie «de Vitae Termino« 2), de andere is klaarblijkelijk geschreven in 1631, tijdens de Groots verblijf in Holland. Naar van Beverwijck schrijft, heeft hij toen vergeefs getracht den «nooit genoeg te prijzen« man persoonlijk te spreken. 3)

Met nog tal van andere Remonstranten of mannen met Remonstrantsche sympathieën vinden we van Beverwijck in correspondentie, ten deele ook in vriendschappelijke verhouding, wat wederom een bevestiging brengt van de waarachtige vrijzinnigheid, welke we reeds meermalen in van Beverwijck aanwezen. Zelfs den heftigen Episcopius wist hij te waardeeren, wat voldoende duidelijk blijkt uit den lof hem toegezwaaid om zijn bijdrage in «de Vitae Termino,« welke hij las «summa cum voluptate.« 4) Verder merken we onder zijn meer intieme

---

hunne voorgangers de regeeringsbanken in de kerken zien vullen, op het raadhuis konden zij al even weinig uitrichten als voorheen. Hun drijven had zelfs een geheel tegenovergestelde uitwerking, het stemde de regeeringskringen tot voorzichtigheid en matiging« .... «De beide partijen, de Staats- en Oranje-partij, kwamen er toe ten slotte tegenover de kerk bijna dezelfde lijn te trekken. Zij handhaafden het geloof der Gomaristen en volgden de staatkunde der Arminianen«. [De Beaufort «Geschiedk. Opstellen«].

1) Zie brief van Vossius, Juni 1634 «Epistolae« p. 243.

2) Een antwoord daarop missen we, gelijk we reeds zeiden. Dat de Groot dezen brief ontving, blijkt ook niet, maar wel dat de twist zelve hem niet onbekend bleef: «In Hollandia nuper unus et Medicus et Senator« schrijft hij den 26 April uit Hamburg aan Jacobus Puteanus, «proposuit eruditis quaestionem: «Sitne finis vitae hominis cuiusque definitus decreto divino?« qua de re plurimi non admodum consententia rescripserunt; quae edita puto. Ad vos quoque pervenient.... Puto et apud vos non defuturos viros rerum divinarum humanarumque peritos, qui sua quoque cogitata proferant super quaestione antiquitus apud omnes prope gentes agitata. Haec curae, quibus suo arbitratu disponuntur tempora.« [«Epistolae Hug. Grotii, ed. 1687 p. 123]. Noemt de Groot ook al hier van Beverwijcks naam niet, hij blijkt toch [zie brief van Nic. Reigersbergh aan de Groot van 10 Jan. 1639] onzen medicus bij name wel te hebben gekend en o.a. van zijn verzen te hebben gehoord.

3) De Leidsche Univ. Bibl. bezit twee autographen van Van Beverwijck aan Hugo de Groot, waarvan een is opgenomen in den bundel «Epistolae Ecclesiasticae et theologicae«.

4) De Amst. Univ. Bibl. bezit vier origineele brieven van van Beverwijck aan Episcopius en een kladje [?] van een brief van Episcopius aan van Beverwijck

correspondenten nog op: Cunaeus «Professor in de Rechten« te Leiden 1), Samuel Naeranus [een geleerd man, Dordtenaar van geboorte, in 1619 wegens zijn Remonstrantsche beginselen als predikant afgezet] en bovenal Caspar van Baerle, wiens «Epistolae« een viertal brieven aan van Beverwijck vermelden, terwijl de Amsterdamsche en Leidsche Univ. Bibliotheek elk een autograaf van van Beverwijck aan van Baerle bezitten. Den brief in «de Vitae Termino« van den «vroolijken en amoureuzen professor 2), zooals Kalff hem noemt, hebben we reeds vermeld, alsook de ontstemming, die deze bij zekere «Nurksen« heeft verwekt. Dat van Beverwijck, al keurde hij ook van Baerle's kleinachten met woord en daad van wat de eubiotiek ten gunste van 's menschen welzijn vermocht, ten strengste af 3) — den levenslustigen geleerde zeer toegenegen was, blijkt duidelijk genoeg en ook dat hij zijn gaven en verdiensten met name als Latijnsch dichter [eenige van van Baerle's verzen versieren ook van Beverwijcks werken] hoogelijk waardeerde. Dat van Baerle, die ook met Cats bevriend was, eenige malen te Dordrecht is geweest (o. a. in Juni 1634 en in 1640) en daar onzen medicus heeft gesproken, vonden we mede vermeld. 4)

[gedateerd resp. 15 Jan. 1633, 19 Mei 1633, 18 Jan. 1634, 14 Jan. 1636 en 24 April 1634.] Deze brieven zijn alle opgenomen in de uitgave «Praestantium ac eruditorum virorum epistolae ecclesiasticae et theologicae« [A'dam 1684.] Uit deze brieven blijkt, dat van Beverwijck persoonlijk met Episcopius heeft kennis gemaakt, en ook hoe waarachtig vrijzinnig van Beverwijck voor zijn tijd was, daar toch niet weinigen zijner geloofsgenooten afkeurden, dat door hem aan Episcopius de gelegenheid werd gegeven in het boek «de Vitae Termino« zijn ideeën te propageeren. «Et jam« schrijft Episcopius aan van Beverwijck, «murmurantes audio ex isto grege complures, quod Episcopius etiam Achivis istis principibus permixtus videatur in libro tuo. Nec desunt qui mihi persuasum volunt hoc agere nonnullos, ut Ill. D. D. Ordines edicto aliquo coërceant ulteriorum quaestionis huius de vitae termino ventilationem. Quid futurum sit, dies docebit.« [24 April 1634]. Zie over «Episcopius« het proefschrift van Dr. A. H. Haentjens «Simon Episcopius« [1899].

1) De Leidsche Univ. Bibl. bezit een drietal autographen van van Beverwijck aan Cunaeus.

2) Dr. G. Kalff «Gesch. der Nederl. letterkunde«, Dl. IV, p. 187.

3) In het laatste Capittel van den «Schat der Gesontheyt« bestrijdt van Beverwijck uitvoerig van Baerle's opvatting, in aansluiting aan een brief, welken deze na ontvangst van den eersten druk van dit geschrift aan hem had gezonden en waarin hij zijn onbezorgde wijze van leven tegenover van Beverwijck verdedigd had. [Cf. «Epist. Barlaei« p. $^{696}/_{8}$].

4) Cf. over hem het artikel van Dr. J. Worp in «Oudt Holland« J. $^{1885}/_{1886}$. Geen brieven, behalve een in het medisch gedeelte nog te noemen epistel, vonden we van Constantijn Huygens, hoewel ook met hem van Beverwijck bevriend is geweest en dus nog wel eens een lettertje zal hebben gewisseld.

Van de correspondenten in het vaderland zelve moeten wij ten slotte nog noemen den Leidschen hoogleeraar Ad. Vorstius, van wien de Utrechtsche Bibliotheek een aan van Beverwijck gerichten brief bezit en die blijkbaar zeer met onzen medicus bevriend was 1) en meerdere epistels heeft gewisseld. En evenmin mogen we voorbijgaan den geleerden Amsterdamschen Rabijn Menasseh ben Israël, die met van Beverwijck over de kwestie «de Vitae Termino« heeft gecorrespondeerd en door onzen medicus, naar het schijnt, zeer hoog werd geacht. 2)

Ook met tal van buitenlandsche geleerden stond van Beverwijck in briefwisseling. De meeste hunner zullen we geschikter bij de bespreking der medische werken kunnen gedenken. Maar hier dienen we te noemen Jan Frans van Slingelandt, een Katholiek en Dordtenaar van geboorte, die secretaris van den Kardinaal Bagni en van den Hoogen Raad te Mechelen is geweest 3). Van Slingelandt en van Beverwijck hadden een gemeenschappelijken vriend in den Franschen bibliograaf Gabriel Naudé, die een intiem vriend was van den Parijschen medicus Guy Patin, en ook een tijd te Parijs en Padua in de geneeskunde heeft gestudeerd. Talrijke brieven heeft van Beverwijck met hem gewisseld, waarvan we nog eenige bezitten 4). Naudeus behoorde

1) Vorstius plaagt in dezen brief van Beverwijck met zijn enthousiaste Schurman-vereering: «Quid nobis prope-diem tuorum scriptorum daturus sis, scire cupio. Nisi forsan totus iam es in amore Annae Schurmannei, virginis sane stupendae, quacum te deliciari per literas, intellego. Cave, amice, ne uxori id suboleat tuae, et intra limites te contine honestatis. Alioquin coena mali cocti apponetur tibi et vigilandum erit diu noctuque, quo zelotypiam tuae uxoris possis expugnare, tum re, tum verbis exquisitissimis.«

2) Een brief van Menasseh ben Israël aan van Beverwijck is te vinden in het reeds meer genoemde h. s. «Epist ex. autogr. descript« [L. U. B.) Onder zijn geschriften vonden we vermeld «Fasciculus vitae, sive libri tres, de termino vitae, quibus veterum Rabbinorum ac recentiorum doctorum de hac controversia sententia explicatur: accessit ad calcem Ἔπος νοητικὸν sive carmen intellectuale, auctore Jacobo Rosales cum notis ad Joannem Beverovicium,« in Hebr. en Lat., Amsterdam 1639, in 't Engelsch vert. door Thomas Pococke, die 't werkje in 1699, voorafgegaan door een levensbeschrijving van den auteur te Londen uitgaf. Van Beverwijck blijkt er bij hem op te hebben aangedrongen dit werkje in 't Latijn uit te geven, wat echter onze joodsche geleerde, die niet gerust blijkt te zijn geweest wat betreft de vrijzinnigheid der overheid, schrijft niet te durven doen.

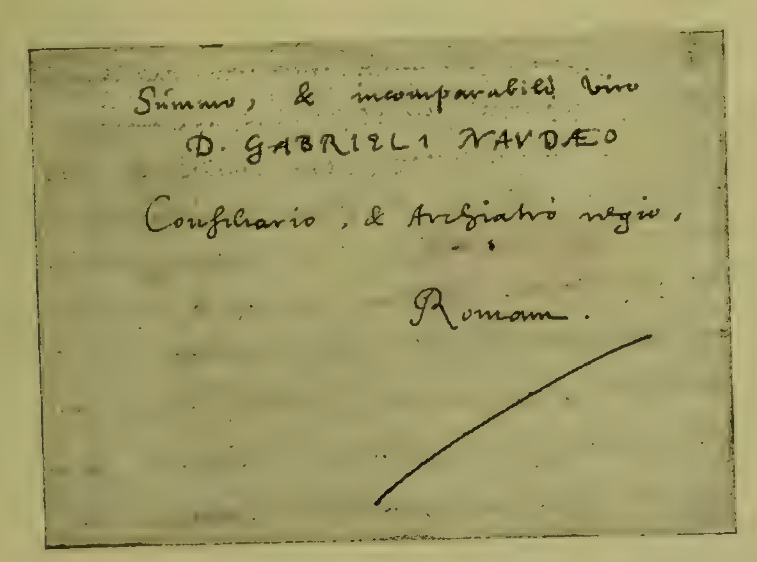
3) De Leidsche U. B. bezit copieën van twee brieven van van Slingelandt aan van Beverwijck. Het Dordtsch archief een brief van van Beverwijck aan van Slingelandt [H. S.]

4) Het Dordtsch archief bezit een achttal autographen van van Beverwijck aan Naudé, verder vindt men een brief van Naudé aan onzen medicus achter Schotels «Anna Maria van Schurman.«

Excell^mo viro Gabrieli Naudaeo Ioh. Beverovicius S.D.

Salutem, quam mihi tuo nomine nuper nunciavit Slingelandius noster, penitus reddidit scriptum simul missum de Studio liberali. Languebam ab insultu duplicis tertianae, ad omnia nauseabundus, cum commodum offertur illud Syntagma tuum, quod protinus avide arripiens, & uno spiritu totum perlegens, statim ita sum levatus, ut mihi Naudaeus ipse medicinam fecisse videretur. Equidem non ita Suffenus sum, ut mihi iudicium de eiusmodi scriptis arrogem; hoc tamen ingenue confiteri liceat, nihil me unquam legisse vel maiori cum voluptate, vel admiratione. Ita omnia ibi tersa, nitida, flosculis optimorum authorum, tanquam sesamo & papavere, sparsa; tum, quod palmarium est, prudentia tibicine suffulta. Quare non possum non gratulari illustrissimo Comiti Fabricio, cuius generosam indolem praeceptis institutisque philosophiae auges, & domesticis exemplis ad heroicas virtutes accendis. Hoc adiumento fretus, dignum se praebebit successorem (utinam verus sim augur) eminentissimo patruo, ubi heroicam ex merito virtutis bearit (?), & ad supremum Christianae reip. fastigium evexerit. Peream, si tibi, si Slingelandio, si Fabricio tuo, eiusque parenti augurium displicet. Syntagma tuum de re militari (nam idem iam confectum habet) vehementer desiderat Cl. Salmasius. Credo bibliopolas vestros ad nos transmissuros, quod brevi ut fiat, optamus. Ut valeas, vir excellentissime, meque, ut coepisti, amare pergas, unum in votis. Dordrechti, ipsis Kal. Octobr. CIↃ IↃ CXXXVII.

Literas ad D. Licetum, quod omnia credam inter vos communia, data occasione (neque enim periculum in mora) [illegible] rogo. Vale V. C.

Summo, & incomparabili viro
D. GABRIELI NAVDÆO
Consiliario, & Archiatro regio,
Romam.

Reproductie van een brief van Johan van Beverwijck aan Gabr. Naudaeus aanwezig op het Dordtsch Archief. (2/3 van de grootte.)

eveneens tot hen, van wien van Beverwijck een bijdrage over «de Vitae Termino« heeft verzocht en verkregen.

Ten slotte moeten we hier nog noemen pater Marin Mersenne, den bekenden vriend van Descartes 1), van wien 't «Aenhangsel van Brieven« achter «Alle de Wercken« een epistel bevat en van wiens hand een bijdrage in «de Vitae Termino« is te vinden. Dat dit de eenige brieven zijn geweest, welke tusschen beiden mannen gewisseld werden, behoeven we niet aan te nemen; een intiemere verhouding heeft, naar het mij schijnt, wel bestaan. Vermeld vonden we ook, dat Mersennne in 1636 een geruimen tijd te Dordrecht vertoefde.

---

1) Verwante geesten waren deze vrienden anders allerminst. Mersenne, wiens zachtmoedigheid en vriendelijkheid ons worden geroemd, begeerde niets meer dan de rust, welke het klooster bood. Descartes daarentegen wilde van jongs af uitgaan in 't volle leven, wilde door zelfstandig waarnemen en denken zijn voorstelling van de wereld en haar gebeuren opbouwen. Met vele geleerden van de meest verschillende richting stond Mersenne in briefwisseling, en daardoor heeft hij zich voor de ontwikkeling der wetenschap verdienstelijker gemaakt dan door zijn eigen geschriften. Cf. Abr. Hoffmann «Descartes« (in Frommanns Klassiker der Philosophie).

HOOFDSTUK IV.

ANATOMIE, PHYSIOLOGIE, ALGEMEENE PATHOLOGIE.

«Wij besoecken de vreemde landen, om tot kennisse en verstant te komen, en wy en zijn in ons eygen huys vreemdelingen: jae in sulcken huys, dat wy gestadigh sien, ende met ons dragen. Wy zijn nieusgierigh te weten wat in de geheele werelt omgaet, en wy en zijn niet eens begeerigh om te ondersoecken, hoe het met ons eygen selven staet. Wy spreken met groot vermaeck van de regeeringe van alle Landen, Koninckrijcken, en Gemeene saecken, wat de oorsaeck van haere langhduerigheyt ofte ondergangh is, en van de fraeye en volkomene bestieringe, dieder is tusschen de Deelen van ons Lichaem, en van de oorsaeck van haren welstant ofte qualijck-varen weten wy weynigh te spreken. Wy weten hoe de geheele Werelt gelegen is, wat rivieren en bergen in Italien en Spanjen zijn, en van de gelegentheydt van de kleyne Werelt: te weten, ons Lichaem, hetwelck mede sijn bergen en rivieren heeft, en weten wy niet met allen. Wy bouwen hooge toorens om de Teeckenen, en Sterren des Hemels te kijcken, en wy en dencken niet eens, dat wy mede Teeckenen en Sterren in ons Lichaem hebben.«

Wij hooren uit deze passage van het «Gespreck over de noodtsakelijckheydt der Anatomye« den enthoesiast voor de ontleedkunde, die in het begin der XVIIde eeuw in de Nederlanden «zu einem bedeutenden Aufschwung« 1) kwam. «Geen dingh ter werelt« verklaart de lofredenaar nog »is weerdiger om van een wijs man gedaen te werden, en niet alleen de Heel-meesters, en Genees-meesters, als den welcken de gelegenheyt des Menschelijcken Lichaems volkomentlijck te verstaen, de natuere van alles te ondersoecken, noodigh en dienstigh is; maer oock alle Menschen, die niet en willen vreemdelingen wesen in haer eygen huys, konnen uyt de ontledinge der Lichamen noodige en dienstige leeringen trecken.« Want voor de rechtsgeleerden

---

1) Von Töply in 't «Handb. zur Gesch. d. Mediz.,« Dl. II, p. 245.

is haar kennis in tal van gevallen noodzakelijk, om waarlijk recht te kunnen spreken; de kunstenaar en de bouwmeester vinden hier de modellen voor hun scheppingen, welke zij moeten kennen, om ze te kunnen uitbeelden; de vroomheid aanschouwt het wonderbare werk Gods, Zijn groote wijsheid en macht, die een veelheid en verscheidenheid van deelen doet ontstaan »uyt een weynigsken zaedts en eenige druppelkens bloet.« De anatomie leert ook bescheidenheid, wijst op het vergankelijke van alle zijn. Zelfs de maatschappelijke orde, «het hoog en laag in de maatschappij« vindt haar rechtvaardiging in het door God gewilde verschil in beteekenis en in invloed op het gansche der onderscheidene deelen. Maar tevens blijkt ook de noodwendigheid van al wat is, voor den welstand van het geheel: «want de Leden hebben allegader malkander van doen, en het eene en kan het ander in 't minste niet ontberen« — Zoo predikt ten slotte nog de ontleedkunde een gezonde democratie!

Intusschen het belang der studie van de anatomie behoefde dien tijd niet meer met moeite te worden ingeprent. We hebben reeds verhaald, dat medici, chirurgijns en overheid genoeg blijk gaven van ijver om hierin de wetenschap te dienen. Van Beverwijck dankte aan deze beweging zelve zijn professoraat in de anatomie en daarmee materiaal, om door eigen onderzoek en zelfstandige aanschouwing zijn kennis te vermeerderen. Een eigen dictaat blijkt hij bij de voorlezingen, welke hij voor deskundigen en belangstellenden had te houden, niet te hebben gevolgd. Zijn handboek was daarbij, naar hij beweert, het werk van Plemp, indien ten minste wat hij aan den Leuvenschen hoogleeraar schrijft geen louter beleefdheid is 1). Want twijfel is hier geoorloofd, daar van Beverwijck toch bij de ontleedkundige uiteenzettingen in zijn werken veeleer het geschrift van Dulaurens, den bekwamen XVIIde-eeuwschen anatoom uit Montpellier schijnt te hebben benut.

Hoewel van Beverwijck geen afzonderlijke geschriften aan de ontleedkunde heeft gewijd, zijn er toch anatomische uiteenzettingen genoeg in zijn boeken om over zijn kennis in dezen te kunnen oordeelen. Voornamelijk in het tweede boek der «Heelkonste« wijdt hij uit over »de deelen, die [daarbij] voornamelijck te pas komen« : huid, spieren, vaten en zenuwen. En over het algemeen geeft hij blijk van wel op die hoogte te staan, welke in het ontleedkundig

1) Van Beverwijck aan Plempius in het «Aenhangsel van brieven«. De datum is klaarblijkelijk onjuist.

kennen zijn tijd alreede had bereikt 1). Den modernen medicus schijnt wel veel, van wat hij beweert, niet meer dan oppervlakkig: maar men bedenke, dat hier geen anatomisch handboek wordt gegeven; dat alleen een keuze is gedaan, van wat voor den practicus van belang scheen. Dwalingen zijn tijd eigen, zooals de bewering «dat de kleynste mensch wel tweemael soo veel Herssenen heeft, als twee van de grootste ossen« — een bewering nog van Aristoteles afkomstig — ontbreken natuurlijk niet, maar zijn van van Beverwijck niet zoozeer ten kwade te duiden, al schijnen ze ons onbegrijpelijk 2).

Typisch is ook de verklaring van de beteekenis der herzenvliesen: »In dese vliesen sien wy een groote voorsichtigheyt, die Godt in de natuere werckt. Want hoe ellendig soude ons leven gestelt geweest hebben, indien de sachte Herssenen tegens de harde beenen van 't Beckeneel gestadig gestoten hadden? Om dan sulcks voor te komen, soo zijn dese twee vliesen (de arachnoïdea onderscheidt van Beverwijck niet!) harder als de Herssenen en sachter als het been, tusschen beyde gestelt en het sachtste teghen de Herssenen, 't hartste tegens het been.«

Dat de «Kronckels en draeyingen [der Hersenen] gelijk Erasistratus meende, wat tot het Verstant deden« wil van Beverwijck niet aannemen. Want «indien sulcks waer was, soo soude oock in een Eelskop, en een Schaeps-hooft verstant gelegen zijn.« «Daerom is 't beter,« vervolgt hij, «dat wy met Galenus seggen, de Herssenen aldus gedraeyt en gekronckelt te zijn, op dat het dunne vlies door sijn aderkens het voedtsel in 't binnenste van de herssenen zoude konnen brengen. Want dewijl de herssenen heel dick zijn, soo en soudense niet hebben konnen gevoedt werden van aderkens, die maer van buyten over en liepen.«

Bekend is de hersenbeweging, welke de hartactie volgt: «De bewegingh van de Herssenen geschiet gelijckelijck met de hartklopping, gelijck ick in de hooftwonden, die door de Pan gingen, somtijdts gesien hebbe: ende sulcx kan oock in de jonge kinderen, die het hooft noch niet gesloten en is, waergenomen werden.« De invloed,

1) De plaatjes, die hij er bij geeft, laten echter nog al wat te wenschen over!

2) Want al is 't waar, dat de mensch met zijn hoogst ontwikkelde psyche mag bogen op een relatief grooter hersengewicht, d. i. vergeleken met het lichaamsoppervlak (± 86 à 87 tegenover 43 à 44 bij de apen en 22 bij den olifant volgens de cijfers van Snell. Hermann «Lehrbuch der Physiologie« p. 445) een absoluut grooter hersengewicht heeft hij niet.

die ook de ademhaling heeft op de hersenbeweging (toch reeds aan Galenus bekend), wordt evenwel niet genoemd.

Beslist achterlijk is van Beverwijck in zijn aanname van de communicatie der neusholten en hersenen, reeds door Vesalius betwijfeld. Ook missen we een onderscheiding der verschillende Galeensche vormen van «spiritus«: de πνευμα wordt nog met de anima verward, hoewel toch alreede Fernelius — wiens geschriften van Beverwijck immers kende — de ziel, welke alleen uit haar werkingen is te onderkennen, als iets van de πνευμα, welke een allerfijnste materie zoude zijn, gansch verschillends had erkend.

Volgens van Beverwijck, die hierin de leer van Galenus blijkt te aanvaarden, worden de zielijcke Geesten in den plexus chorioideus bereid en van daar door de groote en kleine hersenen aan het ruggemerg toegevoerd. Bestreden wordt evenwel de meening der Arabieren (Avicenna en Averroës) die «aen elcken inwendigen Sin sijne bysondere plaets in de herssenen toegewesen (hadden) en [wel] de Memorie ofte heugenisse (stelden) in de vierde Groef (IV^de^ ventrikel) om sijn hardigheyt en drooghte; de Inbeeldinge in de twee voorste (Groote Hers. ventr.) om datse werm en vochtigh zijn; de Reden in den middelsten om sijn gematigheyt tusschen beyden.« Want, merkt van Beverwijck op, «de gevoelijcke Ziele noch haer krachten en hebben gheen holligheyt tot haer woonplaets van doen, maer alleen de selfstandigheyt der herssenen« (Galenus).

Het bestaan van afzonderlijke chylvaten (door hem Suygh-aderen genoemd), in 1622 door Aselli opnieuw ontdekt [immers de Alexandrijnsche medici Herophilus en Erasistratus hadden ze reeds gezien en beschreven] wordt ook door van Beverwijck aangenomen 1). Maar midden in de Helleensche speculatie voert hij ons weer bij zijn beschrijving van 't «Op-huydeken« of Epidermis, dat «niet anders en is, als een uytwerpsel van de rechte Huydt,« groeiend van «dicke dampen, die uytwaessemende van buyten door de koude tegen-gehouden

1) Van Beverwijck neemt evenals Aselli aan, dat de chylvaten den chyl naar de lever leiden. Eerst de ontdekking van den ductus thoracicus, door Pecquet in 1647 bij den hond en door Th. Bartholinus in 1652 bij den mensch, toonde de onjuistheid dezer meening aan. Gelijk bekend is, ontdekte Aselli de chylvaten bij sectie van een hond; Tulp zag hen in 1639 ook bij den mensch. Door Plemp, dien we later nog zullen noemen, werd het bestaan der chylvaten langen tijd ontkend. (Cf. zijn «Fundamenta«). Cf. o. a. A. van der Boon «Geschiedenis der ontdekkingen in de ontleedkunde van den mensch«, p. $^{87}/_{49}$.

werden, even gelijck een vlies op Pap ofte Bry komt, als mense, gekoockt zijnde, laet kouwen.«

Niet anders ontstaan ook de haren, «die geen recht deel des lichaems [zijn], als niet, ghelijck andere, uit goet Bloedt ontstaende, ende gevoedt werdende; maer alleen uyt overschot van eenige rookachtige, ende smerige dampen, die door de naeuwe tochtgaetjens des Huydts gestooten werdende, daer in blijven steecken, tot dat se van andere, ende die wederom van andere, metter tijdt aengedrongen zijnde, ten laetsten tot Hayr uyt-spruyten.« Hierin mocht hij zich echter niet slechts op de uitspraak van Galenus en Aristoteles, maar ook op den nieuweren schrijver Fernelius beroepen.

Evenwel niet alleen die «roockachtighe overtolligheyt« levert, naar van Beverwijcks meening, de stof van het haar, ook een «vochtigheydt« draagt daartoe bij, «voornamelick in de Klieren haer onthoudende.« Derhalven, vervolgt hij, «daer Klieren 1) zijn, groeyt gemeenlick Hayr; gelijck achter de Ooren, onder de Oxelen, in de Liessen, ja oock op 't Hooft; gelijck de Herssenen, gelijck de groote Hippocrates schrijft, zijn als Klieren 2), wit en wrongeligh, doen oock den selvigen dienst aen 't Hooft. Want sy staen, als een Kop, boven op 't lichaem, ende ontfangen gestadigh de dampen, die van onderen op-waessemen, waer van een deel door de naden van de Pan vervliegt, een deel tot Hayr gedijdt.« En daar de Hersenen grooter zijn dan eenige andere klier, is op 't hoofd ook het haar 't langst.

De kleur van 't haar verschilt naar het land, de lucht, de vochtigheid en den ouderdom. In warmer landen is het droog, gekruld en donker, in koude vochtige streken blond, zacht en recht. Bij een koud-slijmerig temperament bleek, bij galachtigen geel, bij zwaarmoedigen bruin.

Naast een respiratie wordt ook de perspiratio of huidademhaling aangenomen. De eerste geschiedt door mond en neus, de andere door de reeds in de oudheid bekende ontelbare «Pori ofte tochtgaetjens in de Huydt, waer door waessem, sweet ende hayr komt« 3). «Door dese gaetjens en loost de nature niet alleen haer sweeterige, ende drooge (het welck de hembden uytwijsen) vuyligheyt, maer

1) Met klieren worden klaarblijkelijk lymphklieren bedoeld.

2) Ook dit kon van Beverwijck beter weten, daar reeds Galenus had betoogd, dat de hersenen geen klieren waren.

3) De huidademhaling werd reeds door de Egyptische medici aangenomen en later vooral door de Siciliaansche artsenscholen geleerd. De Koïsche school kende alleen de ademhaling langs mond en neus.

verschept oock ongevoelick haren Adem. Het welck daer uyt genoeghsaem blijkt, dat somtijdts, als den Aem-tocht van boven belet, ende tegen gehouden zijnde, gelijck men insonderheydt siet in Vrouwen, die door opstijgingh voor doodt van haer selven leggen, sonder eenigen adem, 't zy oock met een Veer, 't zy selfs met een Spiegel, te bemercken, evenwel het leven noch onderhouden wert door de ongevoelicke doorblasing van dese gaetjens.« [Een bewijs voor de perspiratio, dunkt me, dat de moderne medicus niet gaarne zou onderschrijven 1)].

Bij verschillende menschen en temperamenten zijn deze gaatjes verschillend wijd. Wie »heet« van natuur zijn, hebben wijdere noodig dan die «koud« zijn, daar ze meerdere afkoeling behoeven. Bij dunne huid zijn er ook veel, bij dikkere mindere, zoodat de eerste gezonder is (omdat de dampen lichter kunnen vervliegen), maar de andere beschut beter tegen laesies. Waar de pori te wijd zijn, kan (b.v. bij groote hitte, blijdschap of na 't gebruik van saffraan) de mensch door het te sterk vervliegen der geesten plots komen te sterven. Soms zijn ze zoo groot, dat zuiver bloed uit 't lichaam loopt, gelijk gezien is bij de «Sweetende Sieckte« (Sudor Anglicus). Door des zomers te baden in koud water kunnen de «tocht-gaetjens« volstrekt komen te sluiten, wat zware ziekten kan verwekken, tegen welke dan een warm bad (volgens Galenus) een uitstekend geneesmiddel zou zijn.

Vet wordt gezegd voort te komen »uyt het vetste, ende luchtighste deel van wel gekoockt bloedt,« dat «als een dauw« kruipt uit «de kleyne Aderkens« en «door matige wermte van de koelte, ende vastigheyt der vliesen geronnen ende gestremmelt wert.« Het beschermt het lichaam tegen te sterke wisseling van de temperatuur der omgeving, doordat het 't doorschieten van de lucht verhindert, en is tot steun voor vaten en zenuwen en een reserve voor tijden van ziekte. Vooral vetafzetting aan den buik is gezond, daar het de natuurlijke warmte vermeerdert, en daarmee de inwendige deelen versterkt, en zoo de vertering en bloedvorming bevordert. Slechter is vetafzetting aan de

1) Ik behoef bijkans niet te herinneren, dat, gelijk van Beverwijck, zij het dan ook op onjuiste gronden, beweert, ook na eliminatie van de longademhaling nog een zuurstofopname en koolzuuruitscheiding waarneembaar is, al is deze perspiratie ook bij warmbloedigen verbazend gering. (Cf. Hermann «Lehrb. d. Physiol.« p. 119).

borst, welke tot bemoeilijking van de ademhaling en aamborstigheid zou leiden.

Uitvoerig is van Beverwijck over de bloedvaten, wier oorsprong hij volgens de oude leer in de lever aanneemt. De capillairen, die eerst later werden ontdekt door Malpighi (1661) en Leeuwenhoek (1668), vindt men dus nog niet vermeld, maar de verbinding van arteries en venae wordt toch aangenomen. De aanname van den oorsprong der vaten in de lever leidt mede tot de erkenning van twee venenstelsels: dat van de V. portae en V. cava. De wortels van de eerste liggen vnl. in het holle, van de andere vnl. in het bolle deel van de lever.

En niet zonder reden is deze formatie van twee venenstelsels: «De voorsichtige ende gaeuwe nature, schrijft Dr. Spiegel, en heeft geen een Ader gemaeckt, gelijck daer alleen een Slagh-ader is, maer twee, om dat'er tweederhande Bloedt most wesen tot voedtsel van het lichaem; te weten, dick ende grof, hoedanigh in de Poort-ader gevonden wert, ende dun, ende fijn, dat de Holle-ader uytgeeft. Alsoo de deelen, die men natuyrlick noemt, ende het voedtsel koocken, grover voedtsel van doen hebben: maer de vleyssige, ende spierige, dunder, ende dat alreede gaer gekoockt is. Want in een grover ende vaster stoffe wert de natuyrlicke wermte langer bewaert, en krachtiger onderhouden, de welcke dan het koocken, ende teeren best uytvoert.« (Een stukje theorie, klaarblijkelijk wat onachtzaam ingelascht, als uitgaand van de stelling van het centrifugaal bloed-voeren der venae, terwijl toch van Beverwijck juist vlak voor deze passage Harvey's nieuwe leer verdedigd heeft).

«Beyde dese Aderen« vervolgt onze schrijver «hebben even wel een sonderlinge Gemeenschap met malkander. Want de eynden der Wortelen van de Poort-ader schieten in 't midden van de Wortelen der Holle-ader, ende het uytterste van de Holle-ader versamelt hem in het midden van de Poort-ader, soo dat het Bloet daer door van d' een Ader in de ander kan vloeyen.« Deze communicatie is toch noodzakelijk voor de nieuwe circulatietheorie. Zij werd evenwel ontkend door Fernelius en Faloppio. En van Beverwijck moet ook toegeven «dat de selve in meerder-jarige niet klaer en blijckt, maer wel« zoo merkt hij op «in jong-geborene. Want steekende in de Navel-ader een pijpjen, soo bevint men dat de Dermen haer uytsetten, als oock de wortelen van de Holle-ader, het Herte ende het vleysch van de Longen, om dat de Navel-ader in de Poort-ader uytkomt, ende dat'er in de Lever selfs verscheyden openingen zijn, tusschen

de Poort, ende Holle-ader; als oock, dat de selve Holle-ader met de aderige Slagh-ader, een eygen, ende bysonder vat der Longen, gemeenschap heeft door een wijder openingh.«

Dat met deze proef het gestelde niet bewezen werd, schijnt van Beverwijck niet te hebben ingezien. Want niet de (capillaire) communicatie van vena portae en vena cava inf. werd aangetoond, maar het bestaan van den ductus venosus Aranzii (niet Arantii zooals de anatomie-boeken zeggen). En toch was dat foetale vat reeds bijkans een eeuw vóór van Beverwijks geschrift ontdekt door Giulio Cesare Aranzio (1530—1589), die mede de z.g.n. ductus arteriosus vond, welke ten onrechte op den naam van Leonardo Botallo staat. Het is deze ductus arteriosus, waarmee van Beverwijck zich waarschijnlijk met zijn «openingh tusschen de Holle-ader en de aderige Slagh-ader« vergiste (de ductus art. Botalli loopt toch tusschen art. pulmon. en Aorta). Ik weet ten minste niet, wat hij anders kan bedoeld hebben.

Ook over de, door den anatoom van Montpellier, Guillaume Rondelet (1507—1566) [leermeester van Bauhinus en mede bekend als oprichter van het eerste Theatrum antomicum dier academie] ontdekte, valvula ileo-colica, welke naar haar beschrijvers valvula Bauhini s. Tulpii wordt genoemd, weidt van Beverwijck kortelijks uit. Terecht noemt hij de taak dier klep te voorkomen, dat bij de buikpers «eenige Winden, ofte Vuyligheyt uyt den Kronckel-derm in den Omgebogen-derm zouden mogen schieten.« Alleen in pathologische gevallen (wanneer «het Middel-schot overweldight is ofte gebroken« b.v. «in swaer Scheursel«) komt het, zegt hij, voor, dat de inhoud van den dikken darm in den dunnen intreedt en wordt uitgebraakt.

Van Beverwijcks leermeester Petrus Pauw wilde, het is bekend, «nooyt toestaen, datter soodanigen Middel-schot was.« «Ik hebbe« verklaart van Beverwijck «hem wel hooren klagen, dat men hem qualick buyten 's landts na-gaf, als of hy daer in niet ter goeder trouwe en gingh«. Hoe vlijtig en nauwkeurig hij ook telkenmale had gezocht naar de door Bauhinus beschreven valvula coli, «tamen,« schrijft Pauw zelf, «praeter circulum sive annulum limbo conspicuo prominentem invenire nihil potui.« Ook nadat Hildanus, die hem in 1611 te Leiden opzocht, aan Pauw deze valvula gedemonstreerd had, kon deze zich toch niet met de nieuwe opvatting vereenigen 1). «In de laetste

1) «Si intestina a mesenterio non separantur, infundaturque per rectum aqua vel flatus, subsistent nec transibunt. Verum illud facit brevis intestini dicto loco gyratio, et in se contractio potius quam impedimentum aliquod aut repagulum mem-

Ontledinge, die ick hem hebbe sien doen,« verhaalt van Beverwijck «wees hy ons een Ringh, rontsom in desen Derm, seggende: Wil men dat voor een valvula houden, men magh het doen, maer het en is geen valvula, gelijck die in 't Herte zijn, ofte die het wederkeeren van den Kamergang zoude kunnen beletten.«

Zijn leerling Valkenburgh blijkt den meester in diens negatie der valvula Bauhini te zijn trouw gebleven: Tulp 1) en van Beverwijck evenwel niet. Maar terwijl Tulp de «darm-clap,« gelijk hij haar noemt, als constant aanwezig aanneemt, meent Beverwijck, dat «er dickwils [alleen] een vliessige Cirkel gesien werdt: maer meest een Valvula, ofte middel-schot.« «Dit dick, en vliessigh Middel-schot,« vervolgt hij, «staet in 't beginsel van den Kronkel-derm, als een deurtgen niet neerwaerts (gelijck du Laurens en Plemp meenen) maer opwaerts siende; want de vuyligheydt schiet uit den Omgebogen derm op, niet neder.« Ik meen deze laatste juiste opmerking een zeker bewijs, dat van Beverwijck de valvula uit eigen aanschouwing goed kende.

We bezitten over deze kwestie in de «Epistolae Quaestiones« een brief van van Beverwijcks vroegeren leermeester, Otto Heurnius, gedateerd 19 Jan. 1632: «Coli valvula« schrijft deze «adeo clara res est ut hic in dubium hoc vocare esset de luce meridiana litigare. Aliquoties eam publice demonstravi adeo manifeste ut aër e colo regurgitans per ipsam, candelam cum bambis extingueret. Et tu facile in cadaveribus deprehendes, si meam encheiresin sequaris. Primo, sit cadaver recens, non ultra biduum vita defunctum. Secundo, maneat colon in situ et connexione naturali. Tertio, discinde colon vulnere non maiore quam ut follis tubuli apicem admittere queat in ventriculi vicinia, hoc est fere prope latus sinistrum. Quarto, infla falle colon, et cum hoc flatu

---

branosum. Nihil se unquam operculi valvulosi nobis exhibuit. Videatur cl. Bauhini pictura inversum habere situm, si illa exprimi debeat valvulam. Talis namque si existeret chyli descensum impeditura videretur potius, quam foecum refluxum«. Epist. Centuria in G. F. Hildani Opera omnia, 1645 p. $^{1020}/_{21}$.

1) Het is bekend, dat Nic. Tulp in zijn «Observationes medicae« een uitvoerige beschrijving van de valvula ileo-colica («Darm-clap.«) heeft gegeven, welke daarom ook wel valv. Tulpii wordt genoemd. Van Beverwijck, die tegelijk met den, een paar jaar jongeren Tulp heeft gestudeerd en later ook nog een paar briefjes met hem gewisseld, vermeldt zijn naam in deze kwestie evenwel niet. Misschien is hiervan de reden, dat de «Schat der Ongesontheyt« in 1642 werd uitgegeven d. i. slechts een jaar na de eerste editie der Observationes (1641). Maar aan den anderen kant bevreemdt het toch, daar van Beverwijck klaarblijkelijk de goede gewoonte had aan te teekenen en in een latere editie op te nemen, wat hij bij zijn lectuur nog aan belangrijks vond.

distensum est, tunc eo loco ubi videbis sisti coli distentionem, ibi est Valvula. Quinto, duorum latorum digitorum spatio post valvulam, vel si illum respicis nuce Valvulam versus Intestinum ileum (cuius finem amplificatum veteres Coelum appellarunt, quod est ante Valvulam) ibi inquam discinde intestinum amplo largoque hiatu, ut Valvula a flata (qui ex colo affluit) distenta fere ostentet. Videbis duo labra membranacea instar Valvularum sibi mutuo incumbentia: instrumento obtuso urge introrsum ea labra, vel unum ex illis et admove candelam: cum crepitu air exiliet, haud aliter ac si ab ano prodiret, et candelam extinguet. Sed si fuerit subjectum diutius vita defunctum, aut si aqua colon impleas, frustra Valvulam inquires, quia membranacea ea labra concidunt et obicis firmamentum exuunt.«

Of van Beverwijck deze methode van Heurnius ook heeft toegepast, weten we niet. Het lijkt ons evenwel onwaarschijnlijk, daar hij zelf sprekend over deze kwestie een andere proef noemt: «De plaetsch en 't ampt van dit Middelschot« zoo lezen we in den «Schat der Ongesontheyt,« «kan aengewesen werden, wanneer men, de Dermen uytghenomen, en schoon-gemaeckt zijnde, het bovenste op heft, en daer water in-giet, het welck sonder verhinderingh doorloopt, daer het van onderen in de dicke ghegoten zijnde, hier tegen zal blijven staen, sonder voort te loopen.« «Ende dit is de reden,« zoo merkt van Beverwijk op, «dat de clysteren niet op en schieten in de dunne dermen, het welck Galenus wel aengemerckt heeft, sonder nochtans d'oirsaeck te weten.«

Een gynaecologisch-anatomische kwestie is die, welke van Beverwijck in een epistola aan Lydius heeft behandeld: «de cruentato sponsarum linteo et aliis virginitatis signis.« «Een saecke« zegt onze medicus, «daer seer veel aen gelegen is, ende daer de ruste van de Gemeente aenhanght,« daar toch de wet den man toestond een vrouw, die in prima nocte geen maagd bleek te zijn, wederom naar huis te zenden.

Een moeilijke vraag meent van Beverwijck deze kwestie van het «Maeghdom der jonge dochters,« en hij berispt de vroedvrouwen, die, hoewel «de gronden, op de welcke sy haer kennisse bouwen, geheel los zijn, en d'ontledingh van 't geheym der Vrouwen by haer niet verstaen en wert,« toch niet aarzelen in dezen te beslissen.

Wonderlijk waren de teekenen van het maagd-zijn, welke in die dagen werden genoemd. Zoo het «tenuis et pellucida« zijn der urine, het «emittere cum sibilo et ad distantia loca,« wat bij de «vrouw« niet het geval zou zijn, daar bij de cohabitatie de urineweg werd ver-

wijd (wel, naar van Beverwijck terecht opmerkt, een bewijs van de geringe anatomische kennis, van wie zulks durft beweren). Anderen meenden het te kunnen zien uit de urine, welke bij de maagd «perturbata et crassa« zoude wezen, of wel uit het kuisch neerslaan der oogen door de intactae, terwijl de oogen der «vrouwen« waren «vibrantes et flagrantes« (alsof dit niet veeleer afhing van een verschil in karakter !).

Nog wonderlijker en geheimzinniger is een teeken door een medicus uit Ferrara opgegeven: «Magnetem si obdormientis Virginis, aut mulieris capiti supponas, corruptarum impudicitatem deprehendes, cum prae nimio simulacrorum pavore excidant e thoro; et aliarum integritatem, cum ad mariti complexum impellat.« Met recht verwerpt onze van Beverwijck deze onderzoekingsproef als «rationi et sensui repugnans.« Een bestrijding van zulke dwaasheid acht hij niet noodig.

Anderen wilden, dat men uit de grovere stem der «mulieres,« uit den gracieleren lichaamsbouw der maagden en het zwaarlijviger zijn der vrouwen, uit de wijdte der vagina, uit de kleur der borsten, uit de melksecretie der mammae, of wel den halsomvang, het al of niet gerept zijn kon leeren kennen, d.i., gelijk men ziet, uit symptomen van de zwangerschap of multipariteit. Typisch is nog de verklaring, die wordt gegeven van het toenmaals als een feit aangenomen verschijnsel, dat de meisjes «post congressum crassiores evadunt.« Dit zou, naar van Beverwijck op gezag van den anatoom van den Spieghel [een Zuid-Nederlander, die te Padua hoogleeraar is geweest] beweert, een gevolg zijn van de dilatatie van alle lichaamsvenae ten gevolge van de vermeerderde lichaamswarmte 1).

Uitvoerig betoogt van Beverwijck dat geen dier genoemde teekens zeker zijn, evenmin als de bezoedelde lakens of de pijn in primo coitu. Voornamelijk deze beide laatste genoemde, zegt hij, kunnen worden gesimuleerd «Nescio apud quem scriptorem Gallicum olim legerim, matrem lenam, ut raptae virginitatis praemia obtineret, in filiae, aliquoties stuprum passae, genitalibus ranunculo herbae vesiculas excitasse, unde illa in coitu non fictos dolores passa pro fictae virginitatis spolio ingens pretium reportaverit.«

Acht de moderne medicus tot nog toe, dat van Beverwijck niet

---

1) In de gedichten van Simon van Beaumont vonden we in een, tot Anna Roemer Visscher gericht, vers nog de volgende regelen:

«De maechdom is een ding, dat niemant hoor of siet,
Een waen, een wensch, een wint, een dierbaer wat of niet,
De maechdom die is licht; en maechden die gevrijt zijn,
Die worden veel-tijts swaer, als sy de maechdom quijt zijn.«

onverstandig redeneert, wonderlijk doet het hem aan, te hooren, dat zijn XVIIde-eeuwsche collega niet alleen omtrent den vorm, maar zelfs omtrent het bestaan zelve van het hymen in onzekerheid verkeert: «membrana, ut volunt, «zegt van Beverwijck, «venulis conspersa, quam primo coitu tauri in venerem ruentis impetus non absque dolore et sanguine laceret ac disrumpat.« Sommigen beweerden, dat dit hymen peesachtig en dun (d.i. vliezig), andere, dat het vleezig en dik of wel het zeefvormig was. — Volgens den een was het gezeten aan het einde, volgens een ander midden in de vagina, volgens een derde weer vlak achter de urethra. «Hanc membranam, scribit Vesalius, diductis cruribus conspici, quam tamen diligentissimi Anatomici invenire non potuerunt, Aëtius in quibusdam reperiri scribit, sed eam constitutionem morbosam esse.« «Cum tanta sit est inter artis Medicae proceres,« vervolgt van Beverwijck «liquet quantum fidei habendum sit obstetricibus, quae ex huiusmodi signis tanquam e tripode de Virginitate vaticinantur.

Het meest schijnt van Beverwijck te voelen voor de meening door Pineau (met wien hij te Parijs over deze kwestie sprak) en vele andere anatomen, o.a, Ranchin en Bauhinus voorgestaan, n.l. dat het hymen niet één membraan was, maar werd opgebouwd uit vier membranulae en carunculae myrtiformes [welke laatste nog bij de meeste vrouwen in cadavere zijn te zien] «ita coeuntes, ut violento concubitu et atterantur carunculae, et lacerentur membranulae. Coitum hunc caruncularum et membranarum Florem virgineum vocat, quod caryophylli flori nondum plane explicato sit persimilis« 1). Hij besluit echter met de bescheiden verklaring, dat de geheele kwestie nog een open vraag bleef: «Est igitur omnis illa de membrana cervicem pudendae intersepiente assertio negatioque valde dubia« 2).

---

1) Cf. ook Severin Pineau «De integritatis et corruptionis virginum notis«, Lugd. Batav. 1639. Niet geheel juist is dus de bewering van R. Kossmann in zijn «Gesch. der Gynaekologie« (Handb. z. Gesch. d. Med. III, p. 956), dat Pineau de «Carunculae myrtiformes als Kennzeichen der Jungfraulichkeit ansah«.

2) Otto Heurnius, de Leidsche professor in de geneeskunde, aan wien van Beverwijck zijn oordeel over deze kwestie heeft gevraagd, antwoordde hem: «Hyminem omnino agnosco.« Ook Const. Varolio en Ambroise Paré bestreden hardnekkig het normaal voorkomen van het hymen, dat toch reeds door Vesalius voortreffelijk beschreven was. Vesalius «liefert auch eine ganz plausible Erklärung dafür, dass dieses Organ von so vielen hervorragenden Forschern teils ganz geleugnet, teils wegen der Seltenheit seines Vorkommens als pathologische Bildung gedeutet worden ist. Er führt das Fehlen in manchen Gegenden auf die absichtliche Zerstörung des Hymens in frühester Kindheit zurück; er selbst habe öfters von Hebammen ge-

Men kan niet zeggen, dat van Beverwijck was modern voor zijn tijd, maar evenmin dat hij koppig vasthield aan het oude. Een wonderlijke dooreenmengeling vinden we in zijn geestesleven en in zijn werken van oud en nieuw. Wij zagen hem juist weifelen in een kwestie, die ons reeds door Vesalius opgelost scheen. Maar wanneer men daaruit de gevolgtrekking wilde gaan maken, dat onze medicus zich tegenover al het nieuwe ietwat critisch-sceptisch gedroeg, dan zou men zich schromelijk vergissen: van Beverwijck komt toch de eer toe, de eerste Nederlander te zijn geweest, die de groote ontdekking van zijn tijd, de leer van Harvey, openlijk heeft aangenomen en verkondigd. Want wel blijkt reeds in 1631 de circulatie-theorie, in 1628 door Harvey in zijn «Prima exercitatio de motu sanguinis in animalibus« gepubliceerd («nova quaedam et inaudita de reciproco sanguinis motu sententia ab Anglo quodam divulgata«) aan de Leidsche Hoogeschool bekend te zijn geweest, en ernstig te zijn besproken, maar we hooren tevens, dat Harvey's mededeelingen niet voldoende werden vertrouwd, de geestelijke leidslieden aarzelden om zijn circulatie-idee aan te nemen verklarend «oportere nos in antiquis mutandis novisque approbandis timidiusculos potius et cunctabundos esse quam audaculos et temerarios.«

Van Beverwijck heeft echter, zij 't dan ook misschien eerst ruim zes jaren later, getoond wel dien loffelijken durf te bezitten, welke door Heurnius en Falckoburgius werd gemist, dien durf zonder welken de cultuur toch niet kan gaan omhoog. In 1638, d. i. een jaar nadat de toen eveneens in Holland wonende René Descartes in zijn «Discours de la Méthode« (mede een keerpunt in het denken!) zich verklaarde te zijn «entièrement d'accord avec Harveus, touchant la circulation du sang,« sprak ook van Beverwijck in zijn «de Calculo«, 1) dat hij

---

hört, dass sie bei neugeborenen Mädchen diese vermeintlich überflüssige Bildung zerstörten, wie sie ja auch das Zungenbändchen einzuschneiden pflegten. Wahrscheinlich trifft Vesal mit dieser Vermutung das Richtige; wenigstens wissen wir, dass ein ähnlicher Gebrauch noch heute in manchen Ländern, insbesondere in China und Indien, herrscht, und dass in letzterem Lande selbst die weiblichen Kinder der Europäer von ihren farbigen «Nurses« vielfach defloriert werden.« (R. Kossmann in 't «Handb. z. Gesch. d. Med.« Dl. III, p. 955).

1) Van Beverwijck heeft tot zijn grooten spijt den hoogvereerden Harvey, wiens naam hij te zamen met dien van de grootmeesters Hippocrates, Galenus en Aristoteles noemt, nimmer persoonlijk ontmoet, ook niet toen deze in 1636 in het gevolg van Thomas Howard, graaf van Arundel en buitengewoon gezant van den Britschen koning aan het Weensche hof, door de Republiek reisde: «Hoe dapper leedt my is« schrijft hij den 19 Dec. 1637 aan Harvey «dat U.E. hier te lande geweest is, sonder

o. a. ook aan Harvey zelf toezond 1), zich uit ten gunste van de theorie van den Britschen physioloog «die wel nieu is, maer die in treffelickheyt en nootwendigheyt gene der Ouden en wijckt.«

Vervolgens deze nieuwe leer uiteenzettend, beschrijft hij haar aldus: «Eerst treckt het Herten-oor sich in, en in dat intrecken soo drijvet het Bloet (waer van het vol is, als 't hooft van de Aderen, en de schappraey van 't Bloet) in de holligheyt van 't Hert, de welcke vervolt zijnde, so recht het Hert hem op, spant van stonden aen alle de Zenuwen, treckt de holligheden in, en klopt, door welck kloppen drijftt het gestadigh het Bloet van het Oor ontfangen in de Slagh-aderen, de rechter holligheyt in de Longen door de Slagh-aderlicke Ader, van waer het schierlick in de slincker holligheyt getrocken wert, die het terstont voort drijft in de groote Slagh-ader, en door de ander Slagh-aderen (welckers kloppen, dat wy voelen, en den Pols noemen, anders niet en is, als het Bloet, dat van het Hert voort-gedreven wert) in 't gantsche Lichaem. Daer nae ofte door eenige openheyt van mondekens, ofte door de lossigheyt van 't vleesch, ofte op beyde manieren, gaet het Bloet van de Slagh-aderen in de Aderen, en keert dan weder door de holle-ader in de rechter Oor van het Hert, van waer het in de rechter holligheyt gestooten wert, gelijck nu geseyt is.«

«Dese leer,« vervolgt van Beverwijck, «en sal niemant lichtelick tegen wesen, die het maecksel van 't Herte sien, als oock der Slagh-aderen gestadigh kloppen, het konstigh gebouw, gelegentheyt en gebruyck van de klap-vlieskens neerstelick wil overleggen.« Fabr. Acquapendente 2),

---

mijn weten, en sal niemant onbekent zijn, die weet, in wat achtinghe ick houde, de onvergelijcke gaven van U.E. verstant.«

1) Onjuist is dus de bewering van Thyssen in zijn geschrift over «Nic. Tulp« (p. 57), dat Harvey's leer in ons land eerst in 1639 door Franciscus Sylvius werd verdedigd. Voor den biograaf van van Beverwijck is het natuurlijk een vraag van beteekenis, wanneer wel van Beverwijck de nieuwe leer mag hebben aanvaard. Uit zijn zonder protest opnemen van een klassiek citaat over deze kwestie in de «Idea«, zou misschien mogen worden besloten, dat van Beverwijck in 1636, toen hij dat boekje voor de pers gereed maakte, nog de klassieke, Galeensche opvatting aanhing, wanneer we weer niet wisten, dat zijn «de Calculo« reeds in 1634 was geschreven. Het blijft daarbij echter mogelijk, dat hij eerst later het stuk over de circulatie heeft ingevoegd. Wellicht ware uit een eersten druk van den «Schat der Gesontheyt,« die omstreeks 1636 moet zijn verschenen, de oplossing te vinden. Maar deze kwam mij niet in handen.

2) Men weet, dat dit niet geheel juist is. «Fabrizi d'Acquapendente (1537-1613) zegt von Töply in zijn «Geschichte der Anatomie« (Handb. z. Gesch. d. Med., Dl. II, p. 236) «gilt mit Unrecht als Entdecker der Venenklappen, denn schon vorher hatten sie Ch. Estienne in der V. azygos und Giov. Batt. Cannani daselbst wie

verklaart hij verder, heeft deze «Klap-vlieskens« wel ontdekt, maar «haer gebruyck en heeft de Vinder niet wel gevat; want het en is niet om het Bloet, dat van boven neder zoude schieten, te stutten ; dewijlse allegader staen tegen het beginsel van de Aderen, en gaen open na het Herte toe. Men siet in 't openen van de Aderen, indien men van de wortel der selver beginnende nae de kleyne sprancxkens toe een lange priem in steeckt, dat de klap-vlieskens beletten zullen dat hy door-schiet: integendeel, so men van buyten van de tacken nae den wortel toe steeckt, dan sal hy sonder belet opschieten. Also beletten sy ook, dat het Bloet van de groote Aderen niet en kan schieten in de kleyne, maer laten 't in, van de kleyne in de groote, gelijck nu verhaelt is.«

Ook in de «Heelkonste« vinden we nog een uiteenzetting omtrent de Harvey's circulatie-idee. «Nu dat het Bloedt niet van bovenen, gelijck het gemeen gevoelen is, door de Aderen na beneden sackt: maer van onderen door de selve opgetrocken werdt, toonen selfs de Heelmeesters, hoe wel sy de reden niet en weten, dat, als sy gelaten hebben, ende de Ader willen sluyten haer vinger houden onder den bandt, waer door het Bloeden op-houdt, gelijck het niet en soude doen als sy hem boven hielden.« «Het Gebruyck van de Slagh-aderen is, dat sy strecken, om het Bloedt, dat in 't Herte gesuyvert, en fijn gekoockt is, met haer kloppen, door 't geheele lichaem te drijven, tot voedtsel, ende onderhoudt van al de leden, als oock tot verquickinge van ons natuyrlicke wermte. Dit kloppen, ofte slaen van de Slagh-aderen werdt gemeenlick Pols genoemt, ende en geschiedt niet door kracht, die de Slagh-aderen by haer selfs hebben, gelijck eertijdts Praxagoras meende; noch door de hitte van 't Bloedt, gelijck het gevoelen was van Aristoteles: maer door kracht, die van het Herte door de rocken van de Slagh-aderen vloeyt, de welcke daer na verweckt werdt van den geest, die in haer holligheydt is. Sulcks blijckt volkomentlick hier uyt, dat, wanneer eenigh deel van een Slagh-ader toegebonden werdt, het selvige niet meerder en slaet, voor al eer den bandt losch gelaten is. Ten anderen, na dat hem het Herte uyt-ende-in-treckt, soo doen oock gelijckelick de Slagh-aderen; gelijck te bemercken staet, als men de eene handt houdt op de plaets van 't Herte, ende de ander op den Pols, als oock uyt de Ontledinge van levende Dieren. Derhalven is de misslagh van den ouden Erasistratus, leerende, dat,

auch anderswo nachgewiesen, auch Jacq. Dubois, Vesal, Eustachi hatten sie gesehen und beschrieben. Indes hat Fabrizi die bis dahin ausführlichste Beschreibung und umfangreichste Abbildung derselben geliefert (1603)«.

als het Herte sich uytbreyt, de Slagh-aderen te samen getrocken werden, ende het Herte nedergaende, dese haer opgeven.«

In aansluiting aan de leer van Harvey beschrijft van Beverwijck ook een theorie van nierfunctie op, die hij klaarblijkelijk zelf heeft opgesteld. Hij bestrijdt de opvatting van Erasistratus en Averroës dat «het water van selfs na de Nieren liep, bij vervolgh van 't gene voren daer uyt geloopen was,« en de meening van Hippocrates en Galenus «dat de Nieren door een verborgen eygenschap de waterigheyt na haer trecken,« als ook het algemeene gevoelen «dat de Nieren door de melck-aderen de Bloets-waterigheyt uyt de Holle-ader zouden melcken,« wat door de «Klap-vlieskens,« die soms volgens Harvey mede in de melkaderen (venae renales) zouden voorkomen, belet werd. «Mijn gevoelen,« zegt van Beverwijck, «is dat de Weyachtige vochtigheyt met het Bloedt vermenght zijnde, door het bewegen van de Melck-slaghaderen [alsoo van de Ouden genoemt, alsof, gelijck de kinderen met de lippen door de tepel de borsten uyt-melcken, so ook de Nieren door de selve, als tepelen, de Bloets-Waterigheyt uyt de Holle-Ader melckten en uytlockten], het welck sy hebben van het Herte, gestadigh en sonder ophouden in de Nieren gedreven wert, en dat aldaer het fijnste bloet als een dau aen 't vleesch van de Nieren hanght, allencxkens in haer eygen wesen verandert, en daer mede vereenight; en dat het Water, dat nu om het Bloet meer te leyden, onbequaem is, eerst gescheyden werdt, en daer na, om sijn dunnigheyt, door de Tepelachtige vleeskens leeckt, tot in eenige uyt-stekende pijpen van de Water-pesen in dewelcke die Tepelkens uyt-komen, en ontfangen werden, daer door het dan als gekleynst wert in de holligheyt, die midden in de Nieren is aen de in-gebogen zijde, ende soo komt door Water-pesen in de Blaes. Nu het ander Bloedt van het overtollige Water gescheyden, en van het voedtsel der Nieren over-gebleven, en door het nedergaen van de Slagh-aderen in de Aderen gedreven zijnde, houde ick, dat door de Melck-aderen wederom gaet in de Holle-ader, opgetrocken zijnde door het op-halen van 't Herte.«

Van Beverwijck vindt deze zijn meening bevestigd door het feit, dat somwijlen kleppen in de venae renales voorkomen, welke voor het bloed een centripetale strooming noodwendig maken, alsook door de grootte van de niervaten, die geenszins zoo groot zouden behoeven te zijn, wanneer zij alleen dienden om de nieren voedsel toe te voeren en de «waterigheyt uyt te voeren,« «maer wel om dat het bloedt met menigte gestadig door de Niere-slag-aderen in de Nieren gedreven zoude werden, en daer na dicker zijnde, als gescheyden

van de Waterigheyt, wederom door de Nieren-ader in de Holle-ader.« »Sy verspreyden haer beyde« vervolgt onze schrijver «door het gantsche lichaem der Nieren, in hun ingebogen gedeelte ingaende, en verdeelen haer terstont, tot datse op 't laetste soo fijn en dun als hayrkens werden, waer van sommige door de geheele Nieren tot het uyterste haer verspreyden, andere komen uyt in de tepelachtige vleeschkens, door de welcke, als door spongiachtige klieren, de Waterachtige vochtigheyt in de Pijpkens die onder de selve, als beckens, komen van de Waterpees, gekleynst wert« 1).

Veel succes blijkt van Beverwijck met zijn lof der circulatieleer niet te hebben gehad. De uitnemendste en meest gezag hebbende geneeskundigen o.a. Otto Heurnius, Adriaan van Valkenburg, Johannes Walaeus, Adolph Vorstius, Edwald Schrevelius, Nic. Tulp, bleven de oude theorie verkondigen, of bestreden zelfs heftig de «dwaling« van Harvey. De meest verwoede bestrijder was evenwel de, in Amsterdam geboren Leuvensche hoogleeraar in de anatomie (sedert 1633), Vopiscus Fortunatus Plempius. We bezitten van dezen man een dankbrief aan van Beverwijck, die hem zijn «de Calculo« had toegezonden, waarin hij zegt: «U.E. verheft in Uw Boeck van den Steen het gevoelen van Harveus, nopende den Om-loop van 't Bloet, het welck in 't eerste vry wat schijnt te wesen, en seer waerschijnelijck, maer van my nimmermeer, noch oock nu niet aengenomen. Want de gelegentheydt, en 't maecksel van de Vaten, most, nae my dunckt, geheel anders gestelt zijn, indien sulcken om-loop van de Nature was ingestelt.«

Ook in zijn «Fundamenta Medicinae,« in 1638 uitgegeven, verklaarde Plemp zich volstrekt niet met de nieuwe leer te kunnen vereenigen. «Video« zegt hij «nullam rationem ab ipso (d.i. Harvey) productam quae nos cogat musteum hoc dogma accipere.« En mede van Beverwijcks opvatting der niersecretie kon dientengevolge Plemps instemming niet verwerven.

Maar in de tweede editie van de «Fundamenta« verklaarde de Leuvensche anatoom zich ten slotte toch overtuigd, een bekeering, die niet naliet groote vreugde te verwekken bij de voorstanders der circulatietheorie, daar toch de overgang van een man van zoo groot aanzien, als Plemp in die dagen genoot, tot de eindelijke overwinning van Harvey's leer niet weinig moest medewerken, wat dan ook in waarheid blijkt het geval te zijn geweest.

---

1) Men bedenke hierbij, dat de capillaire bloedsomloop toen nog onbekend was: eerst in 1661 werd deze door Malpighi ontdekt.

Eveneens werd nu aan van Beverwijcks voorstelling der nierfunctie door Plemp de haar toekomende eer niet onthouden. Na de theorie van Galenus, dat de nier alleen het bloedserum tot zich zou trekken, te hebben vermeld en te hebben opgemerkt, dat deze voorstelling onjuist was, omdat immers de ervaring leerde, dat niet alleen de wei maar ook het bloed zelf in de nieren stroomt om daar ten deele tot voedsel van het parenchym te dienen en ten deele uit het lichaam te worden verwijderd, zegt hij: «Caeterum haec secundum antiquam et communem sententiam dicta sunt; quae corruunt credita et admissa sanguinis circulatione (quae utique credi et admitti debet) nam nec sanguinis nec serum per venas emulgentes ad renes venit vel trahitur, sed a renibus ad cavam venam rapide fluit. Id quod etiam animadvertit cultissimus Beverovicius noster in eleganti suo libello «de renum et vesicae calculo«, quem etsi hoc loco alias notaverim et sugillaverim; nunc laudare cogor autopsia convictus.« 1) Een openlijke erkenning van gedwaald te hebben, welke van Beverwijck aangenaam aandeed en door hem hoog werd gewaardeerd: «Sommighe«, schrijft onze medicus, «blijven hardneckigh by hetghene sy eens, al zijn sy daerna anders overtuygt, opghenomen hebben: maer die haer ghemoedt voldoen, houden de waerheydt, die sy met moeyten nasporen, voor d' opperste wet.« 2)

Met uitzondering van de nieuw ontdekte leer van den bloedsomloop vinden we niet veel nieuws in van Beverwijcks physiologische beschouwingen, zien we hem in zijn opvattingen omtrent de levensfuncties zich gansch en al aansluiten aan de oude overgeleverde leer van Aristoteles en Galenus. De op de spits gedreven teleologie, welke dezen beiden hun autoriteit in de Middeleeuwen deed geworden 3), vinden we ook bij van Beverwijck terug. In den bouw en plaats der deelen, in de wondere geschiktheid tot de gestelde functie wordt met dankbaarheid en eerbiedigen lof het wijze bestier van een bovennatuurlijke macht erkend:

---

1) Vosp. Fort. Plemp, Fundam. Medicinae. (lib. II) ed. 1664 p. 170.

2) Wie meer over de verbreiding van Harvey's theorie wil weten, verwijzen we naar het keurig geschrift van Dr. A. H. Israëls en Dr. C. E. Daniëls «De verdiensten der Hollandsche geleerden ten opzichte van Harvey's leer van den Bloedsomloop« (Utrecht, 1883).

3) Cf. hierover o.a. Magnus «Die Entwickelung der Heilkunde« p. $^{97}/_{99}$ en «Medicin und Religion« p. $^{21}/_{25}$. «Die Teleologie«, betoogt Magnus daar, «ist das Product eines Missverhältnisses, das besteht zwischen der Kenntniss der organischen Form einerseits und der genetischen Erkenntnis derselben andererseits.«

«Het kan niet anders ofte beter gemaeckt worden,« getuigt hij, «de minste veranderingh soude het geheele werck bederven.« 1) Overal wordt gevraagd naar het doel en de gevonden doelmatigheid als openbaring van de almacht en hooge wijsheid Gods erkend : «Daer en is niets in de Werelt, hoe geringh het oock soude mogen wesen, daer de groote en wonderbaerlijcke macht Godts niet in aengemerckt en kan werden.«

Ook de algemeen physiologische principes zijn aan Galenus, die meer dan Hippocrates hiervoor belangstelling toonde, ontleend. 2) Het lichaam, zegt van Beverwijck, is opgebouwd uit vier elementen: aarde, water, licht en vuur. «En al is 't,« merkt hij op, «dat dese vier Elementen van verscheyden, en gantsch tegen den anderen strijdende hoedanigheden zijn, soo werden sy evenwel door onderlingen strijt, niet anders als verscheyde stemmen en instrumenten in de Musijcke, tot een goet accoort gebracht.« Vleesch en beenderen bestaan vnl. uit aarde, het bloed uit water, de geesten uit lucht, de natuurlijke warmte uit vuur. 3) Al naar gelang een van de vier elementen de overhand heeft, is de hoedanigheid der dingen verschillend: warm of koud, vochtig of warm, òf wel warm en vochtig, warm en droog, koud en vochtig, koud en droog. «Het welck acht soorten zijn van ongematighde Temperamenten: maer als de vier gematigheden niet boven malkander uyt en muyten, dat is de rechte Gematigheyt.« De qualiteiten der al het zijnde opbouwende

1) In verband met deze teleologie staat ook de typisch anthropocentrische idee, dat alle dingen geschapen zijn ter wille van den mensch («hominis causa omnia creata«) en voor hem een eindelijke nuttigheid bezitten, ook waar dit niet op den eersten aanblik blijkt. En met instemming wordt in de «Idea« Cicero geciteerd, waar hij betoogt, dat al het levende voor den mensch zijn «nut« heeft, zelfs de wilde, verscheurende, het menschenleven bedreigende dieren: oefent toch de jacht den man tot den oorlog!

2) Een korte duidelijke uiteenzetting van Galenus' physiologie en een waardeering van zijn verdiensten geeft Max Neuburger in zijn keurige «Geschichte der Medizin«, Dl. I, p. $^{375}/_{382}$.

3) Bekend is, dat deze leer reeds uit de eerste tijden der Grieksche philosophie stamt, n.l. van Empedokles van Agrigentum, die zich alle dingen uit vier grondstoffen vuur, lucht, water en aarde opgebouwd dacht. «Um die Lehre von der Mischung der Elemente verständlich zu machen, erinnert er an den Process, der sich auf der Palette des Malers abspielt. Mit seinen vier Grundstoffen vergleicht er die vier Grundfarben (Weiss, Schwarz, Rot, Gelb), deren sich die Malerkunst bediente und aus deren vielfach abgestufter Mischung unzählige Nüancen zu stande kommen.« Bij dezen denker vinden we ook de wet uitgesproken, dat het gelijksoortige elkaar aantrekt, een idee, die we ook nog bij van Beverwijck aantreffen. Cf. Neuburger «Gesch. d. Med.«, Dl. I, p. 153.

elementen worden in het lichaam gerepresenteerd door de vier lichaamsvochten. Het bloed (uit het hart voortkomend) is hier het warm-vochtige, de gele gal (door de lever afgezonderd) het warm-droge, de zwarte gal (door de milt bereit) het koud-droge en tenslotte de slijm (ontstaan in de hersenen) het koud-vochtige.

In overeenstemming met die vier vochten worden vier temperamenten onderscheiden. «Het Bloedt is werm en vochtigh, root, soet, van matige gestaltenis, ende gematigheydt. Die van het bloet meest hebben, zijn blosende van verwe, vleesigh, vroolijck en lustigh. Het Phlegma is kout en vochtigh, sonder smaeck, van gestaltenis en verwe het wit van een ey gelijck. De Phlegmatijcke zijn schuw, vet, en loom. De Gal is heet en droogh, dun van ghestaltenis, geel van verwe en bitter van smaeck. Sy maeckt de Menschen bleyck, dun, rat, lucht ende haestigh. De Melancholye is kout en droogh, dick van gestaltenis, swart, en wrangh. De Melancholijcke menschen zijn bruyn van verwe, traegh van lichaem, vol gedachten, stantvastigh, ofte hartneckigh.«

Bij de vier vochten komen als bron der levensverschijnselen de drie verschillende vormen van het Pneuma: het πνευμα ψυχικον, het πνευμα ζωτικον en het πνευμα φυσικον [resp. zetelend in hersenen en zenuwen, in hart en arteries, en in lever en venae], wier zijn zich uit als kracht (δυναμις). Daarnaast worden nog vier krachten van lagere orde genoemd, de aantrekkende, afzonderende, ophoudende en uitdrijvende krachten.

Zoowel de «spiritus« als de vochten worden geregenereerd uit het opgenomen voedsel door middel van de digestie. Daarbij worden drie phasen onderscheiden: de eerste vertering vindt plaats in de maag «door een [haar] ingeboren en verborgen eygenschap,« bij welk proces ook de dierlijke warmte, ondersteund door de hitte van de naburige lever en de bedekking van de maag door het omentum, als mede de vier krachten van lagere orde in actie zijn 1).

1) De door Plemp in zijn «Fundam. Medicinae« genoemde nieuwe leer der «fermentatio« «vel a succo acido, aut, ut alii dicunt, calido et acri facto« (p. 148) [welke leer der «chymici« o. a. ook door van Beverwijcks vriend Jacobus de Back in zijn «Dissertatio« werd aanvaard], wordt door onzen schrijver niet vermeld en dus zeker niet aangehangen. Bekend is, dat van Helmont (1578—1644) zich in dezen verdienstelijk heeft gemaakt. Hij zegt o.a. dat de eerste digestie in de maag geschiedt door een zuur ferment, en dat de chymus aldus ontstaan in het duodenum waar de tweede digestie plaats vindt, van alle aciditeit wordt bevrijd, daar anders door het zure ferment in de intestina heftige pijnen zouden worden verwekt. (Zie «Sextuplex digestio alimenti humani«).

Aan de maag onderscheidt van Beverwijck drie vliezen: «Dese zijn twee eygene, de welcke van buyten door een gemeene uyt het Buyck-vlies haren oirspronck hebbende, om-vat werden. De binnenste van de eygene is gemeen met den Maeg-hals, Tongh, ende Gehemelt, waerdoor, alsser eenige Gal in de Maegh is, de bitterheyt in de Mont vernomen werdt. Was van nooden, dat het alsoo vervolgen zoude, op dat de Mont niet en zoude nemen van 't gene aen de Maegh mocht onaengenaem wesen. Dit Vlies wert van binnen bestreken met een korst, welckers nuttigheydt is, te helpen door sijne oneffenheyt de Spijse wat inhouden, en op dat dit Vlies, door de harde, ende dickwils ongekaude brocken, die het ontfangt, geen eelt en zoude krijgen, ende alsoo de enge mondekens der Aderen, in de Maegh eyndigende, verstopt zouden werden. Dit vliesigh ende zenuachtigh wesen is nootsaeckelijck voor de Maegh geweest, om datse de Spijse zoude konnen dicht, tot verteringe, omhelsen; vervult zijnde, zoude konnen uytrecken; ledigh zijnde, wederom haer in-trecken.«

De in de maag en ook in den dunnen darm gevormde roomachtige massa of chylus komt langs den weg der nieuw ontdekte chylvaten naar de lever, waar (en dat is de tweede phase der digestie) het πνευμα φυσικον (spiritus naturalis) uit den chylus het bloed vormt 1) [en wel geschiedt dit in de «holligheydt« van de hepar], nadat vooraf de dunne galachtige bestanddeelen door het galblaasje, dat daaruit de gele gal vormt, en de dikke aardachtige stoffen door de milt, welke als bloedreinigend orgaan functioneert en deze elementen in zwarte gal transformeert, aan den chylus zijn onttrokken. De zwarte gal wordt door een gang naar de maag, de gele naar den darm afgevoerd en te zamen met de faeces, [d.i. de grofste stof uit het voedsel, welke niet tot chylus kan worden] verwijderd.

Het in de lever bereide bloed gaat nu door de vena cava inf. naar het hart. Hier ontstaat ten gevolge van de inwerking van de «ingeboren warmte« een nieuw reinigingsproces, waardoor het bloed gezuiverd wordt van de λιγνυς of rook (d.i. de onbruikbare bestanddeelen), welke met de exspiratie door de longen ontwijken. «Het, in 't Herte gesuyvert, ende fijn gekoockt, bloedt« wordt nu door de

1) Ongerechtvaardigd is het verwijt van Banga, dat van Beverwijck de lever nog als bloedbereidend orgaan zou hebben aanvaard, hoewel dit reeds door Th. Bartholinus als onjuist was aangetoond. Immers deze negatie van de, van ouds aan de lever toegeschreven, functie is van jongeren datum dan van Beverwijcks geschriften (1652).

slagaderen over 't geheele lichaam verdeeld «tot voedtsel ende onderhoudt van al de leden, als oock tot verquickinge van ons natuyrlicke wermte.«

Uit het fijnste en dunste van het bloed ontstaan ook de «spiritus« welke boven als oorzaak van de levensverschijnselen zijn genoemd: «Nu het dunste, en fijnste van het bloet verweckt eenen damp, die in de Lever met de Geesten, aldaer van natueren ingeplant, vermenght zijnde, werdt de natuerlijcke Geest, gelijck wy hem noemen, en is een werck-tuygh, waer door de Nature, ende ingeboren Wermte het verteeren werckt. Wat van desen natuerlijcken Geest door de holle ader met het bloedt na het Hert gedreven wert, verandert daer byna in de dunnigheydt van de Lucht, en met de Lucht, die aldaer door de Longen ingetrocken wert, vermenght zijnde 1), wert de levende Geest, die het Herte met het Bloedt door de Slaghaderen tot behoudenisse van het leven over het gantsche Lichaem sendt. Wat hier van door de Slagh-aderen van den Hals in de Herssenen komt, wert van de Lucht, die de Neus inhaelt, verquickt, en verandert in den Geest, die wy Animael ofte Ziellijck noemen, en vordert het wercken van de Sinnen.«

Op dezen physiologischen grondslag wordt wederom de ziekteleer opgebouwd. Bij van Beverwijck vinden we dus de bekende humoraalpathologie, welke een eucrasie der lichaamsvochten voor de gezondheid de conditio sine qua non noemt en de ziekten zegt voor te komen uit een dyscrasie der humores. 2) «Sanitas nihil aliud est, quam

1) Over de ademhaling zegt van Beverwijck in zijn «Schat der Gesontheyt«: «De Lucht en streckt niet alleen tot de Gesontheyt, maer selfs tot het Leven, het welck buyten de selfde naulicx een oogenblick bestaen kan, sonder terstont uytgebluscht te werden. Want gelijck de Vlam in de koppen, ofte in een nauwe plaets besloten zijnde, uytgaet: Soo is 't oock als een dier, de keel, en al de Luchtgaten gesloten werden, dat de natuerlicke Wermte terstont verstickt. En sulcx om driederley oirsaeck, nu verhaelt, te weten, gebreck van voedsel, verkoelingh, en uyt-waessemen. Want die drie niet voldaen zijnde, soo volght het vergaen, en uytblussen van de natuerlicke Wermte, welckers behulp sy tot het leven nootwendigh van doen heeft«. Maar 't voornaamste is 't gebrek aan voedsel, zooals bij het verdrinken blijkt.

2) De opstelling dier wonderlijke humoraal-pathologie berustte niet alleen op een overdracht op de pathologie van ideeën uit de philosophie, maar mede op wat de ervaring deed zien. «Lehrten doch so viele Fälle, dass nach dem Abgang von Schleim, Eiter etc., nach dem Aufstossen, Erbrechen von bitteren, sauren, salzigen Flüssigkeiten, nach Darmentleerungen oder nach Aderlässen Besserung eintrat, Fieber und Schmerzen aufhörten, Heilung erfolgte. Wie nahe lag es also, getreu dem post hoc ergo

dispositio quaedam, quae ex humido et sicco, frigido et calido, vel naturae vel artis benificio apte composito constat.« In deze uitspraak van Marc. Tyrius in de «Idea« geciteerd, vinden we ook van Beverwijks denkbeeld terug. 1) Maar toch wordt bij van Beverwijck zoomin als bij Galenus de dyscrasie als eenige bron van ziekte en consequent aanvaard. Ook hier vinden we naast ziekten der vier humoren ziekten van weefsels en organen erkend, welke niet op een dyscrasie behoeven te berusten.

Bemerken we in de physiologie en algemeene pathologie nog weinig vooruitgang tegenover de oudheid 2), evenmin is dit het geval op het gebied der diagnostiek. We willen hierop in dit hoofdstuk niet diep ingaan, maar toch reeds wijzen op wat iederen modernen medicus bij de lezing van van Beverwijcks werken direct moet treffen: n l. dat bij tal van aandoeningen een diagnose feitelijk niet wordt gesteld. De ziekten worden ingedeeld en genoemd naar een symptoom of groep van symptomen. En een gevolg hiervan is het tweede feit, dat onze aandacht trekt, n.l. de grootere beteekenis der prognostiek hier, gelijk ook bij Hippocrates en Galenus. En dit kan ook wel niet anders. Want waar de ziektetoestanden niet naar de anatomische of functioneele afwijkingen in het organisme, die de oorzaak van de ziekte zouden zijn, maar naar een op den voorgrond tredend verschijnsel of wel complex van verschijnselen worden onderscheiden, en dus onder eenzelfde «ziekte« een groote onderscheidenheid van pathologische toestanden worden saamgevat, daar valt van zelf de grootere nadruk niet op de diagnose, die toch de algemeene prognose reeds voor een goed deel in zich bevat, maar op de prognostiek, die dus met onze voorzegging niet mag worden gelijkgesteld. 3)

---

propter hoc zu schliessen: Die meisten Krankheiten sind durch veränderte, vermehrte oder abnorm lokalisierte Säfte bedingt« (Neuburger «Gesch. d. Med.« Dl. I, p. 161).

1) Een volstrekte eucrasie is evenwel, zooals reeds blijkt uit de bovengenoemde onderscheiding der temperamenten, hoogst zeldzaam. Meest bestaat een neiging tot overheersching van een der vochten en daarmee een praedispositie tot bepaalde ziekten.

2) Een uitzondering maakt van Beverwijcks theorie omtrent de pathogenese van den nier- en blaassteen, als ook van de jicht, welke op chymistischen grondslag is opgebouwd. We zullen hierop later uitvoerig ingaan.

3) «Men onthoude dus wel, opdat geen begripsverwarring ontsta tusschen hetgeen men nu onder prognose verstaat en de prognostiek van Hippocrates, dat de prognostiek van Hippocrates alles omvat, wat bij den zieken mensch voorvalt en dit niet alleen, maar ook de leer van de oorzaken der ziekte en hare verschijnselen

Ten slotte alvorens over te gaan tot de bespreking der medische geschriften, welke wij van van Beverwijck bezitten, meen ik nog even te moeten stilstaan bij een eigenaardigheid in zijn uiteenzettingen, die den modernen medicus bij de lezing van van Beverwijcks werken niet zal ontgaan: het volstrekt ontbreken eener causale verklaring der verschijnselen, welke worden besproken, en het genoegen nemen met de verklaring per analogie. 1)

Zeker staat dit in verband met de idee der identiteit van den micro- en macrocosmos, welke door de oudheid en ook nog door de Renaissance (Paracelsus!) werd aangenomen. Maar nog meer komt dit verschijnsel in het wetenschappelijk denken, gelijk Lamprecht 2) terecht heeft opgemerkt, voort uit den primitieveren psychischen staat der tijden. En werkelijk zal ieder, die hierover wil nadenken, moeten toegeven, dat de conclusio per analogiam, waarmee het denken zich toenmaals tevreden stelde, iets minderwaardigs is, indien vergeleken met de causale methode der nieuwere wetenschap. 3) Want indien men slechts wil opmerken, hoe het kind en de minder ontwikkelde zich reeds dan gansch voldaan betoonen, wanneer zij er in geslaagd zijn, zich een voorstelling te maken van een in wezen onbekend gebeuren door de vergelijking met een meer alledaagsche ervaring, zoodat de behoefte aan een dieperen inblik in dat duistere geschieden, aan een analyseeren en een onderordening onder een meer omvattende groep van elementaire feiten, blijkbaar niet wordt gevoeld — dan zal men, meen ik, mij toestemmen, dat we hier hebben een kenteeken van een lagere evolutiephase van het geestesleven. En in den voortgang der tijden, zien we dan ook met de voortschrijdende

---

voor zoo verre zij dienen kunnen, om den afloop van het ziekteproces te bepalen.« Dr. B. W. Schultetus Aeneae «De Renaissance der Med. Wetenschappen« p. 44.

1) «Der Weg, auf dem die antike Medicin meist ihre Hypothesen suchte, war der Analogie-Schluss. Jede auch noch so oberflächliche Aehnlichkeit zweier Erscheinungen genügte dem antiken Naturforscher, um die gleichartige Bethätigung dieser Erscheinungen auf allen möglichen Gebieten als sicher und erwiesen anzunehmen. Und auf Grund eines so unsicheren und noch dazu der Willkür des Beobachters vollkommen anheimgegebenen Schlussverfahrens baute nun der antike Forscher die kühnste Hypothese«. (Hugo Magnus «Der Aberglauben in der Medicin« p. 25). Cf. ook Magnus «Die Entwickelung der Heilkunde« p. $^{95}/_{96}$ en «Kritik der Medicinischen Erkenntnis«.

2) K. Lamprecht, «Mod. Geschichts-wissenschaft« p. 41.

3) «Der Analogie-Schluss« zegt Wund terecht in zijn «Logik« «ist das im naturwissenschaftlichen Erfahrungsgebiet unvollkommenste logische Verfahren.«

bewustwording steeds meer de causale verklaringsmethode in het denken de overhand krijgen en de «conclusio per analogiam« verdwijnen, totdat in de wetenschap onzer dagen alleen de eerste als geldig wordt erkend. Hierin, en niet in de invoering in de wetenschap van de inductieve methode, of het objectieve onderzoek en de objectieve beschrijving, met opgave der vrij zwevende subjectieve speculatie, meen ik dan ook het typische principieele onderscheid tusschen het moderne en vóór-moderne denken te erkennen.

HOOFDSTUK V.

MEDISCHE GESCHRIFTEN.

I. Idea Medicinae Veterum.
II. De Calculo Renum et Vesicae.

Indien men de brieven aan van Beverwijck van geleerden zijner dagen, in eigen land en daar buiten, doorziet, dan zal het dra opvallen, dat hij bij hen vooral 1) bekend is en in aanzien staat als de schrijver van twee kleine boekjes, waarvan het eene niet in «Alle de Wercken« is opgenomen, het andere daarin slechts een klein tractaatje blijkt te zijn. 2) Ik noemde de «Idea Medicinae Veterum« en de «Calculo Renum et Vesicae«

«Mij is gestadigh in de handen Uw gulden Boeck, in 't welcke U het voortbeelt van de oude Genees-konste, uyt de Schrijvers, die geen Genees-heeren geweest en zijn, voorgesteld heeft; en sulks soo aerdigh, dat (het voor-seggen en sal my niet bedriegen) de nakomelingen haer over 't selfde sullen verwonderen.« Aldus schreef Ewald Schrevelius, medisch professor te Leiden aan onzen Dordtschen medicus, en hij vervolgt: «Dat Boeck heeft dickwils mijnen by-slaep geweest, en ick segge gelijck het is, ick en gae naeuwelijcks op den leer-stoel, sonder het selfde in te sien.«

«Uw werck de Medicinae Idea« — zoo lezen we in een brief van René Moreau, een hoogleeraar in de geneeskunde te Parijs — «hoe

---

1) «Uyt het door-lesen van Uw Steenstuck« schrijft Guy Patin aan van Beverwijck in Juli 1640, «blijven in mijn gemoet eenige scrupulen, die ick van U, seer vermaerde Heere, wel wilde weghgenomen hebben. Wat Boeck heeft U geschreven om de gesontheydt te bewaren? Ick hebbe tweederley Editie gesien van het Boeck van den bepaelden tijd onses Levens; ick heb gesien het Steenstuck; ick heb gesien «Idea Medic. vet.«: maer dat van de Gesontheyt en ben ick noch noyt te sien gekomen. Wat, en waer heeft U geschreven tegens onsen Mich. de Montaigne tot verdedigingh van onse konste, die hy socht te verkleynen: want aen dat werck en heb ick mede niet weten te geraecken.«

2) In de vermeerderde editie, waarvan de eerste uitgave in 1663 verscheen, is het «Steenstuck« zelfs als afzonderlijk geschrift verdwenen en in kapittels in den «Schat der Ongesontheyt« opgenomen.

treffelijck is 't, hoe gepolijst, van hoe wonderlijcke t'samensettinge, en dat geschept uyt de Fonteynen, in de welcke geen onderrechtinge der Mediçijne gevonden en werden.«

En ten slotte geven we hier het oordeel van Vossius, nu dus niet van een medicus maar van den classicus bij uitnemendheid, die zich wel niet gansch voldaan, maar toch zeer ingenomen verklaart met het werk van zijn vroegeren leerling: «Idea Medicinae veteris, in qua tamen ob tam vastum argumentum, tum demum omne punctum tuleris, si iterum manum admoveris, non quidem ut cuncta quae posses ex antiquis dicas (id enim laboris prope esset infiniti) attamen propemodum alterum tantum adtexas. Ad hoc quidem, si mei res arbitrii foret, non minorem tibi annorum numerum concederem, quam est Musarum. Nisi satius putes, ut annis Charitum numerum aeques: post novennium autem, tertio prodeat idea tua, non minus consummata illo futuro tempore, quam Plato esse voluit Ideas suas, vel saltem quando non sinit humana imbecillitas, quam proxime abfutura, si cum aliorum industria comparetur. Vides quid de te, cui adhuc virent genua, sperare ausim 1).

Eer nog gunstiger was het oordeel over het boekske «de Calculo.« «Uw Steenstuck« schrijft Ewald Schrevel, «ick segge het sonder verbloemen ofte flatteren, 't is by my met verwonderingh opgenomen. Ick hebber vele, die sulcken Steen-stuck op haer aem-beelt geleyt hebben; ick en sal U by de selvige niet vergelijcken, maer seggen by mijn waerheydt, dat U haer veel trappen te boven gaet.«

Een «seer geleert en wel doorwerckt Boecxken,« noemt Lod. Nonnius van Beverwijcks geschrift, «waerdigh om veel eeuwen over te leven.« «De tale is net, en suyver, het gestel is aerdigh, en de geleertheyt niet gemeen, soo dat het de lesers tegen haren danck ophoudt, en in sijne verwonderingh wegh ruckt. Ick hebbe tot noch toe niemandt gesien, die dat Steen-stuck çierlijcker opgebouwt heeft.« Gansch en al voldaan is Nonnius evenwel toch niet. «Ick soude derven berispen de kortigheyt: want U hadde breeder konnen weyden in de teyckenen, en Geneesmiddelen.«

«Seer geleert en bondigh« oordeelt Guy Patin het «de Calculo.« «Ick en hebbe [het] niet eerder uyt mijn handt geleyt, voor dat ick het geheel uyt gelesen hadde.« «Van alle de geene, die haer in de Genees-konste oeffenen,« vindt hy, «behoort het neerstigh gelesen te werden.«

---

1) Brief van Vossius postr. Idus Sept. 1639, Epistolae p. 341.

Ook de meening van niemand minder dan Harvey kennen we. «My is seer aengenaem geweest«, schrijft deze aan van Beverwijck in een dankbrief voor de toezending van een exemplaar van het boekje, «Uw geleert, aerdigh en sonderling Boeck van den Steen der Nieren, en Blaes, in het welcke U stercke, en vaste gronden van naem en faem geleyt heeft.... Voorseker behoort Paracelsus, en sijn navolgers die Parel wel te behagen, de welcke uyt sijn schelpe gebroken zijnde, van U evenwel noch çierlijcker met het aensien van de Ouden, door-luchtiger, en fraeyer, met de beste ondervindingen, en aenmerckingen, in yders handen heeft gegeven. Ick en soude oock niet meenen, dat het Hippocrates, ofte Galenus, indien sy wederom in 't leven konden geroepen werden, soude mishagen: met sulcken eerbiedigheyt handelt U haer gevoelen, als U de leere van die oude Genees-heeren niet op en neemt om te wederleggen, als wel om de selvige, met een vroom gemoet uyt-leggende, in een beteren sin te keeren.«

Een juiste critiek zonder twijfel, indien ook nog meer de nadruk was gelegd op wat het boekje aan oorspronkelijks bevatte. En het is karakteristiek voor den tijd, waarin onze van Beverwijck leefde, dat hierop door een niet-medicus, al was die leek dan ook niemand minder dan Constantyn Huygens, de nadruk wordt gelegd: «Ick walgh,« schrijft deze, «hedens-daeghs van soo veel Boecxkens, die uyt den mont van haer meesterkens geschreven zijnde, eenige voddige schrijvers, voor de hare, en nieuwe op-werpen, soo dat sy my dickwils tot het qualijck nemen van den Philosooph brengen. «Hoe lange noch al het selfde?« Beter dan, en geleerder toont U te konnen geschieden, dat sy niet alles doorsien en hebben, die voor ons geweest zijn, en datter noch overigh is, en overigh sal blijven, waer in haer de nieuwe Naekomelingen zullen konnen oeffenen.«

Een alleraardigst boekje 1), een boekje bovendien typisch voor die dagen is de «Idea medicinae veterum.« 2) Een zuivere «Lesefrucht« 3)

---

1) «Compendium satis nitidum« meent Alb. von Haller (Bibl. anat. Dl. I, p. 379).

2) De eerste uitgave geschiedde in 1637. Het boekje is opgedragen aan den Leidschen hoogleeraar Adolphus Vorstius (opvolger van zijn vader, die eens van Beverwijcks leermeester was), op wiens aandrang van Beverwijck dit boekje uitgaf. Het geschrift wordt voorafgegaan door een Latijnsch en Grieksch vers van Daniël Heinsius.

3) «Quaecunque« zegt van Beverwijck in zijn Epist. dedicat., «apud utriusque linguae poëtas, philosophos, historicos, oratores, philologos, artem medendi tangere videbantur, inter legendum noto, congero et dispono.

niet anders dan een aaneenschakeling van citaten uit niet-medische schrijvers (Plato, Aristoteles, Plinius, Cicero, Seneca, Justinus, Suetonius, Plutarchus, Ovidius, Virgilius, Iuvenalis, Martialis, Lucretius, etc.) met hier en daar, maar alleen waar dit noodzakelijk was, een tusschenvoeging uit Hippocrates, Galenus of Celsus. Ook niet-klassieke schrijvers worden aangehaald, waar het, zooals in 't hoofdstuk over de epidemische ziekten, vraagstukken geldt, waarin eerst de nieuwe tijd inzicht bracht. En zóó zijn deze citaten geregeld, dat het geheel zich goed laat lezen.

Wij treffen in de «Idea« een aantal aandoeningen aan, welke de bekende medische geschriften uit «Alle de Wercken« niet noemen. Zoo vermeldt van Beverwijck onder de oogziekten het Glaucoom 1) 't «πτερυγιον sive oculi unguis,« de corneavlekken, de ophtalmia (waarbij hij wijst op het gevaar voor sympathische aandoening van het andere oog). Ook de gonorrhoe vinden we hier beschreven: «est circa naturalia vitium, nimia profusio seminis, quod sine venere, sine nocturnis imaginibus sic fertur, ut interposito spatio tabe hominem consumat (Celsus.)« 2) Bij de «morbi scroti« worden de hernia en hydrokele niet streng gescheiden: vocht, darm, omentum wordt als inhoud der «Herniae« genoemd.

Het meest interesseeren ons evenwel de hoofdstukken over de epidemieën. Want in zijn groote, zelfstandige werken bezitten we alleen een uitvoerige beschrijving der «Pest,« worden de andere groote epidemische ziekten, die voor nog niet langen tijd West-Europa hadden geteisterd, òf alleen vermeld, maar niet beschreven (b.v. Sudor Anglicus), òf zelfs niet genoemd. En nu vinden we wel in de «Idea« geen beschrijving der epidemieën van van Beverwijcks eigen hand, zelfs niet uit «bevoegde« bron. Maar we mogen aannemen, dat hij uit het vele, wat daarover van niet-medische zijde was geschreven, heeft geciteerd, wat naar zijn oordeel het best was en de feitelijkheid 't zuiverst weergaf.

Op de beteekenis van de groote volksziekten voor de evolutie van de medische wetenschap is reeds vaak gewezen. 3) In die tijden van

---

1) «Glaucoma est crystalloidis aut vitrei humoris in glaucum aut fuscum colorem mutatio. Hoc vitio impediti aut per fumum, aut per nebulam se videre arbitrantur«.

2) Een gelijke beschrijving der gonorrhoe wordt ook gevonden bij Jehan Yperman, een bekend Zuid-Nederlandsch geneeskundige der 13de eeuw en ook van Beverwijck blijkt zich met deze voorstelling van de gonorrhoe te hebben tevreden gesteld.

3) «Wie jede öffentliche Calamität namentlich hygienischer Natur ihre purificatorische Wirkung nicht verfehlt, so bestand auch hierbei eine gute Seite in medicinischer Beziehung darin, dass sie die Aerzte aufrüttelte, sie mehr, als alle anderen

wanhoop en radeloosheid niet alleen van de zieken maar ook van de heelmeesters, die zich machteloos gevoelden, in die tijden, waarin het medisch kunnen op de proef werd gesteld en aan den anderen kant alle vermogens der kunst tot het uiterste werden ingespannen, toen bleek het — en blijkt het ook voor den later komende — tot welk een plan het medisch-kunnen alreede was opgekomen. En zoo zien we eveneens met den voortgang der tijden toenemen het inzicht in de verschillende epidemische ziekten, zien we een meer gaan onderscheiden van wat te voren een en hetzelfde werd geacht, het aanwenden ook van een doelmatiger prophylaxis en therapie.

Mede hieraan leeren we den tijd der renaissance kennen als een periode van opgang van de medische wetenschap. Tegenover de vage berichten omtrent de volksziekten, de duistere beschrijvingen der vroegere tijden, waaruit zelfs voor den scherpzinnigen medico-historicus niet te gissen is, welke ziekte wel wordt bedoeld, 1) zien we met het tijdperk der «wedergeboorte« een grootere helderheid in waarnemen, erkennen en weergeven van het ervarene opkomen.

«Wanneer een ziekte vele menschen aantast, is zij epidemisch, wanneer zij vele van hen doodt, dan is het de Pest« — met deze definitie van Galenus hadden tot aan de XVIde eeuw de later komenden genoegen genomen. Onder den naam «Pest« werden in de Middeleeuwen de zware, de bevolking decimeerende epidemieën samengevat; de mogelijkheid, dat aldus vele ziekten, in aard en wezen onderscheiden, werden verward, werd niet gevoeld. Nergens blijkt de psychische impotentie dier tijden duidelijker dan hier, in geen sfeer van het medisch weten werd ook de onmacht der traditioneele leer eerder gevoeld.

Maar tegen het eind der middeleeuwen erkennen we reeds een differentieeren van wat te voren altegaar «pest« werd geheeten. De «Zwarte dood,« die in de XIVde eeuw gansche streken uitmoordde, blijkt duidelijk de echte builenpest te zijn geweest, welke toen v.n.l.

Ereignisse es vermocht hatten, auf die Impotenz ihres Wissens und Könnens, ihrer bisherigen Methoden hinwies und statt scholastischer Interpretationskunst und doctrinären Buchwissens die Wichtigkeit vorurtheilsfreier Natur-resp. Krankenbeobachtung wieder in den Vordergrund drängte« Pagel «Einführung in die Gesch. d. Mediz.« p. 183.

1) Men denke b. v. aan de Attische pest tusschen de jaren 430-425 v. Chr. naar haar beschrijver de pest van Thucydides genoemd, «Geschied. v. d. Pelop. Oorlog« Boek II, Cap. $^{47}/_{54}$, over wier wezenlijk karakter door philologen en medici zooveel is gestreden.

als longpest optrad en somtijds reeds binnen vier en twintig uren doodde. Van deze heeft Girolamo Fracastori in zijn klassiek boek «De contagione et contagiosis morbis« de daarin het eerst nauwkeurig beschreven typhus exanthematicus, als een minder contagieuze ziekte onderscheiden: «febris vere pestilens.«

Onder den naam van morbus Hongaricus wordt de typhus exanthematicus ook door van Beverwijck opgenomen, in den vorm van een citaat uit een boek «Ex Germanico« van Balth. Conradinus. Hij zou volgens Conradinus het eerst zijn opgetreden in het leger, waarmee Maximiliaan II in 1566 tegen de Turken optrok. Maar men weet, dat dit niet juist is. Want reeds in 1542 is de ziekte, welke «Morbus Hongaricus« genoemd werd, geconstateerd in de tegen de Turken strijdende Keizerlijke legers; waar is slechts, dat zij in 1566 door den veldarts Jordanus uitvoerig is beschreven, zóó dat het tevens voor den historicus mogelijk is geworden de identiteit van den morbus Hongaricus met den reeds vroeger door Girolamo Fracastori beschreven vlektyphus aan te toonen.

Volgens van Beverwijcks citaat begon de ziekte meest in den namiddag met een lichte koude rilling, na ongeveer drie kwartier door koortshitte gevolgd, welke dan de volgende dagen en nachten bestendig aanhield. De zieke klaagde veel over hoofdpijn, over een gevoel van benauwdheid op de borst en een intense niet te lesschen dorst. Den tweeden of den derden dag ging de apathie, welke men voordien bij den lijder waarnam, over in een aanhoudend delireeren. De ziekte verergerde tegen den avond, en was 's nachts op het hevigst. De tong was droog, de lippen evenzoo en vol spleten, soms was er bloedig sputum. Bij eenige lijders bestond dysenterie, bij andere koliek- en lendenpijnen.

Zooals men ziet, wordt het karakteristiek exantheem hier niet genoemd en de beschrijving van de krankte is alles behalve volledig. De status typhosus der zware gevallen, waaraan de ziekte haar modernen naam ontleent, missen we evenals de typische crisis. Van de complicaties, die hier, als bij andere zware acute ziekten, vaak genoeg niet uitblijven, wordt geen melding gemaakt. Over het geheel moeten we zeggen, dat van Beverwijks keuze niet gelukkig schijnt en een aanvulling van zijn hand wel noodig ware geweest.

Na de Hongaarsche ziekte noemt van Beverwijck den »Morbus Vervecinus,« welken wij (hij noemt als symptomen begin met rug- en kruispijnen, algemeene matheid en hoofdpijn, borstbezwaren; duur ongeveer 4 à 5 dagen; meest niet gevaarlijk, maar bij langer aanhouden

vaak zware complicaties; zeer infectieus) niet anders dan onze influenza schijnt geweest te zijn. Zoo nieuw als de Thou, dien van Beverwijck citeert, haar noemt, was echter deze ziekte niet. De eerste influenza-epidemie, welke ons bekend is, trad toch op in 1173 1). Of zij reeds vóór dien is voorgekomen, is onzeker.

Onder den ook nu nog geijkten naam Lues Venerea wordt de syphilis beschreven, welke in de laatste jaren van de XVde eeuw in zeldzaam boosaardigen vorm in Europa heeft geheerscht. Over de plaats van oorsprong der epidemie is veel getwist. Van Beverwijck neemt Napels als zoodanig aan, wat evenwel niet juist mag heeten, daar toch ontwijfelbaar de ziekte uit Amerika in Spanje, met name in Barcelona en Sevilla, werd geïmporteerd, om daarna, met de overkomst van de Spaansche legers, in Napels plotseling met ongewone heftigheid epidemisch zich te verbreiden, en van daaruit gansch Europa te gaan plagen 2): «horribilis [et] gravissima calamitas,« zegt Guicciard, door van Beverwijck hier aangehaald.

Als symptomen worden genoemd: «pustulae foetidissimae, quae saepenumero ulcera agebant« en elk geneesmiddel trotseerden, of wel allerheftigste pijnen «in ipsis totius corporis articulis et nervis.« Het oorzakelijk moment der infectie wordt als «veneris contagio« juist genoemd. Kwik en guajac vinden we als geneesmiddel aangeprezen, als mede het sedert dien veel minder ernstig karakter der ziekte geconstateerd. 3)

---

1) Volstrekte zekerheid bestaat hierin bij de gebrekkige beschrijvingen dier tijden natuurlijk niet. Cf. Victor Fossel in «Handb. d. Gesch. d. Mediz.« Dl. II, p. 879.

2) Cf. Iwan Bloch in «Handb. d. Gesch. d. Mediz.« Dl. III, p. 402. Sommige historici meenen, dat reeds in de oudheid en in de middeneeuwen in Europa deze ziekte voorkwam. Onze landgenoot Peypers bepleitte in zijn dissertatie «Lues Medii Aevi« (A'dam 1895) het bestaan der syphilis in de Middeneeuwen. Cf. ook over de geschiedenis der syphilis, met name in ons land, de dissertatie van Dr. J. W. van der Valk (1910).

3) In den «Schat der Ongesontheyt« wordt de syphilis met den naam «Pocken« genoemd. Zij zou uit Spanje door de overkomst van Johanna van Arragon «vergeseltschapt met meerder als vierduysent Spaenjaerden« in Zeeland en aldus in Holland zijn geïmporteerd, vandaar dat zij de «Spaensche pocken« werd genoemd. (Cf. «'t Begin van Hollant in Dordrecht« p. 325). «Dese Quel« zegt van Beverwijck «en komt niet uyt quade Lucht, want anders zoude hy mede al langh opgehouden hebben: noch oock uyt quade en bedorven kost, gelyck sommige voor-geven: want soodanige is voor desen al dickwils gebruyckt geweest, sonder dat daer van het minste teycken van Pocken hem oyt geopenbaert heeft. Men vint oock dat niet het gemeen volk en de kalisen, daer meerder mede gequelt zijn, als wel de Groote, en

Meer dan deze, ook voor die dagen onbeduidende, beschrijving der syphilis interesseert ons die volksziekte, welke aan van Beverwijck zelf alleen bij name bekend was, wat bij den niet historisch-geschoolden modernen medicus misschien nog niet eens het geval is. Ik bedoel den sudor anglicanus, de «sweetende sieckte« gelijk van Beverwijck haar heet. De beschrijving, die de «Idea« van deze geeft, mag dunkt mij, wegens het minder bekend zijn dezer krankte hier wel worden opgenomen:

«Anno 1486 novum morbi genus pervasit per totum Angliae regnum, sub primum Henrici VII in insulam descensum, dira quidem lues, et quam nulla sit aetas antea, quod constet, perpessa: subito enim sudor mortifer corpus tentabat, ac simul caput stomachumque vehementi caloris ardore affectum angebat. Quo in morbo homines, qui a principio erant, quia alii aestus minus patientes, si in lecto erant, stragula dimovebant, si vestiti, vestes deponebant, alii sitientes frigidum potum sumebant, alii demum patientes caloris foetorisque (nam sudor grave olebat) additis stragulis sudorem provocabant, aeque omnes aut illico, aut non multo postquam sudare coepissent, moriebantur, ita ut ex omni aegrotantium numero, vix centesimus quisque evaderet. Neque ulla interim Medicorum ars, aut scientia quicquam opitulabatur, quod morbi novitas omnem eorum excluderet peritiam. Verum post viginti quatuor horas (tanto temporis spatio vis eius morbi durabat) abeunte sudore nonnulli confirmabantur: non eo tamen ita expurgati erant, quin iterum atque iterum in morbum reciderent, multique inde perirent. Sed ea res remedium tanto malo ad ultimum monstravit: nam qui semel primo sudarant, cum deinde rursum aegrotarent, observabant ea, quae in prima curatione profuissent, et illis suo remedio utentes, addebant semper aliquid ad curationem utile. Item et illi iidem cum iterum in idem valetudenis genus inciderent, ex priore observatione earum rerum, per quas se confirmassent, ita se curare didicerunt, ut vim sudoris illius facile tolerarent. Quibus rebus ita usu venit, ut post ingentem mortalium stragem, remedium unicuique promptissimum inventum sit. Quod huiusmodi est: Si quis interdiu sudore corripiatur, cum vestitu protinus cubitum eat: sin noctu, et in lecto, tum quiescat nec se e loco moveat, usque ad viginti quatuor horas exactas; interim ita se stragulis oneret, quo non provocetur sudor, sed sua sponte molliter stillet. Cibi nihil capeat, si tamdiu famem tolerare possit, neque plus potionis consuetae ac calfactae hauriat, quam modice satis sit ad sitim extinguendam. Inter hanc curationem imprimis caveat, ne manum quidem aut pedem sui refrigerandi recreandique causa, extra stragula profe-

---

die de beste kost nuttigen. Ick en kan even-wel niet naelaten, om datse wat aenmerckenswaerdigh schijnt te wesen, alhier te verhalen, de meeninge van een Italiaensche schrijver Fioravānti, dat de Pocken in West-Indyen een inlandsche Sieckte zijn, en aldaer haer begin genomen hebben, door dien dat de Menschen malkanders vleysch daer eten; en seyt sulcx versocht, en bevonden te hebben, aen een Hondeken, 't welk hy opsloot, en niet te eten en gaf, als alleen gekapt Honde-vleysch, en dat 't selfde van die kost de Pocken kreeg. Waer uyt hy besluyt, dat de Indyanen, alsoo mede door vleysch van haren eygen slag en aert, de Pocken kregen: en dat de Napolitanen 't selfde overkomen is, door dien sy, in de belegeringe van haer stadt, uyt hongersnoot, Menschenvleysch aten«.

rat, quod facere lethale est. Hoc remedium est novo morbo inventum, qui tantum in Angliam id temporis pervasit et posthac saepe graviter afflixit. 1)

«The Sweating-sickness« is in Engeland in vijf epidemieën opgetreden (1486, 1507, 1518, 1529, 1551), waarvan die van 1529 zich niet tot Engeland heeft beperkt, maar over Hamburg op het continent zich verbreidde, en ook Nederland en Dordrecht niet spaarde (Sept. 1529). Na 1551 is de ziekte niet meer waargenomen. 2)

Ten slotte acht ik het niet ongewenscht, nog een wijle stil te staan bij de pest, waarover natuurlijk in de «Idea« een reeks citaten te vinden zijn, maar welke wij toch beter bespreken naar de afzonderlijke tractaten, hieraan door van Beverwijck gewijd. Veel van wat deze zeggen, is reeds uit mijn beschrijving der pest te Dordrecht in 1636, bekend. Het meer volstrekt medische heb ik evenwel voor dit hoofdstuk geschikter geacht.

Zagen we bij de anatomie en physiologie uit naar van Beverwijcks kennen en accepteeren van wat als zelf gevonden de nieuwe tijd met

---

1) «Die Krankheit wird als ein überaus heftiges Fieber beschrieben, das ohne alle Vorboten plötzlich, meist zur Nachtzeit mit kurzem Schüttelfroste und darauffolgender brennender Hitze einsetzte. Unter quälendem Angstgefühl, Herzklopfen, Atemnot, unter dem Gefühle von zusammenschnürendem Magendruck, Kopfschmerzen und Uebelkeit brach als bald ein strömender, übelriechender Schweiss über die ganze Hautdecke aus, der zuweilen von einem fleckigen und bläschenartigen Exanthem begleitet gewesen war. In gutartigen Fällen traten die genannten Symptome unter Nachlass der profusen Schweisssekretion innerhalb 1-2 Tagen zurück und die Genesung erfolgte nach Verlauf von 1-2 Wochen. Wo jedoch das Leiden gleich vom Beginne an sich ernst und besorgnisserregend gestaltete, waren es vor allem rapider Kräfteverfall, heftige Cerebralerscheinungen, Delirien und Sopor, die die höchste Lebensgefahr ankündeten, die, wie berichtet wird, unfehlbar zu tödlichem Ausgang führte, wenn die Kranken nicht aus dieser unüberwindlichen Schlafsucht aufgerüttelt wurden. Der Tod trat meist innerhalb der ersten 24 Stunden (oder noch früher) ein, unter dem Bilde allgemeiner Erschöpfung«. (Victor Fossel in «Handb. d. Gesch. d. Med.« Dl. II, p. 888).

2) Zie over deze merkwaardige ziekte de bovengenoemde bijdrage van Victor Fossel in 't «Handb. d. Gesch. d. Med.« Volgens Dr. E. Isensee («Oude en Middel-Eeuwsche geschiedenis der Geneeskunde«, p. 451) openbaarde de ziekte zich in Nederland het eerst den 20 Sept. 1529 te Amsterdam, daarna te Dordrecht en Haarlem en in Friesland. Hij meent, dat de epidemie niet over Duitschland, maar direct uit Engeland Holland invadeerde. «Het is nog niet bewezen, maar hoogst waarschijnlijk, dat de scorbutische aanleg [ook de scorbut was in die tijden zeer verbreid in Noordelijk Europa] een groot aandeel had aan het ontstaan en de ontwikkeling van het Engelsche Zweet. Het scorbutisch element verbindt zich gemakkelijk met het rheumatische en het Engelsche Zweet doet zich juist als de hoogste ontwikkeling der Rheumatische koorts kennen.«

zich bracht, ook hier wenschen we den belezene in Hippocrates en Galenus uit te hooren over de vondsten sedert de grootmeesters der medicijnen gedaan. Niet gemakkelijk blijkt dit! Want in de kwestie van de verbreiding der ziekte, welke ons allereerst interesseert, vinden we oud en nieuw zoo dooreen, dat men van Beverwijcks oordeel over de idee der besmetting bijkans niet kan uitvinden.

Van Beverwijck verdeelt de oorzaken van de pest in boven-natuurlijke en natuurlijke. De eerste komt van God of den Duivel, de tweede wordt gezegd te zijn een bederving der lucht, die onder meer kan ontstaan «door een vyantlijcke, een quaetaerdige gestaltenisse der Sterren, alsoo de selvige niet alleen door het licht, en beweginge, maer oock door bysondere invloeyingen, en verborgene krachten op de werelt wercken.« Eveneens kan de lucht worden bedorven door ongeschikt weder: «wanneer de Lucht noch met sachten regen ververscht, noch met winden door-waeyt en wert.« Groote hitte gepaard met drassigheid van den bodem, snelle wisseling van temperatuur, een opeenhooping van menschen binnen een beperkte ruimte (zooals bij de pest van Thucydides), aardbevingen (die in den grond verborgen kwade dampen in de lucht doen opstijgen), winden (uit besmette streken overwaaiend) — dit alles wordt in navolging van de Ouden de oorzakelijke momenten voor de bederving der lucht genoemd. Daarnaast worden vergif (door misdadige menschen in drinkputten, etc. geworpen), alsmede ongeschikte drank en spijs (hongersnood bovenal) aangenomen de ziekte te kunnen verwekken. Dat deze factoren hoogstens gunstige voorwaarden voor het ziekmakend agens mochten heeten, wordt door van Beverwijck niet ingezien.

De passage over de ziektekiem [welke genoemd wordt, »eenigh quaet zaet, dat uyt een sieck lichaem opslaet« en wordt «medegedeelt aen een ander, 't welck tot sulcx eenige genegentheyt heeft«] zou doen gelooven, dat van Beverwijck de besmettingsleer, reeds vóór bijkans een eeuw door Fracastori opgesteld, kende en ten deele ook aanvaardde, indien hij niet in de volgende passage vermeldde, dat dit door hem aan de Grieken was ontleend. Ook de contact-infectie door aanraking, nog vele jaren na het heerschen der ziekte, van een door een lijder besmet voorwerp, is wel van Beverwijck bekend, maar schijnt geen indruk op hem te hebben gemaakt. Het «Pestigh Zaet« wordt daarna niet meer genoemd, maar in navolging van de Ouden gesproken van een «eenige damp ofte waessem«, uitgewasemd door de zieke en ook door de doode lichamen. Ik meen dus veilig te mogen aannemen, dat de groote vooruitgang ten opzichte

van de oudheid, die gelegen was in de idee der infectie door Fracastori uitgesproken, en verder ontwikkeld door Alessandro Massaria en Victor de Bonagentibus [die verklaarden, dat de ziekte nooit uit zich zelf of uit een bederving van de lucht, maar steeds door versleping der ziektekiemen zich verbreidde] niet in haar groote beteekenis door van Beverwijck is begrepen, in elk geval door hem niet is aanvaard [hoewel zijn bekend heftig strijden voor het denkbeeld der besmettelijkheid van de pest zou doen vermoeden, dat dit wel het geval was geweest].

Als symptomen der ziekte worden genoemd; »Qualickheyt, Braken, Pijn in het Hooft, Huyveringh door al de leden, Koortsche, groote Drooghte en Dorst, Flaeute en Benautheyt, Hartkloppingh, gestadigh Waken, ofte in tegendeel vast Slapen, rassen en slappen Pols, Purpere vlacken, Peper-koren (d.i. roode en bruine vlekken) en Geswellen ofte Bloetsweren, hier Pestkolen geheeten (de laetste zijn verre de sekerste).« In zware gevallen is de dood alreede ingetreden voor de huidsymptomen verschijnen. — Een ziektebeeld, dat zich dus wel dekt met dat door de moderne schrijvers over dit onderwerp wordt gegeven. Een onderscheiding van de drie vormen, die wij kennen, is evenwel, gelijk men ziet, nog niet doorgevoerd.

Maar niet immer, zegt van Beverwijck, zijn al de genoemde symptomen aanwezig en in tijden van ziekte «moet [derhalve] een Geneesmeester voordachtigh zijn, oock op weynige, die hy gewaer wert,« en den lijder behandelen «als offe de sieckte meerder quaet-aerdigheyt van binnen verberghde, alsse wel uytwendigh vertoonde.« «Want«, vervolgt hij, hierin kind van zijn tijd, welke een transmutatio morborum mogelijk meende «de ervarentheyt heeft altijt geleert, dat meest alle andere sieckten [in zulke tijden] na den quaden aert wat trecken, ofte al warense oock in 't eerste gantsch onbesmettelick, daer na in een Pest veranderen.« «Ick hebbe gesien, die de Koortsche kregen, met Qualickheyt, en groote drooghte in den mont: met pijn in den hals, daer niet aen gesien en konde worden, maer wel grooten Brant gevoelt: de meeste met pijn in 't Hooft en Braken, ofte alleen Walginge: sommige die alleen pijn in de Lenden en huyveringh door het geheele Lichaem voelden: onder dese woonden sommige in straten, daer rontsom de Pest ontsteken was, jae niet alleen by de bueren, maer 't vyer was oock in de selfde huysen gekomen, alwaer al dienstboden uyt-gedaen waren: en evenwel en openbaerde hem uytwendigh anders niet, als ik nu verhaelt hebbe: Dan de genesinge met Pestdrancken, sonder gewoonlicke genees-middelen, toonde genoeg, dat het quaet van binnen schuylden, al was 't schoon dat het sich door geen

uytwendige Teyckenen te kennen gaf. Want sulcx gebeurt somtijts eerst, den tweeden, derden, vierden of op andere dagen.« Dat de onderscheidenheid in kracht der infectie en in individueel weerstandsvermogen hem niet onbekend is, blijkt hieruit, dat van Beverwijck spreekt van het «verscheyden zijn der Teyckenen na de verscheydenheydt van het vyer en de Gematigheyt der Lichamen.«

De prognose oordeelt van Beverwijck zeer onzeker: «Want als de Siecke schijnt behouden te wesen, dan werd hy dikwils schierlick wech-geruckt; en in 't tegendeel, als hy schijnt alderkranckst te zijn, dan bekomt hy noch wel buyten alle hope.« Een goed voorteeken noemt hij het snel opkomen van de bubonen en wel op een ongevaarlijke plaats, d. i. achter de ooren, in de oksels, en liezen, waar de «klieren zijn gestelt, om te ontfangen d'onreynigheyt komende van de herssenen, herte en lever,« want «sulckx beduyd oock dat de natuer sterck is, en haer ter rechter plaetse kan ontlasten.« «Geven oock minder gevaer vele geswellen (behalve wanneer dit phlegmonen zijn) alsse maer wel verheven zijn, en haer ten eersten tot sweren begeven, en daer op de benautheyt, als oock d'andere toe-vallen komen te verlichten.« «De Roode placxkens en zijn soo quaet niet, als de bruyne: ja het Peper-koren is meest doodelick: als mede wanneer de geswellen langhsaem uyt-komen, en kleyn blijven, ofte ontrent het Herte en de Keel staen, ofte oock weder in-slaen en daer dan op volght Rasernye, Treckingh van Leden, Braken, Kout Sweet, Loop, ende Flaute.«

Over de prophylaxis behoeven we hier niet uit te weiden, daar deze reeds in een vorig hoofdstuk uitvoerig is behandeld. Het voortreffelijkst voorbehoedmiddel is voor van Beverwijck, als voor de andere medici dier dagen, «dese drie pillen: cito, longe, tarde, cede, recede, redi, ras uyt een besmette plaets te scheyden, verre van daer te trecken, ende niet haest wederom te komen.« 1)

Is het eenmaal tot de ziekte gekomen, zoo beveelt van Beverwijck als therapeutisch het werkzaamste medicament aan het scordium, een zweetmiddel, dat hij in Italië, waar het, volgens zijn zeggen, al sinds oude tijden in groote achting werd gehouden, als deugdelijk had leeren kennen. Ook het «Mithridaet« en «Theriakel-water« — de ge-

1) Bekend is, dat over het geoorloofd zijn om voor de pest uit te wijken, een raad, mede door Dodonaeus e. a. medici gegeven, tusschen theologen en geneeskundigen in die dagen veel is getwist. Cf. o. a. dr. Schotel «De Academie te Leiden« p. 167 etc.

wone medicamenten in die dagen — worden als antidota genoemd. Verder natuurlijk de diaetetiek, rust en goede voeding etc., over welke mede reeds is gesproken.

Van de aderlating, welke, evenals de purgatie, meer en meer als eer schadelijk dan gunstig werkende werd erkend, was ook van Beverwijck geen voorstander. «Ick hebbe bevonden,« zegt hij, «dat in quaetaerdige koortschen, en daer noch geen teeckenen van Pest gesien en werden, het bloet af-genomen zijnde, meerder de krachten als de sieckte doet verminderen.« 1) En van de purgatie lezen we: «indien men bevindt, datter eenige vuyligheyt in het lichaem schuylt, en de kamer-ganck te langh opgehouden heeft: soo mach men den selven maecken met sachte middelen, maer geen stercke Purgatyen besigen.«

Tegen de bubonen worden «stovingen,« «pappen,« «vesicatoria« aanbevolen; bij heftige pijn en sterke zwelling: verzachtende, pijnstillende middelen; bij vermoeden van ettering: spoedig openen, reeds voordat het gezwel rijp is, met lancet of «corrosyf,« waarna het zieke vleesch ruim dient uitgesneden.

Van de vele medische geschriften en tractaten, welke wij van van Beverwijck bezitten, meen ik, dat wetenschappelijk het hoogst mag worden gesteld het kleine boekske «de Calculo«, dat als «Steen-stuck« in «Alle de Wercken« opgenomen en slechts een dertigtal van de ruim duizend bladzijden van dit boek beslaat. We ontleenden hieraan in het voorgaande hoofdstuk reeds veel over Harvey's leer en de functie der nieren; het pathologisch-therapeutische moge dan hier een een plaats vinden.

De nieuwe tijd, dien we in het bericht van de pest te vaak misten, komt ons uit dit werkje bovenal te gemoet. Hier erkennen we van Beverwijck als voorvechter van de nieuwe idee der circulatie, als hartstochtelijk patholoog-anatoom mede. Hier zien we hem zich bezinnen op een eigen verklaring van waargenomen feiten: van de nierfunctie en van de steenvorming. Hier neemt hij ook therapeutisch beslist stelling en roemt op eigen ervaring. Hier wordt de traditie op haar

1) Ook van Beverwijcks Amsterdamsche collega Paul Barbette noemt de venaesectie bij de pest zeer ongeschikt als prophylactisch middel en in de ziekte zelf allerschadelijkst. [«Venaesectio peste laborantibus admodum noxia est: iis itidem qui a peste praeservari volunt periculosa«, «Praxis Medica« in «Opera omnia« p. 265]. Een zweetmiddel, waarvoor hij opium aanbeveelt, wordt door dezen auteur het beste genoemd.

wezenlijke waarheid beproefd, eerbiedig en onpartijdig zeker, maar toch ook onbevangen-critisch; en zelfs de beweringen van de grootmeesters der kunst, van Hippocrates en Galenus, worden niet zonder nader onderzoek aanvaard: «Ick en wil onder 't getal niet wesen«, zoo lezen we reeds in den aanvang, «van de gene, die, gelijck het een schaep het ander, alleen volgen 't gene voor gaet en, sonder eenigh ondersoeck, toe-staen al wat de Oude ons na-gelaten hebben. Wel is waer, dat wy de Oude schrijvers, daer van ons soo vele treffelicke leeringen toekomen, alle eer en danckbaerheyt schuldigh zijn: maer sulcx moet even-wel soo verre niet gaen, dat wy daerom met sommige zouden seggen, liever te willen met de Oude misschen als met de Nieuwe schrijvers wel gevoelen .... My en behaegt niet in yemants woorden te sweren, maer de waerheyt alleen voor oogen hebbende, alles vryelik t' ondersoeken.«

«Hetgene dan,« — zoo gaat van Beverwijck voort, het te volgen program uiteenzettend — «van alle tijden de treffelickste Genees-meesters uyt alle volckeren van het Graveel en Steen beschreven hebben, zullen wy overleggen met het gene wy lange jaren in Graveelige bevonden, en in Lichamen, die van de Steen overleden waren, gesien hebben. En gelijck de Genees-middelen eerst door de Ervarentheyt gevonden zijn, en de Menschen daer na over de selve gepeynst, en de oorsaken ondersocht hebben, niet in tegendeel uyt de Philosophye, en het ondersoeck der oorsaken den oorspronck van de Geneesmiddelen voortgekomen is: soo en zullen wy oock alhier niet stellen 't gene wy door reden ofte gevoelen voor waerachtigh zouden aen-nemen, maer alleen d'oorsaeck ondersoecken, van 't gene wy selfs gesien en ondervonden hebben. Het is menschelick te dwalen: derhalven en behoort niemandts aensienlickheydt soo groot te wesen, by yemant, die de waerheyt naejaeght dat hy niet meerder geloof zoude geven aen sijn eygen oogen, als aen 't schrijven van Aristoteles ofte Galenus.«

We hooren hieruit in nieuwe zegging den geest van Hipprocrates, den geest van den hoogtijd van het medisch geestelijk leven vóór het moderne zijn; den lof der eigen waarneming en eigen ervaring, de erkenning van geen hooger gezag dan dat der waarheid. Maar nog meer openbaart zich hierin de geest van den nieuwen tijd, van het oorspronkelijk geesteszijn dat zich meer en meer ontwikkelde. «Autoriteit is alleen de waarheid, en die maakt zich kenbaar door het verstand« — het trotsche revolutionaire woord van den prae-renaissancemensch Johannes Scotus ab Erigena!

Van deze zelf-genomen vrijheid heeft van Beverwijck reeds direct

gebruik gemaakt door het opstellen van een eigen theorie omtrent de vorming van den Steen 1). Hij bestrijdt de meening der Ouden, van wie de meeste auteurs beweerden, dat «Graveel« en «Steen« door de hitte, en een enkele, dat deze integendeel door de koude in nier en blaas ontstond «uyt taye en slijmerachtige Vochtigheyt.« Immers, merkt van Beverwijck op, zelfs in oude lichamen bestaat niet zoo groote koude, dat daardoor de slijmerige en aardachtige vochten zouden kunnen bevriezen. Terwijl aan den anderen kant het veelvuldig voorkomen van den steen bij bejaarde lieden en allen, die van nature wat kouder zijn, als ook het ontstaan op koude plaatsen, bewijst, dat evenmin de hitte de oorzaak kan wezen van het groeien van den steen. Veeleer wordt door groote hitte de steenvorming belet [zooals o.a. blijkt uit het «aenslaen aen de pot«, dat eerst gebeurt, wanneer de geloosde urine afkoelt]. Vandaar dan ook, dat bij jonge lieden, wier lichaam warmer is, zelden steenlijden voorkomt.

Wat de stof aangaat, waaruit de steen wordt gevormd, kan deze mede niet zijn het taaie slijm, gelijk de klassieken aannamen. Want uit slijm ontstaat bij het opdrogen geen steenachtige, maar een lijmachtige stof. Bovendien zien we ook zand, bij het staan van het water, uitzakken uit heldere, slijmvrije urine, terwijl we aan den anderen kant ervaren, dat op plaatsen waar veel slijm voorkomt (b.v. maag en hersenen) en dus volgens de klassieke theorie ook vaak steen moest worden gevonden, dàt juist uitermate zelden het geval is. «Hier komt noch by, dat in de Nieren, alwaer de Steen meest sijnen oorspronck heeft, naeulicks eenige Slijmerigheyt en komt, en indien sy daer al quam, soo en soude sy daer soo lange niet blijven.« Verder wijst van Beverwijck erop, dat slijm in de urine en de steen niet immer samengaan, alsook dat elders in het lichaam b.v. in de galblaas, de steentjes blijken te bestaan niet uit slijm, maar uit andere stoffen in casu uit gal.

---

1) Aan het diagnostisch-pathologisch gedeelte, dat het voornaamste en voor ons belangrijkste is van 't «Steenstuck«, gaat een schets van de anatomie en physiologie der nieren vooraf. We ontleenden daaraan reeds het gezegde over de circulatie en nierfunctie. Van Beverwijck betoogt daar ook de noodzakelijkheid van de verdeeling der secretie over twee organen, alsook de eenheid van functionneeren van beide nieren, waarop we later nog terugkomen. Hij verklaart verder te meenen, dat men de nier niet met Hippocrates voor een klier moet houden, maar met Erasistratus moet ordenen onder 't «Inghewant en Parenchymata«, als zijnde van eenzelfden bouw en functie als de lever. Want, volgens zijn oordeel, op de ervaring gegrond, behoort de nier tot de organen, die bijdragen tot de bloedvorming. Vandaar, meent hij, de veranderingen, die in 't bloed optreden bij afwijkingen aan de nieren.

Ook de meening, dat de steen wel niet uit slijm groeit, maar dit toch een voorname rol bij de vorming zou vervullen als een kitmiddel, wordt door van Beverwijck bestreden. Immers «by aldien datter soodanigh Slym by was, sulcks soude het backen veel eer verhinderen. Want men siet selfs in uyt-wendige dingen, dat lijm in 't water werm ghemaeckt zijnde, niet hart en wert, maer komt te smelten. Nu alsoo in de Nieren en de Blaes gestadigh werm water is, soo en soude die taye en slijmerige stoffe, welckers aert is van werme vochtigheydt te smelten, geensins tot Steen konnen verharden.« En «derhalven en is de oorsaeck, dat sommige veel Zant quijt werden, en evenwel geen Steen en krijgen, niet, dat in haer die slijmerige Vochtigheydt niet gevonden en werdt, die anders het Graveel by een soude houden, maer een geheel andere, die wy hier nae sullen bybrengen.«

Dat dikwerf slijm in de urine van lijders aan den steen gevonden wordt, geeft onze medicus gaarne toe, maar terecht merkt hij op, dat, al wordt daarmee het denkbeeld der Ouden verklaarbaar, daarom genoemde stof nog niet de oorzaak van de steenvorming behoeft te zijn. Veeleer, meent hij, is dit slijm «het overschot van 't voedsel, dat een vleesige Blaes van haer geeft.« Want vaak toch blijkt in het cadaver, van wien aan steen geleden heeft en tevens bij zijn leven veel slijm loosde, de blaas sterk verdikt te zijn «soo dat in dien de doodt niet voor en gaet, de Blaes ten lesten komt toe te groeyen, en alsoo den Waterloop verhinderende, de arme Menschen ellendelijck daer van doet sterven.« Van Beverwijck brengt dit verschijnsel in verband met de leer van Galenus, die zegt, dat de kwade vochten vloeien naar die plaats in het lichaam, welke door een of andere oorzaak verzwakt is. «Het selfde meen ick,« schrijft hij, «dat mede heeft plaets in de Blaes van de gene, die met de Steen gequelt zijn. De Steen, insonderheydt als hy begint toe te nemen, steeckt allencxkens de Blaes, waer door Pijn, en meerder Swackigheydt in dat deel veroirsaeckt wert.« Daardoor stroomt het bloed in grootere hoeveelheid naar de blaas en «wert aldaer verandert, en tot voedsel aangehecht, waer door de selve allencxkens vleesigh, en alle daegh dicker wert.... Ende hoe dat de Blaes dicker wert, hoe datter meerder toe-vloeyt, en meerder, nae dat de selfde gevoet is, overschiet, en dat is het Slijm, 't welck soodanige met menighte in 't Water quyt werden.«

Niet uit het slijm ontstaat dus, volgens van Beverwijck, de steen, maar wel uit een «aerdachtige, en sultige Stoffe,« die in het slijmerig sediment kan wezen, zonder dat dit evenwel immer het geval behoeft te zijn, maar aan den anderen kant ook wel in de urine

voorkomt, wanneer deze slijmvrij is. Alleen indien deze materie onder het slijm vermengd is, kan het gebeuren, dat uit het bezinksel van het water steen ontstaat. «Ick hebbe [dit] tweemael in eene weeck ondervonden« schrijft onze medicus. «Een Jongman van ses en dertigh jaren, hebbende al de teyckenen van een Steen in de Blaes, en den selfden oock voelende verschieten, maeckten Water, waer in veel dick Slijm besonck, het welck op een wit papier geleyt zijnde, in weynigh tijts in steen verharde, doch soo hart niet, of men konde het met de vingers om stucken wrijven, en dan was het scherp gruys. Het selfde gebeurde in een Avocaets kint van twee jaren, het welck daer na gesneden werde van een Steenken, de groote van een haselnoot, doch soo dapper sacht, en papachtigh, dat het in 't uyttrecken allegader van malkanderen morselde en een deel aen de Lapidil bleef hangen.« «Laet dan,« besluit hij, «voor stoffe van steen gestelt werden« een «aerdachtige en sultige stoffe« in de urine, «die niet van uytwendige hitte of koude, in een steenachtige hardigheydt gebacken werdt, maer die by haerselven een inwendigh beginsel van verhardinge heeft« en «een soorte van Salpeter is« 1).

Maar met de aanwijzing in de urine van de stof, waaruit de steen wordt opgebouwd, is het ontstaan van den steen nog volstrekt niet verklaard. Want wel is gebleken, dat uit het water steen zich kan vormen, maar niet waarom dit niet bij alle menschen gebeurt. «Er dient [dus] noch een ander werckende oorsaeck gestelt.« Daarvoor worden nu tal van dingen door verschillende schrijvers genoemd: «een steenachtige Vruchtbaarheyt« zeide de Helleen Aretaeus; «een ingeboren graveelige ofte steenachtige Gestalte der Nieren« beweerde Fernelius. Maar van Beverwijck antwoordt hierop terecht, dat door deze phrasen de moeilijkheid niet werd opgeheven, want het ware nu de plicht geweest van Fernelius te zeggen, wat die »Gestalte« wel inhield. Ons herinnert deze oplossing van den «aerdigste der Genees-meesters« maar al te zeer aan dien vernuftigen «bachelierus« bij Molière, die op de vraag, waardoor het kwam dat opium deed slapen antwoordde:

«Quia est in eo
virtus dormitiva,

1) De invloed van de leer der «chymisten« openbaart zich in deze theorie van van Beverwijck duidelijk genoeg, maar de Paracelsistische hocuspocus, welke we b. v. in een dergelijke theorie, door van Helmont opgesteld, vinden, ontbreekt hier. Cf. diens «Ortus Medicinae«.

Cuius est natura
Sensus assoupire.«

Wijdt daarom van Beverwijck aan Fernelius verklaring verder geen woord, langer staat hij stil bij de oplossing door Felix Platter gegeven, nl. dat in de »Naeuwigheyt en droogte der Nieren« het oorzakelijk moment voor het ontstaan van den steen zou zijn gelegen. Uitvoerig betoogt onze schrijver, dat dit niet juist kan zijn, erop wijzend, dat Platter had voorbijgezien, dat steenen vaak genoeg ontstaan op «de ruymste en vochtigste plaetsen des Lichaems.« «Ick hebbe nu kortelick,« schrijft van Beverwijck, «een ront Steenken gesien, 't welck gegroeyt was in het sacht, spongiachtig, en vochtigh vleesch, dat onder de tonge leydt. Hier in de Stadt leeft nog een jonge Dochter, die over eenige jaren van de Steen gesneden is, en op de kanten van de Wont, die niet wil toe-heelen, wast gestadigh een steenige korst, dewelcke maer aen-gerocht zijnde, lichtelick afvalt: maer terstont groeyt er wederom een ander in de plaets.« Bovendien zet zich vaak steen af aan de tanden, en vormt hij zich somwijlen in maag of darm. «Wat Drooghte of Nauwigheydt is in dese plaetsen?« vraagt onze medicus. «Waer by,« vervolgt hij, «dit noch komt, dat ick in alle de Lichamen (die niet weynigh en zijn) van de Steen gestorven, geen drooge en vaste, maer altijdt vochtige en slappe Nieren gevonden hebbe. Ende voorwaer hoe zoude men alsoo groote Droogte konnen stellen in sulck een plaets, daer het water gestadigh door moet loopen?«

En wat de beweerde nauwheid aangaat, die «blijft altijdt, en de Sultige wey wert oock gestadigh daer door als gekleynst, en evenwel heb ick dickwils ondervonden, dat vele, die langen tijdt, met groote pijn in de Lenden waren gequelt geweest, en veele steenkens geloost hadden, daerna eenige jaren, ofte oock altijdt bevrijdt bleven.« Zou niet bovendien, als de nauwheid der wegen hier van groot gewicht was, de steen het meest bij kinderen worden gevonden, bij wie toch de urinewegen het engst zijn? En nu leert de ervaring, dat dit juist zelden het geval is! Bovendien kan in de blaas zeker van «nauwte« geen sprake zijn, en toch ontstaat daar zonder twijfel een deel der blaassteenen.

Want niet juist is, betoogt van Beverwijck, wat Fernelius beweert, nl. dat steeds niersteen aan blaassteen voorafgaat. Komt b.v. de blaassteen niet veelvuldig voor bij kinderen, bij wie niersteen juist niet wordt waargenomen? En al is het waar, dat de kern waarom de blaassteenen meest groeien, vaak in de nieren is gevormd, deze kern kan blijkens de ervaring toch ook in de blaas zelf ontstaan. «Ik

hebbe gesien« verklaart onze schrijver, «datter een steen, uyt de krop van de Blaes met gewelt getrocken zijnde, op de aerde in stucken van malkanderen viel, wiens Keerne soo groot was als een Ockernoot, derhalven onmogelick, om uyt de Nieren door de Water-pesen te komen in de Blaes.« Het volstrekst bewijs van de mogelijkheid der primaire blaassteen-vorming wordt evenwel geleverd door het ervaringsfeit, dat bij «de gene, die de Krop van de Blaes geheel nauw is, en dun Water maken, gelijck oock, die aldaer een aen-was ofte geswel hebben« (d.i. dus bij lijders aan strictura urethrae en prostaat-hypertrophie), door het achterblijven van «eenige aerdtachtige stoffe« een calculus vesicae zich kan vormen.

Ook het afzetten van een steenachtige materie om corpora aliena in de blaas (b.v. om een naald) wordt ten slotte nog als argument genoemd voor de aanname, dat in de vesica urinaria niet alleen een steen grooter kan worden, maar ook primair ontstaan: «Ick beware« vertelt van Beverwijck «een tacxken van Verckens- ofte Geaert-gras, dat een kint (in wiens Blaes daer nae een grooten Steen gevonden is) voelende in 't water-maken eenigh belet, in de krop van de Blaes gesteken hadde, waer door het water eenige dagen opgehouden werde, totdat het ten lesten met groot gedruys als uytborstende, het voorschreven tacxken mede nam. Aen den rechten steel hangt een lang-werpig steenken, een Pistatie gelijckende, en aen elcke ader, nae haer dickte, hangt mede een kleynder Steenken.« .... Den eersten oirspronck van dese steenkens, dewijl het overige van de steel in de roede bleef steken, kan de Blaes niet afgeseyt werden.«

Het gezegde dan samenvattend, kan dus worden besloten, dat, daar ook in de blaas en andere, niet nauwe en droge plaatsen een calculus kan groeien, «nauwte« en «droogte« niet de oorzaak der steenvorming kunnen wezen, al is het ook volkomen juist, dat de steen van het uropoiëtisch apparaat meest de nauwe nieren tot plaats van oorsprong heeft.

«Het schijnt evenwel« vervolgt van Beverwijck, hier Galenus' juiste opmerking weer gevend, «dat in het groeyen van den Steen van nooden is eenigh Pit, daer de steenachtige stoffe om wast.« Want zulk een kern vindt men bijkans in alle steenen. En deze ontstaat nu meest in de nieren, zelden in de blaas, zoodat het dus dient erkend, dat de steen van de eerste in het meerendeel der gevallen aan die van de laatste voorafgaat. In de blaas vindt gewoonlijk slechts een vergrooting van den calculus plaats, doordat zich om de genoemde kern uit de urine telkenmale nieuwe lagen aardachtige stof afzetten.

En hieraan moet het worden toegeschreven, dat de blaassteen in opbouw gelijkt op een ui, bestaande uit «verscheyde schilferingen.«

Onjuist is echter de voorstelling, welke verder door Galenus van de steenvorming wordt gegeven. Want deze is niet, gelijk die klassieke medicus had beweerd, identiek met de bakking van de klei in de steenovens, wat toch een gansch ander proces is, waarmee de steenvorming in het lichaam niet mag worden analoog geacht. Niet door de hitte ontstaat immers de steen, maar door het zout, dat in het water is opgelost, en dat, indien in niet te groote quantiteit aanwezig en bij een bepaalde constitutie van de aardachtige stof, — die zoo moet zijn, dat ze 't zout niet doet smelten (wat «de aerde scheyt en als Zant van malkanderen [doet] loopen«) — met de aardachtige stof samenklevend en «verhardend door de zultige Gheest, daer in zijnde,« den steen vormt.

Zal dit evenwel geschieden, dan moet nog een derde omstandigheid meewerken, welke, volgens van Beverwijck, is «een verdooft gevoelen« van de nieren of blaas, zoodat de schadelijke urinebestanddeelen niet direct geloosd worden, maar lang op die plaatsen blijven. In de spijzen, door den mensch gebruikt, zegt hij, is immer aardachtige stof en zout, zij het dan ook in verschillende hoeveelheid bij onderscheiden voedingsmiddelen. Indien nu deze stoffen, hetzij ten gevolge van de overgroote hoeveelheid, waarin zij in het genuttigde voedsel voorkomen, of wel van een «swackigheydt van de verterende, scheydende, ofte uyt-drijvende kracht,« in de maag niet uit de spijsbrij worden uitgescheiden en door de darmen afgevoerd, maar met den chijl vermengd naar de lever komen, dan gaan ook zij in dat orgaan over in het bloed. Het bloed verspreidt die stoffen door het lichaam, en aldus komen zij ook in de fijnste vertakkingen van de nierarteries, waar zij blijven steken en door het «ghestadig aendrijven van Bloet en Water omgerolt« worden tot «ront Zant.« Wanneer evenwel bij den gezonden mensch «het gevoelen der Nieren door de scherpigheydt van het Zant geprickelt zijnde, sulcx gewaer werdt, so drijvet het Zant met het Water af,« gelijk door den hoest de schadelijke stoffen uit de borst, door het braken uit de maag, door den stoelgang uit den endeldarm worden verwijderd. Maar niet alzoo gaat het bij wien het gevoelen der nieren verdoofd is. Bij hen blijft het zand in de nieren liggen, en groeit, zich daar ophoopend, aan tot den steen.

We kennen dus drieëerlei «ghestaltenis« van het lichaam. «In de gene die wel te pas en volkomelick gesont is,« wordt de graveelige

stof òf direct met de faeces verwijderd, òf, in de nier gekomen, met het water afgevoerd, voordat zij in zand kan veranderen. «Wie wat afwijckt van den gesontsten trap, laet wel Zant groeyen, maer de Nieren door de scherpigheyt wacker gemaeckt zijnde, setten het selfde af, eer dat het tot steen kan backen« [dat zijn de menschen in wier urine een wit of rood sediment bezinkt, zonder dat zij evenwel ooit niersteenaanvallen krijgen]. Maar bij wie de nieren «slap« zijn of «van doof gevoelen,« daar wordt het zand niet verwijderd, doch groeit tot steenen, welke dan ten slotte toch de nier tot uitwerping prikkelend, in den koliekaanval worden afgedreven. Het ergst zijn echter zij er aan toe, bij wie ook deze prikkeling niet tot uitwerping uit het lichaam dringt, bij wie dus de nieren «gheheel verdooft ende als verstorven zijnde, al haer gevoelen verloren« hebben. «Want in soodanige gelegentheydt, beslaen de steenen allencxkens vergrootende, ten laetsten de geheele Nieren.« Van Beverwijck zag zelf zulke gevallen, waarbij de calculus al het vleesch der renes verteerd had en alleen nog maar door het «Nier-vlies« werd bedekt.

Ontstaat aldus de steen uit bestanddeelen van het voedsel en ten gevolge van «doof gevoelen« van de nieren, dan is mede reeds gegeven, wat voor nephrolithiasis gunstige momenten moeten zijn: algemeene lichaamszwakte zooals bij zieken en ouden van dagen, verdooving van de nieren die congenitaal en heriditair kan zijn, maar ook verworven b.v. door 't gebruik van opium; slechte digestie, òf door zwakte van de digereerende organen (maag en lever), òf door dieetfouten («Brassen, Suypen, en stercke Oeffeninge terstont nae den eten,« alsmede ongeschikte spijzen). Onder het voedsel zou melk, kaas, «onklaer, moerassigh oft zneewater,« niet goed gebakken brood, peulvruchten, onrijp fruit, vleesch van ossen, varkens en watervogels, gezouten en gerookte visch of vleesch, zure wijn, jong en onzuiver bier, de steenvorming bevorderen. Verder «helpen mede tot het voort-brengen van den Steen Schocken, Springen, langh Rijden, en alderhande stercke Beweginge, buckende geschiedt. Maer insonderheyt onmatigh Byslapen.« 1)

Niet al de niersteenen, die aldus worden gevormd, zijn gelijk, merkt van Beverwijck verder op, noch ontstaan zij alle op dezelfde plaats,

1) Of de steen in de nier dan wel in de blaas zal ontstaan, hangt af van de gevoeligheid of liever van de ongevoeligheid dier organen. Bij het kind komt ook alleen calculus vesicae voor, de man heeft meer aanleg voor blaassteen, dan de vrouw, daar de urineleider bij hem minder geschikt loopt.

«alsoo sommige in het vleesch, sommige in de Vaten haren oorsproncknemen.« Want het graveel ontstaat niet in de holte van de nieren (d. i. pelvis renum) maar in «de eygene selfstandigheyt en werdt van daer door 't gewelt van 't doorloopende water in de holligheydt gedreven.« (Fernelius) 1). «Ick heb selver«, verklaart onze schrijver als tegenargument tegenover den anatoom Spiegel, die deze bewering van Fernelius had weersproken, «uyt het vleesch der Nieren niet alleen Graveel, maar oock steenkens genomen.« Het graveel of zand, in de nier-substantie ontstaan, komt dan in het nierbekken, waar het zich tot een steen kan samenzetten en verharden, maar bij een geringe hoeveelheid zand alleen een pit vormt, die, door de ureteren in de blaas geleid, eerst daar tot een steen wordt.

Bij de steenvorming in de nier neemt de steen vaak den vorm aan der «open pijpkens« waardoor 't water uit de «tepelachtige vleesjens leeckend in de «holligheyt vloeyt«: «Ick beware eenige langhwerpige steenkens,« schrijft van Beverwijck, «die in dese pijpkens gegroeyt zijn, gelijck haer gedaente uytwijst. Ick hebber oock, gelijck als van twee te samen gevoeght, soo het schijnt, als se uyt twee aen een staende pijpkens in de holligheydt quamen, aen malkander gebacken.« «Ick heb veele steenkens gesien, die volkomentlick uytbeelden de holligheyt der Nieren.«

Behalve de plaats van oorsprong, welke den meesten invloed heeft op den vorm der steentjes, hangt deze ook samen met «de verscheydenheydt van de steenige stoffe,« waaruit zij zijn ontstaan. »Soo dat de steenkens in de Nieren [meestal] veel scherper en meerder gehoeckt zijn,« [daar zij toch «bestaen uyt zant greyns-gewijs aen een gevoeght en ongelijck gebacken«] dan de blaassteenen, die uit lagen om een kern zijn opgebouwd. Ook is er verschil in kleur, maar niet zóó, dat de niersteenen altijd rood zouden zijn («na de verwe van de Nieren«) gelijk Fernelius en Mercurialis beweerden, zoo min als de blaassteenen immer wit behoeven te wezen. Want, zegt van

---

1) Deze opvatting, de gemeene onder de medici dier tijden, werd reeds toen o.a. tegengesproken door den bekwamen anatoom, chirurg en dermatoloog Riolan den jongere (1580—1657), vooral bekend als heftig bestrijder van Harvey's theorie. Hij wees erop, dat de plaats der steenvorming niet in de niersubstantie maar in het nierbekken en de ureteren te zoeken is. Ondanks zijn woord bleef de oude opvatting, dat de steen eerst na de doorbraak van het door hem in de niersubstantie verwekte absces in het nierbekken geraakt, de algemeen gehuldigde tot in 't midden van de XIXde eeuw, toen Rayer (1844) haar als onjuist bewees. (Cf. Fried. Helfreich «Gesch. d. Chir,« in Handb « Dl. III, p. 279). Zooals men ziet, wijkt van Beverwijck, Fernelius volgend, hierin ietwat van de gewone voorstelling af.

Beverwijck, de ondervinding bewijst wel anders: «Ick kan toonen Wit Graveel en steenkens na 't overlijden uyt het vleesch der Nieren gesneden.« Niet dus van de plaats van oorsprong, maar van het vocht, dat de aardachtige stof met het zout verbindt, hangt het naar de meening van onzen schrijver af, of de kleur der steenen rood, bruin of geel zal zijn.

Ook zijn de steenen van verschillende vastheid; sommige zijn zoo zacht en week, dat men ze tusschen de vingers fijn kan wrijven, andere hard en vast, zelfs in die mate, dat ze bij het vallen op den grond niet breken (maar dat is dan toch hooge uitzondering!). Deze verscheidenheid is een gevolg eenerzijds van den duur en kracht der «bakking,« anderzijds van de hoeveelheid aardachtige stof, welke in den steen aanwezig is. Want naarmate er meer van die laatste in den steen zit, naar die mate is hij broozer.

Groot verschil is er ook in het getal der steenen, die bij de lijders worden gevonden. En wel zóó, dat er in de blaas meestal minder zijn dan in de nieren, en ook dat hun aantal geringer is, wanneer de steenen «kantigh, scherp en ongelijck« zijn, want in dat geval «rakense lichtelijck aen malkander vast.«

Wat de symptomen aangaat, noemt van Beverwijck allereerst en terecht de pijn. Deze is dof en gezeteld in de lendenen, zoolang de steen «noch steeckt in 't vleesch van de Nieren, het welck wel van sijn selven ongevoelick is«, maar door opzwelling »syn buytenste Vlies« spant, wat de pijn verwekt. Wanneer echter «het Steencken uyt het vleesch door de Pijpkens van de Water-pees komt, dan valter scherpe en steeckende pijn: niet alleen om dat de selfde naeu zijn, en van wegen het hart en vast vleesch der Nieren niet wel uytgereckt konnen werden, maer oock om datse zenuwachtigh, en dien volgende scherp van gevoelen zijn.« Dit is ook de oorzaak, waarom de pijn nog toeneemt, als de steen komt in de nauwe «zenuwachtighe Water-pees.« Dan is zij ook niet meer in de lendenen gezeteld, hoewel ook daar tengevolge van voortgeleiding der spanning langs de vertakkingen van de ureteren in de nieren nog een «weerpijn« kan blijven bestaan. Tusschen deze beide pijnaanvallen kan een vrije periode voorkomen, n.l. gedurende den tijd, waarin de steen in 't nierbekken is. Is ten slotte het steentje eenmaal door de ureteren in de blaas gekomen, dan verwekt het daar de «Koude-pis« (polyurie), welke na den aanval van niersteenkoliek pleegt op te treden en overgaat met de loozing van het steentje, vaak door veel zand gevolgd, soms wel «eenige lepels vol.«

Als tweede «teycken« noemt van Beverwijck de veranderingen in de urine, die meest «rauw, dun en waterigh is, soo van wegen de verstoppingh, als van wegen, dat de bloet-makende kracht der Nieren verhindert is.« In het begin van den aanval is het water vaak «wat rootachtigh« en later bloedig ten gevolge van de «doorbooring van het vleesch;« somwijlen is het ook «dick ende onklaer«, als de steen in den ureter gekomen, dezen niet geheel verstopt. En ten slotte, kan het nog gebeuren, dat in het geheel geen water wordt gemaakt, hetzij doordat beide ureteren of wel ook slechts een van hen door den steen verstopt is; het laatstgenoemde verschijnsel wil van Beverwijck verklaard zien uit de eenheid van functie der beide nieren.

Het symptoom, dat een aphorisme van Hippocrates vermeldt, n.l. dat zand in de urine een teeken van niersteen zou zijn, wil onze schrijver evenwel niet als juist aannemen, daar toch zeer vele menschen zand loozen, zonder last te krijgen van nierpijn of steenen kwijt te raken, terwijl aan den anderen kant de aanval van nephrolithiasis vaak genoeg komt, zonder dat ooit in 't water zand of bezinksel werd gezien. «Dewijl dan dit soo klaer is, als de Son, so en is 't niet vremt, dat uyt-leggers van Hippocrates aen syne vermelde spreuke geen mouwen en weten te setten, om de selfde van onwaerheyt te bevrijden,« tenzij «maer een woort uyt-geleyt wert tegen den sin van de uytleggers, maer niet tegen den sin en gewoonte van Hippocrates. Dit is ὑφίσταται, het welck sy uytleyden besinckt, maar dat my beter dacht op-hout: om de sin te maken, dat die met de Steen in de Blaes gequelt zijn, in welckers water het Zant opgehouden wert, 't welck te voren plagh af te schieten. Want sulcx en kan niet ontkent werden.« Deze vertaling meent hij niet ongeoorloofd, daar 't woord ὑπόστασις bij Hippocrates wel in den zin van «het ophouden« wordt gebruikt. Tenzij men mag aannemen, dat die groote medicus met ὑφίσταται bedoelt «besinkt,« maar dan: «in de blaes, niet in de water-pot.«

Het derde «teecken« van den niersteen, vervolgt onze medicus, is «doovigheyt aan 't been aen de zijde, daer het steenken is.« Deze doofheid ontstaat niet, zooals sommigen meenen, door bloedovervulling van de venae der omgeving, die aldus zouden drukken op spieren en zenuwen, maar is een gevolg van een «benauwinge van de Zenuwe, die in al de Spieren van het been verspreyt werdt,« en nu «neergedruckt« wordt door «de hardigheyt en 't gewichte van den steen«. Vandaar, dat dit verschijnsel gemist wordt, waar de steen slechts klein is.

Het vierde verschijnsel is «pijne en opwaerts treckinge van het klootje dier zijde, daer het quaet zijn plaetse heeft. De reden hiervan is,

dat de steen die de Nieren en hare Vliesen spant, en met eenen de naburige vaten, die na de klootjens gaen, en daer in geplant worden, opwaerts treckt.«

Als vijfde symptoom wordt ten slotte genoemd een «groote Qualickheyt en Walginge« zoodat geen spijze kan worden genuttigd, maar alles weer wordt uitgebraakt. De oorzaak hiervan zoekt van Beverwijck in een prikkeling van de «twee kleyne Zenukens, die de Nieren van de Maeg ontfangen, [en] van het besluytende vlies, 't welck de Nieren bekleet, en, spruytende van 't Buyck-vlies, aen de Maeg gehecht wert.« Eerst wordt slijm gebraakt en daarna groene gal. «Dit Braken van Slijm en daer na van Gal«, zegt van Beverwijck, «heeft oock plaets in 't Colijk, en als het selve komt in de Kronkel-derm (= colon), daer hy voorby de Nieren draeyt, insonderheyt in de slinker zijde, alwaer hy nauwer is, dan valt de pijn van 't Colijk heel qualick van 't Graveel, ofte een Steenken te onderscheyden. Maer twee teekenen zijnder, die het verschil aenwijsen, de gelegentheyt van de pijn, en de leger-plaets van 't pijnlik deel. Voor eerst en is de pijn in de Nieren so scherp niet als het Colijk. Daar benevens als de pijn hoger is dan de Nieren, so en is 't geen Graveel, maer Colijk. Noch spreyt het Colijk hem veel verder uyt, gelijk de Kronkel-derm de ruymste van al de dermen, den gehelen buyk doorloopt: De pijn van 't Graveel blijft vast op een plaets, en binnen de palen van de Nieren besloten, en als het steenken na de Blaes gaet, dan volgt de pijn ook den weg van de Water-pees. In het Colijk bevoelt men oock meer rommelinge in den buyck, als in 't Graveel. Het Water, gelijck geseyt is, valt in 't Graveel eerst dun en rauw, daer na wert het met zant, steenkens, ofte bloet geloost. Maar in 't Colijck, ofte om dat voor de Gal, den wech na de Dermen gesloten is, ofte dat het Gal-blaesjen als geschut en geroert wert, valt het Water in 't begin root ende dick. Hier-en-boven verneemt men in het Colijck noch de doovigheyt van 't been, noch andere teekenen, die wy van 't Graveel verhaelt hebben.«

«Galenus«, vervolgt onze schrijver, «onderscheyt dese alsoo. De Walginge en het Braken zijn veel swaerder en gedueriger, in het Colijck. En die soo gestelt zijn, braken sekere slijmige en verdorven dingen uyt, daer in de Graveelige verre overtreffende: en sy houden haer vuyligheyt meer in, so datse ook niet eenen wint laten, ofte op-rispen en konnen. Dickwils schijnt oock de pijn gelijck ront te gaen, en ruymer plaets te begrijpen: somtijts wortse in verscheyden plaetsen heviger: Maer de pijn van 't Graveel blijft gestadigh op een plaets. Als dan de pijn hooger is, dan de Nieren, dat is een kennelick Teecken van

Colijk: maer indiense vast blijft op een plaets, te weten, daer de Nieren leggen, soo kan de plaets niet tot de kennisse doen: over sulcx moet men neffens dese Teeckenen ook de Wateren insien. Want de Graveelige maken in 't begin dun en helder Water: de volgende dagen schijnt 'er yet oneffens in 't selve te besincken: op 't laetste is het t'eenemael zandigh. Maer in 't Colijck is den Kamer-ganck eeniger maten vol wints, en drijft veeltijdts op 't water, zijnde in dickte den Ossen-dreck gelijck. Daerenboven, de pijn van het Colijk wort veel meer, door openende Clisterien versacht, dan van 't Graveel. Het gebeurt oock somtijts, datse, eenige koude vochtigheyt mede quijt wordende, van stonden aen tot ruste komen: en so is het een versachtent hulp-middel, en niet alleen versachtende, maer oock dienende tot Genesing, en tot een ken-teyken. Wijders, gelijk als dese de koude vochtigheyt door den Kamerganck, so ook de Graveelige het steenken met het Water loosende, worden van de pijn verlost, en toonen met eenen de beseerde plaets.« 1)

Het komt ook voor, dat de steen wel de ureteren passeert, maar niet uit de blaas verwijderd wordt, en dus, daar blijvend en zich vergrootend, leidt tot den calculus vesicae. Dan volgen de verschijnselen van den blaassteen: «De Sieke maekt met snijdinge en pijn sijn water, dikwils en weynig: het welck oock somtijts geheel opgehouden wort, als de steen voor de krop van de Blaes schiet, waer door uytermaten groote pijn veroorsaeckt wert. Daerom is 't, dat de kinderen, die met den Steen gequelt zijn, gestadigh aen haer gemacht wrijven, also sy voelen, dat de waterloop aldaer belet wert.« Verder klagen de patiënten over een gevoel van zwaarte in de blaasstreek; en vaak is er dik en taai slijm in de urine, wat «een seker teecken is van steen in de Blaes.« Ook men kan, ter overtuiging van de aanwezigheid van een steen, dezen met den vinger per rectum of met den katheter trachten te voelen. Bewijzend is ook het verschijnsel, dat de lijder, «die het water op-gestopt is, op sijn rugh geleyt en de beenen opgelicht, dan water maekt«, want dit is «een tecyken, dat de krop van de Blaes door een steen verstopt is geweest.« Als complicatie bij het kind noemt van Beverwijck nog den prolapsus ani en bij den oudere de «Droppel-pis«, «al van oudts ghehouden onder al de grootste pijnen, die yemant in sijn lichaem lijdt.«

De prognose is bij nieraandoeningen altijd bedenkelijk, omdat hier het eerste noodige voor de genezing: de rust voor 't orgaan, niet kan

---

1) Galenus, «*περι των πεπουθοτων. τοπων* (de locis affectis)«.

worden verwezenlijkt. Ook kan men het zieke deel met zijn geneesmiddelen moeilijk bereiken, hetgeen beide mede voor de blaas geldt. Slecht is de prognose bij hereditairen aanleg en waar na het loozen der steentjes de pijn en bezwaren blijven, wat op meer steentjes wijst. Verloren is de lijder, bij wien de «Nieren komen te sweren.« Zeer gevaarlijk is ook het ophouden met wateren : «Als yemant door de Steen ofte yet anders het water drie vier dagen ophout, ende door het opstijgen van 't selve in een vasten slaep vervalt, en datter kortheydt van adem bykomt, die sterft door de bank.«

Als therapie beveelt van Beverwijck aan eerst een zachte purgatie, b.v. het gebruik van Spa-water en «Terebintijn«, en daarna »seker Graveel-water van verscheyde droogen gemaeckt,« welks deugdelijkheid hij zelve had ondervonden 1).

Bij den aanval geeft onze medicus een zacht olieclysma, «waer door niet alleen eenige vuyligheyt en wint, die de Water-pees kan benauwen, afschiet, maer de selfde wert daer door sachter en moeyiger,« en een stoving op de blaasstreek «met groote spongien, ofte wolle lappen, gedoopt en hart uyt-gedrongen in een stovinge van versachtende en afdrijvende kruyden; en na het stoven met soodanige Olye gestreken.« Inwendig geeft hij olie en boter om de «baen glat te maecken.« Bij vermindering van de pijn afzettende stroopen. Wanneer de steen in de blaas blijkt gekomen, laat hij «het Lichaem met wandelen en springen bewegen, na datter een goeden dronck heete Rijnsche-wijn met Suycker en noten Muscaet ingenomen is.« Na den aanval worden, in geval van niet loozen van den steen, steenbrekende middelen toegepast.

Eerst in laatste instantie gaat van Beverwijck over tot chirurgische hulp, en dat dan nog alleen bij blaassteen. Bij niersteen wil hij hiervan evenmin iets weten als zijn collega Tulp 2). «Caelius Rhodiginus«, zegt hij, «schrijft van een Vrouw, de welcke, om het joucken en pijn in de lendenen, veel ontrent de Nieren krouden, en dat op die plaets ten lesten een gat door-brack, waer uyt achthien steenkens getrocken wierden. Hierom meenen eenige Genees-meesters, dat in steenige Nieren, als het Water opgehouden werdt, en de mensch hulpeloos leyt, men vryelick en veyliglick opening in de lendenen

1) In 't «Aenhangsel van brieven« komt een brief voor van Willem Staeckmans «Burgermeester van Franeker, en van wegen de Provincie van Frieslandt gecommitteert ter vergaderinge van de H. M. Heeren Staten Generael«, die met succes van van Beverwijcks graveelwater zegt te hebben gebruikt.

2) Nic. Tulp, «Observationes«.

magh maken, en door de selve den Nier ontlasten. Dan dese hantwerckinge wert niet sonder reden van de Arabische Geneesmeesters Serapion en Avicenna verworpen. Want de selve en kan niet geschieden, als met groot gevaer van het leven: 't en zy de Nature teycken gaf, gelyck in 't verhaelde exempel, dat sy haer door de Lendenen pooghde te ontlasten, aldaer een geswel ofte gat opwerpende« 1).

Veel minder passief wil van Beverwijck de chirurgie bij den blaassteen. Kleine steenen, die bij den man in de urethra blijven steken, kunnen met een «bequaem yserken, gelijck een oor-lepel, uyt-getrocken werden,« of wanneer zij te groot zijn, kan men, waar de tumor zich vertoont, een zijdelingsche incisie maken. Bij de vrouw gaat het nog gemakkelijker en kan deze kleine operatie geschieden met een «koren-tancxken,« zoo noodig «ghebruyckende een uyt-settende gereetschap Speculum matricis genoemt.«

Vermeld wordt ook de dilatatie van de urethra, door Prospero Alpini van de Egyptenaren afgezien, zonder dat evenwel blijkt, dat deze methode ook door van Beverwijck is toegepast. Onze medicus beschrijft haar als een dilatatie door opblazing met behulp van uitzetbare «pijpjens,« terwijl intusschen de urethra aan het perineum wordt gecomprimeerd, om het intreden van lucht in de blaas te voorkomen. Door druk op den steen per rectum wordt deze ten slotte in den laatst ingebrachten cylinder geschoven 2).

Alleen in uitersten nood gaat van Beverwijck ten slotte over tot de steensnijding, als zijnde het gevaarlijkste middel. «Die een Steen

---

1) De incisie van het paranephritisch absces werd reeds door de Hippocratici toegepast, die het evenwel niet waagden ook de zieke nier zelf in te snijden. Dit laatste werd in de XVI eeuw aanbevolen door Dalechamps en Rousset, die erop wezen, dat de incisie volstrekt niet doodelijk was, gelijk de Arabieren beweerden, en geindiceerd, omdat bij nieren met compliceerend paranephritisch absces de nier vaak gansch tot een etterzak was geworden, die op 't punt stond door te breken. Ook Riolan beval het incideeren aan, zoodra een uitpuiling in de nierstreek ontstond. Een theoretisch bezwaar bleef, ook nog lang na hem, tegen de operatie der ongecompliceerde nephrolithiasis de onjuiste aanname van het ontstaan der steenen in de niersubstantie zelve (z. b. p. 168). Cf. Fried. Helfreich «Gesch. d. Chir.« in «Handb. z. Gesch. d. Med.«, Dl. III, p. $^{378}/_{9}$.

2) Ook van Beverwijcks tijdgenoot Nic. Tulp vermeldt deze methode in zijn «Observationes« en schijnt haar wel te hebben toegepast. De tweede, meer duistere zuigmethode ook door Prospero Alpini in zijn «De Medicina Aegyptiorum« beschreven, noemt van Beverwijck niet. Cf. ook P. Barbette «Chirurgia« in «Opera Omnia« p. 158.

in de Blaes hebben« zegt hij hiermee zijn ervaring te kennen gevend, »houden den Wolf, gelijck men seyt, by de ooren. Want indien sy hem laten blijven, soo wordt hy alle daegh grooter, en vermeerdert de pijn; indien sy tot snijden komen, dat heeft grootelicx sijn swarigheyt, en is met gevaar van 't leven vermenght. Ick heb altijdt ondervonden, dat van het snijden meerder Kinderen door quamen, als Bedaeghde: en meer dese, als Oude luyden, die het gemeenlick besterven.« Gunstig was dus van Beverwijcks ervaring niet, al behoeven we daarom nog volstrekt niet met Alers 1) aan te nemen, dat hij van de operatieve behandeling nimmer succes heeft gezien.

Van de drie methodes [de klassieke van Celsus, de nieuwere van Mariano Santo (1489—1550) en de sectio alta van Pierre Franco (1560), door hem den «Francken-sne« genoemd], welke hij uitvoerig, maar wat slordig beschrijft, verkiest hij die van Celsus als «de lichtste, sekerste en beste,« 2) wat de nakomeling hem niet licht zal toegeven, erkennend, dat de methode door Mariano aanbevolen, een werkelijke vooruitgang in de techniek der steensnijding was. 3). Van de «Francken-sne« verklaart van Beverwijck geen ervaring te hebben, noch iemand te weten, die haar toepaste. Genoemd wordt ook niet de steenverbrijzeling (lithotripsie) reeds door de Byzantijnsche en Arabische medici toegepast en in 1535 door Alexander Benedetti beschreven. Van Beverwijck blijkt dus deze evenmin als de andere geneeskundigen van zijn tijd te hebben gekend.

Dat ten slotte, de operatie niet door onzen collega zelf werd verricht, maar door hem werd overgelaten «aen een wel-versocht Meester die sulcks best verstont,« behoeft, als iets vanzelfsprekends in die dagen, bijkans niet te worden vermeld.

Van Beverwijck geeft in zijn Steenstuck ook casuistiek, en wij willen deze nog even hier noemen, voor we tot de critiek en polemiek

---

1) C. Alers «Bijdrage tot de Geschiedenis der Steensnijding« (Acad. Proefschr. 1874) p. 8.

2) Paul Barbette, een tijdgenoot van van Beverwijck, vermeldt in zijn «Opera omnia medico-chirurgica« (1723) dat deze operatie in zijn tijd de meest gebruikelijke was.

3) De gevaren der perineale methode praeciseert van Beverwijck niet. Georg Korn noemt in zijn bijdrage in 't «Handb. d. Gesch. d. Med.« (Dl. II, p. 705): «die Vereiterung der Prostata und der Samenausführgänge und die dadurch hervorgerufene Zeugungsunfähigkeit, vor allem aber die Unmöglichkeit, sehr grosse Steine durch die Perinealwunde zu entfernen.«

overgaan. Zoo vermeldt onze schrijver «een seer vremt ende wonderlick exempel« van den «omloop« van blaassteen-attaques, n.l. een geval van precies om de drie weken recidiveerende pijn-aanvallen. «En hetgene niet minder te verwonderen staat, drie, vier dagen voor de weder-komst van de pijn, quam daer een grooten stanck uyt [het] geheel Lichaem, met een benauwtheydt, ende geswel van 't slincker been: dan dit geswel verdween, als [de lijder] wat op 't bedt gingh leggen. Ondertusschen was sijn Water altijdt dun, ende geel, doch een weynigh na het roode treckende.« Patiënt werd tweemaal vergeefs «gesneden«; men kon geen steen vinden! Maar de derde maal werd een steen te voorschijn gebracht «wat grooter, als een duyven-ey.« Nochtans vermocht dit succes den man niet te redden: achttien dagen na de operatie trad de dood in. Daarna blijkt sectie te zijn gedaan: «Het doode lichaem geopent zijnde, sagh men dat de Huyt en de Spieren van den buyck gaef waren, het Net meest vergaen, de Dermen rontsom aen 't Buyck-vlies vast, als oock de Blaes. Dese was van buyten blauw, van binnen vol dicke ende etteragtige vochtigheyt. De Nieren waren beyde bleyck, en slap: de rechter boven, en de slincker onder aen swart, maer minder als de rechter: in de holligheyt van beyde was een weynigh grof en wit zant. De Melk-vaten, en Water-pesen heel wijdt.« «Ick wenschte«, zegt van Beverwijck, «datter eene nieuwe Oedipus op stont, die ons dit raetsel konde uytleggen.«

Een geval van dubbelzijdige secundaire pyelo-nephritis bij heftige nephrolithiasis verhaalt van Beverwijck in een brief aan Lazarus Meyssonnier. Typisch is hier alleen, dat de vrouw, die vijf en twintig jaar «met Lende-pijn« en loozing «van veele Steenen ellendighlijck gequelt« werd, ten gevolge een schrik, onder heftige, weeachtige pijnen «met een gedruysch veel Steenen quyt is geworden.«

Een merkwaardige redding, waar alle hoop scheen verloren, wordt beschreven in een brief aan den bekenden Guy Patin: «Ick hebbe geschreven in mijn Steen-stuck,« zegt hij, «dat de gene de welcke van het ophouden des waters met slaep-sucht worden bevangen, geduerigh slapen, om dat de quaet-aerdigheydt van 't water te diep in de Hersenen ingedruckt is. Wanneer evenwel het water noch niet in de Hersenen geprent is, en den siecken maer even begint te sluymeren, soo kan hy behouden worden, gelijck ick bevonden hebbe in een Koop-man oudt vijftigh jaren, de welcke het Graveel en Flederçijn seer onderhevigh was. Dese hadde een geheele op-stoppinge van 't water met geduerigh braken, en hevige pijn in beyde de zijden van den buyck na de Nieren toe.« Ondanks alle «clisteeren, stovingen,

drancken, poeyers« kwam hij niet tot urineeren. Evenmin had succes het tot driemaal herhaald zetten van koppen beneden de plaats waar de pijn werd gevoeld: Wel verklaarde de lijder een gevoel te krijgen van «verschieten van steenkens,« maar tot de gewenschte urineloozing kwam het niet. Reeds vreesde van Beverwijck «alsoo hy omtrent den avondt seer genegen was tot slaepen, dat hem den eeuwigen slaep soude overkomen«, en meende dus de familie op het ergste te moeten voorbereiden. «Maer na dat hy tweemael gedroncken hadde van een afdrijvende Dranck, en daerna ingenomen wat heete Rijnsche Wijn met elf droppelen Genever-olie, soo loosden hy een langh, en scherp Steenken met veel raeuw water.« Hiermee, verhaalt van Beverwijck, was ook het gevaar geweken. Patiënt had nog wel veel pijn, last van braken, gevolgd door de loozing van een aantal steenkens, maar «de doodlijcke slaep-sucht verdreven zijnde, soo is hy tot sijn groot geluck van het verderffelijcke gevaer des doods ontkomen. En nu spoelt hy de overblijffselen van die leelijcke quael af met een glaesje Rijnschen Wijn, waerin hy koopmanschap doet.«

Een geval van uraemische krampen en amaurose na 36 uren anurie bij een vijfjarig jongetje, naar zijn weten nog door niemand vóór hem beschreven, deelt van Beverwijck mede in dienzelfden brief aan Patin. De oorzaak van de anurie blijkt te zijn geweest een steentje in de urethra, dat «uyt de Schacht« moest worden gesneden. Den negenden dag na deze operatie, zegt onze briefschrijver, was het kind weer gansch hersteld.

Als curiosum wordt ten slotte nog genoemd een, volgens van Beverwijck, evenmin ooit te voren gepubliceerd geval van algemeenen hydrops ten gevolge van hydronephrose: «Een Krijgsman die met een seer dicken buyck, en geswolle beenen overleden was, opgesneden zijnde, wert bevonden Lever en Milt wel gestelt: waer over ick verwondert zijnde, en volgens mijn gevoelen, dat de Nieren mede haer deel hebben aen het bloet, ofte water maken, geboot den Heelmeester, de Nieren voort te brengen. Ende als hy de slincker Nier maer even aenroerde, soo sagh men uyt sijn bultigh deel, door een gat, daer even een pinck in mocht, veel waters loopen. De rechter was onder in sijn hol deel noch niet geheel doorboort, maer een weynigh met het rasoir aengeroert zijnde, soo sprong daer mede water uyt, doch weynigh. Beyde dese Nieren waren van wesen, en verwe, gelijck van gesonde, van binnen wasser noch etter, noch swering, noch zant, noch steen, noch yet anders tegen de nature.« Daarom meent van Beverwijck, dat de nier door de scherpe urine bij den lijder langzamerhand was «doorgebeten,« wat hem

tot argument dient voor zijn these, dat de nieren zóó vastgebouwd waren, niet alleen opdat de urine niet zoo spoedig erdoor zou loopen, maar ook opdat «de scherpigheyt van 't water haer vleesch niet lichtelick en soude doorbijten.« (Misschien was decompensatio cordis ten gevolge van de, bij hydronephrose somwijlen optredende, hypertrophie van den linker ventrikel wel de oorzaak van den hydrops.)

In het bovenstaande heb ik getracht gansch objectief de meening van van Beverwijck over het ontstaan en de behandeling van den «Steen« uiteen te zetten, zonder mij daarbij neuswijze opmerkingen te veroorloven. De moderne medicus zou ongetwijfeld bij een studie over dit onderwerp zeer veel heel anders uitdrukken. In den voortgang der tijden is er dan ook een juister inzicht gekomen in de aetiologie en pathologie, is bovenal de differentieele diagnostiek der nephrolithiasis veel fijner ontwikkeld. Een «aardachtige stof,« weten we, speelt bij de vorming der steenen geen rol; een «doofheid van gevoelen« der nieren en blaas erkennen we daarbij niet als werkende oorzaak; het «slijm« en de verdikking van de blaas is niet, zooals van Beverwijck meende, een gevolg van «overvoeding,« maar van ontsteking; de kleur en hardheid der steenen hangt niet af van het bindend vocht of van de mate der «bakking,« maar van het verschil in zouten, waaruit de steen is opgebouwd — in het kort in het gansche ziekteproces heeft de moderne medicus een helderder inblik gekregen dan de XVIIde eeuw, al is ook ons over het oorzakelijk moment der krankte zoo goed als niets zekers bekend.

Wat de symptomen aangaat, weet tegenwoordig de geneeskundige er heel wat meer te noemen, stelt ook het microscoop hem in staat in twijfelachtige gevallen de diagnose te stellen. Maar indien men deze studie van van Beverwijck ziet in den tijd, waarin zij werd geschreven, dan moet men erkennen, dat hij een werkelijk goede bijdrage heeft geleverd, veel beter dan het overige, dat we van hem bezitten 1), en ook veel beter dan het meeste, dat in die dagen werd gepubliceerd 2).

---

1) Bij alle erkenning van de vrij groote cultuur-historische waarde, welke de meer populaire medische geschriften van van Beverwijck voor ons bezitten, achten we het toch voor zijn naam als medicus te betreuren, dat hij zijn voornemen, in een brief aan Gerard Vossius uitgesproken (brief v. prid. Kal. Oct. 1641), om ook een dergelijke monographie over «De Tabe« of De Hydrope« te schrijven, niet heeft ten uitvoer gebracht.

2) Wel wat karig in zijn lof is dus Alb. von Haller, wanneer hij in zijn «Bibl. Anat.« het «Steenstuck« «non inutile opusculum« noemt. (Dl. I, p. 379).

Met lust en liefde, met den drang om werkelijk te leeren kennen, zien we hem aan het werk. Pathologisch-anatomisch heeft hij heel wat gezien en niet minder uitgebreid is zijn ervaring aan het ziekbed 1). En nog steeds blijkt hij erop uit, die veelheid van feiten te vermeerderen. Aan mannen, die hem bekend zijn als schrandere waarnemers en kundige medici, heeft hij, naast hun oordeel over zijn boekske, tevens gevraagd hem mede te deelen, wat hun hierin door eigen ervaring bekend was. En zoo bezitten we dan brieven aan hem over deze ziekte van Lazarus Meyssonnier, een geneesheer te Lyon, van Corn. van Someren, van Nic. Tulp, Benedictus Sylvaticus, Harvey en van nog eenige anderen, welke we hier nu zullen bespreken.

Meyssonnier, klaarblijkelijk een Paracelsist, schrijft aan van Beverwijck het volkomen met hem eens te zijn, dat de steenen worden gevormd «simpelijck uyt zout met wat gruysachtige vuyligheydt te samen geronnen«. »Maer«, vervolgt hij, «die kracht de welcke doet ronnen, en druckt U.E. nae mijn oordeel niet onderscheydentlijck genoegh uyt.« Hij zelf, verklaart hij, heeft mede over dit onderwerp in zijn boek «Pentagonus« geschreven en daar «dien ronnenden Geest« «Mercuriael« genoemd, welke niet anders zou zijn dan «de Geest, die het water [in den winter] tot ys doet verstijven« en «werckt omtrent het zout in het water, omtrent het groeyen van alle Steenen, en Metaelen«. De geest, die zich aldus vertoont in de «Groote Wereldt« zou ook «in de kleyne wereldt, dat is, den mensche, schuylen in de wey van 't bloedt«, en in de nieren den steen, in de gewrichten «de gichtige knobbelen« doen ontstaan. Dat die geest niet bij allen deze ziekelijke toestanden verwekt, schrijft hij toe aan «de quade geschapenheydt, de welcke graveelige maeckt« waardoor de «ronnenden Geest onverhindert buyten de vaten (wanneer de vuurige Geest, die van het Hart

---

1) Het aantal gevallen van nier- en blaassteen, dat van Beverwijck heeft gezien, wekt de verwondering van den modernen medicus. Deze aandoening schijnt in die tijden in groote frequentie te zijn voorgekomen. De bekende hoogleeraar Scaliger beweerde, dat schier niemand vrijbleef van den steen. (Cf. Corn. van de Voorde «Nieuw Lichtende Fakkel der Chirurgie of hedendaagsche heelkunst«, Middelburg 1680). Van tal van bekende mannen vindt men vermeld, dat zij door deze kwaal werden gekweld. Wij noemen hier twee heroën, wier levenswijs en activiteitssfeer wel gansch onderscheiden was: Des. Erasmus en Michiel de Ruyter. Het middel, dat deze laatste tegen zijn ziekte aanwendde (en naar 't schijnt met succes), is nog bekend. (Cf. Navorscher Jg. IX, p. 312). Dat onmatigheid in spijs in drank wel een van de voornaamste oorzaken dier frequentie van den «steen« is geweest, mogen we veilig aannemen.

door de Slagaderen verspreydt wordt, buyten sijn gewoonlijcke plaets swacker en krachtelooser is) in de wegen der uyt-loosingh sijn selven onder de stoffe kan vermengen«. Men ziet, we zijn hier weer midden in de speculatie en wij zouden van Beverwijck niet gaarne bijvallen, waar hij beleefd antwoordt: «Van de quade geschapentheyt in het voortbrengen van den Steen, en den ronnenden en stremmenden Geest, en hebbe ick noch niet beters gelesen.«

Minder philosophisch-speculatief is Benedictus Sylvaticus, professor te Padua, dien van Beverwijck gedurende zijn verblijf aldaar had leeren kennen. Deze vertelt een geval, waarbij wel het verschijnsel der «koude-pisse« zich voordeed, maar bij onderzoek «met een Catheter en Wassen-keersken« geen steen kon worden gevonden, noch ook vóór de ziekte »zant« in de urine was geweest. Bij de sectie van den lijder, die klaarblijkelijk aan een secundaire pyelo-nephritis overleed, werd niettemin «een steen in de Blaes gevonden, soo groot als een Hoender-ey, en in den rechter Nier een anderen kleynder en driekantigh,« terwijl de linkernier een «aposteuny« inhield, «die al gesworen was.« Hij deelde dit alles mede als bewijs, «dat de Steen in de Blaes niet altijdt door teyckenen kan bekent wesen, al is hy al uytermaten groot.«

Kort is het briefje van Nicolaas Tulp, die alleen een geval beschrijft van dood door uraemie tengevolge van hydronephrose na verstopping van beide ureteren door een steen, gelijk bij de sectie bleek. Voor zijn verdere ervaring verwees hij naar het geschrift, waaraan hij toen (Maart 1638) werkte (d.i. zijn «Observationes«). 1)

Over een zeer gewoon, ongecompliceerd niersteenlijden, met koliekaanvallen en haematurie «nae sterke oeffeninge (kolven en kaetsen)« of «nae een statigen dronck,« verhaalt op verzoek van van Beverwijck de Haarlemsche medicus Gregoris van der Plasse. Een met pyelonephritis gecompliceerde nephrolithiasis bij een dame, die klaarblijkelijk zwaarlijvig was en zich wat al te goed voedde, wordt medegedeeld door Cornelis van Someren 2), die breed uitweidt over de door hem aangewende therapie, met welke hij zegt succes te hebben gehad.

Van een blaastumor vertelt Lodewijk Nonnius, «medicijn van Ant-

---

1) Genoemd geval werd door Tulp ook in zijn «Observationes« opgenomen.

2) Van Cornelis van Someren vinden we ook nog een zelfstandige bijdrage over de «aetiologie, symptomatologie en therapie« van den «steen«, welke ons evenwel als klaarblijkelijk in Hippocratischen geest, tot geen opmerking aanleiding geeft.

werpen«: «Voor sommige jaren« schrijft hij aan van Beverwijck, «is een van mijn vrienden in Spanjen overleden, die de Genees-Heeren oirdeelden van de Steen gequelt te wesen: Het doode Lichaem opgesneden zijnde, vondt men in de Blaes een stuck Vleesch, dat de geheele Blaes bijnae vervulde, en soo hard was, dat het naeuwlijks met een Scheermes konde doorgesneden werden — Seer wel,« voegt hij hieraan toe, «is geseyt van Averroës, dat'er monsters in de Genees-konste geschieden, soowel als in de Nature.« Waarschijnlijk leed de overledene aan een fibroom of sarcoom van de blaas.

Geven deze medici meest beschrijvingen van door hen gedane waarnemingen, meer theoretisch weidt de Portugeesche geneesheer Zacutus Lusitanus uit, die Fernelius bestrijdt en over therapie schrijft, en ook Jacob de Back, «Medicijn van Rotterdam« 1). Het grooter en slapper worden van de nieren, wanneer «de waterloop belet wert« verklaart laatstgenoemde uit een «opswellen [doordat] 't water in haer vleysch zijpt.« Het rood zijn van den niersteen, schrijft hij toe aan het bloed, dat onder de »graveelige stoffe vermenght wert,« of aan het gevormd worden uit «het rootachtige zant, 't welck door de hitte van de Lever in de Aderen aengebrant wert.« Witte niersteentjes meent hij o.a. ontstaan, «uyt witte etter, wanneer daer een sweringe in 't vleysch is.« Maar meest is het verschil van kleur gevolg van de plaats van oorsprong, d.i. rood in 't vleesch der nieren, wit in den ureter en zijn vertakkingen.

Timan van Gessel «medicijn van Utrecht,« wiens naam we reeds in het verhaal van van Beverwijcks studiereis hebben genoemd, verhaalt «eenige rare exempelen.« «Ick hebbe,« zoo zegt deze briefschrijver, «in seecker Ontfangers Blaes gevonden vijf groote Steenen, waer van de drie byna uytbrachten de groote van Hoender-eyeren, de twee van Duyven-eyeren, behalve dat sy soo ront niet en waren; ende, het welck wonder is, de Medicijns en Steen-snijders en hadden niet gesien, dat hy de Steen hadde, als op 't laetste. In een ander stockoudt man zijn bevonden drie hondert en meerder Steenkens (die ick

---

1) Deze de Back schijnt mede tot de oude vrienden van van Beverwijck te hebben behoord. Over zijn levensloop weten we weinig. Hij blijkt bij een drukke praktijk de theoretische wetenschap niet te hebben verwaarloosd, maar nauwgezet te hebben bestudeerd. Zijn «Dissertatio de corde in qua agitur de nullitate spirituum, de haematosiet de viventium calore. Annexa Appendix pro circulatione Harveiana« (1648), waarin hij o.a. Harvey's leer verdedigde en de theorie van den «Spiritus« voor een droombeeld verklaarde, wordt door Israëls en Daniëls in hun boekje over de «Verdiensten d. Holl. Gel. t. o. v. Harvey's leer« zeer geprezen. (z. d. p. $^{72}/_{84}$).

selver getelt hebbe) van verscheyde verwe, en gedaente, geel, wit, root, gemarbelt, blaeuwachtigh, glat, scherp, ront, plat, vierkantigh, driekantigh, hol, vele gebroken; dertigh op de groote van een kleyne ofte middelbaere Castanje, soo veel ofte meerder van een Hasel-noot. De Blaes was van binnen op sommige plaetsen met een steenige korst bewassen, gelijck mede den eenen Water-pees, daer oock vele Steenkens in staken, en in den eenen Nier witte, soo dat het gevoelen van Fernelius niet altijdt waer en is. In een Chirurgijn alhier is een groote Steen bevonden met een kromme voer, ofte holligheyt, door de welcke het water sijnen loop plagh te hebben; den eenen Water-pees soo uytgereckt, dat hy veel ruymer was, als een van de dicke Dermen. Uyt seeckeren schilder is een Steen genomen, grooter als een Gansen-ey, wegende negen onçen en een halve.«

Indien men nu uit bovenstaand overzicht der door van Beverwijck ontvangen brieven, die slechts eigen waarnemingen geven of bevestiging van wat onze medicus schreef, mocht willen besluiten, dat klaarblijkelijk zijn geschrift geen critiek heeft ontmoet, dan zou men zich evenwel terdege vergissen. Want juist de eminentste onder de briefschrijvers: Guy Patin, William Harvey, en Claude Saumaise hebben van Beverwijck op meer of minder belangrijke punten weersproken.

Guy Patin, de bekende Fransche medicus, bestreed allereerst van Beverwijcks aanname der eenheid van functionneeren der nieren. «Al de Ontleders«, zoo had van Beverwijck toch geschreven in zijn anatomische inleiding tot het «Steenstuck« «seggen uyt eenen mont, dat de Nature ons twee Nieren heeft gegeven, opdat den eenen belet, ofte verstopt zijnde, het water door den anderen zoude mogen loopen«. Maar van Beverwijck meende dit vicarieerend optreden der nieren te moeten ontkennen. «Soo seer met malkanderen verknocht, en soo gelijck van wesen«, zegt hij, zijn de nieren, dat men reeds a priori mag besluiten, dat, «alsser een ontstelt is, den anderen mede moet lijden«. En de ervaring bewijst de juistheid van deze veronderstelling. «Want ick hebbe mede bevonden, dat eenen Nier verstopt zijnde, den anderen mede onbequaem werde, ende den loop van het water tegen hiel« — een generalisatie van een misschien een enkele maal [en dan juist] waargenomen feit, waartegen Guy Patin terecht met het tegenargument van een eigen ervaring opkwam. Hij had, verhaalt hij, een edelman behandeld, die gestorven was aan een pyelonephritis met secundaire peritonitis tengevolge van niersteen. En hoewel bij de sectie bleek, dat een der nieren geheel veretterd was, zóó «dat hy van de Nier niet anders en hadde, als de gedaente, en 't vlies, hetwelck, in plaetse

van 't Vleysch, enckele verswooren, en swarte Etter in en hield«, en deze verzwering, gelijk gemakkelijk was uit te maken, reeds lang had bestaan, had de lijder volstrekt geen anurie vertoond. «Hetwelck ick«, schrijft hij nog, «mede dickwils den tijdt van vijftien jaren in dese volckrijcke stadt en vruchtbaer van Graveel, en Steen ondervonden hebbe. Soodat het niet altijt waer en valt, dat, als den eenen Nier verstopt is, den anderen dan terstont sijn werck staeckt«. Een opmerking, waarin men Guy Patin niet anders dan gelijk zal kunnen geven. En van Beverwijck antwoordde dan ook, dat hij daarin volkomen met Patin meeging, en dat dit «oock nimmermeer by my soo is verstaen, dewijl ik dickwils beneffens UE. contrary gesien hebbe.« Wat evenwel niet wegneemt, dat uit het «Steenstuck« moeilijk iets anders is te lezen, dan wat Guy Patin eruit las.

Volkomen gelijk had van Beverwijck echter in het geschil, dat hij met Harvey had, wien hij een exemplaar van het Steenstuk had toegezonden met een begeleidend schrijven. In zijn dankbrief, waarin, gelijk boven reeds gezegd is, Harvey zich met van Beverwijcks geschrift zeer ingenomen betoont, meent hij hem te moeten tegenwerpen, dat het slijm, door van Beverwijck overschot van het naar de blaas toegestroomd voedsel geoordeeld, wel degelijk uit zichzelf den steen voortbrengt «want maer alleen aen de lucht gestelt zijnde, soo is bevonden, dat het in eenen nacht, en somtijdts rasser, in een sandige, ja steenige stoffe komt te veranderen«. «Ick hebbe gesien«, vervolgt Harvey, «seeckere Edele Juffrouw, die met den Steen gequelt is, de welcke uyt sulcken taeyen slijm, in haer water besinckende, pillekens met haer eygen handt maeckt, die in een schotel geleyt zijnde, van selfs in Steenkens veranderen«. — We zouden zoo zeggen: een weinig aesthetisch vermaak!

Of ook de aanname eener »Doovigheyt der nieren« niet «tot overvloet en onnoodigh is«, durft Harvey niet beslissen. Maar hij acht de geheele kwestie nog een open vraag, en een nader onderzoek meer dan waard. Dat Harvey zelf hierin nog geen vaste opinie heeft, blijkt wel daaruit, dat hij erkent te hebben «aengemerckt en bevonden, dat uyt het Water van yeder Mensche Steen, ofte altijdt Graveelige vergaderingh konde gemaeckt werden, gelijck uyt alle Loogh Zout,« wat wel gansch en al in strijd is met zijn bestrijding van van Beverwijck. Het is opmerkelijk, hoezeer Harvey, na de treurige ervaring bij zijn groote ontdekking opgedaan, tegenover al 't nieuwe wantrouwend en aarzelend zich gedraagt. Bekend is, hoe hij van de venae lacteae door Aselli ontdekt, niet wilde aannemen, dat zij de voerders van den

chylus zouden zijn en dus een belangrijke rol bij de voeding vervullen, maar veeleer meende, dat zij waren gelijk te stellen met die vertakkingen der aderen, welke in de buurt der lymphklieren bij eenige verwonding zich uitgezet toonen, inhoudende bleeke lymphe. Dat zelfde aarzelend-sceptische treft ons weer tegenover van Beverwijcks juiste opmerking, dat niet uit 't slijm, maar uit normaal in de urine voorkomende stoffen zich de steenen opbouwden. In dit geval had van Beverwijck dan ook niet veel moeite Harveys tegenwerping te weerleggen: «Ick hebbe U. E. Neef« schrijft hij zijn Britschen collega «een Jong-man tot groote dingen geboren, en soodanigen Oom waerdigh, alhier getoont soodanigh taey Slijm, in een wijdt, en open glas, nu vier jaer bewaert, waervan het meeste deel verdwenen is, en het overige gelijckt niet anders als stof van vermolmt hout, waer in niet harts, ofte vast en is. En opdat UE. het selver zoude konnen nader ondersoecken, soo hebbe ick Uw Neef een deel daer van mede gegeven.... Derhalven soude ick meenen, dat by dese slijmerige en taeye vochtigheyt niet in-gedrongen en was de aerdachtighe en zoute stoffe, om den grooten Steen gestadigh klevende, waer van de taeye vochtigheden doorbouwt zijnde, van selfs, gelijck UE. ondervonden heeft, in Steen veranderen.«

Het merkwaardigste van alle twistgeschrijf 1) waartoe het «Steenstucck« aanleiding gaf, is evenwel de polemiek over een plaats in Hippocrates, met name de interpretatie van 't Grieksche woord *ὑφισταται*. We hebben reeds medegedeeld, dat van Beverwijck daaromtrent een geliefkoosde eigen opvatting had. Wilde deze z.i. duistere plaats in het werk van den grooten leermeester overeenstemmen met wat de ervaring leerde, dan moest dit woord niet gelijk de uitleggers van Hippocrates meenden, door «bezinkt« maar door «ophoudt« worden vertaald, waarbij dan het volgende *ἐν οὔρῳ* zou slaan op het water in de urineblaas. «Dat die Beteyckeninge van dat woort *ὑφισταται* by Hippocrates niet vremt en is,« zegt hy in zijn Steenstuck, «blijckt daer uyt dat hy het woort daer afkomende, te weten *ὑποστασις* somtijts neemt voor het ophouden van eenige Vochtigheyt, die anders gewoon is uyt te vloeyen, gelijck Galenus schrijft in sijn uytlegginge op Hippocrates van de Geleden.« Reeds bij zijn promotie te Padua, waar hem dit aphorisme ter interpretatie was voorgelegd, had hij dit beweerd, en zijn promotor Santorio blijkt, naar zijn zeggen, hiermee

1) Meer twistgeschrijf van medische zijde vonden we niet, ook niet in de werken van Zacutus Lusitanus, die anders daarvan overvol zijn.

zijn instemming te hebben betuigd. Maar vele anderen (o.a. Plemp) wilden volstrekt niet met hem meegaan: «dese uytleggingh, werdt, gelijck als nieuw zijnde, wedersproken by die geene, de welcke niet dan oudheyt en droomen« zegt van Beverwijck zelf.

Ook de beroemde en gevierde Claude Saumaise, tot wien van Beverwijck zich ten slotte als hoogsten arbiter heeft gewend, verklaarde onzen medicus, hem hierin niet te kunnen bijvallen; «Wat aengaet het Griecksche woort ὑφίσταται,« schrijft hij: «als ick mijn gevoelen sal seggen, my dunckt, dat het soo wel niet door het woordt «ophoudt« wordt uytgeleyt, als wel gelijck het gemeenlijck werdt overgeset, «besinckt;« Laet ons de sake selfs insien. Opdat ghy dit uw «ophoudt« soudt beweeren, soo neemt ghy ἐν οὔρῳ, 't welck geseydt is, «in 't water«, als of het beteyckende, «in de Blaes«. Het welck ick geensins toestemme. Hippocrates selfs is 'er tegen, dewelcke door het woordt οὖρον verstaet het water, 't welck uytgepist is, waer in als op de grondt savelachtige dingen besincken, soo seght hy, dat men daeruyt kan besluyten, dat de Blaes met Steen gequelt is. Soo zijn dan de zandekens, dewelcke in het uytgepiste water besincken, een teycken van een steen in de Blaes. Laet het ons soo nemen, dat ὑφίσταται beteyckent houdt op, en dat het woordt οὖρον ofte water, genomen wordt voor κύστις ofte Blaes, wat sal dat dan wesen, de zandekens, welcke in de Blaes worden opgehouden, geven te kennen, dat de Blaes met Steen gequelt is. Soo soude men seggen, dat het vyer in den heert geleydt zijnde, een teycken is, dat'er vyer in den heert is.«

Volstrekt niet in strijd is dit aphorisme, meent Saumaise, met de ervaring, uitgedrukt op een andere plaats van Hippocrates, waar wordt gezegd, dat vele «zandekens met 't water quijt worden, die noyt met Steen in de Nieren, ofte Blaes gequelt en zijn: en dat veele met Steen gequelt zijn, die nochtans geen gruys, ofte savelachtigheydt quijt en worden.« Want, zegt hij: «Daer men roock siet, daer is sekerlijck vyer, nochtans al waer dat vyer is, daer en moet noodsaeckelijck geen roock opgaen. Soo hebben oock vele Steenen inde Nieren en de Blaes dewelcke nochtans niet bekent en worden door teyckenen van savelachtigheyt, die met het water geloost wordt 1). Maar alle degene, die zandt met het water quijt wordt, 't welcke op de grond van 't selve besinckt, dat is een seker teycken, dat'er Steen en gruys in sijn

1) Wanneer de steen te hard is, zegt Saumaise op een andere plaats, is het mogelijk, dat geen zand in de urine voorkomt, maar wel is dit het geval, wanneer de steen zacht of zandachtig is.

blaes is.« Dat hij nu daarmee weer tegensprak, wat hij te voren in navolging van Hippocrates beweerde, n.l. dat er heel goed sediment in de geloosde urine kan voorkomen, zelfs jarenlang, zonder dat eenig verschijnsel van nier- of blaassteen zich voordoet — dat blijkt Saumaise niet te hebben ingezien.

Maar aan van Beverwijck was dit wel degelijk duidelijk, en daarom wilde hij de zaak niet gewonnen geven. Het woord οὖρον, betoogde hij, werd door den meester niet alleen voor het reeds geloosde water gebruikt, maar beteekende bij Hippocrates in 't algemeen urine, ook die welke in 't lichaam, in casu in de blaas is. Hij protesteerde ook tegen de spottende vergelijking met het vuur in den haard. Wanneer iemand voortdurend zand kwijt raakt met de urine, en dit houdt plots op, dan wijst dit op de vorming van een steen in de blaas. Zoo meende hij, dat Hippocrates het had bedoeld. Ware dit niet juist, het aphorisme zoude een grove onjuistheid, ja een volstrekt belachelijke dwaasheid inhouden. Gij zegt, schrijft hij aan Saumaise, «dat men besluyt tot steen in de Blaes te zijn, als'er in het uitgepiste water savelachtighe besinckingen schijnen te zijn. De Medicijn-meester, die dat hier uyt besluyt, sal bespot worden van degene, die in de konste ervaren zijn; want men siet niet alleen dagelijcks in 't water der siecken, maer oock der gesonden savelachtigheydt besincken: soodat degene die al soodanige de Heelmeesters overgaf, om van den steen gesneden te worden, die soude voorseecker meer om den hals brengen, als Themison, daer de Poëten van gewagh maken, omgebracht heeft.«

Maar was van Beverwijck niet gezind zonder verweer een denkbeeld op te geven, dat hem jarenlang geliefd was geweest, Claude Saumaise, wien redetwisten een lust blijkt te zijn geweest, die ook, overtuigd van eigen uitnemendheid, niet door een man als onzen dokter overwonnen wilde worden, was nog minder geneigd de kwestie hiermee als afgedaan te beschouwen. Ongeveer een jaar na van Beverwijcks repliek, antwoordt hij hem met niet minder dan gansch een boekje: «Miraberis forsitan,« schrijft hij in zijn opdracht aan onzen Beverovicius, «typis ad te prius excusum mitti, quam manu mea, sicut potius decuit, scriptum. Non excusabo factum, sed causam dicam, cur fecerim .... Hic enim meus mos, culpae an laudis affinis nescio, sed meus est, in Epistolis et aliis scriptis fundendis, ut qualia primo impetu exciderunt, ita ad amicos mittantur, aut si sint quae praelum poscant, ad typographum ... Scriptam itaque ad te Epistolam, ubi vidi mole simul, et mala manu laborare, ut utrisque nostrum parcerem, mihi ne in describendo operam molestam sumerem, tibi ne in legendo molestior esset devo-

randa, visum est typographo eam dare. Ille et mendosae scripturae vitia, multis hinc inde lituris spurcatae, et additionibus ad margines et inter lineas infarsis perplexabilis, omnia emendavit, emendatamque in tuum comspectum sistet, talemque nunc tibi offero.«

Ook op dit boekske is van Beverwijck het antwoord niet schuldig gebleven. Bij alle erkenning van de polyhistorische kennis, waarvan het geschrift van zijn opponens getuigde, kon hij in deze medische kwestie zich door den geleerden schrijver niet overwonnen noemen. «Quamvis tibi mecum longe imparem congressum esse lubens merito agnoscam, in hac tamen de Calculo judicio materia, non persuadebis, quamvis persuadeas.«

Zoo is dan van Beverwijcks boekje «Exercitatio in Hippocratis Aphorismum de Calculo ad Claudium Salmasium« ontstaan, waarin, behalve brieven van van Beverwijck zelf, zich ook bevinden epistels van Gerardus Joh. Vossius, aan wiens beslissing op voorstel van Salmasius hun geschil werd onderworpen, maar die klaarblijkelijk geen lust gevoelde, zich in dezen vrij nutteloozen twist te mengen.

«Nutteloos«, omdat het ten slotte alleen ging over de vraag, of Hippocrates niet in dit aphorisme zichzelf had tegengesproken 1), dan wel, de text hier misschien onzuiver was overgeleverd. (Galenus). De kwestie zelf, of dit symptoom, in het werk van den klassieken geneesheer genoemd, als waarachtige aanwijzing van het bestaan van den steen mocht worden aanvaard, wat van Beverwijck ontkende — hierover behoefde onder medici wel niet te worden getwist. «Dit gaet altijt vast,« zoo besluit hij, «dat de ondervindinge (en waer op staet anders de Geneeskonste ?) recht voor my is.«

Mij dunkt, en iederen modernen medicus zal het zoo schijnen, dat dit voldoende was en een philologische twist over een Hippocratisch aphorisme verder alleen van historisch belang is 2). Maar bij de

---

1) In het boek «περι των ἐντος παθων = de morbis internis« (E. Littré, Tome VII) zegt de schrijver: πολλοι δε των ἰητρων, οἱ μη συνιεντες την νουσον, ὁκοταν ἰδωσι την ψαμμον, δοκεουσι λιθιην την κυστιν· και ταυτην μεν οὐ, τον δε νεφρον, λιθιη. («Plusieurs médecins ne comprenant pas la maladie, quand ils voient le sable (que déposent les urines), pensent que la vessie est calculeuse; ce n'est pas la vessie, c'est le rein qui est calculeux«. Door Robert Fuchs wordt dit boek uit de Hippocratische verzameling, gerekend tot de «Knidische schriften« (Cf. zijn bijdrage «Geschichte der Heilkunde bei den Griechen« in 't „Handb. z. Gesch. der Medizin«, Dl. I, p. 213).

2) Tota lis potius auctoritatibus veterum locisque Hippocraticis agitabatur, quam rerum ipsarum eventis« zegt von Haller (Bibl. Anat. I 379) van het twistgeschrijf tusschen Salmasius en van Beverwijck.

beoordeeling van dit dispuut vergete men niet, dat we ons bevinden in den tijd der «philologischen medici,« dat in die dagen zulk twistgeschrijf volstrekt niet ongewoon was, en, bij de groote autoriteit aan Hippocrates toegekend, ook absoluut niet zonder belang werd geacht 1).

---

1) Het befaamde aphorisme, waarover hier wordt gestreden, is het 79ste van de IVde afdeeling der aphorismen. In de editie Littré (Tome IV, p. $^{580}/_{1}$) vonden we het aldus genoemd: « Ὁκοσοισιν ἐν τῳ οὐρῳ ψαμμωδεα ὑφισταται, τουτεοισιν ἡ κυστις λιθιᾳ, en vertaald als: «Chez ceux dont l'urine dépose du sable, la vessie est calculeuse«. De strijd over dit aphorisme wordt door Littré in zijn «Argument«, dat aan de aphorismen voorafgaat, uitvoerig besproken (p. $^{424}/_{6}$). Hij vermeldt de afwijkende vertaling van Lallemand en Pappas, die aldus luidt: «Ceux dont les urines déposent du sable ont la vessie disposée à la pierre«. Ook deze schrijvers wezen op het anders in strijd zijn van deze «kortbondige spreucke« met de ervaring, daar toch wie zand in de urine vertoont, nog geen blaassteen behoeft te hebben, maar hem wel zal krijgen, zoodra een kern in de blaas is gevormd, waaromheen zich dan het zand kristalliseert, zoodat het dientengevolge niet meer met de geloosde urine wordt verwijderd. Derhalve bewijst zand in de urine veeleer «qu'il n'existe pas encore de pierre«.

Ook de twist tusschen van Beverwijck en Saumaise wordt genoemd, alsmede de opvatting van Galenus, die het aphorisme incompleet meende: «d'après lui, le dépôt sablonneux fourni par l'urine indique l'état calculeux non de la vessie seulement, mais aussi des reins; et il pensait que les reins étaient ici omis, soit par une erreur d'Hippocrate lui-même, soit par une faute du premier copiste du livre«.

Littré meent, dat al deze beweringen onjuist zijn, en dat het aphorisme wel degelijk goed is overgeleverd en van ouds goed geinterpreteerd. De tegenstrijdigheid met de opmerking in het boek der «morbi interni« zou hieraan moeten worden geweten, dat dit van een niet-hippocratisch auteur afkomstig is, die daarin juist de hippocratische meening bestrijdt. «Il faut donc quelque idée qu'on se fasse de cet aphorisme admettre que, suivant Hippocrate, du sable déposé par l'urine indique un calcul dans la vessie.«

HOOFDSTUK VI.

DE SCHAT DER GESONTHEYT.

Huet heeft in «Het Land van Rembrandt,« doelend op «Alle de Wercken«, van van Beverwijck getuigd, «dat hij voor populair-wetenschappelijk vakschrijver in de wieg was gelegd.« En die lof is niet onverdiend! Zeker de stijl noch de taal zijn onberispelijk, vaak vinden we hem wat te breedsprakig, dikwerf ook verre van duidelijk. Zijn zegging is meest vrij alledaagsch, niet zelden zelfs plat. Hij weidt met smaak uit over dingen en noemt die in termen, welke volstrekt niet «salonfähig« mogen heeten 1). Maar tegenover dit alles staan toch ook werkelijke verdiensten, bezit hij tal van hoedanigheden, die den populairen schrijver maken. Nooit is hij vervelend, vaak genoeg luimig. De gave ontbreekt hem niet, om de aandacht wakker te houden met een onverwachte wending in zijn uiteenzetting: door het inlasschen van een enkele opmerking aan zijn reis en aan het leven ontleend, of wel een grappige anecdote. Den opgeruimden aard, die hem eigen was, heeft van Beverwijck aan zijn geschriften meegedeeld. En het kan ons niet verwonderen, dat ook zijn medische boeken met graagte door de ontwikkelden werden gekocht en gelezen, dat herdruk op herdruk volgde, zelfs nog lang na zijn dood.

Populair was van Beverwijck, maar in den goeden zin van het woord. Van oppervlakkigheid toch heeft hij zich steeds verre weten te houden. Indien men «Alle de Wercken« doorziet, en opmerkt, hoeveel schrijvers hij noemt en zonder eenige moeite citeert, dan erkent men, dat deze geschriften zijn opgebouwd op een fundament van solide kennis; dat hun auteur een belezenheid bezat, welke steeds weer verwondering moet wekken. Zijn Hippocrates, Galenus, Celsus,

1) Gelijk bekend, was deze neiging tot platheden en aardigheden van verdachten aard in die dagen vrij algemeen, ook bij de hoogere standen. Kiesche smaak, een fijn gevoel, dat waarschuwt, waar de grens is, die niet mag worden overschreden, werden ook bij ontwikkelde menschen, als Cats en Huygens, maar al te zeer gemist. Cf. Kalff «Nederl. dichters der XVIIde eeuw«, «Cats« p. $^{41}/_{2}$, «Huygens« p. $^{100}/_{2}$, ^{166}.

Aristoteles, en wie er meer in de oudheid uitblonken op medisch en natuur-wetenschappelijk gebied, hij kent ze als weinigen. De beroemde Arabieren: een Rhazes, een Avicenna, een Avenzoar, een Averroës, hun namen hebben voor den lezer zijner geschriften een bekenden klank. En wat de jongere geneeskundigen betreft, de vele, die in die dagen van opkomst der medische wetenschappen zich verdienstelijk hadden gemaakt, of nog maakten, ook hen blijkt van Beverwijck ijverig te hebben bestudeerd. En dat is nog niet alles! Want ook op niet-medisch terrein heeft onze medicus heel wat verwerkt. Homerus, maar vooral Ovidius en Virgilius kent hij op zijn duimpje; Petrarca en Rabelais zijn mede voor hem geen vreemden. En naast deze vorsten in de literaire sfeer ontbreken de vele andere begaafden niet. De grootmeesters Herodotus en Thucydides zijn niet de eenige historici van naam, welke hij vermeldt; ook jongere werken op geschiedkundig gebied worden bij herhaling genoemd. En we leggen er den vollen nadruk op, dat hier slechts een enkele uitnemende wordt vermeld, dat een opsomming der tallooze schrijvers door van Beverwijck aangehaald een zoo lange reeks zoude vormen, dat zij niet alleen zou verbazen, maar ook vervelen.

Dat hij de hervormers der wetenschappen kende, zeide ik reeds: een Fernelius, een Felix Platter, een Argenterio, een Harvey, werden al genoemd. Op Baco van Verulam zou ik hier mede kunnen wijzen, hoewel hij dien klaarblijkelijk eerst laat leerde kennen en ook niet zijn éénige waarde voor de hernieuwing van het geestelijk leven schijnt te hebben begrepen 1). Maar een Hobbes, maar — en dat

---

1) Het oordeel over Baco is zeer verschillend. Terwijl sommige vereerders hem den stichter van de moderne wetenschap hebben genoemd, hebben anderen zijn daad gansch zonder beteekenis voor deze verklaard. De loochening van Baco's invloed op het denken door den schitterenden essayist Macaulay is bekend, alsmede zijn afstraffing daarvoor door Spedding. Maar ook Baco's tijdgenoot Harvey, ook Liebig en Claude Bernard verklaarden in zijn methode niets te kunnen vinden, wat hen kon helpen in hun werken. Terecht is eveneens opgemerkt, dat reeds lang vóór Baco het wetenschappelijk vorschen ging in de richting van de moderne wetenschap. Dat daarmee evenwel Baco's verdienste niet wordt te niet gedaan, is duidelijk genoeg. Het moderne denken is zeker geen gevolg van de daad van den Britschen wijsgeer, maar vindt zijn dwingend zijns-moment in den psychischen staat, gelijk die in den voortgang der tijden is geworden. Maar aan Baco komt toch de eer toe, dat de idee der nieuwere vorsching, voordien nog onbewust in velen levend, in hem tot bewustzijn is gekomen, door hem is uitgesproken in haar volstrekte zuiverheid. Die idee «was that the systematic and wide examination of facts was the first thing to be done in science, and that till this had been done faithfully and impartially, with all the appliances und all the safeguards that experience and forethought could suggest, all

verwondert ons sterker! — een Descartes blijkt van Beverwijck niet te hebben gekend. Den naam van den eersten noemt hij niet, van den tweeden vinden we alleen een antwoord op een «vraagbrief« in de «Epist. Quaest« 1). Om zijn werken zelve te bestudeeren, daartoe bestond bij van Beverwijck blijkbaar geen lust. De geschriften van den revolutionair Paracelsus evenwel, die trouwens in tegenstelling met de bovengenoemden ruim een eeuw vóór hem leefde, mogen we aannemen, zijn ook van Beverwijck niet onbekend geweest, en wat meer zegt, zijn streven en verdiensten werden door den vereerder van Hippocrates en Galenus ook ten deele gewaardeerd. Want al spreekt onze medicus over Paracelsus' daad als een uiting van «onbeschaemde trotsheyt,« hij vindt toch, dat «de Geneesmiddelen van de Alchymisten niet alle te verwerpen zijn, maer vele van deselvige een groot behulp tot de oude Geneeskonste brengen.« In zijn «Heelkonst« noemt hij den naam van Paracelsus zelfs in één adem met dien van Luther en Copernicus, en boven, sprekend over «'t bijgeloof in zijne geschriften«, hadden we reeds gelegenheid de min ot meer bewuste inwerking van den Zwitserschen Ueberartz op van Beverwijcks denken aan te wijzen. Maar dat hij zoozeer onder diens invloed zoude hebben gestaan, als Harvey blijkens zijn brief meende, acht ik onjuist. De idee der analogie tusschen den macrocosmos (de wereld der ervaring)

---

generalisations, all anticipations from mere reasoning, must be adjourned and postponed; and further, that sought on these conditions, knowledge, certain and fruitful, beyond all that men then imagined, could be attained. His was the faith of the discoverer, the imagination of the poet, the voice of the prophet.« (Church, «Baco« p. $^{178}/_{9}$). Mij dunkt, dat dit voldoende is om ons Baco dankbaar te doen zijn. En we behoeven van Beverwijck in zijn wetenschappelijk werk maar na te gaan, om in te zien, hoever Baco met dit inzicht de groote massa van zijn tijd vooruit was.

1) Men weet dat Descartes een eigen mechanische theorie had over de hartactie, meenend, dat het hart passief zou worden gedilateerd door het in de ledige holten gestroomde bloed, hetwelk door de hitte, die in het hart was, zich uitzette. Hierdoor zouden mede de valv. semilunares worden gesloten, de slagaders daarentegen geopend, zoodat het bloed in deze afstroomde en het hart leeg werd (systole). Daarna gaan dan weer de venae-kleppen open en stroomt het bloed in. Deze theorie, welke Descartes stelde tegenover de, ook nu nog aangenomen, leer van Harvey, wordt door hem verdedigd in twee brieven aan een «seker Geneesmeester van Loven«, die niet nader wordt aangeduid, maar Fort. Vosp. Plemp blijkt te zijn geweest. (Cf. Baillet «Vie de Descartes« p. $^{146}/_{9}$). Wie hiervan meer wil weten, verwijzen we naar 't werkje van Drs. Daniels en Israels bovengenoemd, of naar het «Aenhangsel« en de «Epist. Quaest.«, waarin de brieven van Descartes en Plemp zijn opgenomen. Den inleidenden brief van Descartes vond ik ook in het H. S. «Epist. ex autogr. descr.« (L. U. B.)

en den microcosmos (den mensch), waarop Harvey hier schijnt te doelen, ontleende hij niet aan Paracelsus, maar aan de Ouden 1), met name aan Galenus.

Want van Beverwijck moge niet volstrekt onontvankelijk zijn geweest voor het nieuwe, dat zich in zijn dagen ontwikkelde, met het geheel van zijn geestesleven staat hij toch in de sfeer der Reformatie en Renaissance, en waar 't niet dingen des geloofs betrof, bovenal van de laatste. Men behoeft de citaten in de «Idea medicinae« met wat in de Hollandsche geschriften uitvoeriger is ontwikkeld, slechts te vergelijken, om zijn afhankelijkheid van het antieke denken te erkennen. En het is voor een goed deel dit overheerschen van de oudheid, dat den modernen mensch zoo wonderlijk aandoet, zóó dat mij eens door een medicus is verklaard, dat het voor hem bijkans onmogelijk was zich voor te stellen, hoe uit zulk een hocuspocus als bij van Beverwijck wordt gevonden, de medische wetenschap, gelijk onze tijd die kent, zich heeft kunnen ontwikkelen.

De verhouding tot de oudheid was toen niet alleen van historischen aard gelijk tegenwoordig, nu zelfs een strooming veld wint, die in eigenwijze verwatenheid op de klassieke cultuur meent te mogen neerzien en hare beteekenis voor het moderne leven durft ontkennen. Ten onrechte nochtans: want er is niets dat het geestelijk zijn zoozeer doet toenemen in wijdte en diepte, dat het uitzicht verruimt en het inzicht doet vermeerderen, als juist de ontdekking dier wereld van harmonie en schoonheid en waarachtige geestelijkheid, welke in oude tijden tot verwezenlijking kwam. Maar met dat al staan we toch gansch anders tegenover het antieke denken dan de Renaissance. We waardeeren de ideëele hoogheid dier tijden en menschen, de machtige schoonheid hunner wereldvisie en uitbeelding. We bewonderen de scherpzinnige dialectiek, welke zich in hun vorschen aan ons toont, den rijkdom en verscheidenheid in doordenkingen der werkelijkheid, boven welke de latere tijden nog niet uitkwamen. We benijden hun ook de harmonische eenheid van denken en leven, te zeer gemist in onze dagen. Maar verder dan een historisch-beschouwen en een aesthetisch-bewonderen wenschen we niet te gaan. We aanvaarden verheugd wat als wezenlijk, als geldend voor alle tijden door de antieke cultuur werd voortgebracht. We erkennen, dat door een verdieping in wat van haar ons rest, steeds weer ons eigen leven wordt verrijkt en versterkt, dat wij daaruit ontleenen wat ons door

1) Cf. «Idea« p. 28/29.

niets moderns kan worden vervangen. Maar hun concreet denken en zien is voor ons niet meer actueel. En dàt — hier vinden we dan het groote onderscheid — dàt was het wel voor het humanisme, hetwelk ook nog in van Beverwijcks geestelijk milieu voortleefde, hoewel alreede in een machteloos epigonendom ontaard. Want die degeneratie kan toch voor de tijden, welke we beschouwen, niet worden ontkend. Maar te midden van dit verval zagen en zien we toch het moderne leven zich ontwikkelen.

«Voorwaer,« zegt van Beverwijck, «al heeft ons Leven, na den val« — waardoor ziekten en kwalen over den mensch zijn gekomen, zijn verstand «verduystert« en de wereld niet meer alleen hem tot nut, maar ook tot schade werd — «den meesten glans verloren, soo en is het evenwel sodanigh niet, of 't is ten minste noch wel voor den doot te kiesen.« Daarom dient de mensch ernaar te trachten dit leven te behouden, het lichaam te bewaren in gezondheid en welstand. En daartoe is de «konste der Mediçine« van God den mensch gegeven, «tot een groot geschenck ende heylsaem behulp.« Want zij vermag niet alleen de ziekte te genezen, maar leert ook den mensch wat goed en wat schadelijk is voor zijn gezondheid. Het eerste, het herstellen van het lichamelijk welzijn, is niet «alle mans-werck,« maar alleen van den medicus, wien het onderscheid der ziekten en de middelen te harer genezing bekend zijn. Maar de kunst om gezond en gelukkig te leven moet een ieder zich eigen maken, omdat hij alleen zóó het ziek worden kan voorkomen, en het beter is de ziekte te voorkomen dan haar te genezen. En breedvoerig betoogt van Beverwijck, dat alleen een leven volgens de regelen der hygiëne den mensch dien dienst kan bewijzen. Want al kan niet worden ontkend, dat ook wel zonder die kennis een hooge leeftijd kan worden bereikt, [waarvan de «eerste menschen« en de dorpelingen een bewijs waren, die toch langer leefden dan de stadsbewoners, «die vol-op hebben van alle genees-middelen, en op haer gesontheyt schijnen te leven,«] uit dit feit mag nog niet tot de onnoodigheid der hygiëne worden besloten. In werkelijkheid toch worden de regelen der eubiotiek veel meer door de dorpelingen dan door de stadsbewoners nageleefd. Immers het sober leven, het gebruiken van eenvoudige, niet-gekookte spijs 1),

1) Een der met de beschaving gekomen kwade gebruiken acht van Beverwijck ook het toebereiden van het voedsel, met name het koken, «dat het beste en fijnste eerst uyttreckt en doet vervlieghen, eer het in ons lichaem ofte op tafel komt.« Aan

het arbeiden en slapen naar behooren, d.z. de voorschriften, welke de hygiëne den mensch geeft, vinden we in hun levenswijze verwezenlijkt. Maar instinctmatig en onbewust worden de regelen der wellevenskunst door de dorpelingen opgevolgd: het rechte besef ontbreekt! Vandaar dat zij eenmaal ziek geworden, niet weten, hoe weer de gezondheid te herwinnen en «lichtelijck komen te sterven.« Om derhalve zijne tijdgenooten te leeren, wat voor hen dienstig was, heeft van Beverwijck zijn «Schat der Gesontheyt« geschreven.

Zelf noemt onze schrijver wat hun wordt geboden «Hygieine,« maar de moderne medicus acht het veeleer «Eubiotiek,« de kunst om gezond en gelukkig te leven, voor onzen tijd zoo uitnemend uiteengezet door mijn grooten leermeester. 1) Van de wetenschap, welke wij hygiëne noemen, staat, wat de «Schat der Gesontheyt« geeft, zeer ver af.

Alle dingen, die de gezondheid van het lichaam — welke mede de noodwendige voorwaarde is voor levensvreugde — bevorderen of schaden, worden hier uitvoeriger besproken. Want alleen veranderingen van den lichamelijken toestand, wil van Beverwijck aannemen: «de ziele« [zelve], meent hij, «en kan niet beschadight werden, maer blijft altijt deselve, en onveranderlick.« Waar psychische afwijkingen worden vastgesteld, daar ligt het oorzakelijk moment in het instrument, waardoor de ziel werkt, in casu het lichaam. Zoo wordt door een handige wending de materialistische tendens, welke is in de medische wetenschap [ook zooals deze hier wordt geleerd], bemanteld en gerechtvaardigd, zonder dat de idealistische opvatting van het zieleleven wordt opgegeven. Over het welzijn van het lichaam, berustend op de harmonie der functies, van alle gebeuren in de «leden,« daarover wordt alleen gehandeld, als ook over de uitwendige invloeden, die inwerken op het physische leven.

Natuurlijk staat dit in van Beverwijcks geschrift niet zóó uitgedrukt, als we het hier boven samenvatten, maar wordt gesproken in de taal van den tijd, of beter gezegd, volgens de qualiteitenleer, aan de oude medici ontleend:

«De Gesontheyt«, zegt van Beverwijck, is de macht «om te konnen

---

het eten van rauw voedsel schrijft hij ten deele het z.g.n. lang leven der ouden toe. Opmerking verdient, dat ook in onze dagen in dezen door sommige een terugkeer tot den natuurstaat wordt aanbevolen, en de slechte tanden en slechte spijsvertering aan het niet of spaarzaam gebruiken van rauw voedsel worden geweten. Cf. Prof. dr. C. Eykman «Een en ander over voeding« (Gen. Bl. 12de R. No. VIII).

1) Prof. dr. P. K. Pel «De kunst om gezond en gelukkig te leven en ziekten te voorkomen.«

uytvoeren de natuerlicke wercken van het menschelijk lichaem, voortkomende uyt een natuerlicke constitutie of gestaltenis van alle de leden.« «De gestaltenis ofte constitutie van elck Lidt«, verklaart hij nader, «is tweederley, de eene essentieel ofte selfstandigh, de andere accidenteel ofte toevalligh. De selfstandige ontstaet uyt de materie en forme van de substantie, waeruyt dat zy haer nature en wesen heeft. De toevallige volght de eerste, ende is een dispositie van qualiteyten ofte gestaltenis van gematigheden, ende andere toevallen in elck lidt, en en het naeste werktuygh, waer door de selfstandige gedaente kracht heeft, en alle wercken uytvoert, en volgens de verscheydenheyt van de selve verscheyden werckt. In de selfstandige gestaltenis en bestaet de Gesontheyt niet. Want deselve is, zoo lange de Mensche leeft, onveranderlick: alsoo de selfstandigheydt ofte het wesen van een saeck vermeerdert noch vermindert kan werden, maer is gelijck een getal, en allesins waer sy bevonden werdt, daer is sy geheel, maer de Gesontheyt, blijvende de selfstandige gedaente en het selfde wesen, kan verandert werden; een en deselve Mensche is nu gesont, en dan sieck. Daerom moet liever de Gesontheyt in de accidentale ofte toevallige gestaltenis gestelt werden. Want dese is veranderlick, ende de selfstandige in haer geheel blijvende, vervalt tot verscheyden en vele veranderingen, volgens den ouderdom, kost, lucht en andere omstandigheden: en dese verandert zijnde, soo werckt de Ziele, hoewel altijdt even deselve en onveranderlick blijvende, in een en het selve lichaem anders en anders.«

Men ziet, dat eenvoudige dingen in wartaal geleerd-onbegrijpelijk te zeggen ook al geen product is van den modernen tijd, noch het uitsluitend eigendom van zekere wijsgeerige richting. Waar de heele zaak op neer komt, is de evenvoudige qualiteitenleer, die de oorzaak eener lichamelijke afwijking in een qualiteitsverandering meent te vinden, en dit de «goede gestaltenis« noemt, waar «alle de Leden wel gematight zijn in hette, koude, vochtigheyt, en drooghte« 1), waarbij natuurlijk noodwendig is, dat zij ook «haer natuerlicke gedaente hebben, en aen malkanderen wel en bequaemelick gevoeght zijn.«

Aan deze qualiteitenleer sluit zich dan de theorie der «humeuren« (vochten) aan, alsook van de «natuerlijcke ingeplante wermte«, die in

1) «Causa bonae valetudinis continet aequabilitatem facultatis humidi, colidi, sicci, frigidi, amari. dulcis, ac reliquarum qualitatum ...... Sanitas est temperies qualitatum concinna, hoc est certa invicem proportione respondentium«. (Plutarchus in de «Idea« p. 157).

het hart gezeteld, de geesten bereidt en het bloed verwarmt. Deze aangeboren warmte heeft niet zoozeer een rol in de theorie der gezondheid, als wel in die van den duur van het leven, daar het toch lichaam en ziel, in wezen zoo verschillend, door haar alleen kunnen worden te samen gehouden. Wil dus de tijd des levens worden verlengd, dan dient de ingeboren warmte, die in den voortgang der jaren afneemt aan intensiteit, te worden bewaard, alsmede die olieachtige vochtigheid, welke haar tot voedsel dient, en die van den rechten aard en in de juiste quantiteit aanwezig moet zijn, wil de mensch een hoogen ouderdom bereiken. Een geschikte levenswijze kan medewerken, om zoowel de ingeplante warmte te bewaren, als de olieachtige vochtigheid zooveel mogelijk te herstellen.

Onder de verschillende momenten, die invloed vermogen uit te oefenen op het evenwicht der qualiteiten en vochten, noemt van Beverwijck allereerst «de bewegingen des gemoedts«. En volgens den modernen medicus, die den invloed der psyche op de gezondheid maar al te goed kent, niet geheel ten onrechte. Niet alleen evenwel de deprimeerende invloeden, welke, gelijk Prof. Pel zegt, «in het dagelijksche leven en in de aetiologie der ziekten een nauwelijks genoeg te schatten rol spelen«, maar ook de overige worden hier besproken: «De dagelicksche ervarentheyt leert ons«, zegt van Beverwijck, «dat het lichaem verandert ende ontroert wert door de Bewegingen der Zielen. Siet men niet hoe dat de mensche van een droevige ofte blijde tijdingh haestigh gebootschapt, in sijn aengesicht en al sijn leden verandert? Soo gaet het met de Gramschap, de Vreese, de Liefde, en andere ontroeringen. Dat de Ziele mede beweeght ende ontroert wert door 't lichaem, en siet men niet alleen in rasende koortzen, en andere sieckten, maer oock in droncken lieden.« Terwijl ook kunnen aan den anderen kant lichamelijke afwijkingen tot psychische veranderingen leiden.

De hartstochten zijn noodzakelijk voor het leven, als prikkels, zonder welke het lichaam ziek zoude worden; echter alleen met mate! Zij moeten de krachten van den mensch niet te boven gaan, maar hij moet ze kunnen betoomen. Zelfbeheersching is noodig in alle hartstochten, wil het lichaam en daarmee de mensch gezond blijven. Ongevoeligheid is niet goed, maar ook niet een al te groote «droefheyt«, die het sociale leven doet ontvluchten, geen rust schenkt, en den mensch onbekwaam maakt tot alles, zijn lichaam sloopend. Nog meer is dit laatstgenoemde het gevolg van den nijd, «de vuylste en leelijckste der Passien«, die «het mergh uyt de beenderen verteert, het bloet uyt de aderen

suyght« en den lijder «mager en bleyck maeckt, en so ongedaen, dat hy schijnt een lichaem sonder leven te zijn, ofte een lijck, dat uyt het graf gekomen is.«

Maar ook de liefde, «alsse van de Reden verlaten is,« «veroorsaeckt dikwijls verscheyden ongesontheyt in het lichaem« en ontneemt «den fraeysten geesten hun verstant.« Verwant is hiermee de eergierigheid, die niet anders is dan overmatige liefde tot eer en roem, als mede de gierigheid, welke op materieele dingen zich richt, beide behoorend tot de heftigste en ongeneeslijkste der passiën, beide deugden die buiten de maat zijn gegaan.

Zelfs de blijdschap kan het leven schaden. Want al is zij «de beste onder alle bewegingen des gemoets, de levende gheesten door al de leden verspreydende, ende 't gansche lichaem verquickende: alsse te groot en onmatigh is, soo drijftse met sulcken kracht de wermte en de geesten van 't hert na d' uytwendige leden, dat het selve van de natuyrlijcke wermte verlaten zijnde, den mensche doet van sijn selven gaen, ja somtijdts ook haestigh doodt blijven.«

Daartegenover staat de gramschap, die zeker ook, met mate in den eenling, eer een deugd dan een ondeugd is, als aanzettend tot vaak loflijke daden, maar in het uiterste vervallend, den mensch tot »rasende deelligheyt« brengt, al de leden en de humeuren ontstelt, «insonderheyt de gal«, en «brandende koortschen, pleuris, boorts, roos, geelsucht, popelsy, en dickwils de doodt selve« ten gevolge heeft.

Zoo bevatten alle hartstochten in zich een kiem van het goede als zijnde levensprikkel, maar men houde maat. Men wete hen te beheerschen en te matigen. Kalm en met «een effen gemoedt« 1) ga de mensch door het leven, blijde aanvaardend «'t gene hem van Godts handt toegesonden wert, hetzy goet ofte quaet,« niet meer willend dan hem toekomt, niet terneergeslagen noch gramstorig, wanneer het hem tegenloopt. Dat is niet anders dan de klassieke aequanimitas.

Is wat gezegd wordt over de noodwendigheid van de tempering der hartstochten zuivere eubiotiek, in het volgende hoofdstuk, dat handelt over den invloed van de lucht op het welzijn van den mensch, vinden we meer, wat wij thans hygiëne noemen, en wel typisch antieke hygiëne. Onder de momenten, die de gezondheid kunnen baten en schaden, zegt van Beverwijck, «en is de lucht de minste niet. Sy geeft onse natuerlicke wermte en geesten, bequaem voedsel, ende verkoelingh, ontfanght oock de roockachtige dampinge, die ons lichaem uytgeeft.« Bij de perpiratio insensibilis door de «kleyne sweet-gaetjens

van de huyt« dringend, alsook door de ademhaling opgenomen en de hartbeweging verspreid, gaat de lucht door het gansche lichaam. Het kan dus wel niet anders, of zij moet een hygiënisch moment van groote beteekenis zijn.

Ook hier is weer de ideale toestand een «gematigdt« zijn der qualiteiten, waarbij dan nog moet komen, dat de lucht tevens «dun, suyver en klaer is, met sachte winden beweeght, ende sorntijts met een gesonden regen ghedoopt wert.« «Sodanighe lucht« zegt onze schrijver «behoudt onse natuerlijcke warmte in haer gematigheydt, verquickt de geesten, verdunt het bloed, verheught het herte, vermaeckt het gemoedt, verweckt den geest en 't verstant, bewaert het gantsche lichaem in volle gesontheyt, en maeckt hetselve wacker tot alle werckinge, en is yder mensche van wat jaren, en gematigheydt hy zijn magh, nut en gezont.« Aan de gematigdheid van de lucht in Griekenland schrijft van Beverwijck voor een goed deel den hoogtijd toe van het geestesleven, die daar is gezien.

Ongezond is daarentegen de lucht, waarin afwijkingen bestaan naar een of meer qualiteiten, en ook die welke lang «besloten« is geweest, «gelijck in kamers die toeghestaen hebben«, of wel bedorven is door «fenijnige en quaetaerdige« dampen opstijgend uit een moerasachtigen bodem of uit mijnen. In aansluiting aan Hippocrates, [van wien wordt beweerd, dat hij Griekenland van de pest had bevrijd, door nauwkeurig te letten op de winden, die er woeien, en de menschen te waarschuwen welke winden zij moesten ontzien en zooveel mogelijk mijden], worden als «voornaemste oorsaken, die de lucht veranderen«, de winden genoemd. «Ende 't is seer noodigh, dat wy niet alleen en letten, wat winden datter waeyen, als wy ons in de lucht begheven, maer oock in 't bouwen van huysen, het stellen van deuren en vensters, ende alle uytsicht, in dewelcke de winden komen waeyen, om met haer goede lucht ons te ververschen, ende met swaren reuck ende ongesonde dampen ons niet te beschadigen.«

De Oostenwind is naar van Beverwijcks beweren meestal gezond, behalve in den zomer «als de Son steeckt«: ontsteking van de gal en brandende koortsen kunnen dan door hem worden verwekt. Van een zelfde natuur is de O.Z.O.wind, die vaak mede eenige «oorsaeck gheeft in 't bloedt van ontstekinghe en bedervinghe.« Beslist ongezond is de Zuidenwind, die veel regen met zich brengt, en katarrhen, borstbezwaren, jicht, popelsy en abortus kan veroorzaken. Allen, ook de gezonde menschen, ondervinden zijn nadeeligen invloed; hij maakt hen «traeg, loom, slaperigh en heel onlustigh.« Tusschen deze uiterste liggen de

andere winden, die nu eens gezond en levenswekkend, maar in andere jaargetijden en onder andere verhoudingen ziekten veroorzaken.

Naast de winden zijn de jaargetijden van grooten invloed op den toestand van de lucht. Het gezondst, als het meest «gematight«, zou zijn de lente. «Dan beginnen de lichamen, die in de winter door koude by een getrocken waren, allenckens haer te ontsetten, het bloet wert vermeerdert, de geesten verquickt, ende na het wintersche ijs ende kou alles verheught.« Dat in de lente vaak veel ziekten komen, kan noch wil van Beverwijck ontkennen, maar hij wijt dat aan de «quade vochtigheden« in den winter vergaderd, die in de lente «beginnen gelijck als te smelten, en van de binnenste deelen des lichaams na buyten werden toegedreven.«

Tegenover de lente, als het gezondste, staat de herfst met zijn wisselingen en scherpe overgangen van weer, als het ongezondst. In den zomer worden door de hitte en droogte in het lichaam kwade, scherpe humeuren vergaderd, in den winter «vermeerdert de fluymigheyt en het lichaem werd met sinckingen gequelt.« 1)

We komen nu tot «het boek van Spijze en Dranck«, dat een belangrijk hoofdstuk van de «Schat der Gesontheyt« vormt. De beteekenis van deze dingen, ook door den modernen medicus hoog gewaardeerd, moest in de klassieke physiologie, die uit het voedsel de humores deed voortkomen, wier eucrasie voor het welzijn de conditio sine qua non was, nog wel eer hooger dan lager worden geschat, en bovenal in de tijden van van Beverwijck, toen welvaart rijkdom, de rijkdom wederom weelde en tal van excessen met zich bracht. Soberheid in levenswijze, het is ons uit de cultuurhistorie dier dagen wèl bekend, was nu juist geen deugd der te snel rijk geworden democraten. Wanneer Gerard Brandt in zijn levensbeschrijving van Joost van den Vondel van dezen getuigt, niet te weten, dat iemand hem ooit beschonken zag, is dat voor die dagen geen geringe lofspraak. Ons volk was ook toen van een stevigen dronk niet afkeerig, en de aanzienlijken schepten er behagen in, met elkaar in weelderigheid hunner feestmalen te wedijveren.2)

---

1) Wat hiervan in van Beverwijcks tijd is waar geweest, kunnen we natuurlijk moeilijk zeggen; met de tegenwoordige ervaring, die een zomer- en een winter-acme der sterfte kent, komen zijn beweringen evenwel niet gansch en al overeen. (Cf. Carl Pflügge «Grundriss der Hygiene« p. $^{181}/_{4}$).

2) «Onze vaderen hielden van een stevigen dronk en waren scherpzinnig in het uitvinden van allerlei kunstgrepen, om de gasten tot drinken op te wekken. Van het laatste kunnen de bekers en de honderden drinkliederen, van het eerste de thesau-

Niet zonder zorg zagen van Beverwijck, en met hem tal van zijn eminente tijdgenooten [we noemen slechts Cats en Huygens], meer en meer den oud-vaderlandschen eenvoud door dwaze buitensporigheden verdringen. De eerste menschen 1), zegt onze schrijver, aten omdat zij honger hadden, maar de latere geslachten «sochten den kost niet om den honger te verslaen, maer [trachtten] den selfden te verwecken, duysent manieren vindende om de spijse op het leckerst toe te maken« en «soo sijn hier uyt allerhande sieckten en quellingen het menschelijcke lichaem over-gekomen.« Hieraan wijt hij ook de grootere sterfte in de

---

riers-rekeningen van die dagen getuigenis geven. Een maaltijd aan prins Maurits en zijn gevolg gegeven, kostte aan de stad Dordrecht f 700 aan wijn. In 1605 werd op de bruiloft van den predikant Johannes Servatius een half aam deelwijn gedronken, en in 1606 een gelijk half aam door de leden der Waalsche Synode. In 1612 dronken de genoodigden ter bruiloft van Mr. Pieter van Hinosa, president van den Provincialen raad van Holland, anderhalf aam deelwijn. Voor burgemeesters- en gildenmaaltijden werd de wijn bij vaten besteld«. (Schotel, «Maatsch. leven«, p. 17). Van de reusachtige hoeveelheid etenswaren, die men voor groote feestmaaltijden in de XVIIde eeuw placht in te slaan, geeft Johan Gramm in zijn «'s Gravenhage« een verbazingwekkend voorbeeld. «Bij het schitterend festijn den 1en Maart 1672 door den jeugdigen Stadhouder aan de Staten van Holland aangeboden, werd een «ontzaglijke massa spijzen den gasten voorgezet. Honderd dertig groote en zestig kleinere schotels waren beladen met de volgende spijzen: 300 duiven, 100 kapoenen, 250 kalkoenen, 500 kuikens, 300 kippen, 16 snippen, 168 fazanten, 60 hazen, 100 konijnen, 800 leeuweriken, 300 patrijzen, 60 eenden, 16 schapen, 32 speenvarkens, 30 wilde zwijnen, 40 lammeren, 16 kalveren, 4 ossen, 100 schapentongen en 50 ossentongen, 8 herten, 4 wilde varkens, 40 hammen, 154 pasteien, 510 verschillende confituren. Wanneer deze opgave juist is, zal men erkennen, dat de geestkracht onzer vaderen zoo mogelijk nog overtroffen werd door de lenigheid en welwillendheid hunner magen.«

Vermeldenswaard is nog, dat de medici in die dagen hun patienten in dezen geenszins op den goeden weg voorgingen. «De festijnen, die zij zelve gaven, waren vaak zoo prachtig, dat de burgemeesters er zich over ergerden en de schouten ze bekeurden«. Bekend is in dit opzicht de kostbare maaltijd, dien Nic. Tulp den 28 Jan. 1672 bij gelegenheid van zijn vijftigjarig raadslidmaatschap aan zijn mederegenten aanbood. (Cf. Schotel «Maatsch. Leven«, p. $^{374}/_{5}$).

1) De vraag, waaraan het lang leven der ouden, d. i. der primitieve menschen moet worden toegeschreven, was een van de geliefkoosde kwesties van van Beverwijck. We bezitten hierover een geleerden brief van Dr. Johannes Westerburgh, en ook in de «Schat der Gesontheyt« is hieraan een hoofdstuk gewijd. Van Beverwijck acht dit «lang-leven« een gevolg van de «aldergematighste complexie« van den pas kort door Godzelve geschapen mensch en van hun goeden levensregel. Ook zouden de kruiden en vruchten toen gezonder zijn geweest, als immers mede pas geschapen. Cf. over de dwaze meening omtrent het gelukkiger en beter leven van den natuurmensch, waarmee toch ook deze idee samenhangt: Dr. A. W. Nieuwenhuis «De levensvoorwaarden onder volken op hoogen en lagen trap van beschaving.«

steden dan op 't platteland, waar toen nog de oude deugden bleken te worden betracht. 1) «De borghers«, zegt van Beverwijck, «zijn dickwijls sieck, om datse meer letten om goet chier te maken, als op haer gesontheyt; liever in de herberghen op de gesontheyt van andere drincken, als datse haer eygen gesontheyt souden bewaren.« Maat houden is hier, als in alles, de eerste en voornaamste eisch: «al wat te veel is, valt ons teghen en is de nature vijandt.« Onmatig eten en drinken, «brassen en slempen«, dat is het wat allereerst de gezondheid schaadt. «En gelijck men Water in de wijn doet, om sijn kracht te breken, so is oock nut en dienstigh, dat het lang sitten aen Tafel niet juyst met drincken, maer met goede ende bequame redenen overgebracht wert. Dese redenen moeten vermaeckelijck, ende niet al te diepsinnigh wesen, op datse de sinnen niet seer en ontroeren ofte de geesten al te veel van de maegh na de Hersenen op-trecken, en also het verteeren der Spijze beletten.«

Voedsel heeft de mensch noodig, dewijl het lichaam door het leven zelf slijt, als een kleed, de natuurlijke ingeboren warmte vervliegt, de «olyachtige vochtigheydt,« waarop voor een goed deel het leven berust, verteerd wordt, gelijk de olie in de lamp, die brandt. Dus behoeft de mensch spijs en drank tot herstel van wat verloren is gegaan. En wanneer «deze vernieuwinge« naar behooren geschiedt, dan kan de mensch lang gezond en voorspoedig zijn leven genieten. Maar indien de diëtetiek wordt veronachtzaamd, dan komt hij «haestelijck ende voor zijnen tijdt te sterven.«

Vandaar het groote belang van deze dingen, waartegen meer dan tegen iets anders door den mensch wordt gezondigd, en die toch juist zoozeer binnen de machtssfeer van het individu zijn gelegen. Want niet wat goed en nuttig is voor het lichaam begeeren de menschen allermeest, maar het lekkerste achten ze wat juist nadeelig is. Het rechte voedsel is, zegt van Beverwijck, dat «door sijn geheele substantie met onse nature overeenkomt,« dat «licht te verteeren is, en weynigh overschot laet.« Daarbij dient onderscheid gemaakt voor de verschillende individuën. Want wat voor den een goed is, is dat nog niet voor den ander. Dit toch hangt af van 't temperament, van de levenswijze, voornamelijk de mate en soort van den arbeid, als ook van den leeftijd.

Uitvoerig staat nu van Beverwijck stil bij de verschillende spijzen, welke door de menschen worden gebruikt, haar nut of schadelijkheid

1) Cf. Cd. Busken Huet, «Het Land van Rembrandt«, Dl. II, p. 13.

betoogend, tevens gelijk gezegd, de individueele verscheidenheid niet vergetend, zoodat hij aan sommigen, b.v. aan hen, die zwaren lichamelijken arbeid verrichten, dingen meent te kunnen toestaan, die niet goed zouden zijn, voor wie een zittende levenswijze heeft; aan den grijsaard een ander diëet oplegt dan aan den man in de volle kracht van het leven.

Allereerst worden de «Vegetabilia of aerdtgewas, te weten Kooren, Moes, Wortelen en Vruchten«, besproken. En men zoude meenen, wanneer men in een later hoofdstuk niet heel wat anders vernam, uit zijn lofspraak op deze [aan wier alleenig gebruik bij het «lang leven der Ouden« meent te moeten toeschrijven] 1) in van Beverwijck een geestverwant der vegetariërs te mogen begroeten.

Van het brood acht hij het «fijne witte of heeren-brood«, voor wie niet veel arbeidt, niet zoo geschikt als de grovere soorten. Maar overigens is zijn lof aan het brood toegekend onverdeeld, indien het ten minste «gedeessemt« en goed gebakken wordt gebruikt. Het best acht hij tarwe-, minder rogge-, het minst geschikt gerstenbrood. Uit het gebruik van slecht brood, meen hij, dat de «Blaeuwschuyt« kan ontstaan.

Van de «Pluckvruchten«, 2) de erwten en boonen, hebben de laatste zijn grootste sympathie, maar hij acht ze verkeerd voor wie «met colijck, aemborstigheydt, ofte pijn in 't hoofd gequelt zijn.« Veel lager stelt hij de «moeskruyden« «onder dewelcke vele al te medicamenteus, ende geen goet voedsel en geven« 3), maar nochthans om

1) Dat de oermensch een vruchteneter zou zijn geweest, wordt ook nog door onze vegetariërs beweerd. «Het bewijs hiervan is echter niet te leveren. Van den oorspronkelijken mensch toch weten we niets af«. (F. A. Steensma, «Voedingsleer« Dl. I, p. 124).

2) Bij zijn uiteenzettingen over de «Kruiden« blijkt van Beverwijck voornamelijk het bekende «Cruydt-Boeck« van Rembertus Dodonaeus te hebben gevolgd.

3) Van Beverwijck onderscheidt wat de mensch gebruikt in drie categoriën: 1^{0}. het voedsel, dat door de spijsvertering in lichaamssubstantie kan worden omgezet; 2^{0}. de geneesmiddelen, die «niet en veranderen in de substantie van ons lichaem maer hetselfde alleen beroeren«; 3^{0}. het medicamenteuze voedsel, dat ten deele wel in lichaamssubstantie vermag over te gaan, maar tevens ook «eenighe alteratie en veranderingh veroorsaeckt«. Van Beverwijck maakt hier een principiëele onderscheiding, die gelijk bekend is, door de moderne wetenschap niet wordt aanvaard. «Niet de aard der stoffen« zegt Stokvis (Voordrachten over Geneesmiddelleer Dl. I, p. $^{38}/_{39}$), «niet haar physische of chemische eigenschappen, maar alleen het doel, waartoe zij worden aangewend, stempelt haar tot geneesmiddelen. Tusschen geneesmiddel, voedingsmiddel en vergif bestaat geen essentiëel onderscheid, omdat bij hunne aanwending steeds scheikundige processen ten grondslag liggen aan de veranderingen, die hunne aanwezigheid in het levend lichaam opwekt. Al naarmate nu die veranderin-

de eerste eigenschap vaak nuttig zijn. Het best is van deze de «Latouwe ofte Salaet«, als vnl. geschikt om den eetlust op te wekken, en ook voor jonge lieden en cholerische naturen; bij kraamvrouwen zouden zij «oock overvloedigheydt van sogh« kunnen geven. Van porselein en vooral van «suyringh«, die «de mage versterckt, het herte verquickt, ende alle de gebreken van 't selve gheneest, en den dorst verslaet« is hij mede een vriend. Maar de kool, die de zwarte gal doet groeien, de zinnen schaadt en droomen verwekt, alsook de spinazie welke «de Maegh haest doet omkeeren ende walgen«, wil hij niets weten. Van de peterselie, asperges, «Water-kersse« wordt de diuretische werking gedacht; de «Hof-kersse« als uitstekend middel tegen «scheur-buyck«, de kervel als «bloedzuiverend« geprezen.

Na de «moes-kruyden« noemt van Beverwijck «de eetbare wortelen«, wier voedingswaarde hij niet hoog stelt, maar aan welke hij een medicamenteuze werking toeschrijft. Zoo zouden knollen o.a. goed zijn voor «de derdendaeghsche koorts, ofte swaermoedige sieckten«; radijzen verdunnen dikke en taaie humores en breken den steen; look werkt diuretisch, is ook een goed middel tegen de kinderwormen; «ajuyn« zou dienstig zijn in sommige gevallen van amennorrhoe. Voor voedsel zijn het best de penen. Tegen «Aertbuylen« (tubera terrae) en «Campernoelyen« wordt met nadruk gewaarschuwd.

Dan volgen de »Aert-vruchten,« komkommers, meloenen, pepoenen, artisjokken, aardbeziën, wier gebruik van Beverwijck zijn tijdgenooten meent te moeten ontraden. Te zeer toch verkoelen zij de maag en zij verwekken ook de «boorts.« De pompoenen zouden een diuretisch effect bezitten en de «droppel-pisse« genezen.

In 't algemeen is van Beverwijck geen groot vriend van vruchten, en hij adviseert ze in elk geval slechts zeer matig te gebruiken, hierin een trouw volgeling van Galenus. «De snoepers van 't fruyt« beweert onze schrijver, «en komen niet licht tot eenen hoogen ouderdom«. Alleen de roode druiven, vijgen, aalbessen, citroenen en sinaasappelen worden geprezen 1). «Al te ras,« meent hij, »loopt [dit] dun en

---

gen ertoe leiden, om de normale functie van één of meer deelen van het organisme te onderhouden, dan wel om de gestoorde functie te herstellen, dan eindelijk om de functie tijdelijk of voor goed te loor te doen gaan, al naar die mate kan één en dezelfde stof voedingsmiddel, geneesmiddel of vergif blijken«.

1) De moderne medicus zal het hierin wel niet met van Beverwijck eens zijn, «al weten we niet precies de beteekenis, die vruchten voor onze voeding hebben; de wenschelijkheid meer vruchten te gebruiken dan nu geschiedt, zal niemand tegenspreken.« (F. A. Steensma «Voedingsleer«, Dl. I, p. 142).

vochtigh voedsel door het geheele lichaem.« Wonderlijk is het in dit verband, dat hij van de peren zegt, dat zij «den buyck stoppen en hem hart maken.« Het best is nog, de vruchten vooraf te eten, daar zij als toespijs gebruikt de overige spijzen licht mede doen bederven. Dat van Beverwijck ook de diuretische werking der zwarte bessen kent, behoeft bijkans niet vermeld.

Na de bespreking der vegetabilia komt van Beverwijck met het vleesch tot de animalia, en de lofredenaar der oude tijden, toen nog alleen met vruchten, wortelen en kruiden de mensch den honger verdreef, blijkt nu ook het dierlijk voedsel niet te minachten. Ten onrechte, meent hij, wordt aan het vleeschgebruik de vele «ongesontheyt« der latere tijden geweten. Want «indien het vleesch wel, ende nae behooren werdt genut, soo sal men niet lichtelyck yet vinden, waer uyt het Lichaem meer ende beter voedtsel trecken kan.« Niets toch toont grootere overeenkomst in substantie en eigenschappen met de stof, waaruit ook ons lichaam is opgebouwd. En «hoe meer gelijckheyt ende minder strijt datter is tusschen het voedsel, en 't gene gevoedet wert, hoe dat de maegh ook minder werck heeft om 't selfde te verteeren, de voedinge beter toe-gaet, ende minder overschot vergadert wert.«

Zwaar te verteren worden hart en hersenen genoemd, evenals alles, wat zeer vet is. Van de milt wil hij niet veel weten, maar de nieren acht onze medicus, in tegenstelling met wat andere schrijvers hadden beweerd, goed voedsel; en hij verklaart ze zelf veel en gaarne te gebruiken, wat ons voor een lijder aan nephrolithiasis, als van Beverwijck was, wel minder gewenscht moet lijken. Ook hier wordt de individueele onderscheidenheid niet miskend: «Sterck en vast« vleesch, verklaart van Beverwijck o.a., is geschikt, voor wie jong is en zwaren lichamelijken arbeid verricht.

De vraag, welk dier het beste vleesch levert wordt ten gunste van het lam beantwoord. Dan volgt het kalfs- en ossen-, daarna het in die dagen, ten onrechte meent onze schrijver, hoog geprezen varkensvleesch, dat hij zwaar verteerbaar, en graveel-verwekkend noemt. Voor zieken en zwakken is het laatste ook gansch ongeschikt, maar wie sterk en krachtig is en veel arbeidt, kan het gerust nuttigen. Schapenvleesch «dat een taeyen ende slijmerachtigen gijl geeft,« acht van Beverwijck beter niet te gebruiken, evenmin als het vleesch van nuchtere kalveren: «Ick hebbe gesien«, verhaalt hij «dat in dese stadt met groote menichte de nuchteren Kalveren te koop gebracht zijn: waerom de verkoopers van 't Gilt van de Vleesch-

houwers voor het Gerechte geroepen wierden ende by deselve op mijn advys, als geen vleesch maer louter slijm zijnde, voor ongesondt geschouwt, en verboden zijn.« Opmerking verdient nog, dat het paardenvleesch 1), welks voedingswaarde nog onlangs door een Fransch hoogleeraar werd geprezen, niet genoemd wordt.

Van 't wildbraad wordt het hazenvleesch geprezen en met het rundvleesch als nuttig en goed voedsel op één lijn gesteld; het herten- en geitenvleesch daarentegen als «swaermoedige vochtigheden vergaderend« minderwaardig gekeurd. Van 't gevogelte roemt onze medicus de hoenderen, kapoenen, phasanten, duiven, patrijzen als licht verteerbaar voedsel en dus verkieselijk; de ganzen, eenden, zwanen acht hij evenwel minder geschikt. Vooral voor wie een zittend leven leidt, en voor zwakken, zou het gevogelte een zeer geschikt voedingsmiddel zijn.

Van het vleesch en gevogelte komt van Beverwijck tot die stoffen, welke wel geen «deelen van dieren zijn, maar evenwel van deselve komen, te weten: Melck, Boter, Kaes, Wey, Eijeren, Honigh en Bloedt.« Het nut van het bloed, dat hij 't eerste bespreekt, wordt klaarblijkelijk als medicamenteus voedsel, voor wie herstellend en zwak is, niet ingezien. Ook hier blijkt Galenus de oorsprong van dit ongunstig vonnis. «Alle bloet is hart om te verteeren«, zegt onze schrijver, «inzonderheyt 't gene grof en dick is, gelijck Ossen-bloet, ende meer het Stieren-bloedt.«

Melk, v.n.l. de koemelk, wordt daarentegen zeer geprezen, met name aanbevolen voor zwakken en uitgeteerden, vooral wanneer zij vooraf gekookt en met wat zout, suiker of honig wordt gebruikt. Maar ook wordt niet vergeten erop te wijzen, dat de melk zich met veel andere spijzen niet wel verdraagt. Het best is daarom, meent van Beverwijck, dezen drank te gebruiken op de nuchtere maag en niet direct daarna ander voedsel te nemen. Het reeds bovenvermelde nadeel, dat de melk lever- en niersteen zou verwekken, wordt ook hier niet verzwegen, en de melk tevens slecht genoemd voor wie koortst «uyt bedorven vochtigheden, ofte met pijn in 't hooft ende quade oogen gequelt zijn.«

Eieren, boter en karnemelk hebben mede van Beverwijcks sympathie, maar tegen kaas, voornamelijk tegen «die al te oudt ofte verrot is«, waarschuwt hij met nadruk, daar zij naar zijn oordeel «de swarte gal doet groeyen, en verscheyden sieckten veroorsaeckt.« «Daerom is het een groot misverstant van vele menschen, die de deught van de kaes rekenen na de oudheydt en sterckheyt. Dan dit komt uyt, datse met de

1) Marcel Labbé, «Régimes alimentaires«.

keel te rade gaen, ende soecken meer 't ghene daer een dronck op smaeckt, als 't gene gesont is.«

Ten laatste noemt van Beverwijck als voedingsmiddel van dierlijken oorsprong de visch, welke hij niet zoo voedzaam acht als het vleesch en daarom «beqauem voor ledige, stille luyden, die geen arbeyt en doen.« Hij weet overigens van deze niets dan goeds te zeggen, en roemt de visch bovenal als veel gezonder en minder aan ziekte onderhevig dan andere dieren («soo gesont als een visch!«) en dus ook geschikter voedsel voor den mensch.

Van de genoemde en aanbevolen spijzen zal een ieder nemen, wat hem het liefst is, daar wat hem lekker smaakt, blijkbaar is overeenkomstig zijn natuur en dus voor hem het geschiktste voedsel. Daarbij worde evenwel niet alleen met één spijze de honger gestild, maar de mensch gebruike een gemengden kost. Immers het lichaam, zegt van Beverwijck, is opgebouwd uit een verscheidenheid van deelen, die daarom niet alle hetzelfde, maar elk iets anders behoeven om het door het leven verloren gegane te herstellen. «So krijght het vleesch [in het menschelijk lichaam] het meeste voedsel van het vleesch: gelijck van kersen en druyven het bloedt; van longhen en vijgen de longe: van pluck-vruchten het gebeente; van eyeren en pistaches het zaet, van mostaerd de gal en zoo voort.« Van Beverwijck is het dus niet eens met diegenen zijner tijdgenooten, die verscheidenheid van spijs als de maag ziekmakend meenden te moeten afkeuren, alsook omdat daardoor de menschen ertoe kwamen te veel te eten: «Want alsoo simpele ende eenderhande kost haest versadigt en lichtelick doet walgen, ende daerentegen de veranderingh aengenaem is, en 't gene men met smaeck eet van de maegh beter omhelst en verteert wert: soo schijnt de verscheydenheyt van Spijse soo ondienstigh niet.«

Maar ongezond is het zeker alles zonder oordeel door elkaar te gebruiken, en bovenal meer te eten dan noodig is, om den honger zóó te stillen, dat men in de eerste zes à zeven uur niets meer behoeft. Ook voor de quantiteit is geen algemeene regel te geven, daar zij van het individu en den tijd des jaars afhangt 1).

Mocht echter ten gevolge van eenig exces de maag zijn overladen, dan beveelt van Beverwijck aan: «vasten, soberheydt, slaep en stilte.« In het algemeen, meent hij, zoude het niet kwaad zijn, als de mensch zich gewende eens in de week te vasten: «Want op die manier wer-

1) Cf. ook Carl Flügge «Grundriss der Hygiene«, p. 241.

den de raeuwigheden verteert, ende de oorsaken van sieckten wechgenomen.«

Na de spijs wordt de «dranck« behandeld, die niet alleen het vochtverlies van het lichaam herstelt, maar ook nog een «andere nuttigheyt« heeft, immers «helpt dat die vette en dichte vochtigheyt« door de naeuwe aderen kan schieten« en «de spijse mede in de maegh onder malkander doet mengen, en verdunnen, opdat sy lichter zoude verteert werden.«

Als de «gemeenen dranck van de beesten maer ook van de menschen« vinden we allereerst het water vermeld. Dit, zegt van Beverwijck, is het best en gezondst, als het «de Lucht alder-gelijckst is, klaer in 't oogh, en nergens nae ruyckt ofte smaeckt« (Plinius). Verder is een teeken van goed water, wanneer het «ras heet en ras kout wert« (Hippocrates) en de spijze er spoedig in kookt, als ook dit, «dat het den buyck niet op en blaest noch langh daer in blijft, maer ras geloost werdt« (Cael. Rhodiginus). Sommigen, verhaalt hij verder, wegen 't water en houden 't lichtste voor 't beste, anderen maken een stukje linnen in de te keuren wateren nat: «en 't geene eerst drooght, keuren sy voor 't dunste en lichtste water.« Men ziet, er zijn verschillende teekenen bij, die ook wie met de nieuwere natuurwetenschap bekend is, nog niet zoo heel mal lijken te zijn.

Het best is «fonteyn-,« d.i. bronwater, voornamelijk wanneer het uit de diepte opwelt en over zand en steen is gegaan en geen smaak heeft. Minder geschikt is 't rivierwater, dat van Beverwijck aanraadt eerst goed te laten bezinken. Maar ook het regenwater prijst hij niet, omdat tegelijk met 't water, dat door de hitte van 't aardoppervlak verdampend later den regen vormt, eveneens «verscheyde dampen« mede worden «op-getrocken« en zoo het water verontreinigen. Hieraan schrijft onze medicus het ook toe, dat dit water zoo spoedig bederft. Maar vooral door de wijze, waarop 't regenwater in zijn eigen land werd verkregen, wordt het tot drank voor den mensch minder geschikt. Immers «van het dack valt het ghemeenlijck in een loode goote, ende sleept niet alleen daervan een deel vuyligheydt, maer treckt oock dickwijls eenighe ceruysheydt uyt het loot, ons lichaem seer schadelick.« De loodvergiftiging door regenwater blijkt van Beverwijck dus bekend. Slecht water zijn ten slotte 't putwater, 't stilstaand water uit moerassen, en 't sneeuwwater (immers dit is «heel grof en dick,« daar door het bevriezen de fijnste deelen zijn «uytgeperst.«

Als beste verbeteringsmiddel van het drinkwater prijst onze schrijver

in navolging reeds van de ouden, het koken, waardoor het water het best wordt gezuiverd. Dat door het koken het water dikker zou worden, gelijk sommigen meenden (n.l. door het verdampen van de dunste deelen) en dientengevolge tot het gebruik minder geschikt, meent van Beverwijck onjuist, «want het water soude eer allegader versieden ende uytwaesemen, als dicker werden; en 't ghene uytwaesemt en is niet het dunste deel van 't water, maer 't heele water.« Daarom krijgt men ook het zuiverste en beste water door het «met een helm over te halen ofte distilleren.«

Boven het water stelt van Beverwijck als goeden drank den wijn, die niet alleen de dorst lescht, maar ook de spijsvertering en bloedvorming bevordert, het hart versterkt en 't gansche lichaam verkwikt. Maar men gebruike hem altijd met mate: «droncken drincken is een pest voor des menschen gesontheyt.« Zoete wijn is bovendien goed voor borst en longen, zure tegen den buikloop. Ook het bier wordt geprezen, op voorwaarde dat het «wel gesoden en klaer, niet te jongh of te oudt is.«

Volgens de gewoonte dier dagen spreekt van Beverwijck eveneens van het rooken als van «taback drincken«. Het geschiedt z. i. het best 's morgens, als de maag nog ledig is, maar nadeelig is het voor kinderen en die «swack van herssenen zijn, ofte een heete en drooge komplexie hebben.« Te veel gebruikt is de tabak evenwel voor een ieder schadelijk, daar ze dan de digestie belemmert, de hersenen «ontstelt« en «de fluymen in de borst«, welke matig rooken doet «op-brengen«, «verhardt.« «Soo heb ick«, verhaalt onze schrijver, «onder andere een man in dese Stadt gesien, die alle daegh gewent was in de twintigh pijpen te drincken, hetwelck hij soo lang dede, totdat hy sijnen adem niet meer halen en konde, en in de fluymen, die hy door geen middel op en konde brengen, ten leste stickte.«

Dat van Beverwijck over het zout vol lof is, het prijst als middel tot het opwekken van den eetlust, het maagzuiverend noemt en goed voor lichaam en verstand, zal ons niet verwonderen. Ook als een middel om «heel vette en swaerlijvige« vrouwen vruchtbaar te doen worden, wordt het geroemd.

We komen nu tot het vierde boek «van de beweginge en de ruste des lichaems«, waarin de rechte maat te houden van niet gering belang tot bewaring der gezondheid genoemd wordt. Want de beweging van het lichaam is voor het welzijn dienstig en noodwendig. Door het onderling wrijven van alle leden worden zij vaster en stijver.

Door de vermeerdering «der natuerlijcke wermte [welke de lichaamsbeweging met zich brengt], wert het lichaem oock veel beter gevoedet.« En door het roeren en bewegen «der gheesten [mede een gevolg der actie] werden de dampen, en de vuyligheydt door de gaetjens van de huyt uyt-gejaeght.«

Maar de overmatige inspanning, «die te veel is, en boven de kerf gaet,« «verstroyt de geesten, ende verteert de krachten van de vaste deelen, en verkout het gansche lichaem, verspreyt de kracht van spieren, zenuwen en banden: spant somtijdts de vliesen soo seer, datse scheuringh veroorsaeckt: beroert het ingewant met sulcken geweldt, dat de aderen openbersten, waaruyt bloedt spouwen, bloedigh water maken, pleuris, ende diergelijke sieckten ontstaen.« Daarom is te groote lichamelijke inspanning af te keuren: een noodige rust volge op een flinken arbeid.

En zooals het is met arbeiden en rusten, zoo is het mede met slapen en waken. Ook hierin is het buiten de maat gaan een oorzaak van tal van ziekten. De mensch heeft een bepaalde hoeveelheid slaap noodig om nieuwe krachten te winnen; de rechte vertering wordt daardoor mede bevorderd: «de slaep voedt soo wel als het eten.« «Maer onmatighe slaep is het lichaem seer schadelijck, verduystert en vertraeght de geesten, maeckt een dom en bot verstant, en door vergaderingh van raeuwe humeuren, ende in-houden van overtollige, soo verstolpt hy de natuerlicke wermte, gelyck een vyer, dat geen lucht en heeft.«

Over het Capittel «Van Afsetten en Behouden«, waarin de noodwendigheid der onderscheiden excreties 1) voor den welstand van het

1) Onder deze wordt door van Beverwijck ook begrepen «'t By-slapen, in 't welck 't Zaet af-schiet. Want al is 't selve eygentlick geen vuyligheyt, soo is 't evenwel overschot van de derde teeringe, en moet daerom oock gestelt werden onder de dingen, die af-schieten, of binnen blijven, alsoo 't Zaet, gelijck Hippocrates betuyght, van den gantsche lijve, en alle de deelen af-komt«. «Matelick en na behooren geschiedende« zegt van Beverwijck verder, is de cohabitatie «den Lichame nut en gesont.... Daer men siet, dat in mans en vrouwen, insonderheyt weduwen, 't zaet te langh opgehouden zijnde, het gansche Lichaem swaer en loom maeckt: en mettertijt komende te bederven, sware toevallen, als op-stijgingh van de Moeder in de Vrouwen, en diergelijcke mede in de Mans verweckt«. Zelfs de dood zou kunnen volgen, waaneer geen geregelde ontlasting van het zaad gebeurde. Maar aan den anderen kant dient ook maat gehouden: «want die in dit werck onmatigh en al te driftigh zijn, verdrijven de natuerlicke wermte, verkouwen en verswacken haer gantsche Lichaem, vergaderen veel raeuwigheydt, beschadigen de zenuwen, maken haer lichaem vol gicht, en lammigheydt, en veroorsaken een swackheyt in 't verstant en sinnen: ja dickwils (daer van wij hier en elders exempelen hebben) de doot selve«.

lichaam wordt betoogd, behoef ik niet verder uit te weiden. Alleen merk ik op, dat van Beverwijck erop wijst, dat «de buyckloop dickwils gesonder is als ongesonder«, als zijnde een middel, waardoor het lichaam zich van kwade elementen tracht te ontdoen. Als een waarschuwing voor anderen noemt van Beverwijck ook een ongeval, overkomen aan een bloedverwant — klaarblijkelijk een lijder aan prostaathypertrophie — die, aan een maaltijd zittend, het water te lang ophield, en daarna niet vermocht te urineeren, en «door geenderhande middelen ghebracht en konde werden om water te maken«, zoodat hij ten slotte aan de gevolgen van dien kwam te overlijden. Het andere geval door van Beverwijck verhaald, dat iemand door het zitten «op een winderig secreet« na zeven dagen aan onoverwinlijke obstipatie stierf, zal wel een foutieve diagnose zijn geweest.

Lang staat van Beverwijck stil bij de «Telinghe« ; «een sake«, zegt hij, «daer veel aan ghelegen is: dewijl in deselve de fondamenten geleydt werden van het gansche welvaren der kinderen, en dat de Ouders de beginselen van goede, ofte quade gestaltenis des Lichaems en Gemoedts de Vrucht in de telinge mede-deelen. Soo dat aen de telinge hanght, dat de Republyck met vrome en ghesonde, ofte boose en sieckelicke Luyden versien wert«.

Veel wordt hier gezegd, wat ons dwaasheid en bijgeloof gelijkt, maar sympathiek is zeker van Beverwijck, wanneer hij in het belang der gemeenschap de wenschelijkheid bepleit, dat ouden van dagen 1), maar vooral sommige zieken zich van dit «spel« zullen onthouden. Immers niet alleen tal van karaktereigenschappen en uitwendige teekenen, maar ook lichaamsgebreken en ziekten zijn erfelijk, b.v. de steen, graveel, jicht, vallende ziekte, tering, melaatschheid: «Daerom«, zegt hij, «indien deghene, die sware en aenklevende sieckten onderhavigh zijn, haer onthielden van het voorttelen, het soude haer ghe-

1) «Die geheel oudt zijn, bederven, haer eyghen nature en verkorten haer leven met het byslapen«, zegt van Beverwijck, een ervaringsfeit, dat ook de moderne wetenschap aanvaardt. «Van algemeene bekendheid«, zegt Prof. dr. G. C. Nijhoff («De noodzakelijkheid van geneesk. onderzoek vóór 't huwelijk« p. 18), «is het, dat oude mannen door het huwelijk met een jonge vrouw in den regel hun leven verkorten. Dit moet in de meeste gevallen worden toegeschreven aan verkalking der bloedvaten, waardoor deze broos worden en gemakkelijk, onder den invloed van de opwinding der wittebroodsweken, verscheuren. Geschiedt dit met de bloedvaten in de hersenen, dan krijgt de overmoedige grijsaard een beroerte, waaraan hij sterft, of waaruit hij de een of andere verlamming overhoudt«.

ruster, en het menschelijcke geslacht beter zijn«, een advies, dat zonder twijfel wel de instemming van den modernen medicus zal hebben.« 1)

Verkeerd acht onze schrijver het direct post coenam te cohabiteeren, alsook wanneer men dronken is. Evenwel zijn, daar het toch geen somber werk is, hier een vroolijke stemming en een matige »dronck«, vooraf genomen, niet kwaad. Ook tegen cohabiteeren in de eerste maanden der graviditeit waarschuwt van Beverwijck, als een prikkel tot abortus, maar «in het alder-laeste van de dracht en kan dit spel geen quaet doen, en wert oock gelooft, dat het den arbeyt als dan lichter en de baen gladder maeckt.«

De gravida waarschuwt van Beverwijck, dat zij niet «haer lichaem en pranght met naeuwe kleeren« 2) en zich wachte voor »groote beweginghe des lichaems en des gemoedts, als rijden, rotsen, loopen, danssen en springen: van verschricken, ende haestelick ontstellen. Want hier door krijghtse dickwils voor den tijt den arbeyt op den hals.« Maar daaraan ontneme men niet, vervolgt hij, «dat een leuy en leusigh leven« voor haar dienstig zou zijn, daar dit kwade humeuren doet vergaderen. »Maer de bevruchte vrouwe dient wel in de eerste maenden weyniger, in 't leste van haer dagen, ende tegen dat den arbeyt komen zal, haer meer en dickwilder te bewegen, en veel te gaen wandelen.« [Het eerste klaarblijkelijk tegen abortus, het laatste om de baring te bevorderen.] Wat langer dan gewoonlijk slapen is evenwel niet ongeschikt.

1) Zie hierover Prof. H. Treub «Verspreide Opstellen«, alsmede de populaire studies van prof. Treub «Geneesk. Huwelijkswetgeving« in «Studies in Volkskracht« (2e serie) en Prof. dr. G. C. Nijhoff «De noodzakelijkheid van Geneesk. onderzoek vóór 't huwelijk.« Een toekomstbeeld der komende psychologische selectie bij het huwelijk geeft Prof. G. Heymans in zijn rede «De toekomstige eeuw der psychologie.« Een soort huwelijkswetgeving bestond reeds in de Republiek: Tot de huwelijksbeletselen behoorden «vooreerst krankzinnigheid, dan besmettelijke ziekten en inzonderheid melaatschheid. Trouwbeloften met iemand, die later blijkt lepra te hebben, rekende de gereformeerde kerk van onwaarde en zóó deed ook de staat. Onze vaderen hebben aldus op hygiënisch gebied goed werk gedaan« (Prof. dr. L. Knappert «Trouwen en Bruiloftvieren« in «Uit onzen bloeitijd« Dl. I, p. 429). Ook impotentie van den man en gerept-zijn der vrouw werden onder de redenen tot echtscheiding gerekend.

2) Ook voor de niet-zwangere vrouw acht van Beverwijck de van ouds gebruikelijke inrijging buitengemeen nadeelig en hij protesteert er tegen, dat men de «jonge dochterkens met geweldt dunne middelen wil maecken, gelijck of het beter was dun, als gesont te zijn«. «Ik verwondere my«, vervolgt hij, «dat dese schadelijcke gewoonte, van de Borst te prangen, soo lange in de werelt geweest is«.

Ook moet de zwangere vrouw zich wachten voor hitte en kou, die haar, maar bovenal de teere vrucht kunnen schaden, als ook voor den stank van uitgaande kaarsen, den damp van zwavel of den reuk van sterk riekende kruiden. Het is voor haar geschikt veel te eten, ook dan, wanneer daartoe de ware lust niet bestaat: anders kan de vrucht »lichtelick slap en sieck werden, en voor den tijdt uyt willen, om sijn voedsel buyten te soecken, dat het binnen most derven.« Maar te veel is ook hier nadeelig, want zulks zou kunnen ten gevolge hebben, dat het kind te groot werd of wel ziek door bederf van het bloed; zelfs kan het daardoor komen te stikken. De spijze mag niet te koud, te heet noch te vochtig zijn, wat gevaarlijk is voor het leven der vrucht. Eveneens »dienen geheel zoute dingen van een swangere vrouwe geschout te werden. Want, als deselvige te veel zout gebruykt, soo wert het kint sonder nagelen geboren.« Verder is het wenschelijk te zorgen voor goede ontlasting, waartoe, zoo noodig, 's morgens pruimenmoes moeten worden genomen.

Bij volbloedige vrouwen is ook eenige malen venesectie niet ondienstig: »dewijl de nature selve somtijdts het lichaem van de sware vrouwen door het bloeyen uyt de neus, het speen, ja oock somtijts door de Lijfmoeder, sonder eenigh letsel ontlast, waerom zoude de Konste sulckx niet mogen navolgen?«, vraagt onze schrijver. Dat van Beverwijck het ver-zien, d.i. den invloed van het door de moeder geziene op de vrucht aanneemt, zal zeker niet verwonderen.

Niet streng onderscheiden worden de miskraam en de partus praematurus. Allen dieren, lezen we, heeft de natuur »eenen sekeren ende bepaelden tijdt gestelt, om haer jongen voort te brengen, ... maer de vrouwen en hebben geenen sekeren tijdt om te verlossen, en konnen op verscheyde stonden haer kinderen ter werelt brengen.« Dat in het te vroeg geboren worden iets abnormaals schuilt, wordt hier klaarblijkelijk niet ingezien, hoewel toch wordt opgemerkt dat, »sy (d.i. de baringstijden) niet alle even bequaem en zijn, en de kinderen niet van alle drachten even kloeck en langh-levende gebooren werden.« Het binnen de zes maanden geboren kind, zegt van Beverwijck, »en komt niet op;« eerst de zevende-maandsche vrucht kan blijven leven.

Evenwel, in plaats dat nu de partus praematurus wordt verklaard pathologisch te zijn, wordt hij veeleer iets hyper-physiologisch genoemd. De oorzaak wordt gevonden »in de gematigtheydt van het zaet en bloet. Den tijt van den arbeyt wert oock altemet verhaest door de sterckte van de formatrice faculteyt, ofte wesen-werckende kracht,

daer by komende, een wel-gekoockte stoffe, de welcke de werkinge van de geseyde kracht lichtelick aen-neemt, en haer met de behoorlick wesen ofte geschapenheydt laet bekleeden.«

Het ervaringsfeit, dat zulk een te vroeg geboren kind altijd zwakker is dan een, dat op den juisten tijd verschijnt, wordt weggeredeneerd met de spitsvondigheid, dat het toch immer krachtiger is dan zulk een normaal geboren vrucht was op dienzelfden tijd: «alleen dewelcke van krachtige gematigtheyt en sterck maecksel zijn, porren om op de sevende maent uyt te komen.« De partus serotinus wordt op dezelfde wijze verklaard als gevolg van «eenige sieckte«, welke «de rijpigheydt van de vrucht ophoudt.«

De baring zelf is voor van Beverwijck het wonder der wonderen; hoe is het mogelijk, dat — zoo verbaast hij zich — «deselvige kracht« die eerst de vrucht het gaan zocht te beletten, nu na negen maanden haar integendeel juist wil uitdrijven! En voor ons is ook aan den anderen kant de voorstelling, die van Beverwijck van dit geschieden heeft, alderwonderlijkst. Wanneer de vrucht die rijpheid heeft bereikt, dat het voedsel, hetwelk de moeder vermag te bieden, haar niet meer kan voldoen, «soo soeckt hy uit syn hol te springen. Daartoe beroert hy handen en voeten, breeckt al springende en spartelende de vliesen, daer hy ingewentelt is.« «En de Lijf-moeder niet wel konnende verdragen al dat springen en uyt-recken, soeckt haer selven van dat lastigh pack te ontdoen.«

Na de geboorte dient de navelstreng te worden afgebonden en het zitten blijvend stukje met linnen omwonden [«opdat het met sijn koude het kint geen pijn in de buyck en make«]. Vervolgens moet het kind gewasschen worden en ingesmeerd met olie of gesmolten boter, en ten slotte goed ingepakt, ook het hoofd; anders toch «vatten de teere en sachte herssenen terstont een koude, waerdoor een gestadige ongesontheyt veroorsaeckt wert« 1). Ook om te voorkomen, dat het kind later mismaakt wordt, is goed inzwachtelen dienstig. Onnoodig acht van Beverwijck evenwel, den neonatus medicijnen in te geven (b.v. «Mithridaet, Theriakel, syroop van rosen)« gelijk in dien tijd wel gebruikelijk was «om eenige vuyligheyt af te setten.« Want het meconium [dat hij zegt niet anders

1) Vermeldenswaard is, dat hij bij den partus iets dergelijks als de ligging van Walcher aanbeveelt. «De vrouwen« zegt hij «dienen in den arbeid wât afhangende gehouden te worden, opdat het staartbeen wat achterwaarts zoude kunnen schieten«. Achterlijk is zijn meening, dat bij de baring de «ossia pubis meerder vaneen wijken« (dit was toch reeds door Vesalius weerlegd).

te wezen dan «vuyligheydt uit de maegh en dunne dermen« met gal gemengd« 1), geenzins, gelijk werd gemeend: «een overschot van onsuyver en grof bloedt, hetwelck door de kleyne aderkens uyt de milt in de Dermen gesonden werdt«] werd door het colostrum, dat van Beverwijck het «biestigh sogh« noemt en een soort «medicinael voedsel« acht, als door een zacht laxans, vanzelf afgedreven. Om deze reden raadt hij aan, dit eerste zog niet te verachten, maar het kind direct aan de borst te leggen. Aldus raakt het dan tevens zonder overgang aan de steeds voedzamer wordende moedermelk gewend, en worden tal van ziekten voorkomen. 2)

De kraamvrouw zal men opbedden, het hoofd en extremiteiten wat hoog leggen «opdat de vuyligheyt beter afschiete« en verder «den buyck dubbelt schwachtelen met een kleyn tafel-laken, soo om de Lijfmoeder op haer plaets te houden, als om de vuyligheydt soetjens neer te persen: wel toe-siende, dat de Lijfmoeder geen wint en vat, het welck seer lichtelick gebeurt, en sulcks doet de moer op-blasen, de mondekens van de aderen, door dewelcke de suyveringh geschiet, toesluyten, waer op dan volght pijn, snijdingh. krimpingh, opstijgingh, koortse, en veel ander, en noch quader toe-vallen, ghelijck ick in verscheyde Craemvrouwen gesien hebbe.«

Wanneer de vrouw gezwachteld is, beveelt van Beverwijck rust aan 3). De vensters dienen gesloten (tegen kouvatten!) en het licht ten deele buitengehouden. Haar «terstont met veel eten te quellen« gelijk sommigen plachten te doen 4), acht onze medicus volstrekt ver-

---

1) Op de gal, als een der bestanddeelen van het meconium heeft reeds Antonio Massa († 1569) gewezen. Hij meende evenwel ten onrechte, dat dit gansch en al een «Ausfluss der Gallenblase« was. (Cf. Von Töply in 't «Handb. d. Gesch. d. Med.«, Dl. II, p. 202).

2) De overgang in het zog van tal van stoffen met de voeding in het moederlijk organisme ingevoerd, welke ook de moderne medicus kent, en somwijlen tot medicamenteus-therapeutisch ingrijpen, b.v. bij een luetische zuigeling, benut, [zie Hect. Treub, «Leerb. d. Verlosk.« p. 384], is ook onzen van Beverwijck niet onbekend, daar hij den invloed van het gebruikte voedsel op de moedermelk betoogt en wijst op het ervaringsfeit, «dat de vrouw, die een kint sooght, en een purgatie inneemt, het kint door haer sogh mede zal doen purgeeren«.

3) Een raad, ook nog dienstig voor onzen tijd, vnl. voor 't platteland, maar die dat nog meer was voor de XVIIde-eeuwsche menschen. Immers tegen den tijd, waarop men meende, dat het kind zou worden geboren, werden verwanten en vrienden in groote getale genoodigd en na de geboorte was het feest. Cf. Schotel. «Oud Holl. huisgezin«, p. 31.

4) Cf. Schotel, z.b. p. 32.

keerd: koorts, «quade tepels« en andere narigheid kunnen daarvan toch het gevolg worden.

Sympathiek is zeker van Beverwijck, wanneer hij nu een lans gaat breken voor de wenschelijkheid, «dat elcke moeder haer eygen kinderen sal suygen.« Want niet alleen wordt zoo de mogelijkheid voorkomen, dat het kind wordt verwisseld, of wel zich, meer dan aan de moeder, aan de min hecht, en door nabootsing haar kwade gewoonten overneemt, maar ook bestaat de kans, dat de zuigeling haar fouten van karakter en lichaam tegelijk met het zog inzuigt. »Wat moeder« vraagt van Beverwijck «en zoude dan niet veel liever haer wat pijnigen, om haer kint selver te soogen, en alsoo een geheele moeder te wesen: als het onnoosel schaep al dese gevaerlickheden te onderwerpen.« Maar deze voorwaarde wil onze medicus gesteld zien, dat de moeder gezond zij van lichaam en ziel. Want als de moeder te zwak is, of wel «met geyligheyt, haestigheyt ofte eenige andere quade manieren bevlekt is;« dan doet men beter het kind aan een gezonde, goede min toe te vertrouwen.

Den leeftijd, waarop men 't kind van de borst zal nemen, oordeelt van Beverwijck verschillend te moeten zijn, al naar de ontwikkeling en den tijd van het tanden krijgen. Ook dan, wanneer de vrouw weer bevrucht wordt, is het gewenscht het zoogen te staken. Typisch is de bewering, dat men zich, als het kind verder gezond is, «niet behoeft te ontsetten, als de kinderen op dese tijdt wat komen te krijten: dewijl het weynigh schreyen de selve niet ondienstigh is.« Maar te veel «krijten« is slecht, daar dit «de kinderen dickwils doet scheuren, ende versuft werden.« Ook het wiegen en op den arm dragen heeft de zuigeling noodig, daar dit voor hem is, wat voor de volwassene zijn wandelen en andere lichaamsbeweging.

Op het belang van een goede lichamelijke en geestelijke opvoeding wordt verder met nadruk gewezen: «Het fundament van een goeden ouderdom, te weten, een stercke gestaltenis des lichaems, moet in de jeught geleyt werden.« Eveneens wordt dan het karakter gevormd; en daarom zal men de kinderen niet verwennen, maar ook niet te streng zijn, en vooral in elk opzicht individualiseeren. Het slaan der kinderen keurt van Beverwijck volstrekt af: «alsoo sulcke hardigheydt de beste kinderen quaet maeckt, en de fraeyste verstanden verstockt. En voorwaer; het slaen voeght beter boeven en slaven, als kinderen; die met goede vermaningen geleydt, en niet met wreetheydt moeten bedwongen werden.« Een zeer vooruitstrevend principe in dien tijd van roede en plak!

Men moet ook trachten te voorkomen, dat de kinderen bloode en verlegen worden, door ze reeds vroeg in het gezelschap van vreemden te laten komen: «waer van in Vranckrijck en elders beter manier is, als hier te lande, daer de kinderen het spreken in geselschappen gemeenlijck verboden wert, waer door sy bloode, ende verbluft werden, ende dickwijls altijt blijven.«

Naast het leeren worde het spel den kinderen niet onthouden, «opdat wy niet en schijnen de Nature te willen beschuldigen, en met ontijdelick zaet den onbereyden acker des verstants bederven. Laet haer vryelick spelen en het school meer gebruycken tot veranderingh van spel, als tot tegenheyt: anders worden sy het leeren tegen, eerse weten wat leeren is.« Men onderrichte het kind spelenderwijs en geve nauwlettend acht op den aanleg, waarvan het blijken geeft. «Men vindt eenige verstanden, die tot d'eene konst ofte wetenschap heel bequaem van naturen zijn, en deselve haest vatten: daer sy een ander met geen moeyten, ofte arbeyt en sullen konnen leeren«. Bovenal forceere men niet en wachtte zich voor overlading der jeugdige hersenen: «De gene, die haer kinderen al te vroegh wijs willen hebben, sien dickwils, dat het anders uytvalt.«

Men ziet, dat deze «Schat der Gesontheyt« tal van goede wenken bevat, welk ook voor onzen tijd behartigenswaardig zijn.

Een oogenblik mogen we, hiermee ons overzicht eindigend, nog stilstaan bij wat van Beverwijck zegt «van de maniere des levens van Oude luyden.« Want in den ouderdom, dien van Beverwijck rekent te beginnen met het 50ste levensjaar, komt het er wel het meest op aan door verstandig leven te trachten den duur van het bestaan te rekken. Daar dan, zegt onze schrijver, het «lichaem alle jaer meerder verdrooght, ende de natuerlicke wermte verteert: soo moeten alle Oude luyden in 't gemeen letten, om de drooghte voor te komen, en de wermte soo veel mogelick is, te bewaren: derhalven dient alle haer maniere van leven te strecken na de wermte en vochtigheyt.« «Werme en vochtige« lucht moeten zij zoeken, en de koude bovenal mijden. Voornamelijk in den herfst en den winter, «de welcke de oude luyden aldermeest tegen« zijn, dienen zij op hun hoede te wezen. Ook het voedsel moet van aard warm en vochtig zijn, alsmede «van goet sap en licht om te verteeren«, d. i. brood, vleesch, kuikens, kippen, kalfsvleesch, eieren. Maar vooral de honig is voor de ouderen goed, «dewijl deselve verwermt, ende slijmerachtigheydt, die veel in oude luyden is, afveeght ende suyvert.« Verder is voor hen dienstig «goed vet

Bier« en wijn »de melck van de oude Luyden genoemt.« Geschikt is ook, meermalen daags en kleine quantiteiten te eten. De lichaamsbeweging, door rust afgewisseld, zij matig, de slaap wat langer. De grijsaard wachtte zich voor psychische opwinding en zorge door een geschikt dieet voor goede ontlasting. «Maer insonderheyt is het wrijven, en sulcx meest 's morgens de Oude luyden seer goet. Want alsoo door den ouderdom haer kracht van het voedsel te verteren en te verdeelen seer swack is, soo wert de wermte door het wrijven 's morgens nae den slaep meer ontvonkt, ende de verteringe en verdeelinge van 't voedsel, ende dienvolgende het voeden van het lichaem geschiet als dan so veel te beter.«

Voor «stock-oude en koude mannen« is het ook «goet en prijsselick,« wanneer men bij hen, om «haer lichaem te verwermen, en de weynige wermte die sy hebben te vermeerderen, jonge kinderen of een frissche jonge maeght leydt (Galenus). Want de Oude luyden hebben koude en drooge lichamen, en luttel natuerlicke wermte, de welcke door het byleggen van een jonge maeght, welckers lichaem werm en vochtigh is, ende overvloet heeft van natuerlicke wermte, versterckt ende vermeerdert kan werden.«

Maar al is dit voor de oude lieden zelve «goet en prijsselijck,« men dient zich toch voor dit middel te wachten, omdat de jonge mensch daardoor aan groote gevaren wordt blootgesteld, en dit voor hem «de kortste wegh na de doot is.« Want «de oude Luyden hebben een gooren en stinckenden aessem, van veel raeuwigheyt diese vergaderen, en om d' onsuyverheydt van de levend-maeckende deelen, en de quade gestaltenis van 't gansche lichaem: noch is haer huyt droogh, rou, en straf. Integendeel hebben de kinderen, ofte jonge dochters, een soeten en lieffelicken aessem, een vol en poeselachtigh vleesch, en een sachte huyt, soo dat in alle manieren deselve groot voordeel konnen doen aan stock-oude luyden.« Maar terwijl het jonge leven den grijsaard verkwikt en versterkt, verkwijnt het dientengevolge zelf. «Want de groote drooghte, ende de kleyne wermte, die in dese oude mannen is, treckt als een spongye, ofte kop, na hem d' aengename en lieffelicke wermte uyt het maeghdelicke lichaem tot haer voedsel: waerdoor die kinderen of dochters daerna uytteeren, alsse een jaer ofte wat meer by de oude luyden geslapen hebben, gelijck de ervarentheyt ons leert.« Derhalve, zegt van Beverwijck, «om de ouden geen goet te doen tot verderf van de jonge, soo is beter, dat men hiertoe neemt vette, jonge honden, want al is het, dat sy de natuerlicke wermte soo wel niet konnen vermeerderen, dewijl der soo

grooten gemeenschap niet tusschen beyde is, soo kan evenwel oock haer wermte, gelijck Galenus getuyght, veel helpen en de verteringe te beter doen geschieden.«

Hiermee meen ik mijn bespreking van den «Schat der Gesontheyt« te mogen eindigen. Veel is daarin zeker, waarmee de moderne medicus niet zal instemmen, meer nog, wat hij anders zou zeggen en in elk geval anders willen verklaard zien. Maar nochtans dient erkend, dat dit geschrift voor zijn tijd een gulden boekske mag heeten, dat zonder, zooals vele moderne leekenboekjes plegen te doen, de menschen door vreesaanjaging voor alles en nog wat, tot neurasthenici te maken, hun kalm en ernstig voorhoudt, hoe zij lichaam en ziel in gezondheid en welstand kunnen bewaren.

HOOFDSTUK VII.

DE SCHAT DER ONGESONTHEYT.

Het succes, dat de «Schat der Gesontheyt« had, heeft van Beverwijck bewogen «om het ander deel der Genees-konste, dat is, de eygen geseyde Genees-konste, te weten, van het genesen der qualen, die het menschelicke lichaem van de gesontheydt berooven, mede in 't licht te geven« 1). Uit den aard van de zaak is dit tweede geschrift veel minder populair van inhoud, dan het boek over de eubiotiek. In klassieke rechtzinnigheid staan evenwel beide gelijk 2). Reeds op de eerste bladzijde worden Hippocrates en Galenus gehuldigd als de «voornaemste« onder de «vernufte en weetgierighe Menschen,« die hebben getracht de dagelijksche ervaring, waaruit «de Genees-konste haer beginsel ende aenvangh ghenomen heeft,« «te versterken door hare Oorsaken te ondersoecken, also deselvighe niet gheweten zijnde, de uytkomst bedrieghlijck valt.« Op hun grondslag hebben de jongeren voortgebouwd, omdat, daar toch «door het korte leven der Menschen, niet alles en kan geweten noch ondervonden werden,« er ook na hun arbeid nog wel iets te onderzoeken en te leeren was over gebleven. Aanvullen en bevestigen van wat de Ouden alreede hadden gegeven, heet dus hier wat den geneesheer tot doel mocht wezen.

Evenwel met het gif wordt hier tevens het tegengif gereikt. Want

---

1) Wat den titel betreft, die den modernen mensch ietwat verbaast, zegt ook van Beverwijck, dat «die wel lichtelijk by sommighe soude mogen vremt op-ghenomen werden. Want daer al de Schatten seer wel in de Werelt begeert zijn: so en isser niemandt die de Ongesontheydt voor eenen Schat rekent, selver oock de gene, die met geen minder moeyten, als de Gierigaerts haer schatten, denselfden, door hare maniere van leven, soecken te verkrijgen...... maer ick meene, gelijck de Gesontheydt selve, volgens ons waerachtigh spreeck-woordt, eenen verborgenen Schat is, dat oock een Schat is de Konste, soo om deselve, wanneer sy teghenwoordigh is, te bewaren, als wanneer sy verloren is, te her-stellen«.

2) Alb. von Haller zegt van de «Schat der Ongesontheydt«: «dictio vivida neque nulla experimenta propria. Diaeteticos tamen veteres plerumque exscripsit« (Bibl. Med. Pract.)

het Hippocratisme, dat bovenal wordt gehuldigd, is wel zeer weinig geschikt om op den duur een zweren bij 's meesters woord het hoogste ideaal te doen blijven. Immers door Hippocrates zelven worden de ervaring en redeneering als de onuitputtelijke bron van nieuw weten aangewezen ; de noodzakelijkheid der vrije vorsching wordt door hem met nadruk betoogd. Welk «voorschrift wy volgende,« zegt van Beverwijck, «sullen niet by-brengen, als 't gene op Redenen, ende Ervarentheyt gebouwt is. Want wy en moeten niet steunen op de enckele ende naeckte Ervarentheyt, dewijl de selve, wanneer sy met Redenen niet verknocht en is, vol ghevaers steeckt . . . Men moet oock niet op de Reden, ende het Oirdeel alleen blijven staen: alsoo dickwils bevonden werdt, dat hetgene na de Reden schijnt vast te gaen, door de Bevindinge omgestooten werdt.« Zoo moeten dus redeneering en ervaring elkaar aanvullen, en in eendrachtige samen- en wisselwerking het systeem der medische wetenschap opbouwen. Men ziet hier in het oude Hippocratisme de grondprincipes der moderne wetenschap bereids aangegeven, en begrijpt tevens, hoe een terugkeer op den grooten geneesmeester van Kos al de mogelijkheid van een uitgaan boven wat hij leerde, in zich besloten hield.

Vooraf gaat de uiteenzetting van eenige definities en fundamenteele begrippen, en wel allereerst de moeilijke vraag, wat men onder «ziekte« heeft te verstaan: «Ghelijck de Gesontheyt,« zoo meent onze schrijver te moeten antwoorden, «is een gestaltenisse volgens de Nature, door haerselven alle werckingen der deelen, ende leeden uytvoerende: alsoo is integendeel de Sieckte een gestaltenisse in ons lichaem tegen de Nature, eerst, ende door haerselven de werckinghe belettende, ofte verhinderende« 1). Mij dunkt, hier had van Beverwijck, die Paracelsus kende, van dezen iets kunnen leeren; meende toch reeds de Zwitsersche Ueberarzt ziekte te moeten omschrijven als een functionneeren onder abnormale verhoudingen, en niet alleen, gelijk van Beverwijck beweert, als een belet worden der werkingen van de deelen.

Zuiver Hippocratisch is de uiteenzetting der ziekmakende momenten, die door onzen medicus wordt gegeven. Op den voorgrond staan mede hier, als aetiologisch het belangrijkst, de uitwendige invloeden. Daarnaast worden echter ook inwendige ziekteoorzaken erkend, die erfelijk verkregen of verworven kunnen zijn. De eerste zouden schuilen in de

1) «Morbus est affectio corporis contra naturam, actionem laedens« wordt in de «Idea« korter en krachtiger gezegd. Zie p. 156.

stof van 's menschen maaksel; en tal van «erfsieckten«, als jicht, graveel, tering, vallende ziekten, zouden uit zulk een aangeboren kwade «gestaltenisse« van het lichaam voortkomen. De andere, verworvene, spruiten voort uit het levensproces zelve, waarbij hetzij een dyscrasie der vochten, hetzij een verstopping of wel verderving van eenig deel kan ontstaan «door den strijt, die daer valt tusschen de beginselen onzes levens en de natuerlycke en ingeborene wermte.«

De orgaanziekten, reeds door Galenus onderscheiden, worden, gelijk men ziet, hier niet genoemd, zoo min als de weefselafwijkingen, door deze klassieken medicus eveneens als aetiologische momenten erkend, hoewel toch met name bij de maagziekten van Beverwijck een wanverhouding der qualiteiten en een verslapping (laxum) als ziekteoorzaak noemt.

Uitvoeriger is onze schrijver over de algemeene diagnostiek, waarbij hij onderscheidt «Toevallen« of «Symptomata« 1), «Teyckenen« 2) en «Voor-teyckenen«. Als voorbeeld van een symptoom noemt hij «de geele oogen« en «deselvige verwe over 't geheele lichaem«, welke voorkomen bij de «geele sucht«, waarvan zij het gevolg zijn. De «Teyckenen« worden weer onderscheiden in «Kenteyckenen«, die te kennen geven, «het geene verborgen is«, en de «Eygene teyckenen of Pathognomonicae«, die één zijn met de ziekte zelve, met haar komen en noodwendig, onafscheidelijk met haar samenhangen. Deze laatste kunnen ook bestaan uit een groep van «kenteyckenen«, «want alsoo de sieckte seer selden door een eenigh, ende eygen Teycken werdt aengewesen: soo neemt men gemeenlick de Eygene, uyt vele Teyckenen by malkander gevoeght; dewelcke bysonder genomen zijnde, sulcken sieckte gantsch niet en beteyckenen. Wy sullen hiertoe, in plaetsche van vele, alleen bybrengen het vermaerdt voorbeeldt van 't Pleuris. Noch Korten-adem, noch Hoest, noch gestadige Koortsche, noch stekende Zijde-pijn, noch een harde Pols, en konnen by haer selven, ende gescheyden, geen Pleuris uytbeelden; gelijck sy volkomentlijck doen, wanneer sy haer te samen allegader ghelijckelijck vertoonen.« Naast deze worden nog genoemd de «by-sittende« teekenen: welke niet constant voorkomen of de ziekte zelve aanwijzen, maar de gestelde diagnose vermogen te steunen: bv. het liggen op de zieke zijde bij «Pleuris«.

---

1) «Symptoma, quia conspicuum, interioris occultique morbi, a quo fluxit, expressum est signum« («Idea« p. 160). Als zoodanig noemt hij: pijn, huidkleur, pols, urine en subjectieve verschijnselen als eetlust, slaap, matheid, etc.

2) «Signum est quod sub sensum aliquem cadit, et quiddam significat, quod latebat« (Cicero in «Idea« p. 160).

Ten slotte komen de «Voor-teyckenen«, niet de minst belangrijke van alle. Want al «schijnt voorwaer de Voorsienigheyt wat Goddelicx te wesen« en het vermogen van den mensch te boven te gaan: «soo kan even-wel een vernuft, ende rechtsinnigh Genees-meester uyt het gene, 't welck de siekte te voren vertoont heeft, ende noch tegenwoordigh voor-geeft, met goede redenen afnemen, wat daer op volgen sal.« Alleen een nauwkeurig acht slaan op alle verschijnselen en een juist inzicht in den aard van de ziekte kan hierbij voor dwalingen behoeden. Om het vertrouwen te winnen van den lijder is dit «voor-weten« een eerste vereischte.

Deze «voorteyckenen« worden onderscheiden in drie groepen. «Sommige boodtschappen van Raeuwigheydt, ofte wel Teeren. Andere van op-komen ofte sterven. Eenige van scheyden, critica, genoemt.« 1)

De «voorteyckenen van Rauwigheyt, ofte wel Koken van de Vochtigheden, bestaan in 't Water, Aftreck ende Fluymen. De Voorteyckenen van Doodt, ofte Leven zijn in 't geene met het Water, ende den Kamer-gangh gelost werdt; alsmede Sweeten, Langen, ofte Korten-adem halen, de Sieckte licht, ofte beswaerlick te verdragen, een even ofte oneven Pols, geen ofte veel verandering in 't Aenghesicht, dat men in 't Bedde leydt na gewoonte, ofte over hoop. Voorteyckenen, critica gheheeten, komen met een schielicke veranderingh ende ontsteltenis. Ende van de selve zijn sommige als Oirsaeck ende Teycken, gelijck Braken, Kamer-gangh, veel Water, bloeden uyt den Neus, Sweeten, Geswellen achter de Oiren, Sinckingen van d' eene plaets op d' ander. Sommige zijn alleen Teyckenen, als Rasernye, Waken, diepen Slaep, Hooftpijn, Ongherustheydt, schemerende ende tranende Oogen, ruyssende Ooren, bevende Onderlip, sterck Schudden, root Aengesicht ende Oogen, Treckingh in den Buyck, Walgingh, Brandt, ende grooten Dorst. Deze

---

1) Gelijk bekend is was voor de Helleensche medici de acute ziekte de morbus κατ' ἐξοχην. Op deze was dan ook de prognostiek opgebouwd. «Die Richtschnur für die Vorhersage am Krankenbette bildete, abgesehen vom Allgemeinbefinden und verschiedenen Merkmalen, namentlich das Fieber und das Verhalten der Exkrete und Sekrete, die nach der herrschenden Säftelehre als ausgeschiedene Krankheitsstoffe galten und durch den Wechsel ihrer Konsistenz den Mischungszustand der konstituierenden Grundflüssigkeiten offenbarten. Ausgehend von Bildern des gemeinen Lebens und vom Verdauungsprozesse, erblickte man im Zusammentreffen des ansteigenden und absteigenden Fiebers mit zähflüssigen oder dünnflüssigen Auswurfstoffen einen Kochungsprozess der Säfte durch die Körperwärme und gelangte zur Aufstellung dreier Krankheitsstadiën, des Stadiums der Roheit der Säfte (ἀπεψια), der Kochung (πεψις) und der Krisis. («Ausscheidung oder Ablagerung der Krankheitsstoffe.«) Max Neuburger «Gesch. d. Mediz.«, Dl. I. p. $^{170}/_{1}$.

Teyckenen en zijn niet van eenderhande kracht. Die mede brengen, dat de Vochtigheden, wel gekoockt zijn, vallen altijt goet, op wat tijt datse haer oock vertoonen: maer de critica zijn altemet quaet. Want sy en moeten haer niet openbaren, dan als de Sieckte op 't Hooghste is, ende in 't begin, ofte toe-nemen komende, en seggen sy niet goets, nochte en brengen eenige verlichtingh aen de Siekte.«

Als voornaamste en belangrijkste «Teyckenen« worden genoemd de pols en het water. De eerste wijst den toestand van het hart en de slagaderen aan, «ende dienvolgende van de sterckte onses Lichaems,« het water leert den staat van lever, aderen, bloed en vochten, maar minder de algemeene vitaliteit kennen.' Daarom, zegt van Beverwijck, «geeft een quaden pols altijt arger teken, als quaet water, en gesont water is sekerder als eenen gesonden Pols.«

Bij de pols wordt gelet op de grootte, snelheid, kracht, regelmatigheid en hardheid. Zij is verschillend bij de verschillende temperamenten, geslachten en leeftijden, en «verandert oock na de Getijden des Jaers, na de Landen, na de oeffeninge des Lichaems, als oock na de beweginge des Gemoets.«

«Een stercke Pols beteyckent in de gesonde een langh leven, in Siecken, dat sy wel sullen opkomen. Een slappe is een bode van slapheydt der krachten, alsoo geworden, ofte door langdurigheyt der sieckten, ofte datse door eenige andere oirsaken vervlogen zijn, als vasten, waken, pijn, ongerustheydt, loop, ofte diergelijcke. Een rasse Pols beteyckent Hitte, ofte Gebrek van levende Geesten: een groote, dat de Krachten niet swack en zijn; een stercke, dat deselfde sterck ende kloeck zijn. Een kleyne Pols geeft te kennen ghebreck van natuerlijcke wermte, en een groote verkouwinge. Nu dat een Pols niet wel, ofte volkomen uyt en slaet, sulcx en gheschiet niet uyt nootsakelickheyt, of en betoont geen eygenschap van siekte: maar alleen eenigh beletsel, dat ontrent de slagader valt, te weten, wanneer se van de omliggende vliesen vet, ofte vleysch verdruckt werdt. Soo hebben vette luyden een korten ende kleynen; magere een langen, en grooten; Vier-schotige eenen gematigden Pols. Een sachte Pols betoont een sachte slagh-ader, ende dat het lichaem vol slijmerachtige vochtigheydt is, ghelijck in Water-sucht, en slapende Sieckten. Een harde Pols, indien hy niet en komt uit Flaeuwigheyt, noch uyt Vreese, noch uyt Schaemte, beteyckent altijt een harde Slagh-ader: die alsoo wert, ofte door drooghte, ofte door benauwinghe, of door spanninghe. De droogte heeft haren oirspronck uyt onmatigh gebruyck van heeten dranck, uyt brandende en verdroogende koortschen, uyt de vierden-

daeghsche koortsch, ende swaermoedigheyt. De benauwinge komt somtijdts van kouw, 't zij door de lucht of kouwen dranck, somtijdts oock van quade vruchten, die veel dick glas-slijm in 't lichaem doen groeyen. De spanningh geschiet door ontsteking ofte door een hardigheydt in de lever ofte milt. Maer in wat soorte, dat hy gelijck slaet, dan gaet hy vast ende seker, waer op men hem mag vertrouwen; dan ongelijck gaende, valt hy ontrouw. Derhalven is een goede pols, die gelijck gaet, de sekerste, ende beste; een quade en gelijcke, de archste; ende arger als een die quaet, en onghelijck is.«

Men ziet, dat van Beverwijck in zijn polsleer vrij gematigd is en reeds ver van de Arabisten, wier subtiele onderscheidingen terecht berucht zijn. Zelfs alle vormen van den pols, door Galenus genoemd, worden hier niet vermeld.

Niet minder verstandig is van Beverwijck bij de uroscopie, die voor hem — het is reeds boven opgemerkt — niet een «teycken« was, waaruit men alles en nog wat kon uitvinden, maar toch voor «het beteyckenen« der ziekte van groot belang werd geacht, als zijnde «een af-schietsel van het gansche lichaem,« niet anders dan «de Wey van het Bloedt door de Nieren gescheyden.« «Dit water, als het met gheen onmatighen dranck, ofte met yet anders vermenght en is, soo geeft het klaerlick te kennen de gelegenheyt van 't Bloet, ende d' andere Vochtigheden, die in de Lever, ende aderen zijn. Want het water soo lange het met deselvige vermengt was, trock na hem hare hoedanigheden, ende nu, daer van als af-gesneden zijnde, vertoont hare ghestaltenis.« Ook de toestand van nieren en blaas, welke het immers doorloopt, is uit het water te herkennen.

Het geschiktst tot onderzoek is het water uit den nanacht, hetwelk dan moet worden bezien in een helder glas en bij niet al te sterk, maar ook weer niet te weinig licht. Is het water goed, dan blijkt het «middelmatigh van wesen, niet dun noch dick ende grof: klaer, en niet beroert: van verwe geel, van veelte met den dranck overeenkomende, ofte wat weyniger, dewijl daer van den dranck in 't lichaem verteert werdt. Het gene hier in besinckt, is wit, effen, ende eenparigh, wat scherp opwaerts drijvende.«

Afwijkingen van het water komen voor in hoeveelheid, kleur, «wezen« of «ghestaltenis,« helderheid, alsook in bezinksel en troebeling. Vermeerdering der quantiteit kan komen door allerlei oorzaken (b.v. veel drinken, geneesmiddelen, kouvatten, of sommige ziekten als diabetes of Water-sucht; vermindering daarentegen door weinig drinken, drogen kost, zweeten, diarrhee, groote lichaamsinspanningen en door ziekte

van de urinewegen. De «Verwe« kan zijn wit, bleek, geel, rood, groen of zwart; kleurafwijking wijst op koorts of iets anders, dat het lichaam verhit, of op vermenging onder de urine van eenige «vochtigheyt« (b.v. bij geelzucht). Ook het water, dat direct na het eten wordt geloosd, is donkerder van kleur. De consistentie vertoont drie onderscheidene vormen: dun, dik of middelbaar. Dun is het water bij veel drinken, alsook bij verstopping van de ureteren door een klein steentje, zoodat alleen het dunste kan afloopen. «Maer het gene dick is, indien het niet en schiet door al te wijde weghen, is een teycken van Rauwigheydt, ende dat de natuerlijcke wermte door veel rauwe en ongekoockte vochtigheden overvallen wert.« Klaar en helder is 't water, als men er gemakkelijk door heen kan zien. Indien dit niet het geval is, dan is 't «duyster of troubel«, wat een gevolg is van afwijkingen van nier en blaas, of wel van «overvloet van dicke vochtigheyt in de aderen, die de natuerlycke wermte niet wel en kan verteren.« Wanneer, zonder dat de urine sterk geschud is, er veel schuim boven op drijft, dan beduidt dit, dat «er veel winden in 't lichaem malen, dat Maegh en Dermen gespannen zijn, datter Colyck voorhanden is.« Wanneer het schuim met groote bellen blijft staan, wijst dit op een overmaat van dikke slijmige humeuren, die verstoppingen kunnen bewerken. «Alsser vettigheydt, ghelijck spinneweb op 't water drijft, dat is een teecken van teringh,« — wanneer patient ten minste geen olie heeft gedronken!

Dit is het voornaamste wat van Beverwijck over de uroscopie zegt. Op zijn afkeer van alle zwendelarij, hiermee bedreven, hebben we reeds gewezen. Veel kan men, geeft hij toe, uit 't water te weten komen, maar niet alle ziekten staan ermee in verband, noch kan een diagnose alleen hierop worden opgebouwd. «Myselven is voorgekomen«, schrijft hij, «dat een backersvrou, pijn in de tanden hebbende, wilde dat ick sulcx uyt 't water soude sien. Die ick voor antwoort gaf, dat het water niet en konde beduyden, als van 't gene het gerocht had, en als sy op een ander tyt daer van bescheyt wilde weten: dat sy dan eerst haer tanden daer mede spoelen soude.«

Het eerste boek van de «Schat der Ongesontheyt« handelt over «sieckten des hoofts,« welke worden verdeeld in de ziekten I der vliezen, II van de hersenstof, III van de «groeven en wegen.«

I. Als de aandoening der hersenvliezen wordt genoemd de hoofdpijn, de frequentste van alle smarten. Want de vliezen zijn «van scherp gevoelen« en het hoofd het toppunt van het lichaam, waarheen

dus alle dampen optrekken. Daarbij komt nog, dat de hersenen koudvochtig van qualiteit zijn, en dus licht overtollige vochten verzamelen. De pijn kan continueel of intermitteerend zijn, al naardat het oorzakelijk moment gelegen is in 't hoofd zelve, of wel elders, d.i. v.n.l. de maag. Wanneer de baarmoeder de oorzaak der ziekte is, dan is de pijn meest halfzijdig (hemicrania). Daarnaast komt een uitwendige vorm voor, gezeteld in 't pericranium, waarbij het strijken van het haar niet wordt verdragen. Bij inwendigen zetel is druk op het hoofd den lijder aangenaam.

Als uitwendige aetiologische momenten worden genoemd zonnehitte, «waerdoor de Geesten beroert en de dampen in de Hersenen opgetrocken werden«, koude (geeft «het sluyten en toetrecken van de onsienlijcke gaetjens, waerdoor de roockachtige Dampen, die anders uytvlieghen, in gehouden worden«), dronkenschap, mistige-onzuivere lucht, langdurige Zuidenwind, trauma, reuk van bepaalde riekende of stinkende objecten. Als curiosum wordt vermeld, dat ook wormen, in de hersenen groeiend, langdurige hoofdpijn kunnen veroorzaken. Van Beverwijck kent zelf een geval van «een Dienstmaeght, hier in de stadt, die na langdurige Hooft-pijn een levende worm uyt de neus quyt werde, de oorwormen gantsch gelijck« 1).

Als inwendig moment geeft van Beverwijck op dyscrasie der lichaamsvochten: «Kouwe slijmerige vochtigheydt«, die de wegen van 't hoofd verstopt, overmaat van bloed (de pijn zit dan meest in 't voorhoofd en aangezicht, de oogen zijn rood, het water hoog gekleurd), dun-galachtig bloed (pijn rechts zittend, stekend en kloppend, slapeloosheid, bitteren smaak in den mond), of ook wind (die zich dan tusschen vliezen en been van den schedel bevindt. Verschijnselen: spannend gevoel, ruischen en tuiten van de ooren.)

Wat de «Voor-teyckenen« betreft, is de uitwendige (pericranische) vorm lichter te genezen dan de inwendige (meningeale). «Een quaet teycken« is het, wanneer «in stercke hooftpijn het water klaer ende bleyck is« (chron. nephritis), alsook «wanneer sy schielijck ophoudt sonder eenige losinghe.«

Meest is evenwel de aandoening niet gevaarlijk quoad vitam. «Maer

1) Dat deze worm uit de hersenen kwam, is natuurlijk een fabel; het zal wel een oorworm zijn geweest, welke met nog eenige andere parasieten, wel voorkomen in de bovenste luchtwegen (forticula) en dan verschillend gelocaliseerde, meest heftige pijnen veroorzaken, alsook ontstekingen van het slijmvlies. Cf. Moritz Schmidt en Edmund Meyer «Die Krankheiten der oberen Luftwege« (p. $^{375}/_{6}$), alsook een mededeeling van prof. Stokvis in «Tijdschr. voor Gen.«, Jg. 1893, Dl. I, p. 354.

hooftpijn, die gestadig kwelt, ende is niet sonder gevaer: want sy beteyckent, dat de Rasernye voor de Deur is, ende meest indien der veel groen uytgebraeckt wert: hier volght oock veeltijts op Doofheydt, Aposteunye, Treckkingh der Zenuwen, Nock ende diergelijcke.« «Die gesont zijnde, schierlijk pijn in 't hoofd krijgen ende terstont stom zijn ende snorken, sterven in seven dagen, so daer geen koorts toe en slaet, volghens de leere van Hippocrates.« Wat met deze laatste gevallen bedoeld is, is natuurlijk niet met volstrekte zekerheid te zeggen: het eerste is blijkbaar een geval van verhoogden hersendruk, b.v. ten gevolge van een tumor, het tweede lijkt wel op een apoplexie.

Prophylactisch wordt tegen hoofdpijn aanbevolen, blootshoofds in de buitenlucht loopen, het zich onthouden van wijn, bier, etc., maar ook van melk, die immers licht bederft in de maag. «Schadelijck voor het hooft«, zegt onze medicus, is bovenal het «in zijn schoenen te slapen.«

II. Onder de aandoeningen van de hersensubstantie worden allereerst genoemd de ziekten van «Rede en Verstant«, onder welken naam een groot aantal verschillende aandoeningen worden verward. Zoo beschrijft van Beverwijck eenige gevallen van totale of partieele aphasie, meest bij oude lieden, of wel na een trauma ontstaan. Hij noemt deze te samen met voorbeelden van kindschheid, aangeboren of verworven zwakzinnigheid (na epilepsie) en apathische toestanden bij kwaadaardige acute ziekten. Ook minnedranken zouden verlies van «memorye« kunnen bewerkstelligen. Het verband der aphasie met apoplexie is hem niet onbekend. Want, zegt hij, als plots verlies van geheugen bij een te voren gezond mensch optreedt, beduidt dit, «datter Popelsy, vallende Sieckte, ofte Geraecktheyt onder weegh is.«

De oorzaak der aphasie meent hij te vinden in een verandering der qualiteiten, in casu van vochtigheid en warmte, der hersenen, die ook normaliter ongelijk zijn bij andere leeftijden en eenlingen (het onderscheid in individueele begaafdheid hangt toch samen met een qualiteiten-onderscheid der hersenen). «Een droochachtige en matelyck warme Gematigheydt is om de Redelijcke wercken wel uyt te voeren« het bekwaamst. Wanneer de warmte door vergif (opium b.v.) of kwaadaardige ziekte of overmaat van koude humeuren wordt verteerd, dan wordt ook de rede en 't verstand beschadigd. Laesies, die de gedaante der hersenen veranderen, kunnen dit evenwel ook bewerken.

Dan volgt een goede beschrijving van het delireeren der zwaarkoortsende zieken onder den naam van «simpele rasernye met koorts.«

«Dat het Rasen voorhanden is«, zegt van Beverwijck, «wert gemerckt uyt het veel praten, en 't veranderen van manieren. Te weten, indien yemant, die stil ende goet-aardigh is, onversiens woest ende toornigh hem aanstelt, die een swygert is, veel snaps heeft, ongeschikte dingen overhoop haelt, het decksel van het lijf smijt, zijn bedt bepist, terstont vergeet wat hij gesproken heeft, een dingen dickwils verhaelt, dat syn wesen, en insonderheyt de oogen schierlijck veranderen, ende gestadigh flickeren en ginds en weder drayen. Hier komen noch by, dat yemant in een heete koorts knerst met de tanden, sulcks van jonghs op niet gewoon zijnde, alsmede Kloppingh in den Buyck met, ontsteltenis, alle Voorboden van aanstaende Rasernye.

Nu de Rasernye tegenwoordigh zijnde, is licht te kennen aen de praet en 't doen van de Siecken, die beyde veel van de gewoonte wijcken, dewijl se veel ongerijmde en vreemde dingen voortbrengen, in 't bed seer leggen woelen, de deken plocken, schierlijck uyt het bedt springhen, buyten ghewoonte lacchen en krijten, alles in 't bedt laten loopen, langhsamer als de noot vereyscht, den adem halen, de pijn niet en voelen.«

De Rasernije, welk een «toeval« (= gevolg) is van de koorts, waarbij heete dampen naar het hoofd opstijgend, de zielewerkingen ontstellen, houdt hij voor een «quaet voor-teycken«, voornamelijk, wanneer het lichaam verzwakt is, of het delireeren reeds in het begin der ziekte optreedt. «Quade teyckenen« zijn ook «dat de Siecken niet en siet, noch hoort, dat hij 't licht niet kan verdragen, dat syn ooghen tranen en verdrayen, ofte het een grooter schijnt dan het ander, ofte het wit van het oog root wert, dat hij stom is, ofte een holle stem heeft.« Want dit wijst «allegaar [op] een kort eynde.«

Naast deze «Rasernije met Koortse« noemt hij, als den anderen vorm «sonder koortse«, de dronkenschap, verwekt door warme dampen, die uit de maag, waar zij uit den drank ontstaan, naar het hoofd opstijgen. Herhaaldelijk bij eenzelfde persoon voorkomend, beneemt zij het verstand en geheugen, «beschadigt de zenuwen, waeruyt Beven, Geraecktheyt, Popelsy, Gicht, verweckt wert en also [de dranck] de Lever oock quaedt doet, soo veroorsaeckt 't dickwils de watersucht.«

«Teyckenen van aenstaende Uitsinnigheidt«, zegt onze schrijver, «zijn te nemen uyt gestadigh waecken ofte ongerust slapen, met schrickelijcke Droomen, sommighe schreeuwen in haren slaep ende springhen uit den Bedt. Sy beginnen te Raeskallen, zijn ontsteken in haer Aenghesicht, insonderheydt de Ooghen, zij voelen een geruys ende ghetuyt in de Ooren. Alles wat zij sien, schijnt haer dubbel te wesen, de

Ooghen tranen, ende staen haer in het Hooft ghestadigh te flickeren. Leggen niet een oogenblick stil, spougen dickwils, ende sonder noodt, haer water is bleyck en rauw, de Gal in 't Hooft opghestegen zijnde, sy vergeten 't gene tevoren geseydt is, antwoorden met Gramschap. Ende als sy de Uitsinnigheyt nu gansch op den hals hebben, so kijcken sy aldeghene, die haer komen besoecken, sterck en schierlijck aen, plocken de Deken, doen niet als razen, en laten alles onder haer loopen. Sy en voelen geen pijn al is 't dat zij de pijnlijcke oorsaeck in haer lichaem hebben.«

Alle «Uitsinnigheyt« is gevaarlijk, en de hoop is verloren, wanneer «daer by-komt Treckinghe otte Spanninge van de tonge ende Zenuwachtige Deelen, Stemmigheydt, Nock, Sprouw, Knerssen van Tanden, en holle stem, schuddinghe der Leden.«

Ook hier merken we weer op, dat bij de ziekte, die anders wel is te herkennen, nog tal van gevallen worden verteld, die zeker eer een psychose dan een meningitis waren. Zoo van een edelman, die in in zijn razernij zich uit het venster stortte, en van een Zwitser, die in de rivier sprong, welke beiden door dien schrik genazen.

Dat schrik daarom tegen uitzinnigheid een goed geneesmiddel zou zijn, gelijk Ambroise Paré uit deze heelingen meende te mogen opmaken, zal de moderne medicus wel betwijfelen.

Een mengelmoes van psychische aandoeningen wordt meer in het het kapittel over »Sweermoedigheydt« of «Melancholye« gegeven. De melancholie, zegt van Beverwijck «is een krancksinnigheydt, meestendeels vermenght met schrick, en benautheyt van Herten, selden met vreught en vermaeck, sonder Koortse, ontstaende uyt een vaste en verkeerde Inbeeldinge. En gelijck in andere soorten van Rasernye, soo wert oock alhier de Inbeeldinge en 't Verstant beschadight: maer insonderheyt de Inbeeldinge. Want het Oordeel der Melancholycken staet dickwils een dingh der verkeerde inbeeldinge toe, en de Melancholycke nemen voor waer aen, dat valsch is, daer sy in andere saken wel en wyslyck oordeelen.«

Van Beverwijck deelt hier eenige gevallen uit de literatuur mede, die wij — de indeeling van Wernicke volgend — ten deele onder de hallucinaties en grootheidswaanzin, ten deele onder de hysterie, maar voor een ander deel werkelijk onder de affectieve melancholie zouden rangschikken. Zelf geeft hij ook eenige gevallen uit eigen ervaring van «een rijcke vrouw, die haer liet voorstaen so arm te wesen, datse soude moeten gaen bedelen, gelijck sy mede seyde, voor desen gedaen te hebben;« en van een vromen kaaskooper, die door al te veel denken

over den godsdienst, «het hooft daer over licht werdende, hem inbeelde dat hy geen Kint Godts en konde wezen, ende dat duyrde so lange totdat hy storf.«

Grootheidswaanzin was wel de aandoening van den man, «die [aan van Beverwijck] seyde, den gansche nacht overleyt te hebben, bijaldien de Hertogh van Brabant te Dordrecht quam, of hij hem de hooge handt behoorde te gheven : maer dat hy besloten had sulcx niet te doen als verre boven den Hertogh wesende. Dese schonck vele kasteelen wech, en gaf den Genees-meester sijn nicht, die bij hem was met het Graefschap van Holland. Want seyde hy, 't en komt mij op zoo een beuselingh niet aen.«

In geen van de door mij genoemde groepen van psychische afwijkingen is echter onder te brengen «een seer vreemde Inbeeldinghe, die bij Paré bijghebracht werdt, dat degene welckers been afgeset is, noch langhe maenden daerna klagen over de pijn in 't afghesette been.« De moderne medicus zou dat zeker geen psycho-pathische afwijking en allerminst «melancholye« noemen.

Dat vaak maag- en darmklachten bij melancholici voorkomen heeft onze XVIIde-eeuwsche collega evenwel juist opgemerkt 1). Het «stijf en pynlyck geswel« dat men evenwel, volgens zijn zeggen, bij vele lijders «van buyten omtrent Milt en Dermscheyl« zou kunnen voelen, mogen we wel naar 't rijk der fabelen verwijzen.

Op de «Swaermoedigheydt« volgt een kapittel over de Mania of Dulligheyt, die niet veel verschilt van de melancholie «als in meerder felligheyt van Oorsaeck en Toevallen. In de Melancholy zijn de Geesten duyster en bedwelmt, in de Dulligheyt vyerigh en brandende. Soo dat de Dulligheyt niet anders en is als een bedorven Inbeeldinghe ende oordeel, sonder koortse, met stoutigheyt, onversaegheyt, slaen ende stooten, haren oorspronck nemende uyt een heete vyerige ghestaltenisse der Zielige Geesten en Herssenen.«

Deze mania is niet alleen een ziekte van de hersenen, maar ook van het hart, wat blijkt uit de heftige hartstochten, als ook, hieruit «dat de Dulle luyden in haer huyskens gesloten zijnde al is 't midden in den winter van geen kouw en weten : 't welk niet en soude konnen geschieden, bij aldien het Herte de hitte met de geesten, door het geheele Lichaem niet en verspreyde.« Beide, melancholie en manie, vinden haar oorzakelijk moment in de «swarte ende verbrande Gal.« Alleen een verschil in intensiteit en duur onderscheidt haar: Vandaar

---

1) Wernicke «Grundriss der Psychiatrie« p. 348.

dat bij langen duur de «swaermoedigheyt« van zelf in «dulligheyt« overgaat. Als therapie worden bij beide purgaties, clysmata, slaapmiddelen aangewend, als ook 't bekende nieskruid, dat in die dagen een groote vermaardheid bezat. Verder geschikte levenswijze, en bij melancholici muziek, wat een voortreffelijk medicament zoude zijn.

Den modernen medicus zal het zeker verrassen, wanneer van Beverwijck hem nu uit de — zij 't dan ook nog vrij oppervlakkig en nog niet wetenschappelijk ontwikkelde 1) — psychiatrie plots in een volgend capittel overvoert tot wat we als een infectieziekte kennen: de «dulligheyt door dulle beesten veroorsaeckt.« Als oorzakelijk moment erkent van Beverwijck bij dezen vorm der «dulligheyt« een gift, dat met het speeksel in de wond wordt gebracht en van buitengemeene «felligheyt« is, zóó, dat «een Vrouw, toenaeyende een gat, 't welk van een dulle hont in seker kleed was gebeten, en den draet afbijtende, daer van Dul wert.« De lange duur van de incubatieperiode is hem ook bekend: eerst na maanden, zelfs jaren breekt de ziekte uit. Hij zag zelf een geval bij «den Dyck-graef van Ridderkerk«, bij wien eerst acht maanden na den beet een «hevige Dulligheyt«, welke hem in weinig dagen doodde, zich vertoonde. Instemming zal onze schrijver ook vinden, als hij beweert, dat de duur van de vrije periode afhangt van de kracht van 't vergif en het weerstandsvermogen van den lijder.

Daar wegens het gevaar, dat de ziekte voor den gebetene met zich brengt, als ook diens gevaarlijkheid voor zijn omgeving, het van groot belang is te weten, of de hond, van wien de beet afkomstig is, al of niet dol was, wordt hiervoor een onderzoekingsmethode aangegeven: «Om sulcx te ondervinden sal men gestampte Ockernoten op de wonde leggen, en daer eenige uren op laten (na de wonde groot ofte kleyn is: want hoe sy wyder is, hoe de Noten het Vergif eerder na haer nemen) en dan deselvige voor de Hoenderen werpen. Indien de Hont dul is, so sterven sij 's anderen daegs ende niet zijnde, blijven ze in 't leven. Hetselfde kan oock gedaen worden met wat kruym van Wittebroodt of diergelijcke. Dan hier in dient mede op den Hont selve ghelet, die dul zijnde, niet eten noch drincken wil, veel schuym ende quyl uyt neus, ende mont quyt wert, valt een yegelyck aen, soeckende deselve te bijten, oock sonder bassen, heeft seer roode en

1) Toch was van Beverwijck in dezen vrij goed op de hoogte van zijn tijd, wat uit vergelijking met wat bij zijn tijdgenooten en voorgangers op dit gebied is te vinden, duidelijk blijkt. (Zie b.v. de samenvatting van S. Kornfeld in zijn «Gesch. d. Psychiatrie«, Handb. Dl. III, p. $^{600}/_{608}$).

vuyerige oogen, draeght aen niemand kennis, laet syne staert ende tongh (die veeltijts bruyn ofte geel is als met Gal bestreken) uyt den mont hangen, loopt haestelijck, ja als sonder achterdencken, ergens tegen, ende blijft d' anderen tijt schierlijck stil staen, en andere Honden vluchten voor hem.«

De ziekte zelve wordt mede uitvoerig beschreven: «Wanneer degene«, zegt onze medicus, «die gebeten is, begint benauwt en korsel te werden, een swaerte en loomigheydt, gelyck als in quaet weder, door alle leden voelt, niet of ongerust slaept, vol vreese is, ende weyniger, als hy gewent is, soeckt te drincken, binnensmonts mompelt, en al is 't midden op den dagh om licht roept, pijn in de wonde voelt (al isse al lange gheheelt), die na 't hooft treckt, en aldaer een draegingh veroorsaeckt, so dat hij niet wel voort en kan gaen; als dit, segh ick, gemerckt werdt, soo mach men wel rekeningh maken, datter Dulligheyt op handen is.

Maer degene, die nu alreede aen de Dulligheyt vast zijn, recken bij poosen haer Leden uyt, gelijck die geeuwen, zijn dapper ontsteken in haer aengesicht, hebben een schrickelijck Gesicht, schuymbecken en spouwen op degene, die haer voorkomen, bassen en bijten als de Honden. Hoewel sommige noch wat oordeels behouden« en hun omgeving waarschuwen hen niet te naderen, bestaat in de meeste gevallen razernij. «De stem is heesch, de adem kort, sy braken gal, en op 't eynde met nock, treckinge der leden, en knarssen der tanden.

«Het gemeenste teycken is, dat sy voor water en alle vochtigheyt seer schricken,« niet omdat zij in 't water de beeldtenis van den hond zien, die hen heeft gebeten, zooals velen toentertijd beweerden, maar omdat vocht schadelijk voor hen is, en zij er daarom instinctief voor terug schrikken, hetgeen zegt van Beverwijck, wel hieruit blijkt, «dat sodanige, gelijck ick dickwils gesien hebbe, maer hoorende de pomp gaen, of een emmer waters voorbij hare kamer draghen groote schrick op haer lijf kregen, en daer door merkelijk verarghden.«

Volstrekt en zeker verloren — dit weet ook van Beverwijck — is wie door een dollen hond wordt gebeten niet. Daar zijn sommige omstandigheden, die klaarblijkelijk van gunstigen invloed zijn: zoo het sterk bloeden en niet diepgaan van de wond, het niet gelaedeerd zijn van vaten en zenuwen. Ook een direct energiek therapeutisch ingrijpen vermag de prognose te verbeteren. Daarom moet de medicus, zelfs al schijnt de beet onbeteekenend te zijn, direct handelend op te treden, want ten spoedigste dient voorkomen, dat het vergif dieper het lichaam binnendringt. Ongeveer 3 à 4 vingers breedte boven de wond legge

men een omsnoerenden band om 't gekwetste lid, doch niet zoo stijf dat men 't gevoel beneemt. Sommige appliceeren daarna sterke vesicantia als mosterdpappen, of zetten een kop op de wond, om het vergif uit te zuigen. Maar van Beverwijck vond meer baat bij het uitbranden van de wond met een gloeiend ijzer, «waerdoor het vergif verteert wert« 1). De ontstane korsten dienen met een schaar weggenomen, «opdat deselve het vergif, dat geloost moet werden, niet tegen en houden.« Daartoe moet ook eenige maanden zoo mogelijk belet worden, dat de wond zich sluit.

Bij den aanval zelf raadt hij, naast diëet en geneesmiddelen, op advies van Foreest het dompelen van den zieke in 't water aan 2), of hem tot drinken te brengen; maar hij moet erkennen, dat deze behandeling vaak niets helpt.

Men ziet, dat zoowel in aetiologisch als in diagnostisch en therapeutisch opzicht dit hoofdstukje over de lyssa niet onverdienstelijk is.

Nu volgt een beschrijving van de «Slaep-sucht« ofte Coma, d. i. een «soo vasten en diepen slaep, dat al wert soodanighe gesteken, naulijcks en voelt, noch oock door eenigh geroep kan wacker gemaeckt werden, behoudens evenwel den ademtocht, waarin hij van de Popelsy verschilt.« Als aetiologisch moment wordt genoemd «een bysondere verdoovende kracht die de zielijcke geesten soo loom en onbequaem tot haer werckinge maeckt, datse niet en konnen schieten in 't gereetschap der Sinnen.« Ook dampen, die b.v. bij kwaadaardige koortsen uit de ingewanden of bij anurie uit de blaas opstijgen, alsmede een slag op of een inbuiging van de hersenpan kan het coma verwekken; en eveneens kolendamp kent van Beverwijck als daartoe bij machte: «Het is nu twee jaren geleden, dat alhier seker Dienstmaeght, die op een kleyn kamerken met drie kinderen sliep, 's avondts een test met ghevonckte Doofkolen mede nam. De Luyden 's morghens geen ghewach hoorende, quamen boven, en vonden twee kinderen doodt, het derde met de meyt op wegh, ende gantsch buyten haer selven. Waarby terstont gehaelt zijnde, dede soveel met clysteren,

1) Genoemde middelen werden alle reeds door Celsus aangegeven. Cf. Fred. Helfreich in zijn «Geschichte der Chirurgie« (Handb. Dl. III, p. 14).

2) Van Beverwijcks tijdgenoot Nic. Tulp geeft van het effect van dit ongewone middel hoog op. Velen beweert hij te hebben gezien, die bijtijds in zee gestort, van de ontzettende gevolgen van den beet waren bewaard gebleven; in Amsterdam, verhaalt hij, werd geen ander middel dan dit geacht. Maar men moest het onverwacht doen en voor 't stadium der hydrophobie was gekomen. Zie zijn «Observationes«.

braken, Aqua Vitae Matthioli in te gheven, ende aen het verhaelde te laten ruycken, dat sy beyde behouden bleven, en noch in het leven zijn.«

Men ziet hier duidelijk genoeg, wat ik reeds in een vorig hoofdstuk opmerkte, dat van een ziekte, gelijk de moderne medicus die kent, geen sprake is, dat alleen een symptoom wordt gegeven met een opgave van de oorzaken, waaruit het kan voortkomen, in welke oorzaken we voor een deel de ons bekende ziekten zonder veel moeite kunnen terugvinden.

Over de andere vormen van onnatuurlijken slaap, welke «de Schat der Ongesontheyt« noemt, over het «Coma vigil ofte Deuseligheyt,« de Lethargus of «slapende koortsche,« het droomen, het wandelen in den slaap, de nachtmerrie, meen ik, als niet belangrijk, hier niet te behoeven uit te weiden. Vermelden we nog, dat van Beverwijck ook als laatste van deze rubriek noemt «de slapende verstijftheydt of Catalepsis,« «een seer vreemt gebrek.« «Want die het op het lijf valt, blijft schierlijck heel stijf, als een beeldt, sonder hooren ofte sien, ofte een lidt te beweghen, ende in sulcken gedaente, als het denselven in 't aenkomen vonde.« Uit deze beschrijving, alsook uit de gevallen van catalepsie, die worden medegedeeld, [b.v. van plots door een bliksemstraal gedooden of op natuurlijke wijze gestorvenen, en van doodvriezen], blijkt dat hieronder niet in de eerste plaats dàt werd verstaan. waaraan de moderne medicus bij het noemen van dit woord denkt: d. i. een tonischen toestand in de spieren, waarbij de leden aan de macht van den wil onttrokken zijn, een verschijnsel dat meest voorkomt bij zware melancholie of op hysterischen bodem, en het best onder de akinetische motiliteitspsychosen wordt ondergebracht 1). Een dergelijk geval wordt ook door van Beverwijck vermeld: «Ick hebbe hier in de Stadt,« zegt hij, «gesien een Vrouw, die de Vallende-Sieckte seer onderhavigh was, schierlijck styf werden, ghelijck sy sat en spon, met de draet aen de mont: dan en duerde niet langh; ende leeft noch tegenwoordigh; het verhaelde al twintig jaren geleden zijnde.« Dat hier «vallende sieckte« wordt geheeten, wat inderdaad hysterie zal zijn geweest, mogen we wel aannemen.

III. Van de derde rubriek der hoofdziekten, die berusten op afwijkingen in de «groeven der Herssenen, en die wegen, door de welcke den zielicken Geest in het werk-tuygh van 't gevoelen en bewegen verspreyt wert,« noemt van Beverwijck het eerst de «suysselinghe ofte

---

1) Zie Wernicke «Grundriss der Psychiatrie« p. 428. 515.

Swijmelinghe«, waarvan ik voldoende meen te vermelden, dat hij deze wil verklaren uit een ongewone, ronddraaiende beweging der zielegeesten in de hersenen ten gevolge van «een winderigen damp«, die, door de aderen of slagaderen komend, de geesten met zich sleept.

Als onbeduidend treft ons van Beverwijcks beschrijving van «de Vallende sieckte,« die hij noemt «een treckinghe van al 't Lichaem, waerdoor de mensche schierlijck nedervalt, met tegen-houden van al sijn sinnen, soo dat hy noch sien, noch hooren, noch gedencken en kan.« «Degene,« zegt hij verder, «diese op den hals krijght, valt terstont neder, al de Leden werden getrocken, de Mondt en Duymen in de Handt gesloten, ende leydt buyten kennis, doordien alle de Zielijcke geesten ontstelt, en beroert zijn.« Verder kan het door verslapping der kringspieren er toe komen, dat «den Siecken water, kamergangh ofte het zaedt ontloopt«. Een differentiatie dezer aanvallen in die, welke tot de epilepsie en die welke tot de hysterie behooren, is, wat men ook wel niet zal hebben verwacht, hier niet te vinden. Wel wordt erop gewezen, dat van de personen, die aan deze ziekte lijden, sommige een «scherp verstant« hebben. Als «auslösende« momenten worden naast een kwaadaardigheid in de vochten ten gevolge van 't eten van eenige spijze, schrik, droefheid en vasten, ook bepaalde geuren genoemd. Daar van Beverwijck vermeldt, dat de vallende ziekte «soms over-gaet in geraecktheyt,« bevinden zich blijkbaar onder deze rubriek mede gevallen van Jacksonsche epilepsie 1).

De «convulsie ofte kramp« («een bedorven beweginge van de zenuwen ende spieren«) zoowel als de «Schuddinge« (bij oude lieden, dronkaards, psychische aandoeningen voorkomend) gaan we weer voorbij en komen nu aan de «Popelsy.« Deze Popelsy, welke van Beverwijck in de «Idea« dan ook «Apoplexia« noemt, is niet anders dan het apoplectisch insult, d.i. «een schierlijcke beroovinghe van gevoelen, ende beweghen, mitsgaders van alle zielijcke werckinghen. Die daer van gheslagen werdt, valt sonder eenighe voorafgaende teeckenen onversiens ter aerden; ende als het gebreck swaer is, soo leydt hy met ghestreckte ooghen, sonder beweghen, sonder ghevoelen, ende

1) In de «Schat der Gesontheyt«, wordt gewezen op het verband van de epilepsie met chronisch alkoholisme van den vader. «Ick heb een man gekent«, vertelt van Beverwijck, «die syn vrouwe noyt als wel gedroncken zijnde, en besliep, en die vele kinderen teelde, die alle gader de vallende siekte kreghen, en ten laetsten daer oock van stierven«.

buyten verstant, in het ademhalen alleen van een doode verschillende, hetwelck terstont oock met groote benautheyt geschiet, ende beswaert snorcken, waerdoor het mede den siecken meest wech-sleept.«

De oorzaak dezer aandoening wordt beweerd te zijn een ophouden van het doorvloeien der zielegeesten, òf doordat zij zelve bedwelmd worden of vervliegen, òf doordat de wegen door slijmig vocht of het uitschieten van bloed uit de aderen worden verstopt. Uitwendige aetiologische momenten worden in een slag op 't hoofd, het getroffen worden door den bliksem, zware wonden, schrik, gebruik van opium, en wijn, etc. erkend. Men ziet, dat hier ook nog andere aandoeningen met de zuivere apoplexie worden vermengd. De popelsy kan afloopen in genezing, dood of «beroertheyt.« Wegens de kans op schijndood is het zaak in dezen «niet ras te begraven.«

«Hetgene de Popelsy over 't geheele Lichaem, dat doet de Geraecktheyt ofte lammigheyt over alles onder 't Hooft, ofte over de helft, gelijck den ruggegraet gedeelt is, ofte eenighe bysondere deelen, als handen, voeten, tongh, of diergelijcken, wanneer deselfde lam zijn.« De oorzaak zoude zijn een «gebreck van zielijcke geesten, waerdoor veroorsaeckt wert, dat het Deel, in 't welcke die niet en vloeyen, sonder bewegen ofte gevoelen is, en somtijts ook sonder beyde.« Uitwendige momenten zijn koude en vochtige lucht, kwik, wijn. Verder worden nog genoemd beknelling der zenuwen door tumoren, fractuurstukken, omsnoering en zenuwdoorsnijding. Meest doodelijk zijn die, welke voortkomen «uyt een stercke ontledinge van de wervel-beenderen, als oock die op een Popelsy volght.« Gevallen van hysterische paralysen worden mede vermeld.

Met de «Sinckingen of Catharrhen« wordt het boek der eigenlijke hoofdziekten besloten. Deze worden naar de oude leer van Hippocrates verklaard als hun oorsprong te nemen uit een ophooping van overtollig slijm in de hersenen, dat kan afvloeien naar lagere deelen en daar onderscheidene ziekten (pneumomie, pleuritis, phthisis, hydrops, diarrhee, dysenterie, coxitis, etc.) verwekken. Het slijmerig vocht zelve ontstaat òf in de hersenen, die door hun koud-vochtige gematigheid tot een overmaat daarvan zeer neigen, òf uit dampen, die uit lagere deelen naar de hersenen opstijgen. Door het zoute en scherpe der humeuren worden de hersenen geprikkeld. De catarrhen zijn gemakkelijk te herkennen aan het overmatig secerneeren van neus en conjunctiva, alsook aan den hoest en andere verschijnselen van de lager gelegen deelen. Al komen ze veelvuldig voor en zijn zij vaak gevaarloos, toch «en behooren sy niet licht geschickt te werden«, daar immers zware

ziekten uit haar kunnen voortkomen. Een juiste opmerking, en ook voor den modernen leek nog niet overbodig!

Onder de hoofdziekten, maar in een nieuwe rubriek, worden mede de aandoeningen van oog, oor, mond en neus behandeld. Vooral de capittels over oogziekten zijn uitvoerig en niet onbelangrijk; juiste opmerkingen zijn ook niet zeldzaam. 1) Zoo worden kleine, dieper liggende oogen scherper van visus genoemd dan groote uitpuilende (d. i. myopische). Gewezen wordt er dan tevens op, dat het gaan uitpuilen der oogen (immers een gewoon verschijnsel bij marasmus) voor den zieke een slecht teeken is, «als toonende de zielijcke kracht der Herssenen soo vervallen te zijn, dat sy de oogh-spieren niet meerder in haer eygen plaats kan vasthouden.« Voor het juist waarnemen en diepte-onderscheiding, zegt van Beverwijck ook, is het gebruik van twee oogen noodzakelijk (Keppler).

Achtereenvolgens worden nu verschillende oogziekten behandeld. En wel allereerst de blindheid, welke een gevolg kan zijn van een gebrek in het oog of in de hersenen. De hersenen kunnen in dezen in haar functie beschadigd worden, doordat zij «door eenige ongematigheydt bevanghen zijn« en dientengevolge «weynige, ofte onsuyvere geesten« voortbrengen òf wel doordat zij door psychische aandoeningen «benaeuwt« òf door zware ziekten of onmatige cohabitatie verzwakt zijn. Ook in de gezichtszenuw kan de oorzaak schuilen, b.v. wanneer deze is beschadigd door koude, trauma, stuipen, hoofdpijn, of wel bekneld of verstopt door slijmige vochten. In dit geval hebben we de aandoening, welke zwarte staar genoemd wordt (gutta serena). Over de diagnose van deze zwarte staar merkt onze medicus het volgende op: «Dat de Gesicht-zenuwen van binnen gestopt, ofte van buyten toegedrongen zijn, schrijven de Geneesmeesters daer uyt te kennen, dat het Gesicht wech is, sonder dat men yet in de oogen kan sien, dat het eene oogh toegehouden zijnde, den appel van het ander niet en vergroot, omdat den wegh soude gestopt wesen, waer-

---

1) Vooraf gaat een breedvoerige uiteenzetting van de anatomie van het oog, welke mij voor dien tijd vrij goed lijkt. We missen evenwel de onderscheiding van cornea en sclera, op wier verschil in kromming, naast het reeds bekende verschil in bouw, Falloppio reeds in 1584 had gewezen. De theorieën over 't zien, door Keppler, Descartes, Plemp opgesteld, worden vermeld. De holheid van den opticus, reeds door Mondino, zij het dan ook wat weifelend, ontkend, schijnt door van Beverwijck nog te zijn aangenomen.

door de Geesten, die den appel vergrooten, haren door-tocht hebben. De meerder-ghemelde Doctor Plempius, nadat hy dit gemeen gevoelen wat ontledet, ende ondersocht hadde, besluyt ten laesten, datter verstoppinge kan wesen in de Gesicht-zenuwen, die 't Gesicht wegh-neemt, maer niet gheheel al het ghevoelen van 't Druyf-besye, ende het nettevlies. Ende hij gheeft dese reden, omdat tot het Gesicht vele Geesten noodigh zijn; maer weynige, genoegh tot eenigh Gevoelen. Wanneer dan de alder-grootste verstoppinghe in de zenuwen niet en gheschiet, daer op volght wel Blintheydt: maer evenwel sal den oogh-appel in flauw licht, ofte donckerheydt, als mede wanneer het eene oogh ghesloten is, ruymer werden ; ende nauwer tegen grooter licht, van wege het gevoelen, datter noch in ghemelte Vliesen overghebleven is, hoewel hetselfde alsdan gheen voordeel en gheeft. Maer sulcks en gebeurt niet, als de verstoppinghe soo groot is, datter gantsch geen Gheesten door en konnen, om soodanighe ghevoelen de vliesen aen te brengen.«

Genoemd worden vervolgens de gebreken der oogen, welke berusten op afwijking der spierfunctie. Zoo het scheelzien, dat ontstaat «wanneer de ooghspieren vertrocken ofte verswackt zijn«, en het dubbelzien, een gevolg van een fout in instelling der oogen door de spieren, zoodat «het sienlijck schijnsel verscheyde, en onghelijcke deelen van het Nettevlies beschildert. Welcke verscheyde Schilderyen de gemeenen sin in de Herssenen gewaer werdende, die als twee gantsch onderscheyde oordeelt« (komt voor bij kinderen, dronkaards, scheelzienden en daar waar de oogspieren zwak zijn). Gelijk men ziet, was de eerst voor weinig jaren (1636) door Briggs opgestelde theorie van het dubbelzien aan van Beverwijck bekend. De naam van dezen Engelschman wordt echter door onzen schrijver niet vermeld.

Dan volgen de aandoeningen van de cornea, welke, door verlies van glans, doorzichtigheid, gladheid of kleuring, het gezicht niet weinig kunnen beschadigen. De cornea kan verdikt worden, ruw en droog (b.v. bij den grijsaard), als ook «bevleckt met een litteycken na Quetsinghe, Sweringe, Puysten ende Kinderpocken.«

Vermindering van den visus kan ook optreden ten gevolge van verwijding der pupil, wat aangeboren en verworven kan voorkomen (b.v. door lang verblijf in 't duister). Eveneens door schel licht (nl. door 't komen uit den donker, of het schitterend schijnsel van de sneeuw), door cataracta of schemering («wanneer datter eenige vochtigheydt binnen in het oogh schiet, meest tusschen het Hoornigh-vlies, ende de Crystallijne vochtigheydt, somtijdts ook tusschen deselve ende de Glaes-

achtige, waerdoor belet wert, dat het schijnsel van de sienlijcke dingen niet en kan schieten tegen 't Nettevlies), of door afvloeiïng van den humor aquaeus na cornea-perforatie, — kan het gezicht worden beschadigd. Het «Crystallijne« vocht (d. i. de lens) kan ook bruin en grauw worden, of verdrogen, waardoor alles schemerig wordt gezien. Blindheid kan mede ontstaan door het schieten van het glasvocht voor de lens.

De therapie, die wordt aanbevolen, zijn purgaties en kwijlmiddelen, in een enkel geval venesectie; zij staat dus nog vrijwel op het oude Hippocratische niveau. Tegen het scheelzien, dat van Beverwijck bij jonge kinderen nog geneeselijk noemt, «magh men twee Noten-schelpen ofte diergelijcke, met elck een rondt gaetjen, recht in de midden voor de oogen binden, om haer soo allenckskens te leeren en te ghewennen den appel daar rechts na toe te draeyen.«

Een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan de conjunctivitis, door onzen medicus «roode ofte vyerige oogen« genoemd, welke ontstaan «als door onstekinge, de witte verwe van het Bint-vlies in roode verandert, ende sulcks geschiet met brant en pijn, die dan ghemeenlijck oock scherpe tranen verwecken.« Voornamelijk bij wie zwakke oogen hebben, komt deze aandoening voor, welke meest onschuldig is, maar bij lang bestaan kan leiden tot het invreten van de cornea; vermindering van den visus, zelfs blindheid is wel een gevolg der «vyerige oogen.«

Van uitwendige middelen verwacht onze schrijver ook bij deze oppervlakkige aandoening niets: hij waarschuwt er zelfs tegen, daar ze maar al te vaak juist de kwaal verergeren. Typisch is zijn vermaning aan wien zwakke oogen hebben, dat hij «hem wel wachten magh, een anders roode Ooghen veel aen te sien, alsoo sulcks besmettelijck is, ende lichtelijck medegedeelt wert.«

Het overmatig tranen komt, meent van Beverwijck, door een overmaat van dunne vochten in de hersenen, welke naar de oogholte afvloeien. Ook door uitwendige momenten kan dit ontstaan b.v. rook, stof en scherpe dingen, als look, ajuin, «orangieschellen,« welke de «Oogh-Klierkens« prikkelen. Deze laatste gevallen zijn licht te genezen, evenals die bij kinderen; «maer als het veroudert is, ofte oude luyden overkomt, verandert [het] ghemeenlijck in een fistel, ofte loopent gat.« Ongeneeslijk is de aandoening, wanneer de oorzaak schuilt in 't «afwesen van de Klierkens,« met welke «het schutsel van de Tranen wech genomen« wordt, een opmerking, die alleen begrijpelijk is, als men weet, dat de eigen secretorische functie der klieren in die dagen nog onbekend was en men in deze louter passieve filters zag.

Veel minder uitvoerig is de «Schat der Ongesontheyt« over de oorheelkunde. Trouwens in tegenstelling met de oogheelkunde, waarvoor namelijk Celsus zich verdienstelijk heeft gemaakt, is de otologie in oudheid nooit boven een uiterst primitieven staat van ontwikkeling uitgekomen. En ook de nieuwe tijd had wel een juister en vrij nauwkeurig inzicht in den bouw van het inwendige oor, (te danken aan den arbeid van nijvere vorschers als Vesalius, Eustachius en Fallopio e. a.) met zich gebracht, alsook eenigen vooruitgang in de therapie, maar toch nog geen diagnostisch-pathologischen opgang verwekt, hoewel toch door mannen als Schenck, Platter, Fabricius, van Hilden in deze sfeer der medische wetenschap ernstig was gewerkt en door nauwkeurige waarnemingen een fundament gevormd, waarop latere otologen, als Guichard Joseph Duverney (1648—1730) hun baanbrekende studiën konden opbouwen.

Maar ook gezien in het licht van zijn tijd, zijn van Beverwijcks hoofdstukken over de oorheelkunde al zeer achterlijk en onbelangrijk. Hij kent slechts twee aandoeningen: 't «ruysschen en tuyten« der ooren en de «Hart-hoorentheydt en Doofheydt.« Met eenigen goeden wil is wel aan te nemen, dat de acute en chronische otitis, reeds door Hippocrates genoemd, ook aan onzen medicus bekend zijn geweest, maar een afzonderlijke beschrijving met aanduiding van complicaties en gevaren wordt toch gemist.

Bij den reuk wordt reeds op het verband met den smaak gewezen. Het tot stand komen van de reukgewaarwording zelve wordt als volgt beschreven: «De wijse van Ruycken gaat aldus toe: Met het inhalen van de Lucht volgen de roock-achtige dampen, die ruyckende dingen uytgeven, en werden door de neus-gaten, en so voort door de gaetjens van 't seefbeen gebracht tot de uytpuylende tepelkens, en dan door de algemeene sin in de Herssenen onderscheyden.« Men ziet: boven de antieke voorstelling van Galenus is van Beverwijck hiermede nog niet uitgekomen. Eerst Conrad Victor Schneider heeft deze opvatting der klassieken, reeds door Vesalius betwijfeld, door zijn zorgvuldige onderzoekingen als volstrekt onjuist aangetoond (1665).

Als casuistiek vinden we vermeld een verhaal van «een seer vremt exempel van wanschapenheyt van den Neus in een Dochter noch levende, die al over twintig jaren de neus en mont in een zijn beginnen te wassen. Dit mismaeckt en schrickelijck gebreck neemt van tijdt tot tijdt toe, soo: dat de ellendige noch ruycken, noch, dat vry moeyelycker is, eten en kan: maer is genootsaeckt eenige vochtigheyt met een pijpjen te suygen. In 't beginsel wilde een Heelmeester hier de hant

en 't mes aenslaen, dan bevont het kraeckbeenigh. Soo dat het sonder twijfel een uytwas is van 't kraeckbeen van den neus.«

Langer staat van Beverwijck stil bij de neuspoliep, welke zich dan ook sedert de middeleeuwen in de bijzondere belangstelling der medici mocht verheugen. Een poliep, zegt onze schrijver, is «een geswel van binnen in den neus groeyende, en niet alleen den Reuk wechnemende, maer oock den Adem (die met groote moeyte door den Mont gehaelt moet worden) en de Spraeck dapper bekommerende.« Zij «is taey en hart, en gelijck een kraeckbeenigh vleesch (boven vast aen eenige dunne wortels) 't welcke veeltijts aen den neus onder uythangt; en somtijts ook boven aen den grooten oogh-winckel uytwast, ja selfs in den mont, en hem met sijn voeten of tacken door 't gehemelte in de keel verspreyt.«

Als therapie raadt hij aan, met «een gloeyende goude priem, gesteken door een silver pijpjen« de poliep in verschillende zittingen weg te branden. Tegen aanwending van scherpe middelen als «Rottekruyt ofte Sublimaet« waarschuwt hij met nadruk, daar deze het uitgroeien van de poliep eer zouden bevorderen.

Over de ziekten van tanden en mond, welke van Beverwijck daarna behandelt, zullen we hier niet uitweiden, daar er weinig belangrijks over valt te zeggen. Alleen schrijven we deze plaats af over het XVIIde-eeuwsche kunstgebit, die den laudator temporis acti en van onzen «Gouden Eeuw« ter overdenking wordt aanbevolen: «Alsoo de Tanden, die uytgevallen zijn, 't zy door ghebreck van voedsel, 't zy door bedervinge, niet en zijn te herstellen, soo konnen evenwel, omdat een Tandeloose Mont zeer leelijck staet, ende oock de spraeck seer ontçiert, andere van Yvoor in haer plaetse met een gouden draet, vastgestelt werden. Dan sulcks en geschiet niet zonder geweldige pijn, waer op dickwils een groote onstekinghe volght, insonderheydt, wanneer men het Tantvleysch, ofte de zenuwkens te seer druckt, waer op derhalven wel dient gelet.«

Bij de keelziekten wordt het te groote «lelleken« of «huyg« genoemd, dat door uit de hersenen afgevloeid vocht vergroot, of ook ontstoken kan zijn, (in het laatste geval: pijn bij het slikken, bemoeilijkt ademhalen en koorts). Simpele vergrooting en daarnaast ontsteking kan ook bij de amandelen voorkomen. Bij sterke opzwelling van deze bestaat gevaar van stikken. Wat de prognose aangaat: «die haer tot verdwijnen ofte versweeren strecken, en hebben geen noodt: maer wel degene, die verharden, dewijlse nimmermeer, of seer selden genesen werden.«

Het tweede boek van den «Schat der Ongesontheyt« behandelt de «Sieckten der Borst« en wel het allereerst de velerlei oorzaken waardoor «de mensche komt te sticken,« een ongeluk, dat zoo «licht« den mensch overkomt. «Maer niet«, zegt van Beverwijck, «en isser dat de menschen meerder stickt, en de Keel toetreckt, als het ghebreck, dat wy Squynancye heeten, na den Grieckschen naem *συναγχη*, waaronder de Oude verstonden alderhande pijn in de keel, den aessem ende het doorswelgen belettende« 1). Onze schrijver acht dit evenwel minder juist, en meent, «dat de Squynancye eygenlijck alleen bestaet in het opperste van de slockdarm, en stroot, wiens opening sy bovensluyt, soodat noch adem, noch spyse (ja den dranck selve springht de neus uyt) doortocht kan hebben, niet anders zijnde als een Ontstekinghe van de Kleine Spieren, die deselve opening na de Longen en Maegh op ende toedoen.«

Het oorzakelijk moment, zegt hij, «is een bloedige Sinckinge, die uyt de tacxkens van de Keel en Stroot-aderen, schiet tusschen de ghemelte spierkens, aldaer een ontstekinge, spanninge, en benautheyt verweckende.« Voornamelijk volbloedigen menschen overkomt deze kwaal. Begunstigend werken regenachtig weer, het drinken van koude dranken, wanneer men verhit is, een graat in de keel, «verdraeyen van de wervelbeenderen in den hals« en «sinckingen«. — Men ziet dus, dat ook hier onder «Squynancye« een gansch mengelmoes van ziekten te zamen wordt genoemd.

Van Beverwijck onderscheidt vijf vormen van Squynancye:

«1o. Wanneer de inwendighe Spieren van de Keel onsteken zijn, en van buyten en binnen sich eenigh geswel openbaert.

2o. Wanneer de onstekinge maer gaet over de uytterlijcke Keelspieren, het geswel sich somtijts tot de Borst verspreydende.

3o. Wanneer de inwendighe Strot-spieren onsteken zijn, en dat haer noch van buyten noch van binnen eenige verhevinge en open-

---

1) Onder *συναγχη* of *κυναγχη* (angina) verstond Hippocrates een den luchtweg vernauwende ontsteking zoowel van de larynx en de pharynx, als van de naburige deelen, door een uit het hoofd door de halsvenae neervloeiend sekreet. Al naar dat het secreet koud-slijmerig of heet-zoutig was, ontstond een verstopping van de bloedvaten en ademwegen (roodheid, zwelling, pijn) of zweren in de larynx. Deze laatste vorm was de gevaarlijkste en had vaak plotselingen dood ten gevolge. Galenus heeft in deze verschillende aandoeningen in zooverre meer systeem gebracht, dat hij onderscheid maakte tusschen de Kynanche, waarmee hij een aandoening van het inwendige van de larynx bedoelde, en Synache, die in de pharynx-spieren gezeteld zou zijn. De Kynanche verklaarde hij van deze beide het gevaarlijkst.

baert, en de Siecken den adem niet en konnen halen, dan met eenen opgerechten hals.

4o. Wanneer de uytwendighe Spieren van de Strot onsteken, en datter van binnen in de Keel geen gheswel gesien wert. By welcke Galenus noch een vijfde voeght:

5o. «Wanneer de wervelbeenderen in den Hals, door slaen, vallen, sinckingen uyt de lidt gaen en den Hals verdraeyen, en de Keel toestoppen.«

De zwaarste van alle deze is die, waarbij noch van binnen noch van buiten een gezwel zich openbaart: «En soodanige sterven meest wel by haer sinnen, en kloeck van herten, niet anders als die met een strop geworght werden.« Ook de onder 5o genoemde vorm is meest doodelijk. De dood blijft blijft evenmin uit, als de ontsteking naar binnen doorzweert en een etterige ontsteking van de long verwekt. De therapie is eerst purgatie, venesectie, etc., met een voedend «clysteer van calfsnat met doeyeren van Eyeren«, wat den lijder «versterckt en verquickt.« Indien dit niet baat, dient men, om den patient te redden, tot tracheotomie over te gaan.

De bespreking van «Squinancye« wordt gevolgd door een kapittel over de «Pleuris.« Den modernen medicus treft het dadelijk, dat hier pleuritis en pneumonie niet goed uiteengehouden worden, wat, gelijk bekend is, ook bij de oude klassieke medische schrijvers 1) en nog lang na van Beverwijck niet het geval was, al kende reeds Hippocrates de borstvliesontsteking als iets onderscheidens van de longontsteking, door hem peripneumonia genoemd, welken naam we eveneens bij onzen schrijver in de «Schat der Ongesontheyt« aantreffen. Feitelijk blijkt men met «pleuris« alleen de typische «steek in de zij« te hebben bedoeld, en tusschen beide aandoeningen slechts een verschil in graad te hebben gemeend. De anatomische dwaling, die we ook bij van Beverwijck aantreffen, n.l. dat het borstvlies de gansche long als een enkel vlies zou omgeven, en het niet kennen van het «omslaan« van de pleurabladen, waardoor een virtueele holte ontstaat, zal zeker wel een van de redenen zijn geweest, waarom het rechte inzicht hier zoo lang uitbleef.

De verschijnselen der «rechte pleuritis« worden genoemd: «pijn in

1) Scherper dan bij de andere klassieken vinden we bij Galenus pleuritis en pneumonie onderscheiden. Als differentieel-diagnostische kenteekens geeft hij op: de zeer frequente en groote pols, grootere dyspnoe en de sputa rufa, welke bij de laatste worden waargenomen. Bij de pleuritis is de pijn meer stekend van karakter, de pols snel, matig groot en hard, de arteries gespannen en hard op 't aanvoelen.

de zijde met groote steeckte en spanninge, dewelcke na boven of beneden treckt, volghens het Vlies, dat de geheele borst van binnen bekleedt,« «ghestadige koortsche,« «korten adem,« «een harde en rasse pols,« «hoest.« Verder wordt echter nog genoemd het «opkomen van fluymen,« wat toch alleen bij een ziekte van de long kan voorkomen. Een slecht teeken is het, zegt onze schrijver, wanneer de sputa geheel of goeddeels ontbreken en alleen «een droge hoest« bestaat. In dat geval zijn ook de «Onsteltenisse«, de «Benautheyt« en de dorst grooter. Maar voornamelijk is de prognose infaust, als er bij de genoemde symptomen komt «een ongelijcke Ongematigheyt, te weten van binnen van brant versmachten, en van buyten kout zijn,« of wel de zieke begint te delireeren.

Naast de «rechte pleuris« onderscheidt van Beverwijck nog een «Bastaert-pleuris«, n.l. een «Onstekinge in de Spieren, die tusschen en buyten op de Ribben leggen.« Daarbij is «geen of weynig koortsch, oock weynig Hoest. De Pols en is mede soo hart noch zoo ghespannen niet, en de Pijn veel minder, en haer soo verre niet verspreydende, die oock, van buyten de Borst gedruckt zijnde, vermeerdert.«

De therapie is venesectie aan de pijnlijke zijde, stoving, zorg voor goede ontlasting en een geschikt dieet. Wanneer het tot ettering komt, moet men een opening maken in den borstwand tusschen de Vde en VIde rib.

Op het capittel over de «pleuris« volgt een bespreking van de «heesheyt,« [welke ontstaat door een «ongematigheydt« van het »vleysige« of «kraakbeenig« deel van de luchtader, die toch beide tot de stemvorming van noode zijn] en de «hoest,« d.i. «een rasse beweginge van de Longe, dewelcke door yet, dat haer moeyelyk valt, geprickelt zijnde, 't selfde soeckt uyt te werpen, daertoe tot hulp treckende de spieren van de Borst ende 't Middelrift. Doch alsoo de Longen geen ofte weynigh gevoelen hebben, soo wert de Hoest alleen verweckt, als het velleken komt te beschadigen, dat de strootpijp en hare tacken door de Longen verspreyt, van binnen bekleedt, en van soo scherp gevoelen is, dat het oock 't minste van 't gene de Longen raeckt, ofte in de strootpijp schiet, terstont gewaer wert, en alsoo, om 't selve uyt te smijten, Hoest verweckt.« Het oude geschil òf het gedronken vocht alleen naar de maag gaat, òf wel ook een deel «door het klapjen tegengehouden zijnde allencxkens langhs de kanten van de strootpijp in de Longen sijpt« (wat van Beverwijck aanneemt) wordt hier kortelijks gememoreerd. De hoest kan, zegt onze schrijver, een aandoening op zich zelf zijn, of slechts een «teycken« van een

andere ziekte als tering, bloedspuwing etc., in welke zij bij langen duur ook kan overgaan.

Volgt nu de «aemborstigheydt of asthma«, «waer door yemant, niet sonder hygen en reutelen, sijnen adem kan halen, jae veeltijts niet als met ghereckten en uytgestreckten hals, 't welck de Grieken orthopnoea noemen, en sodanige en konnen geenen adem krijgen, of sy moeten recht over ende sitten en hygen na den selven, gelijck degene, die seer vermoeyt zijn.« Zijn tijdgenooten, zegt onze medicus, dachten, dat «de legerplaets van de aemborstigheydt [immer] in de longen« was, maar hijzelf meent, dat ook het hart de oorzaak ervan kan wezen. Hij verhaalt hiervan «een exempel, hetwelck misschien soo seltsaem niet en soude schijnen, indien men meerder wercks maeckte om alle aemborstighe na haer doodt te openen.«

Meest is evenwel de oorzaak van 't asthma een nauwte van de luchtpijpjes, die veroorzaakt kan worden door een uitwendig moment (als een «raeuw« gezwel, gehecht aan de arteries van de long, wanschapenheid of overmatige vetrijkdom van de borst), of wel door een inwendig (als taai en slijmerig vocht, dat in de longen zelf kan ontstaan en dan een overschot van het voedsel is, òf met de «sinckingen« in de pulmonen zakte). Wanneer de oorzaak is een «raeuw« geswel, dan «valt den adem van tijdt tot tijdt swaerder, sonder yet uyt te spouwen, daer wert oock een swaerheydt ontrent de Slagaderen van de Longen gevoelt sonder geluyt of teutelen.« Waarschijnlijk, dunkt mij, wordt hier op een aneurysma gedoeld. Als casuistiek wordt een geval van fibrineuze bronchitis vermeld, dat een kind van acht jaar in twee dagen had «gestickt«: bij de sectie werd in de luchtpijpjes een «menighte van taey slijm [gevonden], het wit stijfsel niet ongelijck, waarvan sommige al hartachtigh was.« 1)

Infaust is de prognose bij deze ziekte, als «sy aen-geërft is«, of voorkomt bij personen met kyphose. Maar ook anderen kan zij «gaende en staende onversiens« wegslepen.

Altijd gevaarlijk is het bloedspuwen, dat ook tal van oorzaken kan hebben, b.v. een trauma (ribfractuur), roepen en schreeuwen, gestopte stonden, heete spijs of drank etc., en, wanneer het bij herhaling optreedt, pleegt over te gaan in etterspuwen en tering. «Het kenteycken«, zegt

---

1) Isensee meent hierin een geval van croup te moeten zien. (Gesch. d. Gen. p. 456). Ook Tulp deelt in zijn «Observationes« twee gevallen van bronchitis fibrinosa mede. Hij had van deze ziekte een zoo wonderlijke voorstelling, dat hij kon beweren, dat de patienten een stuk van hun «hartader« hadden uitgehoest! Eveneens bij Galenus vinden we dit denkbeeld uitgesproken.

van Beverwijck, «dat het Bloedt uyt de Borst komt, is de Hoest, maer als het daerbij seer schuymigh is, dan werdt uyt de Longen opgebracht. 1) Dan hier dient wel gelet, ofte dat het van andere plaetsen daer na toe werdt gesonden. Indien de neus kort te voren gebloet heeft, ofte yemandt dat onderhavigh is, met voorgaende Hooft-pijn, ofte te voren Bloet uyt den Mont quyt-gheworden is sonder hoesten, ende het hoesten daer na volght, als dan mach men wel rekeningh maken, dat het Bloedt uyt het Hooft op de borst gesackt is. Dat oock eenige pijn ofte spanningh ontrent de verhaelde Deelen te voren ghevoelt is, ofte de Stonden opgeslagen zijn, ende dat het Bloet niet alleen opghehoest, maer oock uytgebraeckt werdt, in sulcken gevalle staet wel te gelooven, dat het Bloedt van onderen opkomt, als niet alleen de Borst, maer oock de Maegh medeghedeelt zijnde. Maer wanneer die Teyckenen niet ghespeurt en werden, ende dat gemelte uytwendige Oorsaecken voorgegaen zijn, dan veroorsaeckt het bloedigh ophoesten uyt de Borst selve.«

Het verband tusschen haemoptoë en tering is van Beverwijck niet onbekend 2) ; het barsten van een ader, zoodat het bloed door de longzelfstandigheid vloeit, en daar gaat rotten, noemt hij immers als een van de aetiologische momenten der phthisis. Daarnaast worden de invloed van de lucht [vnl. de herfstlucht], «roock van metaal«, «het stof van steen« 3), het werken in mijnen, borsttrauma, verstopte stonden, psychische aandoeningen genoemd. De sinckingen ontbreken mede niet, noch de scherpe spijs of drank; maar ook vermeldt onze medicus het «empyema« waaraan zich langzaam de tering kan aansluiten. 4)

---

1) Dit kenteeken vinden we reeds bij Galenus vermeld, die als verschillen tusschen haemoptoë en haematemesis opgaf, dat bij de eerste het bloed helder van kleur was, en schuimend uitzag, en onder hoesten werd geëxpectoreerd, terwijl bij de laatste het bloed werd uitgebraakt en niet uitgehoest, en donker was gekleurd.

2) Van Beverwijck spreekt hier van «een vergaderingh van Etter van de holligheyt van de Borst,« waarmee blijkens zijn verwijzing naar een vorig hoofdstuk het «empyeem« wordt bedoeld. Ook op die plaats, waarnaar verwezen wordt, noemt van Beverwijck de tering als het gevolg van het empyeem. «Het gebeurt somtijdts,« zegt onze schrijver, «dat het Pleuris niet en wil vergaen, maer sweert, en van binnen doorbreeckt, hetwelck een vergaderingh van Etter in de Borst maeckt, Empyema genoemt: met een huyveringh over al de leden, inplaetse van bloedige, etterige fluymen ophoesten, en daer nae holle oogen, roode wangen, hetwelck gemeenlijck met een uyt-teeringe besloten werd.«

3) «Insonderheydt van Bentemer, waer van ich menigh Steen-houwer hebbe sien sterven.« Van Beverwijck heeft dus reeds gewezen op het gevaar, dat de bewerking van bepaalde steensoorten voor den steenhouwer met zich brengt.

4) Reeds Galenus noemt trouwens de haemoptoë als een der voornaamste oorzaken van de phthisis.

Eveneens op de erfelijkheid wordt gewezen. Die grootere gevoeligheid der heriditair belasten zou, volgens onzen schrijver, voortkomen uit een aangeboren «quade ghestaltenis« der longen, wier substantie zacht, teer en gemakkelijk bedervend zoude zijn. Aan het mindere weerstandsvermogen moet het ook worden toegeschreven, dat de ziekte bij erfelijk-voorbeschikten zoo kwaadaardig blijkt te wezen. «Die van Ouders, die de Teringh onderhavigh zijn, gheboren werden, teren meestal uyt, gelijk wij hier in de Stadt in verscheyden huysgezinnen ghesien hebben, dat alle Kinderen na malkanderen van de Teringh storven.« Den habitus phthisicus, d.i. een »nauwe en sluyke« borst, vinden we mede vermeld.

Ook de besmettelijkheid, die reeds den ouden Hippocratischen medici en Galenus niet ontgaan was, wordt genoemd: «zoodat het gantsch gevaerlijck is, veel met de gene die de Teringe hebben, om te gaen, also hare Aessem, die sy in de lucht uitgeven, van een ander ingetrocken, syn Longe kan bederven. Ende dit Vergif is van zoo taeyen en klevende aert, dat oock de kleederen van degene, die aen teringe gegaen hadden, noch na twee jaren de besmettinge aenbrachten: soo besmettelijck werden oock de Camers, Bedden en Bedsteden, daer yemant van de Sieckte overleden is« (Fracastori). Typisch antiek gedacht is de bewering, die dan volgt, dat het vergif dus wel een wonderbare gelijkheid van natuur moet bezitten met de longen, daar het deze zoo licht aantast.

Het ziekteproces zelve wordt genoemd «een sweringe in de longen met ghestadige koorts, waardoor het gantsche Lichaem afgaet en uytteert.« Bij sectie blijken de longen ten deele verteerd, ten deele hardachtig en met «doorgesworen gaten,« bijwijlen ook vond hij «kleyne sweren« door de gansche long verspreid. De verschijnselen bij 't leven zijn het ophoesten eerst van ronde, dikke, taaie fluimen, die later etterig worden en met bloed vermengd zijn; verder binnenkoorts, vermagering, moeilijker ademhaling, blozende wangen. In het laatste stadium komt het tot uitvallen van het haar, verkromming der nagels, ingevallen en bruingetint worden van het aangezicht, opzetten van de beenderen, en loop.

De ziekte is zeer gevaarlijk, maar wanneer men niet te laat bij den medicus komt, toch niet ongeneeslijk, «waervan ick hier in de stad veel kan aenwijsen.« Maar meest laat de lijder het gunstig oogenblik voorbijgaan, meenend «dat het maer verkoutheyt is.« We zouden zeggen «tout comme chez nous«! In elk geval kan men den lijder nog jaren op de been houden. Of evenwel alle gevallen, die hier

tering worden genoemd, tuberculeuze longaandoeningen zijn geweest, betwijfel ik. De «Joffrouw, welcker Fluymen de geheele Kamer door stoncken« en wier «adem so stonck, dat men naulijcx bij haer bed konde gedueren«, en nochthans door van Beverwijcks behandeling genezen en zelfs hertrouwd was — kan ook wel wat anders dan tuberculose hebben gehad. De therapie is in hoofdzaak diëtetisch: frissche droge lucht, lichte en voedzame kost (melk, eieren etc.), «matelycke Blyschap en een Vroolijck hert.«

Kan de moderne medicus in de hoofdstukken over de longaandoeningen zonder veel moeite zijn wetenschap herkennen, zeer verbaasd staat hij, wanneer hij van Beverwijck argeloos hoort beweren, «dat het Herte alleen geen groot gebrek en lijt« 1), maar slechts «twee toevallen onderworpen is, dewelcke sijne werckinge ontstellen, te weten, Hertkloppinge, ende Onmacht.«

Het verband tusschen hydrops en hartgebreken wordt niet begrepen, in tegenstelling met den samenhang van waterzucht met nierafwijkingen, welken van Beverwijck wel erkende. Maar we mogen dit onzen schrijver niet euvel duiden, daar toch bekend is, dat eerst de nieuwere tijd op dit gebied inzicht en systeem heeft gebracht; al verwondert het ons toch, dat de tallooze secties, door onzen medicus verricht, hem in dezen niets hebben geleerd. Want bij vele zijner tijdgenooten vinden we toch reeds melding gemaakt van afwijkingen aan het hart, welke zij bij de obductie vonden. Merkwaardig is alleen het geval van een kraamvrouw, «wier Herte ick hoorde kloppen, als ik in haer kamer tradt.« Dat bij «flaute of onmacht« ook hersenanaemie ten gevolge van psychische en andere momenten, met die voortkomend uit een hartafwijking te zamen worden genoemd, zal wel niet verbazen.

Toch heeft het hart pathologisch bij onzen schrijver een groote beteekenis, als «voornaemste legerplaets« van de «koortse«, die dan ook «een sieckte van 't Herte« wordt genoemd en onder de borstziekten besproken. De koorts — welker naam «misschien [komt] van koren, dat is walgen, braken ofte overgheven, gelijck meestendeels bij de koortse is« 2) — «is een onnatuerlijcke hitte, ontsteken in het Herte,

1) Een bewering nog van Hippocrates afkomstig (in zijn «περι νουσων, de morbis«, liber II). Cf. ook Hermann Vierordt «Gesch. d. Herzkrankh.« in «Handb. d. Gesch. d. Med,« Dl. II, p. 631. Van meer inzicht gaf de bekwame Alexandrijnsche medicus Herophilos blijk, die den plotselingen dood zonder erkenbare oorzaak uit hartverlamming verklaarde. (Bij van Beverwijck is nog altijd sprake van «vervliegen der geesten«). Cf. Dr. Max Neuburger («Gesch. d. Medizin«, Dl. I, p. 265.)

2) Volgens de moderne taalwetenschap is dit evenwel niet juist.

ende van daer bij hulpe der Geesten ende Bloedt, door de Slagh-aderen over 't geheele lichaem verspreyt, de natuerlicke werckinge beschadende.« «Want al ghebeurt het dickwils, dat oock in onsteeckinge ofte bedervinge van vochtigheden in andere Deelen een koortsche ontstaet: soo en geschiet sulcks niet, voor al-eer die Hitte het Herte wert mede-gedeelt.«

Onder de oorzaken wordt o.a. genoemd »te seer gesloten Lichaem« (d.i. belemmerde transpiratie); de «teyckenen« worden gezegd: sneller kloppen van hart en pols, «hoogh geverwet« water (gevolg van de «ontsteken Vochtigheden«), Korte adem, «Brant« over het gansche lichaam, «Slappigheydt, Onlust, Walginge ende Dorstigheydt.« Slechte voorteekenen zijn bleek water, pulsus irregularis, en «niet natuerlijck ghestelt« zijn van de tong.

De koortsen worden verdeeld in «Gestadige ofte Binne-koortsen« en «Afgaende koortsen.« Tot de laatste behooren de «Anderdaegsche« en «Vierendaeghsche koortsen;« tot de eerste de «Uitdroogende koortsen.«

«Het voornaemste Teycken van Binne-koortse is, dat sy nimmermeer gheheel af en gaet.« Zij komt voort òf uit bedorven bloed in de aderen vlak bij 't hart, òf uit andere ziekten als «pleuris, squinancye« etc. Gevaarlijk wordt zij, als haar oorzaak is een «bedervinge, verrottinge, ofte Putrefactio« van 't bloed of een der humores, wat zich openbaart in het ongelijk worden van de pols, in 't «root, rauw en streck« worden van 't water, en intense «brant« over 't geheele lichaam.

De «afgaende koortse« ontstaat in de ingewanden, «ghelyck self uytwijsen de Toevallen, te weten Walging, Braken, Hert-pijn, Spanning ontrent de Maegh, Bitterheydt in de mondt, nock, onlustigheydt en diergelijcke.« Dat zij elken of om den anderen of derden dag wederkomt, meent van Beverwijck te moeten verklaren uit «den aert en natuer van de Koortsige vochtigheyt, die deselve getrocken heeft uyt den brant, en verrottinge, ofte eenigh overblijfsel van de Koortsige en verrotte stoffe, het welck daerna als gist de vochtigheden doet rijsen, ghelijck men siet dat het deegh door een weynigh gist rijst.« En al naardat het vocht, dat ontstoken is, (slijm, gal, zwarte gal) sneller of langzamer vermag te rijzen, komt de koorts spoediger of later weer.

Als typische verschijnselen dezer koortsen worden genoemd het begin met een huivering en beven van het lichaam, en 't afgaan onder sterke zweetsecretie. Zij zouden niet zoo gevaarlijk zijn als de febris continua.

Tot deze groep behoort de «Afgaende koorts,« die haar oorzaak heeft in «een overtollige Gal ofte vierde Vochtigheydt in het bloedt,« welke niet mag worden geïdentificeerd met de gal in het galblaasje. Deze «in

de eerste wegen (de intestina) vergadert zijnde, en niet langer konnende door de natuerlijcke wermte behouden werden,« prikkelt nu, bedervend, «door haer scherpigheyt ende hitte, de ghevoelijcke deelen«, welke «die moeyelijckheydt« van zich trachten te schudden: vandaar de koude rilling in 't initiaal stadium. Dan volgt een scherpe, stekende hitte met dorst, woelen, etc., ten slotte overgaand in zweeten, waarmee de aanval, die hoogstens twaalf uur duurt, eindigt. De koortsaanvallen keeren om den derden dag of, wanneer de gal op twee plaatsen is ontstoken, elken dag terug.

De «Vierendaegsche koortst« ontstaat mede «in de eerste wegen,« maar uit een verrotting van de zwarte gal, welke niet zoo snel «rijst;« vandaar dat tusschen de aanvallen langer pauzen zich bevinden. Typisch voor deze is een «beswarende, en als de beenderen brekende« pijn. De hitte is minder en niet zoo scherp en stekend als in de vorige.

Ten slotte is daar nog de «uytdroogende Koortse,« welke het lichaam opteert en uitdroogt«. «Dese en is niet anders als een hitte tegens de nature, van begin ende door syn selven vast in de selfstandigheydt van 't Herte geprent zijnde, en van daer de selfstandigheyt van alle de Deelen, medegedeelt, soodat sy evenwel bestaet, en vast blijft, al en isser geen oorsaeck die haer onderhoudt.« Onder de aetiologische momenten worden genoemd: tering, verborgen fistels, loop, verouderde ontstekingen van edele deelen, etc..

Een «seker teycken« van deze kwaadaardige koorts is, dat zij een of twee uren na het eten een exacerbatie vertoont, welke aanhoudt zoolang de digestie duurt. Er komen drie stadia bij voor. In het eerste is er groote matheid en de slagaderen voelen veel heeter aan dan de omgeving; dan heeft er een vertering en verdroging der «dauwachtige vochtigheyt van 't herte en d'andere deelen« plaats. In het tweede stadium worden het vleesch en vet verbruikt, wat o.a. hieruit blijkt, «datter vet op het water drijft, gelyck een raegh ofte spinnewebbe.« Het derde stadium toont ons den lijder gansch cachectisch met holstaande, diepliggende oogen en uitstekende gelaatsbeenderen. Bij deze koorts komt het vooral op een spoedige diagnose aan, wil men den lijder kunnen redden, zegt van Beverwijck.

Het derde boek van de «Schat der Ongesontheyt« handelt over de «Sieckten des Buycks« 1), van welke het eerst genoemd worden

1) Een anatomische uiteenzetting over de buikorganen gaat weer vooraf, waar-

de slikstoornissen, die een gevolg zijn van Squinancye of brandende koortsen, van taai slijm in den slokdarm opgehoopt, of van «verslappen ofte trecken« van «de Zenuwen van het seste en sevenste paer, die haer strecken in de Spieren van de Keel, en den Maegh-hals.« «Veeltijts,« zegt onze schrijver, «gaet het wel door de Keel, maer blijft in de Midden steken, daer de Maegh-hals rust op een Klierachtigh Lichaem (hetwelck te veel vochtigheydt inghenomen heeft en derhalven den wegh toedruckt, insonderheydt alsser van binnen mede eenigh slijm sit) en daer komende, en niet verder konnende, soo moet het selfde ten eerste wederom den mont uyt.« Een geval van gelukkig genezen oesophagus-stenose, waarschijnlijk van hysterischen oorsprong, wordt hier uitvoerig verhaald.

Over abnormaliteiten van den eetlust: «de onlustigheyt of walginge« (d.i. de acute en chron. maagkatarrh), «verkeerden lust« (welke veel bij zwangere vrouwen voorkomt), en den «Honts-honger« wordt daarna gesproken. Van den «Honts-honger« zegt onze medicus: «Die daermede beladen zijn en doen niet als eten, en eer de kost verteert is, haken al wederom nae den anderen, so dat de Maegh, niet en konnende den ballast dragen, haerselven door het braken ontlast, somtijts oock na beneden drijft, ghestadigh te kamer doende gaen. Andere verteren haer spijse wel, maer indiense niet terstont wederom en eten, gaen van haer selven.« Uit de verdere uiteenzetting blijkt, dat hier weer naar een typisch symptoom verschillende ziekten zijn dooreengeward: hypersecretie van de maag, diabetes, hysterie, ingewandswormen.

Van den dorst 1) noemt van Beverwijck eenzelfde drietal abnormaliteiten. Beide komen dan ook voort «uyt het gebreck, dat de Deelen gewaer werden, die soo lange trecken, totdat het aen de Maegh komt.« Van een bemiddeling van het zenuwstelsel in deze dingen blijkt hij dus niets te weten. Dorst kan geheel ontbreken in koorts (maar dan wordt zij niet gevoeld), of wanneer zoet-slijmerige vochtigheid gestreken ligt over den krop van de maag. Polydipsie, d. i. dorst ook «buyten de

---

uit we alleen vermelden, dat aan den proc. vermif. het vermogen wordt toegekend, om uit de langs gevoerde stof, wat nog nuttig mag zijn, uit te trekken. (Galenus). «In dit Byhangsel«, zegt hij verder, «wordt dickwils yet, dat ingheswelght is, niet alleen sommige dagen maer oock maenden bewaert. Ja, Dulaurens, getuigt gesien te hebben, dat sommige de Kerssesteenen, die sy ingeslickt hadden, eerst vier maenden daerna quijt werden«.

1) Den modernen medicus zal het zeker treffen den dorst hier te zien genoemd. We erkennen hier evenwel den invloed van Galenus, die den dorst zeide te zetelen in den «maagmond« (onze cardia).

maeltijt« komt na het gebruik van te sterk gepeperde of zoute spijs, het drinken van «stercke« wijn, en bij brandende koorts. «Sodanige Dorst veel, ofte gestadigh zijnde, doet veel quaets. Omdat hij 't verteren van de Spijse verderft, de krachten vermindert, en dat de Dorstige met al te veel nats in te nemen, in Sucht, Watersucht, en andere sware sieckten komen te vervallen.«

Wat «den Hoest is in de Borst, dat is de Nock in de Maeg«, t.w. het middel waardoor het orgaan zich poogt te ontlasten van wat hem in den weg zit. Zij wordt meest verwekt in den bovensten mond van de maag «als scherp van gevoelen zijnde« en dus «rasser geprickelt werdende.« De «nock« kan allerlei oorzaken hebben: quantitatief of qualitatief ongeschikt voedsel, «mede-deelinge« uit andere lichaamsdeelen (hooft, lever, long), uitwendigen druk (b.v. door «in-gebogen« rib). Vaak brengt de aandoening «weynigh swarigheydt« met zich, maar in zware koortsen is het komen van de «Nock« een kwaad verschijnsel. «Is oock seer gevaerlijck, dat hy op scheursel volght, ofte ontstekinghe van de Lever.«

Wordt niet alleen de cardia, maar de gansche maag geprikkeld, dan komt het tot «Walgen ende Braken«, tusschen welke geen ander onderscheid is «dan dat het walgen de maeg soeckt te ontlasten, 't ghene het braken volbrenght.« Het braken kan een gevolg zijn van een aandoening van andere lichaamsdeelen, of meest van de maag — door ongeschikt dieet, snelrijden, op zee reizen, en alles wat zelf de maag schokt, maar ook door «toegegroeyt« zijn van de «onderste hals van de Maegh«, waarvan van Beverwijck een geval verhaalt. (Dat hier een mechanische pylorus-stenose, en dan in elk geval een van benignen aard in het spel is geweest, schijnt mij niet; veeleer zoude ik denken aan een niet-gecompliceerd ulcus ventriculi). Een goed teeken is het als het braken den lijder verlicht, en het braaksel uit slijm bestaat of «gallig« is, slechter evenwel is het, wanneer het «groen of blaeuw« van kleur blijkt. «Enckel swart te braken in stercke koortsen, heb ick meest altijt een quaet eynde sien nemen.« Hopeloos is het ook, «als den krop van den Deurwaerder begint toe te sluyten. Het Braken van de Vuyligheydt in 't scheursel heb ick altijdt doodelick gevonden.« 1)

Van de darmziekten worden genoemd: Boorts («een gestadige en onmatige uytwerpinge van Gal, door fel Braken en Stoelgang met groote

1) In de «Idea« wordt nog als maagaandoening vermeld: de cardialgia («est dolor ventriculi oris).

Pijn, ende Benauwtheyt, somtijts ook Flauwte, ende Treckinghe der Leden«), welke vooral door het eten van sterk purgeerende spijzen wordt veroorzaakt. Verder de «Los-lijvigheydt of Lienterie,« d.i. «een ras afschieten van Spijse en Dranck uyt de Maegh en in de Dermen en dan uyt het Lichaem«, zóó dat men aan den stoelgang kan zien wat de patient heeft genuttigd. De oorzaken zijn «swackheydt van de teghen-houdende kracht«, als ook voedingsstoffen, «die den wegh en dermen glat en slibberigh maken.« Deze aandoening is meest niet gevaarlijk voor het leven, maar recidiveert licht, en kan bij herhaalden terugkeer tot «uytterende« ziekten of «Water-sucht« leiden.

Bij matigen duur en niet te groote intensiteit werkt verlichtend de «Buyck-loop in den welcke de bysondere vochtigheden, af-schieten sonder Pijn ofte Krimping, ofte eenige vermenginge van Bloet, ofte schrapsel van Dermen.« Maar voor zwangere vrouwen is hij gevaarlijk, «omdat de vrucht alsdan van syn voedsel berooft wert, waerom, en om het gestadig afgaen, als oock den quaden reuck, lichtelijck een misval kan overkomen.«

«Een van de alderbenauste sieckten« is echter de «Roode loop ofte Bloet-gangh«, wat haar andere naam «Roet-melesoen« (Roy m'eléeson) 1) reeds aanduidt. «Denselfde is een verschweringe in de dermen, die ghestadigh bloedigen aftreck veroirsaeckt, met groote pijn, en snijdinge in den buyck.« Soms treedt deze ziekte in epidemieën op, wat in 1556 en 1624 in Holland het geval was. Dyscrasie der vochten, waardoor de darmen gaan zweren, vreemd en ongewoon voedsel, ongunstige weersgesteldheid zijn de oorzakelijke momenten. De ziekte is zoo besmettelijk, dat ook alleen het vertoeven in de nabijheid van de kranken de ziekte kan geven. In het proces vindt men drie stadia: eerst schiet alleen het slijm, dat de binnenvlakte der darmen bekleedt, af; dan wordt het binnenste darmvlies afgeschrapt, vandaar het voorkomen van draden en vellen in de ontlasting; en ten slotte komen het vleesch en de eigen stof van de darmen in den stoelgang, en locaal gaat de verzwering dieper. Bij lijders in dit derde stadium «hebbe ick, na haer overlijden gesien, dat de dermen niet alleen van binnen gantsch versworen, maer oock van buyten door-ghesworen waren, met grouwelicke stanck, die met geen water er konde afgespoelt werden.«

In welk deel der darmen de ziekte is gezeteld, kan men aan de

---

1) Van deze ziekte heeft van Beverwijck in 1624 een epidemie te Dordrecht meegemaakt. Zoo talrijk waren toen de zieken, dat in één gasthuis in Dordt over de honderd patienten in één zaal lagen.

faeces erkennen: «want als het bloet, ende al wat afgeschrapt wert, geheel onder den kamergangh vermenght is, dan hapert het aen de voorste, ofte dunne Dermen; maer als sulcx alleen, en terzijden aen de vuyligheyt leyt, dat is een teycken, dat het uyt de onderste, of dicke komt.«

Onder den naam «Perssinge« wordt de bekende tenesmus genoemd, d. i. «een ghestadige en pijnlicke genegentheyt om ter stoel te gaen, en de siecken meenen veel quyt te werden, dan volght somtijts niet met allen, somtijts so weynigh, dat het geen noten-schelp kan vollen, en 't selve is bloedigh en slymerigh.« Fernelius, deelt van Beverwijck mede, zocht de oorzaak van deze aandoening «in een sweringhe van den Eyndelderm,« «Maer alsoo de Persinge niet anders en is, als een geweldigh, en meest vergeefs drucken, om veel quyt te werden, soo gaet het vaster, dat wy aennemen voor oorsaecken, al 't gene de uytdrijvende kracht in 't eynde van den Endel-darm kan prickelen, en verwecken« (d. i. een «sweeringe«, scherpe vochten, steen in den krop van de blaas, die op het rectum een druk uitoefent, een gezwel «daer ontrent«, en speen). Ook bij zwangeren komt dit verschijnsel veel voor.

Wonderlijk doet ons aan nu te hooren, dat «dit gebreck sonderling geen swarigheyt en heeft.« Maar van Beverwijck laat toch volgen, «'t en zy het door versuymenis, te lange by-blijft, want alsdan laet het dickwils een fistel, ofte loopent gat, 't welck swaer valt om te genesen.«

Nu volgt een kapittel over het «Speen«, ook wel «Ambeyen, Tacken, ende Vijgh-puysten« genoemd. «Dit gebreck en is niet anders, als een groote ende smertelicke spanningh der Speen-aderen, uyt dick ende grof bloedt, als het welcke daer blijvende steken, en niet vorder konnende, die kleyne Aderkens in den Eyndelderm uytreckt, ende deselve als blauwe Tacken vertoont, somtijts inwendigh, somtijts ghelijck een Vijge, ofte Beye aen het Lichaem van buyten uyt-hangende.«

Oorzaak hiervan zou voornamelijk zijn grof en zwaarmoedig bloed, verder «dapper drucken« (b.v. bij kraamvrouwen). «Het Open Speen«, zegt onze medicus, «is in degene, die overvloet van grof Bloet hebben, gantsch niet gevaerlick, maer streckt haer tot ontlastinge van overtolligheyt, ende dienvolgende soo tot voortkomen, als tot genesen van Water, Melancholy, Milt-sucht, ende veel andere sieckten, die haren oorspronck uyt swart en grof bloedt trecken.« Aan den anderen kant kan het uitblijven van de haemorrhoïdale bloeding tal van ziekten tot gevolg hebben, een bewering, die de moderne medicus zeker niet gaarne zou onderschrijven, al kent hij ook het heilzame gevolg, dat

een spontane bloeding uit de overvulde haemorrhoïden voor deze afwijking zelve heeft 1).

Bij de «hart-lijvigheyt« wijst van Beverwijck erop, dat deze «seer lang-duyrigh« kan zijn zonder den welstand te schaden. «Ick hebbe een joffrouw gekent, die maer alle twaelf daghen aftreck en hadde, anders wel etende ende wel varende.« Doodelijk kan zij evenwel zijn bij een beknelling der darmen door een gezwel van het mesenterium of bij scheursel.

Een operatie der chronische obstipatie vermeldt onze medicus ten slotte nog als een wonderlijk curiosum: «Ick sal hier noch by-voeghen«, zegt hij, «een seer vreemde maniere, om een ghevaarlijcke Hardt-lijvigheydt te genesen, my geschreven door Mersennus«: «Hier is — schrijft deze — «een stout meester, die alles derft aengrijpen. Deze heeft onlanghs seker man, die in eenighe dagen niet ter stoel en hadde gheweest, ende niet te helpen scheen, den Eyndeldarm rondtsom losghemaeckt, uyt-ghetrocken, de verharde vuyligheydt daer uyt ghehaelt, den Darm wederom in-gheset, ende gheheelt.«

De «Colijck«, die van Beverwijck daarna bespreekt, wordt genoemd een uiterst heftige pijn, die in 't colon 2), vnl. bij verstopping met «verharde en verdrooghde Kamergang«, zou ontstaan, maar ook door gulzig eten, en wel van veel kaas. Hiervan had n.l. Platterus een geval verhaald; en wel, dat hij bij een man, die aan deze ziekte leed, en gewoon was gulzig en veel kaas te eten, door clysmata een «menighte geronnen ende verharde Kaes« deed ontlasten. Ook het «ophouden van de Winden« zou koliek kunnen verwekken. (Fernelius).

De verschijnselen zijn pijn en een gevoel van spanning, door den geheelen buik loopende, rommeling, «walginge« en braken. Meest is de pijn links gezeteld, «omdat de kronckelderm aldaer naeust is.« Het gevaar dezer aandoening is van Beverwijck bekend.

De bespreking der darmziekten wordt besloten met een hoofdstuk over de «Wormen«, welke in den tractus intestinalis voorkomen. Aan de mogelijkheid van het ontstaan der wormen door generatio spontanea — welke Aristoteles zelfs voor de hooger ontwikkkelde dieren meende te

---

1) Prof. P. K. Pel, «Over compensatorische en salutaire verschijnselen aan het ziekbed« (Gen. Bl. 14e reeks No. VI). Van Beverwijcks bewering omtrent het nut der haemorrhoïden voor de verwijdering van schadelijke vochten zou, volgens Helfreich, van Argellata (XVde eeuw) afkomstig zijn («Gesch. d. Chir« in «Handb.« Dl. III, p. 97).

2) Reeds Galenus had erop gewezen, dat niet altijd het colon de zetel van de koliek was, maar soms ook wel andere buikorganen en darmstukken.

mogen aannemen, maar die door van Beverwijcks tijdgenoot Harvey met het «omne vivum ex ovo« (op grond van onderzoekingen op embryologisch gebied geproclameerd) werd ontkend 1) — aan de mogelijkheid derhalve van het ontstaan van het leven uit een putride fermentatie (Fabr. ab Aquapendente) blijkt van Beverwijck niet te hebben getwijfeld.

De stof, waaruit de wormen ontstaan, meent onze schrijver meest te zijn «een taey ende dick Slijm, met Gyl vermengt, hetwelcke in de Dermen op een bysondere maniere bedervende, een bereytsel kryght, om leven te ontvangen. Dit wert daer ingebracht, ende uyt het Wormzaet, alreede in die stoffen verborgen zijnde, als verweckt, door de wermte, dewelcke by die bedervinge is.« 2) Gulzigheid en gebruik van licht bedervend voedsel, alsook een «vochtighe« natuur (o.a. bij kinderen voorkomend), zou hier praedisponeerend werken.

Van Beverwijck onderscheidt «ronde wormen« en «breede wormen«. Van den ronden worm zegt hij, dat zij «meest groeyen in de dunne Dermen, soo dat sy, honger hebbende, lichtelick daer uyt in de maegh op-komen, ja den mont, als hy open is, uyt-kruypen, ofte in den slaep gesloten zijnde, door het gehemelte haer in den neus begeven, en aldaer dan geloost werden.« De Breede wormen schijnen «te bestaen uyt vele kleyne wormkens, het zaet van Comcommers gelijckende, met de mondekens aen malkander vasthoudende.« Gabucinus, vermeldt hij, hield ze voor een wit «afschraepsel« van de darmen, bestaande uit slymig vocht, waarin «wormkens« groeiden. «Sommige hebben twee hoofden, andere sijn sonder zienlick hooft.« Een drietal afbeeldingen zijn ter illustratie van 't gezegde in den tekst ingevoegd. Ook de «Maeyen«, die «onder aen den Endel-darm, meest in volwassene« en dan «in soo groote menighte groeyen, dat de Kamer-ganck van deselve krielt«, worden ten slotte nog genoemd.

Blijken de darmziekten vrij wel bekend, treurig zijn weer de slechts twee hoofdstukken, die aan de leverziekten worden gewijd. Van

---

1) «Exercitationes de generatione animalium«, autore Guilielmo Harveo, Amstelaedami 1662. De eerste druk verscheen in 1651 te Londen. De uitspraak omne vivum ex ovo is wel niet woordelijk in dit boekje te vinden, maar in denzelfden zin heeft toch Harvey zich geuit.

2) Zie over de generatio spontanea, welke na Harvey door de ontdekking van de infusoriën met het microscoop wederom in achting kwam, maar door de vorschingen van Spallanzani (1729—1799) en later van Treviranus wederom werd weerlegd, evenwel zelfs nog in den nieuwen tijd door Pouchet met vuur werd verdedigd, o. a. Max Verworn «Allgemeine Physiologie« p. $^{320}/_{22}$.

Beverwijck noemt hier slechts verstoptheyt« van de lever en de «Gele-sucht;« meer zeldzame aandoeningen zooals 't leverabsces en de echinococcus, beide reeds door Hippocrates beschreven, worden niet vermeld.

Het aetiologisch moment van de «verstoptheyt« zoekt onze medicus in «te veel of te dicke vochtigheden«, die òf in de lever zelve kunnen zijn «gegroeyt« òf van elders daarheen gezonden. Ook «verdrooght en verbrant« bloed, dat identiek wordt geoordeeld met 't «root-zant«, dat de lijder met de urine loost, wordt opgegeven, als in staat de verstoptheid te bewerken (Platterus). De plaatsen, waar de verstopping optreedt, zouden de levervenae wezen.

Onder de begunstigende dingen geeft van Beverwijck, naast een ongeschikt diëet «oeffeningh terstont na het eten« aan; en als «teyckenen«: «Spanningh en Beswaertheyt in de rechterzijde onder de korte ribben, met doove pijn, somtijdts ook scherpe, te weten, wanneer daer eenige besloten wint by is, die niet uyt en kan breken.« Deze pijn ontstaat meest bij het «gaen ofte op-klimmen, en als men den adem stijf op haelt, ofte het Lichaem dicht na het eten oeffent,« en wordt terstond gevolgd door «een Vermoeytheit en Kort-ademigheyt. De verwe van 't geheele Lichaem, insonderheyt in het aengesicht, verandert, om datter geen goed Bloedt gemaeckt, noch wel verdeelt en werdt.« De ontlasting is dun en waterig. De urine «en schiet niet wel af, ende is dun, meestendeels klaer en sterck«. Bij de verstopping van het holle deel van de lever blijven uitwendig waarneembare verschijnselen uit, maar lijdt de maag (walging, dorst, etc.), terwijl bij die van het bultig deel, «men van buyten een swellende en opgevende spanningh voelt.« De prognose is niet gunstig, omdat vele andere ziekten (koorts, ontsteking, verharding, geelzucht, water, «Blaeuschuyt«) eruit kunnen voortkomen. — De verstopte milt ontstaat door dezelfde oorzaken en geeft diergelijke verschijnselen. De milt is dan onder de «korte ribben« te voelen, wat normaliter niet het geval is. 1)

Beter is het hoofdstuk over de «Geelsucht« 2) welke vaak op de «Verstoptheyt« volgt, maar ook kan worden verwekt door den «Beet

---

1) Als casuistiek wordt door van Beverwijck op een andere plaats een geval van een zeer groote milt beschreven: «Ick hebbe«, zegt hij, «seker Joffrouw in den Hage besocht, die so groote Milt hadde, datse den geheelen Buyck besloegh, ende so onghelijck hart, dat van buyten niet anders te voelen en was, alsof den geheelen buijck vol straetsteenen ware gepropt geweest.«

In de Idea (p. 333) vinden we nog: «Lienis tumor, quandoque morbus, quandoque febris est accidens, qui sedatus, etiam febrim facit leviorem.« (Plutarchus.)

2) «Icterus biliosi est humoris per summa corporis effusio« (Idea p. 335).

van Vergiftige Dieren,« en door sommige geneesmiddelen, als mede volgen «op 't scheyden van Galachtige Koortsen.« Verder wordt als frequente oorzaak genoemd verstopping van den weg, «waerdoor de Gal in 't Blaesjen getrocken, ofte uyt het selfde geloost wert,« of te nauw zijn geworden van de vesica fellea «door de Steenkens daer ingegroeyt.« «Want datter oock steenen in het selve groeyen, is by vele nieuwe Genees-meesters ondervonden 1), en my eerst vertoont by den geleerden en ervaren Mr. Maximiliaen Bouman, in syn leven eerste, en loffelick Heel-meester deser Stede. Dan hebse daerna noch meerder gesien, en bevonden dat sy uyt dicke Gal aldaer stijven en verharden. Want in werm water geleyt zijnde, smolten sy terstont wederom tot gal wech. Het water is hier soo hoogh gheverwet, dat het byna bruin is, ende een weynigh van 't selve een groote plas ander water geel maeckt.« De typische eigenschap der oude galsteenen, reeds door Fernelius genoemd, om door haar gering soortelijk gewicht op 't water te blijven drijven, een verschijnsel, dat van Beverwijck bij zijn genoemde proeven had kunnen waarnemen, wordt evenwel niet vermeld.

In het hoofdstuk over «Sucht ofte Ongedaentheyt« wordt zoowel de cachexie als de hydrops behandeld, waarin de «sucht« bij lang aanhouden van het oorzakelijk moment overgaat. Deze «water-sucht« «vervolt het Vleysch ende Huyt, ofte oock den Buyck met een waterige vochtigheydt«, en wordt naar de drie phasen der digestie [in wier pathologische afwijking weer vooral het ziekmakende agens wordt gezocht] in drie soorten onderscheiden: 1o. de Tympanites ot het Bomwater (oorzaak in de maag), 2o. de Ascites (eadem in de lever), 3o. de Anasarka (eadem in de aderen). «Maer hier«, zegt van Beverwijck, «moet wel aen-gemerckt, dat selden ofte nimmermeer dese drie soorten van water alleen, en suyver: maer meest, ofte altijdt, onder malkanderen vermengt zijn.«

«Rauw, slijmerigh, waterachtigh« bloed is van den hydrops meest de naaste oorzaak, op zijn beurt een gevolg van een «gebreck van 't Ingewant, daer het Bloet tot voedsel van 't Lichaem gemaeckt wert,« zóó dat in plaats van bloed veeleer een waterachtig vocht wordt gevormd, dat door het lichaam gezonden tot voedsel der deelen, zich niet innig met deze vereenigt, maar ze bol doet opzwellen.

Naast deze afwijkingen in het verterings- en bloedvormingsproces

1) De galblaassteen is het eerst (in 1341) gezien door Gentile da Foligno (Cf. von Töply «Gesch. d. Anat.« in «Handb. z. Gesch. d. Med.« Dl. II, p. 200).

heeft de ascites somwijlen een andere oorzaak: «te weten een openingh der Deelen, ofte Vaten, in dewelcke de Vochtigheden besloten werden« (Fernelius), een uitspraak, welker juistheid, zegt van Beverwijck, door velen werd bestreden, maar nochtans «sijn steunsel in de Ervaringhe heeft: gelijck ik in sommige lichamen gesien hebbe de Lever, in sommige de Milt, soo hart, ende droogh alsof zij gebraden waren geweest, hetwelck insonderheyt in de Dronckaerts plaetsch heeft.« Zooals men ziet, is hier, bijkans twee eeuwen vóór Laënnec, de «foie alcoolique,« of «foie des buveurs« («gin drinkers liver«) en zijn verband zoowel met ascites als met overmatig alcohol-gebruik door van Beverwijck genoemd 1). De verklaring, die onze medicus van het voorkomen van den ascites bij de levercirrhose geeft, is — en verwonderen doet dit ons niet — volstrekt onjuist. Want klaarblijkelijk meent van Beverwijck, dat door de «drooghte« scheuren ontstaan, waardoor het water uitzijpelt, maar hij erkent toch ook, dat in sommige gevallen zonder «merckelicke opening« en dus «door onsienlijcke gaetjens, het water allenckskens kan uyt-zijpen,« als 't ware «door-sweetend.« Als verschijnselen dezer ziekte worden nog genoemd «Roode water« en «groote Dorst.«

Ook ten gevolge van «pyelo-nephritis« en «sweringhe of kleyne wonde« in de lever zou ascites kunnen ontstaan, maar de moderne medicus begrijpt, dat hier de peritonitis met den ascites wordt verward. Wonderlijker, dan deze vergissing, zal het hem evenwel zijn, wanneer hij van Beverwijck over ascites hoort spreken, waar in waarheid meteorismus bestond: «als de Buyck gelijck een Trommel rommelende, en op-spannende« is, ten gevolge van «Wint, die in de holligheydt van den Buyck besloten is.« 2)

Bij de therapie van den ascites wordt aangeraden «een openingh in den Buyck te maken, een weynigh onder den Navel, ter zijden om de draeyen van de Spieren niet te raecken, en aen de ander zijde van het beschadigende Deel.« 3) Van Beverwijck noemt nog een andere

---

1) Cf. Dr. P. K. Pel «De ziekten van de lever en galwegen en van het poortaderstelsel« p. $^{160}/_{1}$.

2) Gelijk bekend is, werd deze fout door Hippocrates begaan, die den tympanites als «droge Waterzucht« te zamen met den ascites noemde. Wie na hem kwamen, hebben dit van hem overgenomen.

3) De incisie van den buikwand bij sterken ascites is reeds door Hippocrates aanbevolen. De hier genoemde methode is die der Arabieren. De Amsterdamsche medicus Paul Barbette blijkt reeds bij de punctie van een soort trocart gebruik te hebben gemaakt, welke door een chirurgijn uit Italië was meegebracht. (Cf. «Chi-

methode door Laurentius 1) aanbevolen, op grond van een ervaring aan het ziekbed opgedaan, n.l. incisie van den uitpuilenden navel. Want het was beter, meende de Montpellier'sche geneesheer, den weg te volgen, dien de natuur zelve aanwees; hij had toch zelf een genezing na perforatie aan den umbilicus gezien. Bovendien had men daarbij het voordeel, dat aldus de minste laesie werd toegebracht: alleen de huid behoefde immers te worden doorsneden. Maar op grond van een eigen droevige ervaring (dood na spontane perforatie aan den navel) meende van Beverwijck deze methode minder geschikt. In elk geval raadt hij aan te zorgen, dat het vocht niet te snel en in te groote quantiteit afvloeit, omdat anders gevaar bestaat dat «met het uytloopen van de vuyligheyt, oock de Geesten en natuerlijcke wermte, in dewelcke ons kracht ende leven bestaet, vervliegen.« Dat het afloopen van het water slechts een tijdelijk helpend middel is, en de ascites meest wederkeert, is van Beverwijck mede bekend.

Onder het hoofd «op-houden van 't water« worden de verschillende vormen van anurie genoemd, waarvan «de oorsaeck kan bestaen in de Nieren, Water-pesen of Blaes«, en meest is een «Verstoppinge van Slijm, Steen, en daerdoor verweckte etter of geronnen bloed.« Verder wordt nog uit de Heel-konste van Paré een geval verhaald van anurie of beter ischurie tengevolge van prostaathypertrophie, waarvan van Beverwijck weder vele «exempelen« uit eigen ervaring kende.

Dat door verlies van sensibiliteit van de blaas, [wat door Galenus was beweerd, maar door Fernelius bestreden] wel degelijk anurie kan ontstaan, daarvan had van Beverwijck zelf een voorbeeld gezien in «een krijghsman, die, geschoten zijnde in de wervelbeenderen van de lenden, in een algemeene Lammigheyt van de leden, die daer onder waren, verviel« en dientengevolge ischurie vertoonde. «Na sijn overlyden, werde bevonden, dat de blaes door groote menighte van water bovenmate seer ghespannen was, en uyt sijn eygen plaets tot by de navel, daer de swellingh haer vertoont hadde, was opgeklommen.« Klaarblijkelijk heeft van Beverwijck, toen zich «een groot geswel ontrent de navel openbaerde«, dit niet als de blaas herkend: waarom toch heeft hij hem anders niet gekatheteriseerd? Het gevaar voor secundaire hydronephrose en uraemie bij de ischurie is onzen medicus bekend.

---

rurgia« in «Opera omnia« p. 108). De genoemde chirurgijn, Jacobus Blockius, gebruikte een trocart ook bij punctie van de hydrokèle.

1) Ook deze methode is reeds in de oudheid toegepast. Cf. Fred. Helfreich «Geschichte der Chirurgie« in «Handb. z. Gesch. d. Med.« (Dl. III, p. 229).

In het volgend hoofdstuk wordt vermeld het «ontloopen van 't water« «sonder gevoelen van scherpigheyt of snijden,« waarvan de oorzaak kan schuilen in «slappigheyt van de sluytspier, ofte de zenuwen die uyt de Lendenen het gevoelen, en bewegen den gemelten Spier aen-brengen.« De «Koude Pisse« wordt daarna besproken, waarbij het «Water met pijn en snijdinge, drops-gewijs gestadigh [wordt] afgeset;« en het Bloedigh Water,« dat wanneer ten minste geen trauma of het gebruik van «Spaensche vlieg« (zoowel uit- als inwendig) voorafging, wijst op een steentje in de nier, en dàt met meerder zekerheid, wanneer het bloed na groote lichaamsbeweging wordt geloosd.

Differentieel-diagnostisch wordt hierbij de belangrijke vraag, of het bloed of etter uit de blaas, dan wel uit de nier komt, besproken. «Sulcks,« zegt van Beverwijck, «is uyt de vermenginghe te mercken. Want als het bloedt van de nieren daelt, dan is het volkomentlijck onder het water vermenght, ende schijnt waterigh Bloedt, hetwelck daerna met een roode wolck besinckt; gelijck het oock doet in de Sweringhe, het water terstont sich gantsch bleyck en slymerigh vertoonende, doch daerna mede besinckende. Maer als het Bloet ofte de Etter uyt den Sluyt-spier voortkomt, dan en is gheen van beyde recht onder het water vermenght, maer is van het selve wat ghescheyden, het Bloet klontert onder in 't glas, alwaer de Etter als slijm aenkleeft. Behalven dat oock de plaets door de Pyn insonderheyt wert aengewesen.«

Met de beruchte «Opstijginge van de Lijf-moeder« komt van Beverwijck nu op gynaecologisch gebied. Gelijk uit dit hoofdstuk blijkt, heeft onze medicus het befaamde rondzwerven van den uterus, dat reeds lang vóór hem door den lijfarts van Philips II van Spanje, Louis Mercado (1522—1606) was bestreden, tot in zijn uiterste consequenties aanvaard. Van Beverwijck ziet niet in, waarom de baarmoeder niet evengoed kan «opstijghen« als uitzakken. Had niet Fernelius getuigd, «door klachten en bidden van de vrouwen beweeght zijnde, selve dickwils gevoelt te hebben, dat de Lijfmoeder, als een kloot teghen de Maegh opstiet, en deselve swaerlick benaeuwde.« «En sulcks« zegt hij «en behoeft niet vreemder te schijnen, als dat sy nederschiet, en som-tijts geheel uyt-schiet.« Dat de banden van den uterus dit zouden beletten, gelijk Galenus beweert, acht hij onjuist, daar, gelijk de uitzakking bewijst, deze zeer rekbaar zijn.

Het «ophouden van 't Zaet of Bloet,« dat, bedervend tot vergif, den uterus prikkelt, alsook het ophouden van den «Witte-vloet« wordt

gezegd de opstijging te kunnen veroorzaken. Maar ook bij gehuwde vrouwen en overigens gezonde meisjes, «die wat heet gebakert, en krevelachtig van aert zijn, en kan de Lijfmoeder haer niet wel stil, en statigh houden.« Praedisponeerend werken mede te weelderig leven, psychische aandoeningen en sexueele prikkels.

Als «Teyckenen« worden de bekende symptomen der hysterie vermeld, waaronder als een der meest kenmerkende wordt genoemd de globus hystericus, een gevoel van te zullen stikken, waarvan de reden is, «niet dat de Lijfmoeder, gelijck sy meenen, haer in de Keel komt, maer dat de quaetaardighe dampen de Keelspieren vervollen.«

Uit het hoofdstuk over de «Maendtstonden« is alleen vermeldenswaard, dat van Beverwijck deze houdt voor «het overschot van het laetste voedsel der vleysighe Deelen«, een loozing van een overmaat van bloed, dat door het lichaam niet wordt verbruikt, en dat «de Vrouwen, die swanger gaen, losen door de aderen van den hals« en «de Maeghden ende die niet bevrucht en zijn, door de lijfmoeder.«

In tegenstelling met wat men uit 't laatste zou kunnen concludeeren, is van Beverwijck het ophouden der menstruatie na de bevruchting wel bekend, en eveneens de vele oorzaken, welke ook vóór 't climacterium en buiten de graviditeit amenorrhoe kunnen verwekken, als mede de nerveuze klachten, waarmee dit verschijnsel vaak gepaard gaat.

Uitvoerig is onze schrijver ook over de metrorrhagie, die naar hij meent kan voortkomen «uyt alle oirsaken, die het Bloedt konnen verhitten, verdunnen, ende driftigh maken, waerdoor de mondekens van de aderen soo gheopent werden, dat de kracht van de nature het ontschieten niet en kan beletten.« Als praedisponeerende momenten worden genoemd dansen, springen e.a. excessieve bewegingen, zware arbeid, verder trauma, misdracht, enz. De vloed kan rood van kleur, maar ook rose, geel, bruin, zijn, reukeloos of stinkend; soms is hij wel scherp en bijtend. Als een der oorzaken wordt genoemd een verzwering, die bijwijlen in kanker overgaat. Bij oude vrouwen is deze ziekte meest doodelijk.

Bij de «algemeyne teelinge« vinden we een reeks van dingen vermeld, welke onvruchtbaarheid kunnen veroorzaken, als: «te groote wijdte, naeuwigheyt, sluytinge, verdraeyingh van den hals of krop des Lijfmoeders (gelijck ick bevonden hebbe te geschieden door het al te veel gebruyck van veel verkouwende spijse), als oock, dat de Lijfmoeder al te heet, ende graeyigh is, waerdoor de stonden (die het Zaet voeden) weynigh zijn, ende doen schrijnen: gelijck sy oock op-

houden of vermindert worden, wanneer deselve te kout is. Hebbe evenwel bevonden, dat de Onvruchtbaerheydt in de Vrouwe hier te Lande meestendeel spruyt uyt al te groote Vochtigheydt des Lijfmoeders, waerdoor sy, niet alleen haer eygen Bloedt te waterigh maeckt: maer oock het Zaet niet en behoudt« 1).

Als casuistiek op gynaecologisch gebied wordt op een andere plaats een geval medegedeeld van een «Mola ofte Vleysch-klomp uyt de Lijfmoeder.« De lijderes, vertelt van Beverwijck, had «negen maenden aen malkanderen ghegaen aen de Vloet, voelden somtijts, endeinsonderheydt op 't laetste, met swellinghe van de Borsten, in den Buyck, die geheel dick en hardt was, groote treckinge, ende meest onder na de Lijfmoeder.« Na de inwendige aanwending van eenige geneesmiddelen werd zij eerst slechts een «weynigh«, maar daarna «veel water quijt, evenwel met groote qualickheyt. Maer 't ghene haer al de verlichtinge bybracht, was, dat sy quijt werden een stuck vleysch, wegende ruym drie pont, vol van Bellen, die geheel dun van Vliesch waren, ende vol water ghespannen. Waerna den Buyck allencxkens versacht, en de Vrouw genesen is« 2).

Uit de literatuur wordt overgenomen een «wonderlijck exempel van een steene kint«, n.l. het geval van een buitenbaarmoederlijke zwangerschap bij een vrouw, die reeds 38 jaar oud was geworden zonder ooit te hebben «gedragen«, met opvolgende ruptuur van den vruchtzak in de 10de maand, waarna de vrouw nog drie jaren ziekelijk was «klagende over haer ongesontheyt, hardigheyt, swellingh, krimpinge in den Buyck, en van de swaerte, dewelcke by haer selven beweeglijck zijnde, nadat sy haer lichaem roerde, nu aen d'een, nu aen d'ander zijde sackte.« «Overleden nae 28 jaer van dit groot gaen is in den opgesneden buyck bevonden een Lyf-moeder geheel rouw, van verscheyde verwen, en hart als een steen; en wederom die geopent zijnde, naedat het scheermes tegen-gehouden was van een steenachtige stoffe, is ten laetsten uytgetrocken een vrucht met welgemaeckte leden, en op deselfde plaetse, daer andere, staende, maer by nae steenigh, al-soo

---

1) Op een andere plaats geeft van Beverwijck nog aan, dat de onvruchtbaarheid der vrouw ook een gevolg zou kunnen zijn hiervan, dat het omentum geschoten was tusschen uterus en blaas. (Hippocrates).

2) In de «Idea« (p. 359) wordt de «Mola« een nabootsing der graviditeit genoemd en geweten aan het bedorven of ziek zijn van het mannelijk zaad, «quod alimentum quidem trahere, nihil vere conformare potest«. Andere achtten het een vrucht ontstaan uit alleenlijk «semen muliebre«. Klaarblijkelijk wordt ook het fibromyoom hier onder de «mola« gerekend.

evenwel, dat de Hooft-beenden, als Hoornen, tusschen beyde bloncken, en het Ingewant, Herte, Hersenen, haren natuerlijcken stant behouden hadden, behalven dat sy uytermaten verhardt waren, evenwel soo veel niet als de uytwendige Deelen.« De vermelde bevinding bij de sectie, dat het kind zich nog in utero bevond, zal wel een vergissing zijn van den historieschrijver De Thou, aan wien van Beverwijck dit verhaal ontleende, daar toch anders wel een uitdrijving van de vrucht zou zijn gevolgd. 1)

Een afzonderlijk boek is in de «Schat der Ongesontheyt« gewijd aan de «Gichte ofte flerecyn«, d. i. een «Pijn in de Vliesige deelen der Gewrichten, die met Poosen gemeenlijck wederkomt.« «De aert van dese sieckte is so hartneckig, dat als sy eens yemant heeft besocht, denselfden seer lichtelijck weder komt besoecken, al is 't ook, dat sy somtijdts eenige maenden achterblijft, en haren Waert schijnt vergeten te hebben.«

Wat de oorzaak van de pijn aangaat, bestrijdt van Beverwijck de oude Galeensche leer, dat zij zou worden verwekt door de rekking van de gewrichtsbanden en vliezen, ten gevolge van het in het gewricht uitgestorte vocht. Veeleer, meent hij, ontstaat de pijn door het bijten van de gevoelige, vliezige deelen door een «scherpe en sultige vochtigheydt.« (Fernelius). Dat een bloote afwijking in de qualiteiten de jicht zou verwekken, wil hij evenmin toegeven, hoewel hij niet ontkent dat een arthritis daarvan het gevolg kan zijn. Maar «niet alle Pijn in de gewrichten«, merkt van Beverwijck terecht op, «behoort voor Gichte gekeurt te wesen.« Deze ontstaat immers slechts dan als «de ingesoncken

---

1) Als een curiosum neem ik hier nog op het verhaal van een «wanschepsel« door van Beverwijck zelf niet vermeld, maar dat toch in zijn tijd in Dordrecht geboren is, en zoo grooten indruk heeft gemaakt op de Dordtenaren, dat een der stadsgeschiedenissen het geval uitvoerig verhaalt: «In 't jaar 1641 is binnen Dordrecht in den Harmansuysstraet, in een steeghje, genaemt het Borgemeesters Poortie een wanschepsel geboren, van een Vrouw die van de Gemeynte gehouden wert: Dit kint quam ter werelt, hebbende het aengesicht de gedaente van een uyl, sonder hals, syn oogen stonden recht in syn voorhooft, het hadt twee Hayrlocken, elcke Lock anderhalf vierendeel Langh, syn Hayr hingh over syn voorhooft, als het gemaeckte hayr ofte de garsette van de Joffrouwen, het had achter op syn Hooft eenig huyt van vleesch die gebreyt was, gelyck de Vrouwen haer hayr vlechten, het hadde oock achter op syn Lyf eenen staert van vleesch en wees met syn twee voorste vingeren op de menschen. Veel menschen binnen Dordrecht hebben dit Kint gesien; wat voor beduidingh dat dit is of wesen sal, dat is de Almachtige God bekent«. «Geschiedenis van Dordrecht tot 1652«, waarschijnlijk geschreven door Matthijs Berck, pensionaris der stad. (H. S,)

Vochtigheydt in de gevoelicke Deelen der Gewrichten zijpende, en deselvige spannende, ende prickelende, hevige pyn verweckt.«

De vraag, welke wel die vochtigheid zou zijn, wordt nu uitvoerig besproken. De «oude Geneesmeesters«, zegt hij, meenden als zoodanig te moeten aannemen «de vier Vochtigheden, die in het Bloedt zijn, wanneer eenige van deselve uyt de aderen, gelijck by Sprinck-vloet het water uyt de rivier, overvloeyen.« En wel, òf «het door Slijm en Gal in de aderkens bedorven Bloet« (Hippocrates), òf een «slijmerige vochtigheydt, daer wat Gal onder vermenght is« (Galenus), òf ten slotte een simpele overmaat van een der lichaamsvochten. Maar onze medicus meent, dat zij, die dit met de Ouden aannemen, dwalen. «Want al is 't, dat nae overvloet van bysondere Vochtigheden deselvige in de Gewrichten konnen vloeyen; soo en zijn evenwel die geen Oorsaeck van de Gichte, maer werden alleen van de sultige Wey (die wy terstont sullen aenwijsen) medegevoert, ofte door de Pyn ingetrocken. En dat die Vochtigheyt, dewelcke het geswel maeckt, eygentlick de pijn-makende Stoffe niet en is, blijckt daeruyt, dat in 't beginsel, al eer 't Lidt swelt, de meeste pijn is, en dat deselve mindert, wanneer haer de swellinge openbaert.« Dat een dyscrasie der vochten niet in het spel is, kan men ook hieruit besluiten, dat deze bij velen wordt gevonden, zonder dat zij door jicht worden gekweld.

«Om de Sake wel te ontleden,« vervolgt onze medicus, «soo sullen wy gaen door al de Vochtigheden, beginnende van de suyverste, dewelcke eygentlick den naem van Bloet heeft.« Het bloed nu, meent hij, kan wel niet het de ziekte verwekkend vocht zijn. Niet zoo spoedig zou het toch in een zoo groote quantiteit naar de pezige deelen, die weinig tot hyperaemie neigen, kunnen worden gezonden. En daar komende zou deze «sachte ende malsche vochtigheydt een soo groote en scherpe pijn« niet veroorzaken. Veeleer zouden «sweringen« ontstaan, «dewijl geen Vochtigheydt lichter in Etter verandert, als het Bloedt.«

«Meerder reden schijnter te wesen voor de Gal«, welke toch «dapper scherp, bijtende en af-schrappende is,« en dus ook «alderbequaemst om soo scherpe Pijn, gelijck in de Gichte is, te verwecken.« Maar ook deze zoude eer «sweringen als swellinghe« verwekken. Tegen de zwarte gal pleit de nauwheid der wegen, door welke het bloed naar de gewrichten vloeit, zoodat «een dicke en grove Vochtigheyt daardoor soo lichtelyck [niet] soude sacken.« In het slijm wordt ten slotte door Fernelius het oorzakelijk moment gezocht. Van Beverwijck evenwel is van oordeel, dat «de koude slijmerigheydt, als tot beweginge onbequaem

zijnde«, niet zoo snel het gewricht zou kunnen overvallen en weer daaruit verdwijnen, terwijl ook de verschijnselen, welke de jicht vertoont, «geen koude, maer wel hitte te kennen geven.«

Onjuist acht van Beverwijck eveneens de oplossing, door Sachetus geboden, die als oorzaak aanwijst in «eenige onsuyvere ende vremde Stoffe,« welke onder het bloed vermengd zoude zijn: «wat onsuyvers, rauw, en ongekoockt, hetwelcke ofte door syn menighte, ofte door swackigheyt van natuerlicke wermte niet en heeft konnen verdouwt, gescheyden en uytgedreven werden.« Maar «noch Bloet, noch ook rauwe Vochtigheyt«, meent onze schrijver, «konnen by haer selve Gichte veroorsaken; 't en zy wy aennemen de naerder verklaringe, te weten, dat in die rauwigheyt eenige sultigheyt verborgen is, de rechte stoffe van Graveel, en Gichte, waerom sy oock dickwils te samen gaen, en alleen verschillen, dat de sultige stoffen in de Gewrichten, ofte de Nieren blijft steken.«

Deze laatst genoemde «sultige wey,« d.i. een «wey, die doordrongen is met een scherpe zoutigheydt«, van welks aard de onderscheidenheid der jichtige gewrichtsontstekingen afhangt, noemt dan van Beverwijck de waarachtige oorzaak der jicht. En hij prijst den «Wonderbaerlicken Paracelsus«, die heeft gemeend, dat de jicht «groeyt uyt zout,« tegelijk met het voedsel naar de gewrichten gevoerd.

Deze «sultige« onzuiverheid van het bloed kan in het lichaam ontstaan op onderscheiden wijzen: verkeerde levenswijze (brassen, psychische en sexueele excessen), slechte digestie, opstopping van stonden en speen, in welk geval dan« het water genoegh uytwijst van de bedorvenheyt der vochtigheden in de aderen.« Maar ook in het hoofd «so van binnen, als van buyten 't Beckenneel« kunnen deze stoffen ontstaan, en «sackend uyt het Hooft« op de gewrichten, of daarheen gevoerd door de slagaderen, komen zij in het gewricht te «stremmen.« De materie der «sultige« stof zelve wordt, met het voedsel ingenomen, door de vertering verdund, aldus wordende tot «een geest ofte wint.«

Een afzonderlijk tractaat is door van Beverwijck aan de «Blauw-schuyt« gewijd, dat we evenals het «Steenstuck« later als een gewoon kapittel in de «Schat der Ongesontheyt« terugvinden. Zoo belangrijk, als «De Calculo,« is dit geschriftje evenwel niet; vandaar dat een uitvoerige bespreking, gelijk over het eerstgenoemde werd gegeven, voor de «Blauw-schuyt« niet noodig is.

De «Blauw-schuyt« zegt van Beverwijck is de ziekte die voor de Noordelijke landen endemisch 1) is, en «bestaet in een quaetaerdighe

1) Van Beverwijck merkt hierbij tevens op, dat het onderscheid tusschen en-

en verborgene hoedanigheyt, dewelcke door 't geheele Lichaem insonderheyt de Deelen, die 't voedsel bestieren, verspreyt is, spruytende uyt Melancholijcke grove en weyachtighe vochtigheydt, vergeselschapt van swaermoedigheyt der geesten, swaerte in de beenen, vermoeytheyt over 't gansche lichaem, benautheyt op de borst, bedervinge in 't tantvleysch, stinckenden aessem, en blauwe vlacken voornamelick aen de beenen« 1).

De ziekmakende oorzaak is vooral ongeschikte, niet wel verteerbare spijs (gezouten en gerookt vleesch, garstig en rauw spek, gedroogde visch, bedorven koren, erwten en boonen, etc.), die kwade vochten verwekt, waarvan milt en lever het bloed niet vermogen te zuiveren. Dat het bloed bedorven is blijkt bij de aderlating; dat de bloedwei onzuiver is, uit de urine-afwijkingen. Van de uitwendige momenten worden, behalve ongezonde spijs, nog genoemd koude en vochtige, «brackige« woonplaats, te weinig lichaamsbeweging of rust, psychische depressie. Door drinken uit hetzelfde glas, e.a. gemeenzaamheden met een lijder aan blauwschuit, kan ook de ziektekiem in het lichaam worden ontvangen.

Bij de diagnose wordt erop gewezen, dat de ziekte in den beginne wanneer zij juist het lichtst te genezen is, vaak moeilijk is te herkennen, alsook op het ontbreken van symptomen, terwijl toch blijkt (soms ex juvantibus!) dat er blauwschuit bestond. Bij niet typisch verloopende en op de gewone middelen niet reageerende ziekte, dient men dus hieraan te denken, vooral als de lijder uit een streek komt, waar de blauwschuit endemisch voorkomt.

Van de symptomen, welke bekend mogen worden verondersteld, worden als karakteristiek genoemd de, in een later stadium optredende, buikpijnen, «door welckers felligheyt [de buik] schijnt te scheuren, waer van oock de naam van Scheur-buyck gekomen is.« Vaak toont de urine zoo typische veranderingen, dat men alleen daarop de diagnose kan stellen. In het water, zegt onze schrijver, «dat klaer, ofte dick, oock bleyck, ofte geelachtigh, ende anders gesont schijnt, en drijft geen wolck, ofte en leyt niet op de gront, 't gene Hippocrates vereyscht, te weten, dat het besonken zy wit, lucht, eenparig, en niet stinckende:

---

demie en epidemie niet principieel is, daar toch endemische ziekten (als voorbeeld worden genoemd de «zweetende ziekte« en de «pocken«, d.i. de «Spaensche pocken« of lues) in bepaalde omstandigheden in andere landen epidemieën kunnen verwekken.

1) Van deze blauwe huidvlekken zou, volgens onzen schrijver, deze ziekte haar naam van «blauw-schuyt« hebben gekregen.

maer men siet onder in 't water liggen eenigh swaer, en grof slijm, ghelijck ofte het uyt swaerte daer gezackt, en niet door de Nature gescheyden was. Hier onder drijft veeltijts, gelijck grof-meel, ende wit, ofte roodachtigh zant, 't welk, als het glas gedraeyt wert, al volght, gelijck oock het slijm, sonder datter yet aen het glas blijft hangen. Soo dat het gemeen seggen, een quaet teycken te wesen in de sieckten, als het Water niet aen en slaet, hierin waerachtigh valt.« — Ter genezing wordt het gebruik van allerlei groene kruiden aanbevolen.

Hiermede eindigen wij onze beschouwingen over de «Schat der Ongesontheyt,« een geschrift, dat veel minder oorspronkelijk is, dan het «Steenstuck,« maar mij toch cultuur-historisch belangwekkend genoeg schijnt, omdat het ons beter dan eenig ander werk een inzicht geeft in het medisch denken en kunnen in het begin der XVIIde eeuw.

HOOFDSTUK VIII.

HEEL-KONSTE.

De moderne internist, die, bij zijn praktijk gewend aan vele bijkans ontmoedigende, teleurstellingen, [van falen ondanks scherpzinnig-diagnostisch onderzoek, van een onmogelijk kunnen helpen, waar toch de aard der ziekte hem bekend is], wel eens met afgunst ziet naar zijn chirurgischen ambtsbroeder, die er in zijn sfeer zooveel gunstiger voorstaat, — hij moge zich troosten met de ervaring van den historicus, dat het immer zoo is geweest. Ook van Beverwijck, die toch niet weinig groot ging op wat zijn kunst vermocht, die blufte op zijn erkennen en wegnemen van de «oorzaken« der ziekte — ook al blijkt hij voor den nieuweren arts maar al te vaak feitelijk niet het minste inzicht te hebben gehad in het wezenlijke der aandoeningen en afwijkingen, die den mensch ziek maakten — moet toch in zijn «Lof der Chirurgie« toestemmen, dat de heelkunst in diagnostisch zoowel als in therapeutisch opzicht de interne geneeskunst verre vooruit was: «Selver een Geneesmeester, die noch onervaren is, [en deze alleen?] dewijl de sieckten, daer hy over gaet, van binnen zijn, en in 't lichaem verborgen, slaet dickwils na deselve, gelijck een blinde na 't ey.« «Maer een Heelmeester kan de gebreken, daer hy over gehaelt wert, sien, voelen, ende tasten. Daerbenevens is de uytkomst van de Heelkonste geheel klaer ende seker. Als een siecken genesen is, soo werdt dickwils in twijffel ghetrocken (insonderheyt by degene, die niet geerne van gelt en scheyden), of het de middelen gedaen hebben, of de kracht van een goede nature: maer in ghebreken, daer een Heelmeester over gaet, en kan men sulcks de nature alleen niet toeschrijven. Want geen diepe wonde kan van selfs heelen; geen gebroken been van selfs te samen gevoeght, en dat uyter lidt is van selfs, en sonder de konstighe handt van een goet meester ingeset werden.«

De voorsprong, dien de heelkunde, dank zij haar object zelve, boven de interne geneeskunde immer had, demonstreert zich mede in de uiteenzettingen, welke van Beverwijcks «Heelkonste« geeft. Wel

worden ook hier wonderlijke verklaringen van het ziekteproces, en, ingevolge daarvan, wonderlijke behandelingsmethoden niet gemist, maar toch staat de XXste-eeuwsche medicus tegenover deze chirurgische beschouwingen veel minder vreemd, dan tegenover de interne pathologie en therapie.

Reeds het eerste hoofdstuk, dat over de «verbrandtheyt« handelt en daarbij de bekende drie graden — het eerst door Valesco de Taranta onderscheiden — noemt, toont aan, dat we ons hier in een sfeer van medisch denken en ervaren bevinden, waar de ontwikkeling reeds verder is voortgeschreden. Dat de verklaring der feiten onjuist is; dat de blaasvorming wordt gezegd tot stand te komen, doordat het vocht door de kracht van het vuur zoekt uit te vliegen, maar door de opperhuid wordt tegengehouden; dat de necrose alleen aan een totaal verlies en vervliegen van het vocht wordt toegeschreven, — dàt kan ons niet verwonderen. Juist is daarentegen weer, dat het gevaar evenredig wordt genoemd met den graad en de uitgebreidheid van de verbranding. Bij de therapie wordt de aanwending van koude (door de Arabieren aanbevolen) niet geschikt genoemd, dewijl door deze (gelijk reeds Bernard de Gordon had opgemerkt) de pijn en anderen verschijnselen eer verergeren. Beter is het den brand, want altijd worden immers «eenighe kleine stucxkens van het Vyer het gebrande deel in-gedruckt« (het Empyreuma der Grieken!), met verwarmende middelen uit te trekken (Paré). De blaren dienen niet direct, maar na drie dagen geopend (wanneer reeds het «op-velleken« zich gaat herstellen), behalve waar een verbranding van den derden graad bestaat. Bij diep gaande verbranding wordt een opening van alle blaren en opdrogende middelen aanbevolen, zoo noodig, ook «scherven« om het vocht uit te laten en aan de heelmiddelen een weg te bereiden.

Een kolossale verwarring schijnt den modernen medicus te bestaan ten opzichte van 't «Geswel ofte swellinghe,« hetwelk, naar van Beverwijck, zegt «een ghebreck is, waer in de Deelen onses lichaems van haer natuyrlyck wesen, en ghedaente afwijcken, door toevloeyingh ofte vergadering van eenighe Stoffe, die haer doet opswellen.« Deze kunnen zijn vocht, wind of vaste stof; het vocht wederom bloed, water of een der vier humores; de vaste stof vleezig, vliezig, beenig etc. «Maer«, zegt van Beverwijck, «alsoo die dinghen uyt vochtigheden haren oorspronck trecken, soo sullen wy soodanighe geswellen met de eerste vervoegen, ende houden voor de derde soorte van ghewellen; te weten, als de vaste Deelen uyt haer plaets in een andere schieten, ende die doen opgeven« (i. e. herniae, varices, aneurysma, exostosis, bult.)

«De gemeenste geswellen komen uyt de vier vochtigheden«; en deze worden daarom door van Beverwijck het eerst besproken. Zij kunnen langzaam of snel ontstaan; door een overschot van niet verteerd voedsel, òf door toevloeiïng; door aantrekking van het zieke deel, òf door «sinckinghe« d. i. een zakken van het onnutte vocht naar het zwakke lichaamsdeel. Wat de «Teyckenen« betreft, wijst snel opkomen op toezending, waarbij het tevens aanwezig zijn van pijn, den katarrh aangeeft; de zwellingen, door vergadering ontstaan, groeien veel langzamer!

De prognose hangt af van de plaats, de grootte en de hardheid (welke een ongunstig teeken is). Wanneer de zwelling ondanks de aangewende heelmiddelen niet spoedig teruggaat, kan zij òf door «onghevoeligh uytwaessemen« weer langzaam verdwijnen òf in ettering, bederving, en verharding overgaan. De ettering is van deze laatste drie overgangen het gunstigste, omdat daarbij een verandering werd geacht tot stand te komen van de kwade in een betere stof, terwijl verharding erop wijst, dat de materie te rauw is, en niet verzacht noch gekookt kan worden. Gevaarlijk wordt evenwel toch de ettering, als zij in plaats van naar buiten naar binnen doorbreekt. Bruin of blauw worden wijst op «bederving«; pijn en koorts op de metamorphose in etter, omdat daartoe een «koking« van noode is, en als gevolg daarvan een pijnverwekkende uitzetting van de stof optreedt.

Welk een verwarring op dit gebied bestaat, welk een wonderlijke veelheid en onderscheidenheid van «tumoren« hier worden dooreengeworpen, blijkt uit de opsomming van wat al den inhoud van zulk een «Aposteunye« kan vormen, waaruit blijkt, dat niet alleen de koude abscessen, de phlegmonen, de furunkels etc., maar ook de atheromen, dermoïd-cysten, teratomen en dergelijke hier worden ondergebracht. Ook kolen, hout en schelpen, zouden wel in de Aposteunye zijn gevonden; maar, meent van Beverwijck, zoo iets is onnatuurlijk, en «moet sonder twijfel de Toovery« worden toegeschreven.

Een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan het «Bloetgeswel of Phlegmone,« dat uit een overmaat van bloed zou ontstaan, waaruit dan ook de verschijnselen (hitte, roodheid, pijnlijkheid, klopping) zijn te verklaren. «Een heete Vloet,« zoo legt de schrijver nader uit, «als sy op de Spieren komt, soo werden eerst de grootste Slaghaderen vervult, ende ghespannen, daerna de Kleyne ende dan de Aderen. Wanneer het Bloedt in deselvighe vast steeckt, ende in sulcken overvloet, dat het daerin niet langher en kan ghehouden werden, dan uyt-waessemt een deel van het dunste ende waterighste door de rocken (die haer onsien-

licke gaetjens hebben) van de Aderen, en een deel leckter uyt de mondekens van de uyterste kleynste Aderkens, die in 't vleysch uytgaen. En het Bloedt aldus in menighte buyten sijn natuerlycke plaets zijnde, ontsteeckt de naeste Deelen, met pijn, spanningh en kloppinge.«

De hitte onstaat door de «menighte van het Bloet,« alsmede door de verstopping van de onzichtbare gaatjens door de grofste bestanddeelen, zoodat dientengevolge de heete dampen niet kunnen worden «verlucht, noch na behooren ontlast.« Uit den overmatigen rijkdom aan bloed komen ook de roodheid en de spanning voort, welke het gezwel op het zien en bij de palpatie vertoont. Door de spanning en mede door de «brant« van het deel ontstaat de pijnlijkheid, en uit de klopping der slagaderen de klopping of kloppende pijn, welke de lijder in het ontstoken deel waarneemt, en die heviger en grooter wordt, wanneer bij de ettervorming het bloed nog meer wordt verhit en gaat koken, zoodat het «oock meerder plaets beslaet.« Deze ettering en rijping van het gezwel komt te eerder, naarmate het deel vleeziger is, en blijft langer uit, wanneer het pezig is.

De prognose hangt af van de ligging en plaats van het gezwel, en ook van den overgang in etter of verdwijnen «door onghevoelighe uytwaesseming« (resolutie). Gevaarlijk wordt de toestand, «wanneer de onstekinghe, uytwendigh zijnde, verdwijnt, ende na binnen haren wijck neemt; ofte dat de natuerlijcke wermte overwonnen ende uytgebluscht zijnde, het lidt verrot, ende het kout-vyer krijght, so dat, indien het niet terstont gesteuyt, ofte het lidt afgeset en wert, het lichaem gevaer van de doodt loopt.« Ook de mogelijkheid van «verharding,« d.i. overgaan in een tumor, wordt aangenomen; en dit zou o.a. kunnen gebeuren, wanneer in den beginne al te sterk inwerkende middelen werden aangewend.

Onder het hoofd «Vleysch-geswellen« worden behandeld, wat men daar niet licht zoude zoeken, t.w. de «swaer-lijvigheyt,« waarvan dan mag worden gesproken, «als het lichaem soo dapper aenneemt, dat het in syn werckinghe daerdoor verhindert, ende belet wert.« De oorzakelijke momenten zijn de overmatige bloedrijkdom van het lichaam, en «ledigheyt,« alsmede «ghebruyck van veel ende voedtsame spijse.« Dit laatste is evenwel niet immer bij vetlijvigen het geval, «want men siet somtijdts, dat de groote Eters wel mager blijven, ende andere, die niet veel en eten, vet werden.«

Als curiosum wordt ten slotte in dit kapittel medegedeeld een geval van een «Vleysighen Aenwas, die wonderbaerlick groot ghegroeyt ende gheluckelijck genesen is. Een Vrouwe, swanger zijnde, werde in

haer aengesicht gheslagen met een Ossenlonge, waer door sy verschrickende, haer hant (gelijck der Vrouwen gewoonte is) streeck achter aen haer Dye. Op deselfde plaets hadde het dochterken, daer sy van verloste, elf of twaelf Puyskens, ghelijck kleyne Wratten, die niet en vergrooteden, als na haer tweede kraem, oudt zijnde drie-en-twintigh jaer, tot haren ouderdom van vier en veertigh jaren, dat het afgeset werde. Drie jaren te voren, was in 't geswel een pest-kole geslagen, en die genesen zijnde, nam het ongelijck meerder toe, als het te voren gedaen hadde. Den hals van dezen Aenwas, heel dick zijnde, werde seer vast gebonden, en 's anderen daeghs door den ervarenen en loffelijcken Heelmeester Nicolaes Scavart, met een krom mes, konstigh afgesneden, niet sonder een groote bloetstortinge, also my de aderen dochten bijna de dickte van een pinck te hebben.« De «aenwas« woog 27 pond, en werd, gelijk Balen vermeldt, in de «Snij- en Ontleedplaats der Heelmeesteren« als rariteit bewaard. 1) De vrouw leefde nog, toen van Beverwijck in 1641 zijn «Heelkonste« schreef, d.i. dus 18 jaren na de operatie, «sonder sedert eenigh mangel gehad te hebben.«

Over «Boesem ofte Holligheyt,« en over «Fistel ofte Loopent Gat« handelen de volgende kapittels. De «Boesem« zou ontstaan bij «niet bij tijdts geloosd« worden van de etter, die daardoor «een scherpe en in-etende kracht krijght, waerdoor hy den wegh, die hem van buyten gesloten is, binnen soeckt, en verwijdt de holligheydt, daer hy in besloten is.« De prognose hangt af van den aard van den etter, alsook van het al of niet «diep nedersincken«, waardoor een «fistel ofte loopent gat« ontstaat, d. i. «een holle, lange, diepe en pijpsgewijse sweringe, met harde kanten rontsom beset.« In diepte en verloop, welke men door middel van het «Prouvet of Proefijser« kan leeren kennen, vertoonen de fistels een groote verscheidenheid; sommige eindigen aan peesachtige deelen of vaten, andere daarentegen gaan tot op het been of het «ingewant.« Wanneer verschillende fistels bestaan, kan de eventueele communicatie òf met 't genoemde prouvet òf door de inspuiting van eenig vocht worden erkend. Maar ook nog andere teekenen bestaan, waaruit het den medicus mogelijk is te weten te komen, tot hoe diep de fistel reikt: «Indien 't gene«, zegt van Beverwijck, «'t

1) «Den Vleysigen aanwas, wegende 27 Pond, in 't jaar 1623 door Mr. Niklaas Scavart, een Vrouw, woonende in Sarisgang, afgenomen, die wy zelfs noch veel Jaren daerna, gezond zijnde hebben zien leven«. (Balen, «Beschrijving van Dordrecht« p. 658.)

welck met het proef-yser geraeckt wert, sacht is, en d' etter, die het geeft, wit en veel is, sulcks beteeckent, dat de Fistel alleen door het Vleysch gaet. Maer als deselvige een Zenuwe raeckt, dan valter een groote pijn, wanneer men de diepte navorscht, en de etter, die daer uyt komt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; en de werckinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel trager. By aldien de Fistel tot het Been toe komt, dan valt 'er pijn in 't ondersoecken, ende 't gene, daer het Proef-yser tegen stoot, is hart, ende houdt tegen. Het welck oock even, ende gelijck bevonden wert, indien dat 'er noch geen Caries, ofte bedervinge in 't Been en is. Dan als de verdorvenheyt het Been mede aengetast heeft, dan wert het in 't aenroeren rouw ende ongelijck bevonden, ende de uytvloeyende etter is bruyn, ende stinckende. Maer wanneer de Fistel een Ader, ofte Slaghader komt te raecken, ende dat die noch niet door-ghegeten is, dan komt 'er etterige vochtigheydt uyt, als gist. Want het bloedt door de onsienlicke gaetjens uytwaessemende, wert vermengt met de vochtigheydt van de sweringe, ende daervan wert het gene uytloopt, gistachtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader doorgegeten is, soo geeftse somtijdts bloedt uyt; rooder, ende al springende, als het uyt een Slaghader komt; dicker ende bruynder, uyt een Ader.«

De prognose hangt af van de diepte en den ouderdom van de fistel. Bij sommige zou genezing niet gewenscht zijn, daar toch langs dezen weg kwade vochten uit het lichaam werden verwijderd, en dus ziekte voorkomen. Therapeutisch wordt bij niet diepgaande fistels splijting en verwijdering van het zieke vleesch aanbevolen, bij doordringen tot op het been, ook van het zieke been. Geen ongeschikte therapie derhalve.

Dan volgt een hoofdstuk over de «Rose« (Erysipelas), d. i. «een roosachtige rootheydt met grooten brandt, ende steeckte«, voortkomend uit galachtig bloed en «voortloopende over de Huyt, meestendeels plat«, maar «somtijdts (ook) blaes-gewijs opgeswollen, insonderheyt in 't aengesicht, en in de Oogen so verheven, dat sy als toegesloten zijn, ende het Hooft schijnt eens soo dick te wesen, waerdoor de mensch niet kenbaer en is. Begint ghemeenlijck met eenige huyveringhe, daer de Koortse dan dadelijck opvolght, met een spannende en stekende pijn.«

De prognose is niet steeds gunstig. Wanneer de roos «na binnen slaet« 1) of komt «op ontblooting van 't been« (d. i. bij een wond met

1) Deze dwaalmeening, die zich zelfs tot in onzen tijd bij het leekenpubliek nog heeft weten te handhaven, kwam voort uit de humoraal-pathologische opvatting

verplettering of bij caries van het been), dan zegt Hippocratis, dat «de Rose quaet is.« Ook wanneer er «Verrottinge ofte Sweringe« als complicatie der ziekte optreedt, of wel «de Rose rontsom gaet, als een swachtel ende sulcks in 't midden van 't lichaem gheschiet (E. zoster of omloop)« is de lijder niet buiten levensgevaar.

Uit galachtig bloed komt mede voort het «Springent-vyer« (Phlyctaena), «die haer in de huyt, ghelijck Verbrantheyt van ziedend water, met Puystkens ende Blaesjens op-werpt.« «Is te kennen aen de kleyne bladerkens, die ras met jeuksel uytslaen, ende doorbrekende, tranen een geelachtige vochtigheydt, de kanten verharden en vallen af, gelijck een korste.« Dit «phlyctaena« duurt meest slechts een paar dagen, maar kan, «als 't niet wel genesen wert, somtijdts in Hayr-worm komen te veranderen.« Laatstgenoemde (herpes of impetigo) dankt haar naam hieraan, dat zij «als een hayrighen-worm voortkruypt«, en «is een verheffinge in de Huyt, met roodigheydt, jeuksel, ende kleyne peuckelkens, gelijck als verwormt, ingegeten.«

Onder den naam «Kout-geswel« wordt het oedema genoemd: «een kout, bleyck, ende sacht geswel, dat het drucken van den Vingher wijckt, die daer putten inprent, sonder pijn, bestaende uyt koude slijmerigheydt, die in 't Bloedt is.« Het «Oedema« vindt meest zijn oorzaak in een gebrek der bloedbereidende organen (voornamelijk de lever), en is dientengevolge meest geen aandoening op zichzelf. maar een «toe-val« van Teringh, Watersucht, etc..

Op het «kout-geswel« volgt de bespreking van 't «Hartgeswel of Scirrhus«, dat verwekt wordt door een overmaat van zwarte gal d. i. het zwartste en zwaarste, meest aardachtige deel van het bloedt «'t welck als een ader gheopent is, onder in het becken op de gront leyt«, en waaruit ook de vaste deelen hun voedsel trekken. Deze scirrhus is «gantsch ongevoeligh, sonder eenige pijn en hart als steen«. De hardheid «komt door de grove en verharde stof, dewelcke oock de Deelen, daer sy rontsom in besloten is, allencxkens verdrooght en verhart«. De gevoelloosheid ontstaat door het dichtdrukken der zenuwen, zoodat de zielegeesten niet door kunnen dringen.

---

der Hippocratici, die in de huidziekten geen affectiones sui generis zagen, maar haar dachten voort te komen uit inwendige afwijkingen, uit een dyscrasie der vochten, waarbij de ziektesappen zich zouden neerzetten in de huid: een soort «salutair« verschijnsel dus, een poging tot zelfgenezing der natuur! Vandaar dat het zelfs schadelijk werd geacht het huidlijden radicaal te genezen, daar dan lichtelijk de dyscrasie tot ernstiger inwendig lijden voerde. Cf. Iwan Bloch «Geschichte der Hautkrankheiten in der neueren Zeit« («Handb.« Dl. III, p. 396).

Erger dan alle reeds genoemde «gheswellen« is evenwel de «Kancker.« Dit gezwel heeft den naam («Karkinoma«) ontvangen «uyt de ghelyckenisse, die [het] heeft met de krabbe. Want ghelyck deselve een ront lichaem heeft, ende pooten hier en daer verspreyt, vael van verwe, en die, 't gene sy met haer angels aengrijpt, vast houdt: soo is oock de Kancker een hart, ongelijck geswel, ront van ghedaente, vael van verwe, venijnigh van aert, soo vastghehecht in het Deel, die het besit, alsof het daer met hamers was ingheklopt, rontsom in gheswollen Aderen, als tacken, hier en daer uytghespreyt, de krabbepooten niet qualick ghelijckende.«

De kanker komt wel het meest voor in de mammae der vrouwen, «omdat sy van weghen haer sacht, losch ende spongyachtig wesen, de quade vochtigheydt lichtelick ontfangen.« Van den scirrhus onderscheidt hij zich door pijn, hitte, klopping, snellen groei. Het gevaarlijkst is de kanker, die openberst en zoo tot een «doorgesworen« kanker wordt, d.i. «een vuyle en stinckende sweringe, met geswollen, bruyne ende om-ghewelfde kanten. Geeft oock uyt een vuyle en stinckende Sanies, ofte waterige Etter.«

De prognose is immer ongunstig en geen therapie vermag hiertegen iets, behalve als 't gezwel niet diep gaat, «ende ront-om losch« is; dan helpt wel een flinke excisie van den geheelen tumor 1). Een voorbeeld van «volkomen genesinghe,« door uitsnijding, deelt van Beverwijck mee. De lijder was «een seker man, die uyt-sinckingen veel jaren een geswel hadde aen de wortel van den slincker Ooghtant, de groote van een Hasel-noot, hart, blaeuw, ende onghelijck, hetwelck half aen de Lip, half aen het Tant-vleysch vast was, soo dat men van buyten eenighe swellinge gewaer wierde. Hier quam by stekende Pyn, en andere Kenteyckenen van de Kancker.« Door afdrijvende- en zweetdrankjes, adstringeerende mondspoelingen en stovingen is eerst het lichaam «wel bereyt«; en ten slotte «de siecke op een stoel gheset, met het hooft achter over, daer een knecht achter stondt, die niet alleen met beyde sijn handen, het hooft vasthiel, maer oock met zijn voorste vingheren, de bovenste Lip oplichte. Daerna is van de Meester, met een krommen Naelt, en dubbelden Draet, het gheswel beslaghen, ende 't selve alsoo een weynigh na hem treckende; tot op de kaeck, met een scheermes afghesneden.«

1) Bekend is, dat reeds Galenus de excisie van het mamma-carcinoom aanbeval. Ook van Beverwijcks tijdgenoot Nic. Tulp raadt haar in zijn «Observationes« aan.

Na deze operatie heeft patient de mond nog eenigen tijd vlijtig gespoeld: «Door welcke middelen dit gebreck volkomentlijck genesen is.« Waarschijnlijk was dit geval evenwel geen kanker maar een meer goedaardige epulis.

Van Beverwijck komt nu in het volgend hoofdstuk tot het panaritium en de «Vyt of de Redovia« (paronychia), door den leek Nijd-vel, Nijdvleysch of Nijd-nagel geheeten, «omdat sommighe meenen, dat degene, die hiermede ghequelt zijn, van yemandt benijdt werden. Gelijck men in Vranckrijck seydt, dat, die een swangere vrouw yet weyghert, een Gerst-puysjen op sijn Oogh-scheel krijgt. Hetwelck wel terecht voor een praetjen, gelijck ick het eerste oock houde, gherekent wert, eveneens als men tegen de Kinderen seydt, datse in 't bedt sullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.«

Vermelding verdient hier van Beverwijcks opmerking, dat «die de Boecken van de oude schrijvers der Genees- en Heel-konste wel wil begrijpen, insonderheyt moet letten op de Namen, die sy de sieckten, ende Gebreken geven, ende wat sy met deselvighe verstaen, ende uytbeelden. Want men bevint dickwils, hoe by verscheyde wel eenen Naem ghebruyckt, ende evenwel daermede gheen eene, ende deselfde sieckte, maer een gheheel verscheyde verstaen wert.«

De opvolging van dezen goeden raad blijkt reeds dadelijk voor den lezer van de «Heelkonste« nuttig, want onder «Water-hooft,« het onderwerp, dat nu volgt, zijn weer verschillende aandoeningen en gebreken te zamen genoemd, welke wij gansch onderscheiden weten: den hydrocephalus, de onderscheiden encephalokèles, de cephalohydrokèle, etc. De oorzaak van 't «Water-hooft« — waarmee nu wel juist niet dàt is bedoeld, wat wij hydrocephalus noemen — maar waarschijnlijk het caput succedaneum, het cephalohaematoom, of misschien ook een encephalokèle, is volgens van Beverwijck meest een «slagh ofte stoot, insonderheyt, dat de Vroe-vrouw, in den arbeydt, ende het ontfangen van 't kint, het Hooft seer nijpt, druckt, treckt, ofte anders mishandelt, waerdoor de naden der Panne van een wijcken, de mondekens van de Aderen ontsluyten, ende daerop de waterigheydt uytloopt, ende swellinghe veroorsaeckt.«

Van de «sweringe of ulceratie«, waarover het nu komend hoofdstuk handelt, noemt van Beverwijck terecht als typisch het substantieverlies. Een ulceratie, zegt hij, «is een scheydinghe van malkanderen, met verlies ende verminderinge van grootte, in een sacht Deel, haren oorspronck hebbende van een in-etende« kracht, welke verschillende dingen (geneesmiddelen, water, vuur, etc.) bezitten. De ulceraties worden

onderscheiden naar vorm, plaats, toestand van bodem en omgeving, al of niet aanwezig zijn van pijnlijkheid of jeuk, goed- en kwaadaardigheid, etc.. Waar het ulcus inwendig zit, is uit de plaats en den aard van de pijn, uit de functiestoornis, enz. uit te vinden, waar het is gezeteld. «Indien in een sweerend Deel een stekende pijn is, ofte oock datter aen 't ghevoelen, ofte bewegen yet hapert, sulcks is een teycken, dat het beschadigde Deel zenuwachtig is. Groote kloppingh, dat de sweringhe de Slagh-aders raeckt. Indiender een knagingh terstont nae den eten vernomen werdt, met pijn ende steekten voor 't Hert, daer Braken en qualickheydt op volght, sulcks beteyckent datter een sweringh in de Maeg is. De uyterlijcke oorsaken konnen hier oock aanwijsinge doen; gelijck dat de Blaes sweert, indien yemandt Spaensche vliegen in-ghenomen heeft. Indien eenigh heet, ofte scherp geneesmiddel, ofte oock sterck water, dat de sweringh dan in de Keel ofte Maegh is.«

Is een ulcus op zichzelf niet meer dan een substantieverlies, zulk een «enckele ende onghemenghde sweringe« komt zelden voor, «maer het ghebeurt meestentijdt, dat'er yet toevalt.« Allereerst een afwijking der qualiteiten (gevolg van uitwendige momenten of ongeschikte therapie), welke dra ook tot «een toevloeyen van vochtigheydt« leidt. Vervuiling, verrotting, verder invreten, voortloopen van de verzwering komt daar weer noodwending uit voort; het secreet wordt slijmig en stinkend, het vleesch slap en «vodsigh«, en «wast [dan] dickwils te seer uyt.« En ten slotte kan koud vuur der omgeving ontstaan.

Deze vervuilde zweer kan wederom overgaan in een «quaetaerdige ende qualick-toesluytende sweringhe«, welke ook primair b. v. door slangenbeet kan worden verwekt. «Het gebeurt oock dickwils dat een sweringe niet genesen en wil, als daer eenige bedervinge in 't been is, die het omstaende Vleysch mede bederft; of oock dat het Vleysigh vliesch, ende het vet, dat onder de Huyt leyt, vergaen is, omdat dan de Huyt, aen het Vleysch niet en kan heelen, doordien de kleyne Aderkens, daerna toegaend, op-gegeten zijn, ende derhalven het Bloet, dat tot de genesinge van nooden is, de Huyt niet en konnen toevoeren.« Bij lang uitblijvende genezing, wordt dan het ulcus niet alleen steeds grooter en dieper, maar ook pijnlijk; de kanten worden hard en bruin; en de huid der omgeving gaat mede pathologische veranderingen vertoonen.

Bij de bespreking van het variqueus ulcus 1), of, gelijk van Bever-

---

1) Op het verband tusschen het ulcus cruris en de varices, dat de klassieken niet aangeven, is reeds in de IVde eeuw na Christus door Oribasius gewezen. Cf. Fried. Helfreich, «Gesch. d. Chir.« (Handb. Dl. III, p. 97).

wijck het noemt, de «sweeringe met uytgespannen aderen«, waaraan in de «Heelkonste« een afzonderlijk kapittel is gewijd, staat onze medicus eenigen tijd stil bij de «Kramp-ader« zelve. «De naeste oorsaeck« van deze, meent hij, «is grof ende swaer Bloedt, het welck de Nature, daer van overladen zijnde, soeckt haer quyt te maecken, ende om syn swaerte meest na beneden sackt, ende aldaer, door syn menighte, de aderen doet recken, ende uytspannen.« Hoe dit te rijmen is met de door hem aanvaarde circulatie-theorie, vertelt van Beverwijck er niet bij! Te veel gaan en staan, ook trauma, en al wat grof bloed verwekt, zou hierbij praedisponeerend werken.

Bij de therapie verklaart onze schrijver zich tegen de excisie, door Plinius aanbevolen. Geschikter acht hij dubbelzijdige onderbinding, en laten uitvloeien van het bloed uit de varices door eenige kleine steekjes; bij kleine krampaderen kan de lijder volstaan met een kous van «Honts-leder«, die nauw om het been sluit.

Als curiosum wordt ten slotte nog genoemd een enorme varix, welke Hildanus eens zou hebben gezien, en die «de dickte had van een arm, ende by-na de lenghte van een Span, die beginnende van de Haes, ende gaende beneden na den Voet, haer tweemael om-kromde.« Door dubbele ligatuur gelukte het toch deze te genezen.

Ik acht het onnoodig hier dieper in te gaan op den befaamden «morbus pedicularis«, een constitutioneel lijden, waarbij de luizen zouden ontstaan uit een overmatige vochtigheid van het vleesch. Eerst Henle, Rayer en Hebra hebben den medici den waren aard dezer aandoening doen kennen, en die legende, welke we reeds bij Galenus en Aristoteles aantreffen, voor goed als zoodanig gekarakteriseerd.

Op de «Wennen« (waarmee de verschillende kysten worden bedoeld, en tegen welke van Beverwijck extirpatie, of, indien steelvorming bestaat, afbinding met een, in sublimaat gedrenkt, draadje aanbeveelt), alsmede op de «Wratten«, «Exteroogen«, «Horens«, behoeft hier niet nader te worden ingegaan; de juiste aetiologie was onzen van Beverwijck natuurlijk niet bekend, zijn beschrijving is evenwel niet onverdienstelijk.

Na de bespreking der verschillende vormen van «Swellinghe,« gaat van Beverwijck in zijn «derde boek« der «Heelkonste« over tot de wonden. Men weet, dat op dit gebied reeds de oude tijden niet weinig kennis en kunnen bezaten, dat met name Hippocrates aan dit onderwerp belangrijke beschouwingen heeft gewijd, boven welke

eerst de nieuwere tijd heeft vermogen uit te komen 1). Bij onzen schrijver vinden we dan ook in het algemeen dezelfde denkbeelden terug, welke de «prince der medicijns« al had verkondigd. Naast de individueele momenten, het eventueel bloedverlies en de «toevallen,« welke somwijlen ook bij schijnbaar niets beteekenende verwondingen tot den dood kunnen leiden, worden voor de prognose de aard, grootte en diepte der wond, en de deelen, welke gelaedeerd zijn, van het meeste belang geacht. Hersenwonden, zegt van Beverwijck, zijn bijkans altijd doodelijk (een genezing van deze beweert hij in Italië te hebben aanschouwd); zoo ook de wonden van het ruggemerg, van het hart en groote vaten (welke meest zelfs direct dooden). Beter is de voorzegging bij de longwonden en bij die van het vliezig deel der trachea, hoewel eveneens hierbij dood door stikking, b.v. door bloed-instrooming, veelvuldig voorkomt, of wel de secundaire pneumonie aan het leven een einde maakt. Niet immer ongeneeslijk zijn de wonden van maag, darm en blaas (d.w.z. als alleen de vleezige hals is gelaedeerd; verwonding van het vliezige lichaam toch doodt nog denzelfden dag). Gevaarlijk zijn mede de penetreerende gewrichtswonden, terwijl doorsneden zenuwen, pezen, kraakbeen en wenkbrauwen niet weer herstellen.

Bij de verwonding van weeke deelen hangt de meerdere of mindere bezwaarlijkheid allereerst af van den toestand van de omgeving, nl. of deze al of niet zwaar beschadigd is. Moeilijk te genezen zijn wonden met «Pletteringe«, die ontstaan «wanneer 't gene, dat de wonde bybrengt, niet alleen en kan het Vleysch quetsen, ofte een openinge maecken; maer oock het selve door sijn swaerte ofte bottigheydt soo hart tegen de kanten stoot, dat de natuerlicke wermte daerdoor verstroyt, ende het Bloet, buyten sijn Aderen schietende, daer in runt.« Hierbij kan toch de wond eerst genezen, wanneer al het geronnen bloed en verpletterd vleesch tot etter is geworden, en bestaat bovendien kans op bederf en koud vuur.

Zware complicaties (vuile ettering, kwaadaardige koortsen, koud vuur) komen ook voor bij geschoten wonden, welke evenwel niet, gelijk in den beginne werd gemeend, uit zich zelve vergiftig zijn (Paré), maar dat wel kunnen worden ten gevolge van de ongunstige uitwendige omstandigheden, waarin in tijd van oorlog de getroffene verkeert. Verder kan door «steecken ofte bijten van venijnige Beesten«

---

1) Bekend is het echter ook, dat in 't «Corpus Hippocraticum« de wonden en ulcera niet scherp werden onderscheiden, wat bij van Beverwijck wel het geval is.

een vergiftigde wond worden toegebracht, alsmede door bestrijken van de pijlen of geweren met eenig zwaar vergif: «een grouwel en verdoemde boosheyt«.

Tot de «sware wonden«, vervolgt van Beverwijck, «insonderheyt de geschoten ende venijnige, slaet dickwils een verstervinge van de natuyrlijcke wermte: het gangraen of kout-vyer, waardoor het deel kout, slap, bruyn en ongevoeligh wordt.« Ook kou en zware ontstekingen (b.v. roos) kunnen tot 't «kout-vyer« leiden, alsmede groote gezwellen, ontwrichtingen en te vast binden, waardoor de vaten worden toegedrukt.

Als symptomen worden de bekende verkleuring, het oedeem, het loslaten van 't «ophuydeken,« de stank, en ook de pijn en de spiercontracties van het eerste stadium genoemd. Door deze laatstgenoemde «kleyne beweginge, die somtijdts noch in 't verstorven Deel wert waergenomen,« zoo waarschuwt van Beverwijck, mag de «Heelmeester, wanneer hy uyt de andere teyckenen wel verseeckert is van 't kout-vyer, hem en niet laten bedriegen.« «Want sulcks geschiet niet door het bewegen van den geheelen spier, maer van wegen dat syn hooft noch gaef is, ende wanneer dat beweeght, syn pees, ende staert, hoewel al doodt zijnde, na-treckt.«

Als therapie beveelt onze medicus aan te beginnen met bloedstelping, zuivering van de wond en verwijdering met «Plocksel« van alle corpora aliena, ook het geronnen bloed; verder dient in de omgeving het haar weggenomen. Door geschikt diëet en purgatie moet voor een behoorlijke bloedbereiding worden gezorgd, en door aderlating en samentrekkende locale middelen worden verhinderd, dat te veel bloed naar de wond en haar omgeving stroomt. Vervolgens wordt getracht de scheiding van het gekneusde en veranderde vleesch van het gezonde, alsmede den groei van het laatste te bevorderen, door de opwekking van de ettering.

Is de wond gereinigd, dan worden de granuleering en de epitheelvorming bevorderende middelen aangewend. Bij groote wonden zoekt men het sluiten van de wond door een de randen aaneenbrengend verband of door den naad te bewerken. Dit naaien is evenwel zeer pijnlijk, houdt niet altijd en verwekt vaak ontsteking. Vandaar, dat ook wordt aangeraden niet de wondranden zelve, maar pleisters daarop stevig vastgeplakt, samen te naaien. Ten slotte worden nog rust en hoogligging van het zieke deel noodwendig voor een goede genezing geoordeeld.

Bij gangraen beveelt van Beverwijck onder meer aan het «scherven«

in de richting van het verloop der spieren tot op het gezonde waarna de wonde wordt «uitgewassen en opgevuld met Wiecken, gebet met pekel ofte heete Brandewijn«, over welke een pekpleister wordt gelegd. Wanneer dit niet helpt, is het zaak, zoo mogelijk, het zieke lichaamsdeel af te zetten 1).

Veel minder van inhoud, dan de voorgaande, is «het vierde boeck«, waarin wordt gehandeld van de «ontledinge ende breucken van de beenderen« 2).

Een uitvoerige osteologie gaat hieraan vooraf, welke voor het meerendeel de feiten, gelijk we ze ook nu kennen, juist weergeeft, nochtans ook menige dwaling bevat, den tijden eigen. We noemen b.v. de wonderlijke bewering, dat «het verhemelte van den mont vol kleyne gaetjens [zou zijn] door dewelcke de fluymige vochtigheydt der Herssenen ghekleynst werdt tot in den mont. Ende dit is de oorsaeck, waerom dat de verhemelte-beenderen soo dickwils komen te bederven ende te verrotten in deghene, die fluymig van aert zijn, voornamelijck soo bij deselve vochtigheyt een scherpigheyt ofte quaetaerdigheydt is, ghelyck in degene, die de Pocken hebben. Ik ga teghenwoordigh over eenen Man, wiens fluymen, ghelyck hy seydt, niet anders en smaken als koperroot, ende dese hebben syn ghehemelte wel 't vierendeel opgegeten.«

Aan nog week en zacht zijn van het staartbeen wordt het vaak voorkomen van den prolapsus ani bij kinderen en het gemakkelijker baren van jeugdige primiparae geweten. De reeds door Vesalius als onjuist bewezen voorstelling, dat de ossia pubica bij de baring zouden uiteenwijken, wordt blijkbaar nog door van Beverwijck als overeenkomstig de werkelijkheid aangenomen.

Het afstaan der schouderbladen, gevolg van een geringere ontwikkeling der rugwervels, en ook het relatief te weinig uitgroeien van de ribben, wordt in navolging van Hippocrates en Galenus genoemd, als een praedispositie voor tering te verraden: de borst zou dienten-

---

1) Hierbij wordt aangeraden het deel, nadat de spieren flink omhoog zijn getrokken, boven de plaats, waar de circumcisie zal worden gedaan, met een band stijf te binden, om het deel ongevoeliger en de bloeding minder te maken. Een soort «Schlauch« dus!

2) Te meer valt deze hoogstens algemeen-chirurgische uiteenzetting over luxaties en fracturen tegen, daar het hier toch een gebied van medisch kennen geldt, waarop reeds eeuwen vóór van Beverwijck, met name bereids in het Corpus Hippocraticum, een hoogen trap van ontwikkeling bereikt blijkt te zijn.

gevolge «te kleyn werden om haer volkomentlijck op te gheven, tot het halen van den aessem,« waardoor het komt tot «een verstickinge ende bedervinge van de natuerlijcke warmte.« Als curiosum wordt uit de literatuur verhaald een geval van osteomalacie, door Fernelius beschreven, alsmede van het open gebleven zijn van een fontanel bij een vrouw van 26 jaar, door Bauhinus medegedeeld.

Na de anatomische inleiding komt van Beverwijck tot zijn eigenlijk onderwerp de «ontledinghe of luxatie.« De oorzaken van deze noemt hij juist, als het trauma en pathologische gewrichtsveranderingen, met name den hydrops. Als Teyckenen worden de bekende symptomen opgesomd. Licht zou dan recidief optreden, wanneer geen uitwendige, maar een inwendige oorzaak de ontwrichting verwekt, waarvoor van Beverwijck als reden aangeeft, «dat de banden door-drongen zijnde van de overtollighe vochtigheyt, de Beenderen niet wel en konnen teghen houden.« Op het uitermate ongunstige van compliceerende wonden voor de prognose wordt gewezen.

Wat de therapie aangaat, wil hij, om ontsteking te voorkomen, dat direct een repositie wordt beproefd, ook daar waar een verwonding de luxatie compliceert. De repositie moet geschieden door rekking [die «soo verre moet gaen, datter tussen de Beenderen wat vrije plaets blijft, opdat het hooft niet verzeert en werde, ofte de randen van de holligheyt afbreken«] gevolgd door een zachten zijdelingschen druk, waarna men vaak met een knap den kop in de holte hoort schieten.

Wanneer evenwel ontstekingsverschijnselen bestaan, dient 7 à 9 dagen gewacht met de repositie, òf indien deze eerst later optreden, de kop weer uit de pan gestooten. Een wonderlijk antiphlogistisch middel, zal de moderne medicus meenen!

Bij de fracturen is al evenmin als bij de luxaties van een specieele uiteenzetting sprake, en blijft onze schrijver geheel en al op het gebied der algemeene chirurgie 1).

---

1) In den brief van Idib. Sext. 1646 aan Thomas Bartholinus («Epistolae medicinales a doctis vel ad doctos scriptae« p. $^{382}/_{5}$) wordt een geval van kort te voren waargenomen fractuur van het schedeldak verhaald: «Puero sexenni ex alto baculus in sinistram capitis partem perpendiculariter decidebat, unde fractum ad mensuram crassitudinis baculi cranium. E parvo tamen primum ossis syncipitis foramine cerebrum paulatim prodiit instar fungi, donec tandem sponte decideret. Statim ab illato vulnere convulsus est in opposito latere, mox in eodem, quo laesus resolutus, deinde iterum convulsus, donec vulnus et symptomata decimo quinto a vulneris accepti die cum morte commutaret, exhausto usque ad corpus callosum cerebro«.

Naast de fractuur door trauma wordt de spontane ten gevolge van caries, welke meest na pokken of overmatige smeerkuren zou voorkomen, vermeld. De verschillende vormen, onderscheiden naar de breukvlakten, worden genoemd, als ook functio laesa, diastase en andere typische verschijnselen. Vermelding verdient, dat de indrukkingsbreuk bij hem een «rechte breucke« heet.

De prognose hangt, behalve van de uitwendige momenten en den individueelen toestand, af van het voorkomen van twee of meer fractuur-stukken, van de laesie van het omgevend weefsel, van den aard der breukvlakten, van de grootte der diastase, en ten slotte van de plaats. De repositie is bij een breuk van de diaphyse gemakkelijker dan bij die der epiphyse; vooral die, welke in de gewrichten zelve zitten, zijn moeilijk te genezen, en al heelt zulk een beenbreuk, «so laet hy evenwel in dat Lidt een beletsel in 't bewegen, van wegen de vereeltheyt, die de Pesen ofte Spieren als te-samen bindt.«

Infaust is ook de voorzegging in gevallen, waarin niet spoedig na het geweld de fractuur werd gereponeerd: «niet alleen omdat door de toe-slaende ontstekinghe het Lidt niet sonder ghevaer en kan uytgereckt werden; maer oock omdat de eynden van de beenderen soo ver-elen, dat sy daerna haer noyt en konnen te samen voeghen; hetwelck insonderheydt geschiedt in oude luyden.« Derhalve is het gewenscht zoo spoedig mogelijk de normale verhoudingen te herstellen, behalve «alsser, wanneer den Heelmeester gehaelt wert, al een ontstekinghe begint.«

Bij de repositie wordt begonnen met uitrekking en wel in de lengterichting van het been. «Anders indien men dit uyt-recken niet in de rechte en dede, soo souden de uytsteecksels van de beenderen teghens malkanderen komen ende breken, ende alsoo in haer holligheden niet konnen sluyten, maer ofte van buyten ter zyden blijven staen, ofte tusschen de ghebroken Beenderen blijven, hetwelck het bijvoegen soude beletten.« Deze rekking dient kalm en geleidelijk te geschieden, zonder den lijder veel pijn te veroorzaken, en door een of meer personen, «ende oock ofte alleen door handen, ofte banden, ofte meerder ghereedtschap ende werktuygh.«

Nadat het lid is uitgerekt, is het de taak van den chirurgijn met beide handen door zachten zijdelingschen druk het gebroken deel in den natuurlijken stand terug te brengen, wat mag gezegd worden dan te zijn bewerkstelligd, wanneer de normale vorm van het lichaamsdeel wederom is hersteld, de pijn verminderd, en geen hiaat of ongelijkheid meer is te voelen.

Ten slotte wordt het deel stevig maar toch ook weer niet te vast gezwachteld: «Dit gheschiet door twee swachtels, waervan den eersten, die bequamelijck in Oxycratum ofte ghewaterde Azijn nat gemaeckt wert, om den Breuck dient twee drie malen na bovenen toe ghewonden, sodat hy al vrij, over het gesonde Vleysch komt, opdat de ghevoegde Beenderen mochten te samen ghehouden, ende het toevloeyen van de vochtigheden na het gebroken Deel mochten gesteut werden. Den anderen schwachtel, eens soo lang als den eersten, dient den anderen wegh om te gaen, ende geleydt zijnde om den Breuck, van daer eenige reysen om-gewonden na beneden, ende ten laetsten tot het ghesonde Deel na bovenen. Want op die manier, indien de Spier door de eerste Swachtel wat na een zijde mocht gedruckt wesen, soo wert sulcks door den tweeden verbetert, de vochtigheydt ten deele uytgeperst, ende het veel invloeyen van 't Bloet van bovenen ende onderen, voorghekomen. Want alle de swachtels hebben die kracht dat sy de vochtigheden uyt de Deelen, om dewelcke sy geslaegen werden, drucken in degene, daer sy ophouden.«

Bij de grootere beenderen worden om «vaster te houden« bovendien «dickghevouwde doeken« rond de breukplaats gelegd en daarover nogmaals het been op dezelfde wijze omzwachteld. Indien «de nature van de plaetse zulks wil lyden«, is het mede geschikt nog stevige spalken in het verband te doen, omdat de zwachtels en compressen« niet onbuyghsaem en zijn«, en dus «den breuck niet vast ende recht konnen houden: maer het lichtelyck kan geschieden, dat soo in 't waken, als in den slaap, het Lidt verroert werdt.« Ten slotte wordt het lid in den middenstand, zooals het «in ledige Luyden gehouden wert,« gelegd in «een kast, ende ghelet, dat dit leggen sacht zij, gelijck ende wat na om hoogh toe.« Blijkt het te vast of te los te zitten, en bij aanzwelling van het lid aan de periferie, dan dient het verband afgenomen en opnieuw aangelegd. Maar anders wordt het niet gewisseld voor den derden dag, op welk tijdstip dit evenwel noodwendig is, om het verband nogmaals stevig aan te leggen en ook «om uytloosingh te gheven aen de vochtigheden ende dampen, die haer onder de Huyt onthouden.« Na dien worde het verband telkenmale om de vier dagen gewisseld.

Moeilijker wordt de behandeling, en ongunstiger de prognose, waar een wond als complicatie der fractuur bestaat. Ook daar wordt repositie beproefd, maar waar dit niet lukt, in de wond het uitstekende beenstuk afgezaagd en alle losse beenstukjes verwijderd. Hierna wordt de wond verbonden en het gewone verband aangelegd, waarin even-

wel een ronde opening wordt gelaten, om de wond te kunnen blijven behandelen en van overtollig vocht te zuiveren; want ettering blijft onder deze omstandigheden nimmer uit. Altijd bestaat bij deze breuken gevaar voor ontsteking en koud vuur.

Gemakkelijker daarentegen is de therapie bij de geïnvagineerde breuk, d.i. waar de diastase of holte tusschen de beenstukken ontbreekt. Dan geeft men alleen rust en manipuleere zoo weinig mogelijk aan het gekwetste deel 1).

Zooveel dan over de Heelkonste, dat wel het laatste, maar, gelijk gezegd is, zeker niet het beste van van Beverwijcks werken is.

---

1) Voor een paar fracturen wordt een specieele therapie genoemd. Zoo voor een fractura costae, waarbij het dienstig zou zijn flink te eten, opdat door het uitzetten van lever, milt en maag de gebroken ribben zouden worden naar buiten gedrukt (Paré), «soo dat,« merkt onze snaaksche medicus op, «het noch altemet te pas komt den Buyck eens uyt de kreucken te setten« Bij fractura sterni (waarbij haemoptoë, kortademigheid etc. optreden) «moet een Heelmeester den ghequetsten achterover op de kussens legghen, en laten syn schouderen van een stercken knecht met beyde de Handen soo nederdouwen, alsof hy se in-drucken woude, en van een ander op deselve tydt met de Handen van beyde zyden de Ribben nederdrucken, ende sulcks zoo langh, totdat dit Been wederom van selfs in syn plaets springht.«

HOOFDSTUK IX.

THERAPIE.

Het einde naderend van onze beschouwingen over de medische wetenschap, zooals deze in van Beverwijcks geschriften is te erkennen, komen we tot zijn therapie, misschien wel niet het wetenschappelijkste, maar dan toch practisch het belangrijkste deel der geneeskunde. Ook hier treft ons het overwicht der Ouden in het medisch kunnen dier dagen. De leer van de koking der vochten, door Hippocrates opgesteld, vinden we nog terug; zijn aandringen op een behoorlijke regeling der levenswijze bij ziekte en ongeval, de diëtetische therapie, wordt ook door van Beverwijck en het schijnt ons zeer terecht — niet veronachtzaamd 1). Daarnaast wordt in overeenstemming met de humoraal-pathologische opvatting van het ziekteproces getracht door «ontlastinge« van de bedorven vochten het lichaam in zijn strijd tegen de ziekte-oorzaken te ondersteunen. Want de geneesheer vermag niets dan de neiging, welke het organisme toont, om de verstoorde harmonie der deelen te herstellen, tegemoet te komen. De natuur is het ten slotte immer, die de genezing bewerkstelligt.

---

1) Bij elke ziekte wordt de geschikte levenswijze den lijder — en dat is misschien wat naast de psychische therapie in onze dagen nog te veel wordt verwaarloosd — nanwkeurig beschreven. Als algemeene regel geldt, dat tijdens de acme der ziekte het minst moet worden gebruikt, «omdat alsdan, dewijl alle de Toevallen hevighst zijn, ende de Nature gantsch doende is, om de sieckte te verteren, daervan niet afgeleyt, noch met koken van de spijse elders getrocken werde. In sieckten, die tusschen beyden afgaen, en wederkomen, ghelijck koortsen, en dient men tegen den tijdt, datse aenkomen niet te eten, alsoo men daerdoor niet het lichaem, maer de sieckte voedet. Noch oock, wanneer sy op haer hevighste zyn, also alsdan door den damp, die het gheheele Lichaem doorloopt, de inghenomen spijse komt te verderven. Derhalven is alleen bequame tijt om te eten, als de koorts in 't afghaen is, ofte noch beter als sy geheel over is.«

Opmerking verdient nog, dat in de «Idea« de psychische therapie — en we zagen uit het verhaal over het ontstaan der «Montaigne«, dat van Beverwijck deze mede in toepassing bracht — als niet weinig nuttig wordt genoemd: «quicquid animum erexit, etiam corpori prodest« (Seneca).

Onder die middelen tot «ontlastinge« wordt allereerst genoemd de aderlating, welke van Beverwijck evenwel — we hebben het o.a. bij de pest opgemerkt — niet in alle gevallen het aangewezen middel achtte en ook steeds slechts met mate wilde zien toegepast: «het is alletijdt sekerder wat te weyniger, als te veel te laten, alsoo het weynighe wederom verhaelt kan werden, en niet 't vele« 1).

Het best is, meent onze schrijver, venesectie te doen 's morgens vroeg en in het beginstadium van de ziekte, wanneer de lijder nog vol-krachtig is, en nadat vooraf door een zachte purgatie de maag en darmen zijn gezuiverd. Bij «Pleuris« en «Squynancye« mag evenwel geen moment gewacht, maar moet de aderlating direct worden uitgevoerd.

Wat aangaat de «derivatie« (d.i. de methode door Hippocrates zelf aanbevolen, maar reeds in de oudheid verlaten) en de «revulsie« (door de Arabieren aangeprezen), — een der twistpunten dier dagen, — verkiest van Beverwijck, met name bij de «Pleuris«, van deze beide de eerste. «Daer is van alle tijden«, zegt hij, «een grooten strijt geweest onder de Geneesmeesters, of men in denselfden arm, daer de pijn is, de Ader moet openen, of in den anderen. De scherpsinnige redenen, die aen beyde zijde bygebracht werden, souden alhier te lang vallen om te verhalen: derhalven sal ick alleen seggen, nu in vijf en twintigh jaren, dat ick de Geneeskonste oeffene, bevonden te hebben, dat het laten aen de pijnelicke zijde best is, en de pijne bequamelijck verlicht.«

Wat de techniek aangaat, geeft van Beverwijck aan, dat men de «plaets daer men de Ader steken sal, eerst moet wrijven, tot datse geheel verwarmt en dan de arm naeuw sal binden, om het Bloedt tegen te houden.« Vervolgens zal men de vene openen en het bloed opvangen in een «beckentje« van tin, zilver of aardewerk, niet, «gelijck noch gemeenlijck geschiet,« in een van koper, «dewijl het in hetselfde van Wesen, Verwe, als andere Hoedanigheden lichtelyk ver-

---

1) Tegen het in de meest onderscheidene ziektegevallen maar onoordeelkundig en roekeloos aanwenden der venesectie, gelijk in die tijden gewoonte was, heeft nog nadrukkelijker dan van Beverwijck het hier doet, zijn Amsterdamsche collega Paul Barbetta geprotesteerd. «Venaesectio«, zegt hij, «praestantissimum quod universa medicina agnoscit remedium, aliquando tantopere necessaria et aliquando tantopere periculosa censetur, ut non procul ille a levitate abesse videatur, qui eam rationibus non vehementer urgentibus instituit. Praestabit igitur ex mea quidem opinione, quod meus extra terminos vagetur calamus, quam quod Chirurgi et Doctores rerum imperiti, parum de pauperum damno solliciti, illud re ipsa commonstrent« («Chirurgia« in «Opera omnia« p. 84).

andert, waer door het oordeel, dat men daeruyt van de sieckte nemen soude, onseker ghemaeckt wert.« «Men moet oock,« vervolgt hij, «niet in een, maer in verscheyde Beckentjes het selve laten loopen, om de verscheydenheydt wel te konnen aenmercken.« Men zal dan letten op 't «wesen van 't bloedt« : of het «taey«, d. i. langzaam uitloopt en als lijm aan den vinger kleeft, dan wel «dick en vast is, veel vezelen hebbende en rasch runt,« waardoor verstoppingen en daarmede tal van ziekten ontstaan. Indien het langzaam «runt,« wijst dit op dun zijn van het bloed, maar «'t gene dat nu al kout is, en niet dick en werdt, is ofte geheel waterachtigh ofte bedorven, als wiens Veselen al t' samen verrot en vergaen zijn.« «Dick, ende vast bloedt, wert met moeyten van een gescheyden; Dun bloedt, lichtelijck: maer 't ghene bedorven is, en scheydt niet dan sodra het aengheroert werdt, en als het vlies, datter gemeenlyck op drijft, maer geraeckt en is, soo loopt het in kleyne deelen, die veeltijds verscheyden gheverwt zijn, van malkander.« «Veel geel Water op het bloedt, als 't kout is geworden« wijst op een zwakke lever, zooals b.v. bij hydrops bestaat òf op verzwakking of verstopping der nieren. Schuim op het bloed «betuyght grooten brandt van die Vochtigheydt, welckers Verwe het draeght.«

Wanneer voldoende bloed gelaten is, moet men de bloeding door druk op de aangesneden ader stelpen, den band wegnemen en de wond met een spons zuiveren.

Het komt ook voor, dat «het bloedt in eenigh Deel so vast sit, dat het noch door Openingh van Ader, noch door afdrijvende middelen uytgetrocken en kan werden.« In dat geval moet men overgaan tot locaal werkende middelen t.w. «een Egel, scherven en koppen, die het Bloedt uyt het Deel selve, dat alreede beschadight is, werckelijck trecken.«

De bloedzuiger bijt bij wie een zachte huid heeft, (b.v. bij 't kind) zeer diep; en zelfs kan, «wanneer hy vol en gespannen zijnde van het Deel, daer hy aenghestelt was, afvalt,« nog een flinke bloeding volgen, vnl. indien hij op een plaats gezet wordt, waaronder een ader ligt. «Maer en kan niet veel trecken, wanneer hy op een harde Huyt gheset wert, ofte daer gheen groote Ader onder is.«

Hetzelfde effect, als de bloedzuiger, heeft ook het «scherven,« en dit is derhalve mede alleen voor oppervlakkige aandoeningen geschikt. Wanneer men dus een dieper gelegen deel wil ontlasten, dient direct na het scherven een kop gezet, «die dan krachtigh het bloedt in hem treckt.«

Het tweede voorname middel tot ontlasting der kwade vochten is

de purgatie: «Wanneer de Overtolligheydt, ende de Vochtigheden onses lichaems, soo verre in onmatigheydt ofte bedervinghe gerocht zijn, dat se noch door goede maniere van Leven, noch door enckele veranderinghe, noch door hulpe van de Nature, ofte ingheboren Warmte tot haer vorige goetheyt gebracht en konnen werden, dan moet al 't ghene, sooverre van de natuerlycken stant afgeweecken is, als onnut en schadelijck, wechghenomen werden door Geneesmiddelen, die kracht hebben om de quade Vochtigheden uyt den Lichaem te dryven. Soodanighe doen sulcks door braken, clysteren ende aftrek, eygentlijck Purgatie genoemt.«

Want braken, dat, in overmaat gedaan, of bij sommige ziekten als tering en ingewandspijn, gevaarlijk kan worden, is met mate zeer gezond, daar het de maag zuivert, die toch is «de fonteyne selfs« der kwade humores. Bij maagaandoeningen en bij ziekten van het hoofd, door de opstijging van dampen uit de maag verwekt, is het daarom een uitnemend geneesmiddel 1).

Wat het braken is voor de maag, dat zijn het clysma 2) en de zetpil voor den dikken darm, welke daardoor beter dan door een drankje wordt gezuiverd, als ook locaal behandeld.

Ten derde werd genoemd de eigenlijke purgatie, waaronder toenmaals veel meer werd verstaan, en waaraan toen veel grooter uitwerking werd toegekend, dan thans, nu dit middel toch mede niet wordt veronachtzaamd, en oordeelkundig toegepast ten zeerste gewaardeerd 3). Want men dacht zich niet slechts een effect op de darmperistaltiek, maar door de purgatie zouden ook de kwade humores uit verder afgelegen organen kunnen worden getrokken. Daarvoor moet evenwel een «bereyding« van het zieke deel voorafgaan, waardoor de «ongematigheyt« wordt verbeterd, «de vochtigheden versacht,

---

1) Een bewering, die de moderne medicus van Beverwijck niet licht zal toegeven. Maar men bedenke, dat het aanwenden van emetica in die tijden, die de maagpomp, in 't jaar 1800 door Physick uitgevonden, nog niet kenden, vaak te recht geïndiceerd was. Cf. hierover en over de nadeelige nevenverschijnselen der braking, etc.: Stokvis, «Voordrachten over geneesmiddelleer«, Dl. II. p. $^{94}/_{100}$.

2) Het zetten van een clysma schijnt nog kort te voren door den leek voor een geweldige operatie te zijn gehouden. «Hier te lande«, verhaalt ten minste van Beverwijck, «plagt men vóór dezen groote zwarigheid te maken, om een klisteer te laten zetten, ja men deed de vrienden daarover vergaderen, alsof de hals daaraan gehangen had. Nogtans is het 't allerzachtste geneesmiddel«. Ook op het nut van het voedend clysteer wordt gewezen.

3) Cf. Stokvis, «Voordrachten over geneesmidd.« Dl. II, p. $^{149}/_{55}$.

verdunt ofte gesuyvert,« de wegen van het lichaam «gemoedig« gemaakt en geopend.

Na deze bereiding volgt dan de purgatie zelve door stoffen, «die de bereyde vochtigheden aftrecken en uytwerpen.« Deze purgantia moeten derhalve verschillend zijn naar den aard van het vocht, dat de ziekte veroorzaakt en dus moet worden verwijderd: «Gelijck de Boomen ende Plantsoenen haer voedtsel uyt der Aerden, den Ambersteen het Kaf, en den Seyl-steen het IJzer na haer trecken, door de gelyckheydt, die tusschen deselfde is van Wezen ofte Self-standigheydt: van weghen soo danighe gelyckheydt trecken mede de Purgerende geneesmiddelen, de quade en onghesonde Vochtigheden uyt het lichaem. Ende derhalven en is het niet genoegh, dat men yemant purgeert, maer men moet juist sulcke vochtigheydt purgeren en afdrijven, die de sieckte veroorsaeckt.« Ook moet men verschillende middelen aanwenden, al naar het orgaan, dat moet worden gezuiverd en wel te krachtiger inwerkende, naarmate dit verder is afgelegen van de «eerste deelen« van het lichaam (de maag en darmen). «Die slap zijn, trecken alleen af uyt de naeste plaetsen, de Maeg, Darmen, Darm-scheyl, Lever en Milt: die stercker zijn, trecken met gheweldt uyt vergelegene plaetsen.« Ook moet op de constitutioneele verhoudingen van den lijder, op zijn levenswijs, het jaargetijde, zelfs de waaiende winden bij de keuze van het middel worden gelet.

Het best acht van Beverwijck het ook hier het purgatief 's morgens op de nuchtere maag in te nemen; bij zwaar-zieken moet het evenwel op dat moment geschieden, waarop de toestand van den lijder redelijk wel is. De maag dient vooraf door vasten of braken, en door de inname van een aloëpil bereid te worden om het middel te ontvangen, en zoo noodig moeten de darmen door een clysma mede eerst van onreinheid worden gezuiverd.

Naast deze algemeene purgatie zijn nog locale «ontlastingen« in sommige gevallen vereischt, aan welke dan evenwel de eerste immer moet voorafgaan. Zoo worden door neusmiddelen de overtollige vochten uit de hersenen getrokken, door «quyl-middelen« uit de keel en door hoestmiddelen uit de longen.

Achtereenvolgens worden door van Beverwijck opgesomd de onderscheiden middelen tot «bereyding« en tot «afsetten« der zwarte en gele gal, alsmede van de slijmerige vochten. Tal van algemeene en ook locale purgantia worden genoemd (nies-middelen en andere de hersenen zuiverende medicamenten: waaronder o.a. een soort neus-douche wordt aanbevolen; hoestmiddelen etc.). Maar eveneens worden nog

vele geneeskrachtige stoffen vermeld, welke niet in 't systeem der purgatie passen, zooals verkoelende «simpelen« tegen hitte en koorts (koeldrancken of juleb), onder welke het in de Hippocratische school geliefde gerst-afkooksel niet wordt vergeten. Verder vinden we genoemd diuretica, «die de waterachtige vochtigheden quyt maken,« hart versterkende middelen, medicamenten ter zuivering etc. van maag, nier, borst en longen, als ook die, welke den vloed uit de baarmoeder stelpen, of «den brandt van 't Hooft en de Rasernye bedwingen.« Onder deze laatste vermeldt van Beverwijck, als het bij uitstek verdoovende middel, het opium of laudanum, waarvan hij echter verklaart volstrekt geen vriend te zijn. Want wat onze medicus een eersten eisch voor een goed geneesmiddel acht, dat het de oorzaak zelve der ziekte zal wegnemen, aan die voorwaarde voldoet het opium ten eenen male niet. Alleen de pijn wordt verminderd door verdooving van het gevoel, en het gevolg hiervan is, dat het «een doovigheyt en swackheyt in 't deel na laet,« terwijl toch, zoodra het medicament heeft uitgewerkt, de pijn in nog versterkte mate wederkeert.

Wat den modernen medicus — gewend aan chemisch-zuivere en daarom in haar werking precies te bepalen, maar dan ook eerst na een ingewikkelde bewerking der in de natuur gevonden stoffen te verkrijgen medicamenten, — bij de kennisname met de door van Beverwijck genoemde geneesmiddelen treft, is het eenvoudige zoo rechtstreeks aan het dagelijksch leven en de natuur om den mensch heen ontnomen zijn, dat voor hen kenmerkend is: asperges, wortels, peterselie, radijs, rozijnen, zuring, citroen- en oranjeappelschillen en wat dies meer zij. Speciaal voor therapeutische doeleinden geimporteerde producten komen wel voor in de lijst, maar zijn toch betrekkelijk zeldzaam.

Dit feit zal evenwel, meen ik, minder verwonderen, wanneer men hoort, dat deze eenvoud in de keuze der medicamenten in nauw verband staat met een geliefkoosde these van van Beverwijck: «dat elck Landt ghenoegh heeft tot onderhoudt van het Leven ende de Gesondtheydt der Inwoonders« 1).

---

1) «Ick hebbe nu al volbracht«, schrijft van Beverwijck den 21sten Mei 1642 aan Anna Maria van Schurmann, «een boecxken tot Inleydinge van de Hollantsche Geneesmiddelen, waer in ick soecke te bewijsen, dat elck Landt door den goedertieren Godt genoegh versien is, van al 't gene het leven, ende de gesontheydt van nooden heeft, ende derhalven onnoodigh, dat wy buyten, ende gelijck als uyt een ander werelt gaen soecken, het gene wy selver t'huys hebben. Ick weet wel, dat dit niet sal behagen (want sulcks hebben alleen, gelijck Bion eertijds seyde, soete Pastey,

Gansch een boekje heeft onze schrijver aan het bewijs dezer stelling gewijd, t.w. zijn «Inleydinge tot de Hollantsche Geneesmiddelen« 1), welke in «Alle de Wercken« is opgenomen. Met tal van redenen wordt daar betoogd, hoe elke plaats door de goddelijke bestiering met de kwalen en ziekten, die daar voorkomen, tevens de geneesmiddelen daartegen voortbrengt. Gewezen wordt op het medicament tegen het slangengift, door de bewoners van heete landen aan hun omgeving ontleend, op 't «Pock-hout« in West-Indië tegen de daar endemische «pocken« aangewend 2), op de heilzame kruiden welke in de Noordelijke landen tegen de «Blaeuwschuit« groeien en worden gebruikt. Zelfs wordt de teleologie door van Beverwijck zoo ver gedreven, dat hij durft beweren, dat «daer naeuwelycks eenige Sieckte is, die in haer wesen selven ongeneeslick is,« dat onze onmacht alleen voortkomt uit onkunde omtrent wat de omgeving aan geneeskrachten in zich vervat houdt. Daarom dringt hij aan op het onderzoek van het groene leven, dat in bonte verscheidenheid opgroeit in onze weiden en velden, op onze dijken en duinen, aan onze slooten en poelen. De neiging tot botaniseeren, welke typisch is voor de tijden der Renaissance en ook nog voor van Beverwijcks dagen, wordt hierin mede erkend.

Tal van groote voordeelen, betoogt van Beverwijck, brengt zulk een inlandsche kruidenschat met zich. Want de zekerheid, welke we bij de aanwending der «droogen,« door de Ouden genoemd, missen — omdat we immers noch zeker weten, of de juist door hen bedoelde ook door ons worden gebruikt, noch kunnen nagaan, of de kruiden, die we uit verre landen overgezonden krijgen, wel de ware zijn — die zekerheid bezitten we bij de benuttiging, van wat eigen land voortbrengt, wel degelijk. Van de inlandsche producten kunnen we bovendien het meest versche en dus ook deugdelijkste nemen, terwijl de vreemde stoffen somtijds eerst vele jaren bij de «Drogisten,« en dan «dickwils noch lange in de Apotekers doosen blijven, waer door sy ten laetsten verolmen, ende wormstekigh werden en so met de verssigheydt oock haer kracht verliesen.« En al ware het, dat den vreemden kruiden de

---

ende Bastert-wijn) aen een yegelick; soodanighe insonderheyt, die niet en smaeckt, als dat door lang houden garstigh werdt« .... «Voorwaer ick hebbe soo grooten vermaeck in dat kleyn Weerck geschept, dat ick naeuwlicks hebben konnen tusschen beyden stil staen, vooral eer ick het voleyndt hadde.«

1) «Rhetoricorum more in regione humili et angusta invenire fatagat, qual. cunque ad felicem medicinae usum requiruntur« (Von Haller« Bibl. Botan« Dl. I, p. 455).

2) Zie boven p. $^{158}/_{4}$.

genoemde fouten niet aankleefden, dat we immer de versche, onvervalschte en juist door de oude geneesheeren bedoelde geneeskrachtige stoffen konden aanwenden, dan nog zouden de inlandsche kruiden de voorkeur verdienen, omdat zij zooveel te gemakkelijker te verkrijgen zijn en daardoor veel minder kostbaar dan de «uytheemsche droogen,« die «dickwils so veel kosten, dat de gemeene man die onkosten niet en kan vergelden,« en dus «gedwongen is met groote benautheyt te verwachten, ofte dat de sieckte van selfs door de Nature, of de Nature door de Sieckte overwonnen wert.«

Ten laatsten, zoo eindigt van Beverwijck zijn pleidooi, «staet noch te letten, dat de vremde droogen niet meerder met ons lichaem overeen en komen als de vremde manieren met onsen Geest en Gemoet.« «Want het gaet vast, dat de Dieren, Kruyden, Vruchten, en daer wy anders ons voedsel uyt trecken, genietende met ons deselvige instorting uyt den Hemel, omvangen en omhelst werdende van deselve lucht, besproeyt en gevoed sijnde van 't selve water, daer uyt wy onse spijse koken, en ons bier brouwen, hierdoor ook een groote gemeenschap hebben met onse lichamen, en eenen aert aentrecken, die met onsen natuur gantsch overeenstemt.« En wijst niet de voortreffelijkheid van de Hollandsche boter op de uitmuntendheid der kruiden in eigen land voortgebracht? Waarom dan niet naar het voorbeeld der Ouden (van Galenus en Plinius bovenal) onder deze gezocht naar medicamenten, die mogen vervangen de kruiden der Ouden, die hun roep van voortreffelijkheid alleen danken aan de traditie, aan sleur en gewoonte.

Men zoude meenen hierin een poging om zich vrij te maken van de antieke medische wetenschap, om te komen tot zelfstandigheid en hernieuwing, te mogen erkennen en waardeeren, indien niet het beroep telkenmale op de klassieken, op Galenus en Plinius 1), gedaan, deed begrijpen, dat in dezen alleen een oud denkbeeld werd in toepassing gebracht. Nochtans openbaart zich toch in den oproep tot eigen onderzoek, tot aflaten van de slaafsche navolging van het overgeleverde, de nieuwe tijd, die in wording was, al bleef dan ook die drang tot reformatie vooralsnog «unter der Schwelle des Bewusstseins.«

Maar niet alleen wordt in de «Hollantsche geneesmiddelen« «klaerlyck aengewesen, hoeveel onse Inlantsche Kruyden de Vremde in

---

1) «Nos nec Indicarum Arabicarumque mercium, aut externi orbis attingimus medicinas. Non placent remediis longe nascentia: non nobus gignuntur: imo ne illis quidem, alioquin non venderent« (Plinius in «Idea« 174).

deugt overtreffen,« om welke reden zij »boven d'andere gehouden, self alleen gebruyckt behooren te werden«: ook wat tot haar »recht gebruyck« allereerst van noode is te weten, de wijze, waarop »men tot kennisse van haer krachten sal geraken« wordt uiteengezet.

Deze krachten kunnen alleen in »simpele« en niet in »ghemengde Geneesmiddelen« worden onderzocht, en hangen af van de qualiteit en den aard van de »stoffe,« die men door onderzoek kan leeren kennen, alsmede van de geheele »selfstandigheydt«, d. i. van »de verborgen eygenschap van haar gantsche wezen,« welke alleen uit de ervaring wordt gevonden (voorb.: het kunnen dienen als antidotum tegen een bepaald vergif.)

Om de qualiteit en aard van elk »simpel« te erkennen worden nu door van Beverwijck verschillende »kenteyckenen« genoemd, te weten den »Smaeck, Reuck, Gelijckenisse van Verwe en van Gedaente met de Deelen van ons Lichaem ofte met de Gebreken.« Want uit den smaak van eenige stof is niet alleen de qualiteit maar ook de aard, d.i. de meerdere of mindere grofheid der substantie te erkennen en daarmee de uitwerking, welke het middel zal hebben, zooals het verdunnen of afdrijven en uittrekken der vochten, het openen der wegen etc. Ook uit den reuk zijn, hoewel met minder zekerheid, omdat deze niet eigen zou zijn aan de gansche stof maar alleen aan de dampen, welke ervan afgaan, en ook eerst indirect, d. i. door middel van de lucht wordt waargenomen, de qualiteit en aard uit te vinden. Zoo ook uit de kleur en wel niet die van de oppervlakte, maar de innerlijke, welke bij het fijn-wrijven te voorschijn komt, kan men de eigenschappen van eenig geneesmiddel te weten komen: immers »de kruyden suyveren, veranderen en drijven af de Vochtigheden onses lichaems, daer sy in gelijcke verwe mee staen.« Ten slotte wordt nog genoemd de »uyterlycke Ghedaente, die de Kruyden hebben met de Deelen onses Lichaems, ofte desselfs Ghebreken,« en welke zoude wijzen op een geschikt zijn tot heelmiddel voor dat orgaan, waarop zij gelijken. Dat de twee laatste »kenteyckenen« door van Beverwijck aan de Paracelsisten zijn ontleend, en mede, dat hij tot voorzichtigheid aanmaant in het trekken van conclusies uit deze, heb ik reeds in een vorig hoofdstuk medegedeeld. Maar ook dient nog vermeld, dat voor de bepaling der werking de ervaring aan het ziekbed, d.i. de herhaalde waarneming van het effect op den zieken mensch, volgens onzen medicus, ten slotte altijd het eenig zeker uitsluitsel geeft.

Uit deze »simpelen«, wier effect aldus is bekend geworden, worden

nu, al naar gelang de ziekte dit eischt, «gemengde geneesmiddelen«, d. i. syropen, conserven, extracten, wijnen, afkooksels, electuaria, «stovinghen«, «plaesters«, zalven, mondspoelingen, etc. bereid, welke door haar samengesteldheid den modernen medicus, die in het bekende maagpoedertje zijn hoogste polypharmaceutische praestatie levert, terecht verbazen. Want al merkt van Beverwijck op, dat de «simpele of ongemengte« medicamenten verre boven de «gemengde« te verkiezen zijn, «also beter rekening kan gemaeckt worden met syn kracht«, in de praktijk zijn deze toch, naar hij meent, zelden voldoende. Immers, alleen de «simpele ongematigheyt« kan door hen weggenomen en deze «simpele ongematigheyt« nu komt zelden en dan alleen zeer in den beginne voor; maar meest ontstaat spoedig «een overtollige vochtigheyt«, waardoor de ziekte mede gemengd wordt, en dus ook een gemengd geneesmiddel eischt. Daarenboven moet er vaak iets bij 't enkelvoudige medicament worden gedaan, om 't scherpe te verzoeten, of 't slappe te versterken, etc. En zoo komt het, dat dezelfde schrijver, die op een plaats van de Hollandsche geneesmiddelen de te gecompliceerde middelen afkeurt, als schadelijk voor beurs en lichaam, ten slotte toch vervalt in die beruchte polypharmacie, met welke nog ruim anderhalve eeuw later Hahnemann niet onverdienstelijk heeft gespot: «Mausendreck und Coriander, alles durch einander!«

Hier een opgave te geven van de medicamenten, welke van Beverwijck tegen elke ziekte aanwendt, meen ik niet noodig. Het zoude een dorre en vervelende opsomming worden, welke bovendien vrij onbelangrijk zou blijken te zijn. Maar wel acht ik het niet ongewenscht, opdat men uit één ze alle leere kennen, een dier fameuze recepten af te schrijven.

Het is een voorschrift voor een koel-dranck of juleb:

N. Wortels van Cichorey,
Paerde-bloemen,
Gras,
Asperges, van elcx 1 onçe,
Bladeren von Endivye,
Suyring,
Agrimonye, van elcx 1 hant vol;
Thamarinden, 1 onçe;
Saet van Comcommers,
Meloenen, van elcx een half loot.

Te samen gekoockt in Water, ofte Suyre Wey, tot een Pinte, en dan beneffens een half drachme Zout van Agrimonye, wat Suycker, oft eenighe Syroop daer onder gemenght.«

Dat is nog eens wat anders dan een julapium c. acid. hydrochl.! Ik zou het gezicht van den modernen apotheker wel eens willen zien, wanneer men hem zulk een receptje in de apotheek liet bezorgen! Zijn klachten over «bewerkelijke« recepten zouden, meen ik, wel verstommen. En het verwondert ons niet, dat van Beverwijck het bereiden der medicamenten wil zien overgelaten aan een «goet apoteker« 1), die dit vak «van jonghs op geleerd heeft,« meenende, dat de medicus al «genoegh te doen heeft om t'huys syn boecken te doorlesen en buyten de siecken te versoecken.«

«Au moment où parurent les Exercitationes de motu cordis et sanguinis circulatione,« zegt Daremberg, «le domaine de la pathologie se trouvait partagé entre les progressistes, je veux dire les chimiatres, qui, ayant rompu avec Galien, acceptaient la circulation, et les réactionnaires, qui ne voulaient pas plus de la chimie que de la circulation, parce que ni la chimie, ni la circulation ne se trouvaient dans Galien« 2).

Men ziet uit onze uiteenzetting van van Beverwijcks medische denkbeelden, dat ook deze antithese in haar algemeenheid onjuist is. Want we mochten in de geschriften van onzen medicus, hoewel met het geheel van zijn geestesleven staande in de sfeer van het klassieke denken, toch tal van vooruitstrevende ideeën aanwijzen, zelfs een tendens van hervorming opmerken. Den nieuwen geest, die met een Descartes, een Baco, een Harvey opkomt, erkennen wij, zij het dan nog in een staat van onbewustheid, zich uitend in schuchter tasten en zoeken, ook in van Beverwijck. Maar meer dan om dit

---

1) Daar we citeerden, wat van Beverwijck wel in een goed medicus en chirurgijn eischt, is het niet onaardig hier ook op te nemen wat wel naar zijn meening den «rechten apotheker« maakt: «Vooreerst dient hy al verre in 't Latijn gekomen te zijn, opdat hy alles, wat hem voorgeschreven wert, te degen mach verstaen. Dan moet hy ook volkomen kennisse hebben van de Droogen, om de rechte van de verbasterde te konnen onderscheyden; ende behoort deselvige alle maent eens te oversien, ende die bedorven zijn, wech te werpen. Insonderheyt dient hy vroom van gemoet te wesen, ende niet te soecken sijn gewin (hetwelk van selfs wel volgt) maer naerstig uyt te voeren 't gene van den Geneesmeester voorgeschreven is. Om sulcx wel te doen, en de mengelmiddelen wel te konnen maken, moet hy eenighe jaren by een goet Meester ghestaen hebben, ende en behoort in geen Stadt ontfangen te werden, voor en al-eer hy aldaer aen de gene, die daertoe soude moge gestelt zijn, proef van sijn doen te geven, gelyck nu al in eenige plaetsen hier te lande gebruyckelyck is.«

2) Ch. V. Daremberg, «Histoire des sciences medicales« T. II, p. 580.

verschijnsel, zijn zijn geschriften belangrijk, dewijl zij een beeld geven van den stand der geneeskunde ten onzent in den tijd van overgang der Renaissance in de periode van realisme en rationalisme, dààr waar de oorsprong ligt van de moderne wetenschap en cultuur. In van Beverwyck zien we een man van kennis en verlichting in een tijdperk van verwording, maar ook van hernieuwing, geen persoonlijkheid, verbazingwekkend door groote gaven en frissche oorspronkelijkheid, geen Vesalius, geen Harvey of Boerhave, maar toch een medicus, die om zijn veelzijdige ontwikkeling, zijn wijde belangstelling in het geestelijk leven van zijn tijd, zijn vernuft en schrijverstalent recht heeft, dat zijn naam met eere wordt vermeld in de geschiedenis van de geneeskundige wetenschap.

BIBLIOGRAFISCH OVERZICHT. 1)

1a. «Medicinae Encomium, Montanus ἐλεγχομενος sive refutatio argumentorum quibus necessitatem Medicinae impugnat Mich., Seigneur de Montaigne.« — Uitgeg. bij Henric. Essaeum. 1633, 16°.

De Med. Enc. is opgedragen aan Gerard Vossius, de «Montanus« aan Erycius Puteanus. Bevat Latijnsche en Grieksche verzen van van Beverwijck en Westerburgh. De «Montanus« is hier niet de bekende «Montaigne wederleyt«, maar een brief in Aug. 1631 aan Jac. Crucius geschreven. Bij de «Med. Enc.« wordt bijgevoegd «Oratio de laude Medicinae habita in Ill. Dordrechtanorum Gymnasio.«

1b. «Lof der Medicine. Eertyts in Latijn gemaeckt, ende nu eerst in onse tale overgeset«. Gedrukt bij H. van Esch te Dordrecht, 1635. fol.

Vertaald en uitgegeven door een anonymus (van Stavelen?).

1c. «Lof der Geneeskonste, Wederlegginghe van Montaigne over de Nootsakelickheydt van deselve. Toetssteen van het parck onses Levens,« gedrukt bij Jacob Braat, Dordr., 1647, 12°.

Bevat de «Aenspraeck« van Willem Nijssen, en het vers van Corn. van Someren, een vers van C. Boy, een vers op den dood van van Beverwijck door Matt. Balen, en «eenighe kort-bondige Spreucken van Hippocrates, uyt het Griecx in Nederlandtsch Rijm gestelt.«

1d. «Medicinae Encomia Joh. Beverovicii, Des. Erasmi, Hieronymi Cardani, nec non Philippi Melanchtonis.« — Uitgeg. bij R. A. Nuyssel, Rotterdam 1665. 8°.

2. «Oratie van de nootsakelickheyt der anatomie, ghedaen tot inleydinge van de ontledinghe des menschelycken lichaems op 25 Oct. 1634.« Dordr., Hendrik van Esch. 1634. fol.

Bevat een vers van Cats, en is uitgegeven door Mr. Abraham van Stavelen, op veler verlangen, naar een klad van van Beverwijck.

---

1) Dit overzicht maakt op volledigheid, wat ten minste de verschillende edities der geschriften van van Beverwijck betreft, geen aanspraak. Een vergelijking met wat tot nu toe, b.v. door van der Aa werd gegeven, zal evenwel eenige verbetering aantoonen.

3. «Lof der Chirurgie ofte Gespreck over de Weerdigheyt, Oudtheyt ende Nootsakelijckheyt van de Heel-Konste.« Uitgegeven door Mr. Abraham van Stavelen, gedrukt bij Hendrik van Esch, Dordr. 1635, fol.

Het geschriftje is door van Stavelen opgedragen aan «Cornelis van Teresteyn, Borgemeester van de Gemeente der Stadt Dordrecht, Philips van Beverwyck, Borgemeester van 't Gerechte, ende eerste Schepen, Jacob Cats, Ridder, Eerste Raedt, ende Pensionaris derselver stede ende Curateur van de Universiteyt van Hollant, midtsgaders de andere Heeren Schepenen en Raden der Stadt Dordrecht.« Het bevat een vers van J. Cats en Gul. Dionysius.

4a. «Epistolica quaestio de vitae termino fatali, an mobili? Cum doctorum responsis.« — Uitgeg. door Joannis Maire, gedrukt bij Hendrik van Esch, Dordrecht 1634, 8°.

Bevat een opdracht aan Dan. Heinsius, verzen van Nic. Heinsius, C. Barlaeus, Corn. van Someren, S. N. Duretus; en antwoorden van Jacobus Crucius, Sim. Episcopius, Corn. Beverovicius, Abrah. van der Mylius, Marinus Mersennes, Joannes Westerburgius, Casp. Barlaeus, Andr. Colvius.

4b. «Epist. quaest. de vit. term. fat., an mob.? Cum doct. resp.« Triplo auctior. — Uitgeg. bij Joannis Maire te Leiden, 1636, 4°.

Bevat de opdracht, verzen en brieven bovengenoemd, en bovendien nog verzen van P. Scriverius, en J. Crucius, en brieven van Just. Caec. Puteanus, Joh. Polyander, Joh. Junius, Gisb. Voetius, Andr. Rivetus, Arn. de Reeck, Corn. van Someren, Ger. van der Laan.

4c. «Epist. quaest. de vit. term. fat., an mo? Cum doct. resp.«, pars tertia, uitgeg. bij Joannis Maire te Leiden, 1639, 4°.

Opgedragen aan D. Hieronymus Justinianus, «Senatori Veneto et Serenissimae reip. ad potentiss. foed. Belgii Ordines Legato,« een vers van J. Fr. Slingelantius, Ant. Oem, C. Boy en brieven van A. M. van Schuerman, Fort. Licetus, Dan. Dammius, Franc. Sylvius, Gabr. Naudaeus, Godtschalcus Altius, Joannes Elichman, Scipio à Grandimonte, en een bijdrage van Thomas Erastus.

4d. «Epist. quaestio de Vitae term. fat., an mob? Cum doct resp.« III Ed. — Uitgeg. bij Joannis Maire te Leiden, 1651, 4°.

5a. «De Spaensche Xerxes ofte, beschrijvinge ende vergelijckinge van den Scheeps-strijdt tusschen de groote Koningen van Persen ende Spaengjen, tegen de Verbonde Griecken, ende Nederlanders.« — Uitgeg. door Jasper Gorissz, «Boeck-verkooper, wonende by de Wijn-brugh, in den Griffioen,« 1639, gedr. bij van Esch, 4°.

Bevat een vers van C. Boy en Dan. Jonctys.

5b. Hetzelfde, 2de druk, gedrukt bij van Esch, 1640, 4o.

6. «Hertogh van Alva, geessel van Nederlant, ende Portugael, hoe ende waerom beyde het Spaensche jock af-geworpen ende met malkanderen tegens den gemeenen vyandt verbonden zijn.« — Uitgeg. door Jasp. Goris, gedrukt door Hendr. van Esch, 1641, 12o.

7. «Het begin van Hollandt in Dordrecht, mitsgaders der eerster Stede beschrijvinge, regeringe ende regeerders: als oock de gedenckwaerdighste geschiedenissen aldaer gevallen.« — Uitgeg. door J. Gorissz., gedrukt bij Hendr. van Esch, 1640, 4o.

Bevat een voorrede, een gedicht van Corn. Boy.

8a. «Van de Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts, verçiert met kopere platen; ende verssen van Mr. Corn. Boy, voor Jasper Gorissz, Boeck-verkooper, wonende by de Wijn-brug in de Griffioen,« gedrukt bij Hendrik van Esch, 1639, 8o.

Het eerste boek is opgedragen aan Anna van Blocklandt, het tweede aan Anna Mariā van Schurman.

8b. «Van de Wtnementheyt etc.«, «in desen tweeden Druck op verscheyde plaetschen vermeerdert,« uitgeg. bij J. Gorissz, gedrukt bij Hendr. van Esch. 1643, 8o.

Het geheele werk is opgedragen aan Maria Stuart, »Princes van Orange.« Een hoogduitsche overzetting verscheen in 1673 te Frankfort; ook een Engelsche vertaling is uitgekomen onder den titel «The Excellency of the Female Sex.« In een brief aan Naudaeus (1636) kondigt van Beverwijck ook een Latijnsche editie aan, welke mij niet onder de oogen kwam. Schotel en van der Aa laten deze Latijnsche uitgave in 1636 uitkomen. («Letter- en Oudh. avondstonden« p, 94). Van Beverwijck zegt echter in zijn brief aan Guy Patin, gedateerd Juli 1640, dat hij de «Wtnementheyt« wel in het Latijn geschreven maar «niet uyt-gegeven hadde.«

9a. «Epistolicae quaestiones cum doctorum responsis. Acc. eiusdem nec non Erasmi, Cardani, Melanchthonis medicinae encomium. — Uitgeg. bij Arnold Leers te Rotterdam, 1644, 8o.

Voorrede van G. Beverovicius; bevat verzen van Ant. Vivianus, Isaacus Gruterus.

9b. «Epistolae D. D. virorum et responsa tum medica tum philosophica inter Joh. Beverovicium et alios. Quibus adduntur Encomia medicinae,« etc. — Uitgeg. bij R. A. Nuyssel, Rotterdam, 1665, 8o.

10. «Kort Bericht om de Pest te voorkomen ten dienste van de Ge-

meente der Stadt Dordrecht.« — Uitgeg. bij Francoys Boels, «woonende by 't Stadthuys in de witte gekroonde Duyf.« Dordrecht, 1636, 4o.

11. «Bericht van de Pest.« — Uitgeg. bij Francoys Boels, 1636, herdrukt 1654, 4o.

12. «Idea Medicinae veterum.« — Uitgeg. bij Elzevier Lugd. Bat. 1637, 8o.

Bevat een opdracht aan Adolf Vorstius en een Gr. en Lat. vers van Dan. Heinsius.

Omstreeks 1639 moet een tweede druk van de Idéa zijn verschenen.

13a. «De calculo renum et vesicae, liber singularis. Cum epistolis et consultationibus magnorum virorum.« — Uitgeg. bij Elsevier, 1638, 12o.

Bevat een opdracht aan Jacob Cats, een Grieksch vers van Ad. Vorstius en een Lat. vers van C. Barlaeus; als bijlage een verzameling brieven, opgedragen aan G. Naudaeus en geschreven door van Gessel, Salmasius, Lusitanus, van Someren, als mede een «Consultatio«; aan 't slot nog een gedicht van C. à Someren.

13b. «Steenstuck, aenwijsende den oorspronck, teyckenen, 't voorkomen ende ghenesen van Steen en Graveel.« — Uitgeg. bij Michiel Feermans, «Boeckdrucker ende boeckverkooper, woonende op de Marckt in den Staten-Bijbel.« Brielle, 1649, 8o.

Bevat een vers op 't «Steen-stuck« van D. van Beke.

13c. Hetzelfde, gedrukt bij «Jan Jacobsz Schipper, op de Prince-Graft in de History van Titus Livius,« 1649, 8o.

13d. «Steen-stuck etc., als mede het IIde deel, wesende de Brieven van meest alle de treffelijckste Geneesmeesters, enz.« — Uitgeg. bij L. Baenwijck, Dordrecht, 1649, m. pl., 12o.

Met een portret van den schrijver en een lofdicht van D. v. Beke: het tweede deel is vertaald door J. van Wesel en bevat een gedicht van een ongenoemde.

13e. «Steinprüfung und Erkundigung.« Frankfurt am Mayn, 1671, 8o.

14. «Cl. Salmasius, Interpretatio Hippocratei aphorismi LXXIX sect. IV de Calculo. Add. sunt epistolae II Joh. Beverovicii, quibus respondetur.« — Uitgeg. bij J. Maire, Lugd. Bat. 1640, 8o.

15. «Exercitatio in Hippocratis Aphorismum de Calculo ad. N. V. Claudium Salmasium. Accedunt eiusdem argum. Doctorum Epistolae.« Lugd. Bat. Elsevirii, 1640, 12o.

Bevat verzen van Willem Staeckmans, Const. Huygens en Corn. Boy; als mede brieven van Licetus, Plassius, Guy Patin, Nonnius, Const. Huygens, Screvelius, Tulp, Harvey, Plemp, Mersennus, Meyssonnier, van Someren.

16. Joh. van Beverwyck, «Van de Blauw-Schuyt. De eygene ende gemeene sieckte van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt etc. Met de eygene, ende gemeene kruyden aldaer wassende te genesen.« Gedrukt bij Hendrick van Esch te Dordrecht, 1642. 12o.

Opgedragen aan Dr. Johan Veltdriel, «Borgemeester van Doccum, gecommitteerde ter vergaderinge van de Hoogm. H. H. St. G. en onlangs uyt haren name Ambassadeur aen den Groot-vorst van Moscovyen.«

17a. «Inleydinge tot de Hollantsche Genees-middelen ofte kort bericht, dat elck Landt genoegh heeft, tot onderhoudt van het leven, ende de Gesontheyt der Inwoonders.« — Uitgeg. 1642 bij Jasper Gorissz, gedrukt bij Hendrik van Esch, 1642, 16o.

Opgedragen aan Johan Oem van Wyngaerden, President van den Hove van Hollandt, Zeelandt, ende West-Vrieslant.

17b. «Αὐτάρκεια Bataviae sive introductio ad Medicinam indigenam. — Uitgeg. bij J. Maire, Lugd. Bat., 1644, 8o.

Bevat gedicht van C. Boy.

18a. «Schat der Gesontheyt, verçiert met Historyen, Kopere platen, als oock met verssen van Heer Jacob Cats, Ridder, Raedtpensionaris van Hollandt.« — Voor M. Havius gedrukt bij H. van Esch, 1640, 3de druk, 8o.

De eerste druk moet blijkens de brieven van van Beverwijck aan Episcopius en van Baerle in 1636 zijn verschenen, de tweede editie in 1638 en de vijfde in 1642.

18b. «Schat der Gesontheyt etc.«, 6de druk «van nieuws oversien ende op ontallicke plaetschen vermeerdert. Voor de Weduwe van Everhard Cloppenburgh, zal. Boeck-verkooper, op 't Water, in den vergulden Bibel, gedruckt bij H. van Esch.« Dordrecht, 1643, 8o.

Achtergevoegd is 't «Tractaet van de Blaauwschuyt«, gedrukt 1642.

18c. «Schat der Gesontheyt,« 7de druk, «van nieuws oversien en op ontallicke plaetschen vermeerdert.« — Uitgeg. bij Jan van Hilten te Amsterdam, 1649, 8o.

19a. «Schat der Ongesontheyt ofte geneeskonste van de sieckten. Verçiert met historyen ende kopere platen, als oock met verssen van Jac. Cats.« — 1ste druk uitgeg. door J. Gorissz., gedrukt bij H. van Esch, 8o.

De voorrede is gedateerd 25 Mei 1642; een vers van Cats «Aen den naeukeurigen Leser tot beter verstant van de titel-plate«; bevat alleen het eerste deel van de «Schat der Ongesontheyt,« zooals dit in «Alle de wercken,« editie 1656, voorkomt; verder nog bijgevoegd de «Lof der Medicine« en „Montaigne«,

19b. Hetzelfde, 2de druk, 1644, 8o.

19c. «Schat der Ongesontheyt, etc.« Gedrukt bij Jacob Braat, Boeckdrucker in de Werelt vol Druck, 3de druk, 1647, 8o.

Bevat een portret van van Beverwijck, verzen van van Someren en Matth. Balen.

19d. Hetzelfde, gedrukt bij J. Braat, 1650, 8o.

Bevat een portret van van Beverwijck, verzen van J. Braat, C. Boy, Constanter, Dan. Heinsius. B. Pandelaert, Jac. Borstius, Aar. Cocquius, R. à Kinschot, R. Carpenterius, P. van Belle, S. v. Hoogstraten. Hierin is ook het tweede deel van de «Schat der Onges.« opgenomen, het boek van de jicht, het tractaat van de Blauwschuit en het Steenstuck. Verder nog een vertaling van Cardanus' Lof der Gichte.

20a. «Heelkonste ofte derde deel van de Genees-konste, om de uytwendige Gebreken te heelen.« Uitgeg. bij P. Looymans en M. de Bos te Dordrecht, gedrukt bij H. van Esch, 1645, 8o.

Bevat alleen de eerste twee boeken.

20b. «Heelkonste, verhand. wonden, gehartheyt, oirspronck van Buspoeder ende geschut, kout-vyer, ontleden en gebroken beenderen, met alderh. Historyen verlicht.« Uitgeg. bij J. Gorissz, 1647, gedrukt bij H. van Esch, 12o.

Zonder de Lof der Heelkonste en het overzicht der heelmiddelen.

20c. «Heelkonste, ofte derde deel van de Geneeskonste, om de uytwendige gebreken te heelen. Hier achter het vierde deel, verhande-

lende wonden, gehartheyt, enz.« Met nieuwe pl. Uitgeg. bij Jacob Braat, Dordrecht 1651, 8o.

Aan het slot gedichten op den dood van v. B. door A. M. à Schurman (Lat), B. Pandelaert, M. Balen, en J. Braat (Ned).

20d. «Heelkonste, ofte derde deel van de Geneeskonste etc.; desen laetsten druck vermeerdert met het vierde deel«. Uitgeg. bij Francoys Boels, boeckverkooper wonende by 't Stad-huys in de Witte Duyf. Gedrukt bij H. van Esch, 1651.

21a. «Alle de Wercken, soo in de Medicyne als Chirurgye van de Heer Dr. Johan van Beverwijck, Oudt-Schepen der Stadt Dordrecht.« Uitgeg. bij Harman Specht te Utrecht in 1651, 4o, en bij Jan Jacobsz, Schipper te Amsterdam in 1652, 1656 en 1660, 4o.

Bevat de «Schat der Gesontheyt«, «Schat der Ongesontheyt«, «Heelkonste«, «Steenstuck«, «Holl. Geneesmiddelen«, «Gespreck over de Noodtsakelijckheyt der anatomie«, «Lof der Medicine«, «Montaigne wederleyt«, «Lof der Heelkonste«, vertalingen van de «Lof der gichte« van Cardanus en Plemp's «Geschil des Hayrs.«

21b. «Alle de Wercken etc., mitsgaders eenige tractaten daer onder begrepen, en oock verscheyde stucken, die ten deele na des Autheurs overlijden, ten deele uyt sijn Latijnsche Wercken overgeset, en nu eerst daer by gevoegt zijn.« — Uitgeg. bij Jan Jacobsz, Schipper te Amsterdam, 1663. 4o.

Bevat behalve het genoemde ook het «Aenhangsel van Brieven«, «Raedtgeving van het steen-snijden«, «Kinder Pocken en Maselen« door Willem Swinnas 1). Verder kenmerkt deze nieuwe uitgave zich door een rationeeler opeenvolging der capittelen van de «Schat der Onges.«

21c. «Wercken der Genees-Konste, bestaende in den Schat der Gesontheyt, Schat der Ongesontheyt, Heelkonste, mitsgaders eenige tractaten, alles van nieus oversien, verçiert met historyen, kopere platen, als oock vermeerdert met verssen van Jacob Cats.« Uitgeg. bij de Wed. J. J. Schipper te Amsterdam, 1672, 1680, 4o.

---

1) Willem Swinnas, een Briellenaar van geboorte en later medicus in zijn vaderstad, heeft zich ook als historicus door zijn boekje over «de Engelsche, Nederlandtsche en Munstersche Krakeelen« (1665/7) verdienstelijk gemaakt. Hij schreef ook nog de «Peststrijdt beharnast met veel voortreffelijke geneesmiddelen« (Leiden 1664) cf. J. Scheltema «Mengelwerk«, Dl. I 3 p. 201.

21d. «Sämtliche Wercke, beyde in medicina als auch chirurgia, mit Kupferst.« Uebersetzt durch J. Chr. Salbach, Franckfurt, D Fievet, 1672, 3 Theil. 8°.

I. Schatz der Gesuntheit. II. Schatz der Ungesuntheit. III. Chirurgia oder Heilkunst.

21e. «Johannis van Beverwyck, hoch berühmter medici zu Dordrecht in Holland, Allgemeine Artzney, in dreyen theilen verfasset. Der Erste handelend von der Gesuntheit, der andere von der Ungesuntheit, der dritte von der Wundartzney. Aus der Holländischen in die Hochdeutschen Sprache übersetzt von Zesen.« Uitgeg. bij Daniël Fievets, Frankfort am Mayn, 1674, fol. 1)

---

1) Balen vermeldt nog «Collectanea in Joh. Fernelium, opus posthumum, als noch ongedrukt («Beschryving van Dordrecht« p. 216.)

LITERATUUR.

De literatuur, tot nog toe over van Beverwijck verschenen, is niet zeer belangwekkend. De beste biographie werd nog geleverd door Paquot (Memoires pour servir à l'histoire litt.«, tome X, p. 116/129), wiens schets, door wie na hem kwamen, goeddeels is gevolgd. We noemen verder nog: Balen, «Beschryvinge der stadt Dordrecht« ; van Kampen, «Geschiedenis der Nederl. Lett. en Wetensch.«, Dl. III, p. 66/67 ; Collot d'Escury, «Holl. Roem«, Dl. IV, p. 323 etc.; De Wind, «Bibl. der Nederl. Geschieds., Dl. I, p. 488; Pars, «Naamrol van de Batav. en Holl. schrijvers«, p. 158/9, 305; Hoogstraten en Brouërius van Nidek, «Groot Alg. Hist. Woordenboek« ; Luïscius, «Alg. Hist. Woordenboek« ; Hoeufft, «Parnasus Latino-Belg«, p. 161/2; Meyer, «Convers. Lexicon« ; Prof. L. G. Visscher, «Beknopte Geschied. der Nederl. Letterk.«, p. 277/85; Chalmot, «Biogr. Woordenb. der Nederl., Dl. III, p. 58/62; Van der Aa, «Biogr. Woordenboek« ; Huberts, Elberts en van den Branden, «Biogr. Woordenb. der N. en Z.-Nederl. Letterk.« ; Smits en Schotel, «Beschr. der Stadt Dordrecht« ; Valerius Andreus, «Bibl. Belg« ; Witsen Geysbeek, B. A. C. «Woordenb. d. Nederl. Dichters« (aanhangsel), Dl. I, 124/8; Saxii, «Onomasticon literarum.«

Over van Beverwijck als medicus handelden: Alb. von Haller, «Bibl. Anat.«, «B. Chir.«, «B. Med. Pract.« ; Banga, «Geschied. van de Geneesk. en hare beoefenaars in Nederland«, (1868) Dl. I, p. 286/318; R. Krul, «Dr. Johan van Beverwijck herdacht« (Nederl. Tijdschr. voor Geneesk., Jg. 1893, Dl. I, p. 921/33); terwijl in het «Geneesk. en Pharmat. Nieuws« van 26 Febr. 1910 een kort opstelletje over Johan van Beverwijck verscheen in de «Grepen uit de Geschied. der Nederl. Geneeskundigen.« Van deze drie is de schets van Banga nog de beste. Gewag wordt ook van van Beverwijck gemaakt door Israëls en Daniëls in hun «Verdienste der Holl. gel. t. opzichte van Harvey's leer van den

Bloedsomloop«, door A. van der Boon, in «Geschied. der ontdekkingen in de ontleedk.«, en Isensee, «Oude en Middel-Eeuwsche geschied. der Geneesk.« In het «Handb. d. Gesch. d. Med.« worden alleen (Dl. II, p. 486) zijn naam en de geschriften «de Calculo« en de «Schat d. Onges.« vermeld; in de kleinere geschiedenissen der geneeskunde (b.v. van Schwalbe en Pagel) mist men hem geheel. Een weinig meer waardeering, Nic. Tulp wordt b.v. in het «Handbuch« verscheiden malen genoemd, zou m. i. niet misplaatst zijn; en ik hoop met mijn uiteenzettingen daartoe te hebben bijgedragen.

BIJLAGE.

IN LAUDEM

DOCTISSIMI VIRI, CLARISSIMIQUE JOHANNIS BEVEROVICII, SCABINI ET DOCTORIS MEDICINAE PRIMARII APUD DORDRACENOS

Quid jam scribo, si vis scire
Possum paucis expedire
Laudo Bevervicium;
In hac urbe erat natus,
Et a multis veneratus,
Propter suum studium.

Ille Leidae habitavit,
Et memoriae mandavit
Scita naturalia;
Graeca lingua, cum Latina,
Et Leidensi Disciplina
Usus est, et alia.

Post ad Gallos veniebat,
Ibi Doctor tum fiebat;
Multis quoque placuit,
Tum Lugdunum * est profectus;
Et Italiam provectus
Diligenter studuit.

* Lions.

Mox Poetis Laureatis
Gratus erat seu Cognatis;
Rerum propter copiam:
Doctus erat et humanus
Nummos pauperi dans in manus
Sustulit inopiam.

Nunquam fuit cuiquam gravis,
Semper mitis, erat suavis,
Multas amicitias,
Sibi soli comparavit,
Nunquam neminem vexavit,
Abhorruit nequitias.

Boyum, Heinsium adspexit,
Et Salmasium dilexit,
Decora Bataviae;
Hosce saepe audiebat,
Ille etiam sciebat
Quod essent magno nomine.

Satis Rythmicos cantavi,
Satis versus hos amavi,
Ego demum desino.
Jam non possum plura scribere,
Neque * Hippocrenas bibere,
Tandem ego finio.

* Musicas.

NASCHRIFT.

Pag. 9. Toen mijn overzicht van van Beverwijcks reis reeds was afgedrukt, ontving ik nog antwoord van de Universiteit van Montpellier, mij berichtend, dat ook daar de nasporingen naar van Beverwijks eventueele inschrijving geen resultaat hadden opgeleverd.

Bij p. 121. Een afschrift van een brief van Fam. Strada aan Johan van Beverwijck (1639) wordt gevonden in een verzameling van copiën van merkwaardige brieven, gemaakt door Adr. van Blyenburgh. Zie catalogus auctie van 17 Juni 1910 bij Fred. Muller (No. 2321).

Bij p. 164/5. Sudor Anglicus. Nadat de passage over de Engelsche zweetziekte reeds was afgedrukt, werd door Prof. Ruitinga mijn aandacht nog gevestigd op de monografie over de «Schweissfriesel« van Prof. Immermann en Nothnagels «Spec. Pathol. und Ther.« (Band V), die in het historisch gedeelte ook de «Sudor Anglicus« goeddeels naar de studie, door Hecker aan dit onderwerp gewijd, beschrijft, en meent — een veronderstelling, die op het soortgelijke ziektebeeld, maar vooral den overgangsvorm, in de Schweissfieber« van Röttingen (1802)« waargenomen, berust — te mogen aannemen, dat de «Sudor Anglicus« en de «Febris miliaris« «im Grunde genommen, eins und nur graduell von einander verschieden« zijn. Voorzichtiger in zijn conclusie is Victor Fossel in zijn reeds herhaaldelijk genoemde bijdrage in 't Handb. d. Gesch. d. Med., Dl. III, p. 890, die alleen verklaart, dat een «nahe Verwandtschaft ausser Zweifel steht.« Deze ietwat sceptische opmerking is de oorzaak geworden, dat door mij niet op de mogelijkheid van een in wezen identiek zijn van den sudor anglicus met de febris miliaris is gewezen.

STELLINGEN.

I.

Terwille van de algemeene ontwikkeling der medici is kennis van de geschiedenis hunner wetenschap voor hen gewenscht. Ook de ontwikkeling der geneeskunde kan door de bestudeering harer historie worden gebaat.

II.

Paracelsus mag niet onder de hervormers der geneeskunde worden gerangschikt.

III.

De Renaissance der medische wetenschappen kan alleen worden begrepen, wanneer zij wordt erkend als voortkomend uit een verandering der sociaal-psychische dispositie.

IV.

De tuberculine-therapie is een niet te versmaden geneesmethode tegen de tuberculose.

V.

In den strijd tegen de tuberculose als volksziekte zijn de sanatoria van zeer geringe waarde.

VI.

Bij tuberculosis testis is in 't algemeen de castratie de aangewezen therapie.

VII.

Bij het optreden van blaasbezwaren na aanwending van urethraalstaafjes dient men ook aan de mogelijkheid van retentie van vet in de blaas te denken.

VIII.

Het is gewenscht bij ingedaalden schedel de vliezen bij 4 à 5 cM. ontsluiting te breken.

IX.

Ter voorkoming van infectie is het wenschelijk vóór iederen partus de schaamharen weg te scheren.

X.

Er bestaat geen aangeboren rachitis; de rachitis is een ziekte van het extra-uterine leven.

XI.

Tegen de aanwending der hypnose als therapeutisch middel behoeft geen bezwaar te bestaan, wanneer zij ten minste een ultimum refugium en in handen van specialiteiten blijft.

XII.

Ter bestrijding der zuigelingssterfte is de stichting van consultatie-bureau's niet voldoende, maar hun werkzaamheid moet worden ondersteund door huisbezoek, zuigelingen-contrôle en zoogpremies.

XIII.

De levende substantie moet op eenig tijdstip in de ontwikkeling der aarde uit levenlooze substantie zijn ontstaan.

XIV.

De teleologische verklaring der verschijnselen ligt buiten de sfeer der natuurwetenschap; als werkhypothese kan zij evenwel voor de practische geneeskunde vruchtdragend zijn.
